



การศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์

A CRITICAL STUDY OF ABHIDHAMMA AS BUDDHIST ETHICS

พระมหาชูคินธร โชติธมฺโม (นงค์หย้าง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๖

ISBN ๙๗๔ – ๓๖๖ – ๕๐๒ - ๑

การศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์

พระมหาชุตินธร โชติธมฺโม (นงค์พยัคฆ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๔๖

ISBN ๙๗๔ – ๓๖๖ – ๕๐๒ - ๑

A CRITICAL STUDY OF ABHIDHAMMA AS BUDDHIST ETHICS

PHRAMAHA CHUTINDHORN JOTIDHAMMO(NONKPAYUK)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement For The Degree of

Master of Arts

(Philosophy)

Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา

(พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ .... ประธานกรรมการ
(พระมหาด่วน สิริธมฺโม)

.... กรรมการ
(พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ)

.... กรรมการ
(ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์)

.... กรรมการ
(ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง)

.... กรรมการ
(ผศ.จำนง คันธิก)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ	ประธานกรรมการ
	ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์	กรรมการ
	ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์	:	การศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์
ผู้วิจัย	:	พระมหาชุตินธร โชติธมฺโม(นงค์พยัคฆ์)
ปริญญา	:	พุทธศาสตรมหาบัณฑิต(สาขาวิชาปรัชญา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์		
	:	พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ(ประสิทธิ์ พฺรหฺมรํสี) ป.ธ.๕.,พธ.บ.,M.A.,Ph.D(Phil.)
	:	ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ ป.ธ.๖.,พธ.บ.,M.A.,Ph.D(Phil.)
	:	ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง ป.ธ.๕.,พธ.บ.,M.A.,Ph.D(Phil.)
วันสำเร็จการศึกษา	:	๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมซึ่งมีหลักปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานในทัศนะทางด้านพุทธจริยศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของระบบศีลธรรมและจริยธรรมโดยผู้วิจัยได้ตั้งข้อสมมติฐานไว้ว่าพระอภิธรรมนั้นมีแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าทางจริยธรรมของความดีความชั่ว เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่ว และอุดมคติสูงสุดอันเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาจริยธรรมต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสังคม

ในการศึกษาผู้วิจัยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๕ บท ดังนี้

บทที่ ๑ ว่าด้วยความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาที่นำมาวิจัย

บทที่ ๒ ว่าด้วยแนวความคิดของพุทธจริยศาสตร์และหลักพระอภิธรรม

บทที่ ๓ ว่าด้วยการกระทำความดีความชั่ว เกณฑ์การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมเกี่ยวกับความดีความชั่ว และอุดมคติสูงสุดในพระอภิธรรมตามมโนทัศน์ของพุทธจริยศาสตร์

บทที่ ๔ ว่าด้วยการนำเสนอหลักพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นจริยธรรมเชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยา พร้อมด้วยทัศนะที่สนับสนุนพระอภิธรรมที่เป็นอุดมคติแห่งความดีสูงสุดเชิงจริยธรรม

บทที่ ๕ ว่าด้วยผลสรุปของการศึกษาวิจัยและข้อเสนอแนะต่อผู้สนใจที่จะค้นคว้างานวิจัยพระอภิธรรมต่อไป

จากการศึกษาวิจัยพบว่าทัศนะทางด้านพุทธจริยศาสตร์ พระอภิธรรมได้มีคำตอบเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรมของมนุษย์ไว้ ๓ ประการ คือ

๑)แนวความเชื่อเรื่องกรรมคือการกระทำของมนุษย์มี ๒ อย่าง คือ การกระทำความดีซึ่งมีสาเหตุมาจากความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลงเป็นสมุฏฐานให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตนาอันเป็นแรงจูงใจฝ่ายดี ซึ่งปรากฏอยู่ภายในกุศลจิตที่ประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายกุศล และการกระทำความชั่วย่อมมีสาเหตุมาจากความโลภ ความโกรธ ความหลงเป็นสมุฏฐานให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตนาอันเป็นแรงจูงใจฝ่ายชั่ว ซึ่งปรากฏอยู่ภายในอกุศลจิตที่ประกอบเจตสิกฝ่ายด้วยอกุศล

ในปัญหาจริยธรรมดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงกระบวนการของกรรมดีกรรมชั่วได้อย่างลึกซึ้ง เพราะเป็นสาเหตุให้มนุษย์ได้เข้าใจต่อวิถีการดำรงชีวิตที่สุจริตในระบบของศีลธรรมโดยมีความหวังว่าจะได้รับผลสนองของกรรมดี นอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นถึงโทษที่จะเกิดขึ้นมาจากการกระทำที่ผิดต่อระบบศีลธรรมนั้นและต้องมีผลแห่งความชั่วร้ายเกิดขึ้นอย่างแน่นอนตามกฎของกรรมนิยาม

๒)เกณฑ์การตัดสินปัญหาจริยธรรมในพระอภิธรรมมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑)ให้พิจารณาดูที่สาเหตุแห่งการกระทำพร้อมทั้งแรงจูงใจในการเลือกตัดสินใจกระทำ ซึ่งปรากฏอยู่ภายในจิตพร้อมด้วยองค์ประกอบที่ปรุงแต่งจิต ถ้าการกระทำนั้นมาจากสาเหตุแห่งความดีและมีองค์ประกอบของความดี การกระทำนั้นย่อมจะต้องเป็นความดีอยู่เสมอ (๒)ให้พิจารณาดูที่ผลลัพธ์ของการกระทำซึ่งปรากฏอยู่ในกุศลวิบากจิตและอกุศลวิบากจิตที่ประทับไว้ภายในภวังคจิต

๓)อุดมคติสูงสุดในพระอภิธรรมคือนิพพานที่มีแนวความคิดเรื่องคุณค่าสูงสุดอยู่ในตัวเอง เพราะมนุษย์ไม่ต้องแสวงหาความดีในนิพพานเพื่อดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายอื่นอีกต่อไปแล้ว ดังนั้น นิพพานจึงเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์โดยที่เขาจะได้พบกับความสุขที่แท้จริงคือปรมัตถประโยชน์ และนิพพานยังเป็นเกณฑ์มาตรฐานทางด้านศีลธรรมของมนุษย์ เพราะมนุษย์ย่อมจะมีการดำเนินชีวิตไปสู่การบรรลุจุดหมายโดยมีนิพพานเป็นเป้าหมายสุดท้ายซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่มีแนวโน้มไปสู่การกระทำที่ดีตามมโนคตินิยม

ส่วนผลการศึกษาวิจัยพระอภิธรรมในทัศนะของจิตวิทยาพบว่าการรับรู้ การเรียนรู้ ความคิด และจินตนาการเป็นกระบวนการทำงานของระบบวิถีจิตภายในปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถีพร้อมด้วยการทำงานของจิตใต้สำนึกคือภวังคจิตซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมภายนอกของมนุษย์ให้มีบุคลิกภาพที่แตกต่างกันรวมถึงสุขภาพจิตของมนุษย์ด้วย

ส่วนในทัศนะทางด้านสังคมวิทยานั้นพบว่ามนุษย์เลือกกระทำความดีของปัจเจกบุคคลก่อนแล้วจึงมีการกระทำทางสังคม การจัดระเบียบ และการขัดเกลาสังคมโดยส่งผลไปถึงภาพรวมของสังคมพร้อมด้วยที่มาของสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์ ซึ่งมีแนวความคิดที่เป็นพื้นฐานก่อให้เกิดความมั่นคงทางการเมือง การปกครอง และด้านเศรษฐกิจโดยเน้นปัจเจกชนให้มีคุณธรรมที่ดีงามแล้วจึงมุ่งไปสู่สังคม เพื่อนำไปสู่สภาวะแห่งสันติภาพและความสุขสูงสุดในชีวิต

จะเห็นได้ว่าพระอภิธรรมได้เสนอทัศนะทางปรัชญาอันเป็นรากฐานของระบบจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทให้มีการปลูกฝังค่านิยมทางศีลธรรมและจริยธรรมอันมีคุณค่าแก่มนุษย์ต่อแนวความคิดในเรื่องของกรรมดีกรรมชั่วและผลลัพธ์ของกรรมที่ตอบสนองอันเป็นไปตามกระบวนการทางธรรมชาติของจิตใจมนุษย์ได้เป็นอย่างดี ค่านิยมดังกล่าวนั้นยังคงมีอิทธิพลต่อระบบการศึกษาพระอภิธรรมตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาถึงปัจจุบันนี้

Thesis Title	:	A Critical Study of Abhidhamma as Buddhist Ethics
Researcher	:	Phramaha Chutindhorn Jotidhammo(Nonkpayuk)
Degree	:	Master of Arts (Philosophy)
Thesis Supervisory Committee		
	:	Phrakhru Paladsuwatthanachariyakhun (Prasit Brahmarangsi),Pali V,B.A., M.A.(Phil),Ph.D(Phil.)
	:	Dr.Veerachart Nimanong Pali VI,DipinEd.,B.Ed.,B.A., M.A.(Phil.),Ph.D(Phil.)
	:	Dr.Somwang Kaewsufong Pali IX B.A., M.A.(Phil.), Ph.D (Phil.)
Date of Graduation	:	April 3,2003

ABSTRACT

The thesis is aimed at an analytical study of Abhidhamma, comprising of Four Ultimate Dhamma, i.,e., citta, cetasika, rupa and Nibbana emphasizing on Ethical perspectives in order to reflect out the moral and ethical value. The presupposition of the thesis is that in Abhidhamma there are ethical value of good or bad, ethical justification and ultimate ideal which are benefit in solving ethical problem and in living happily in society.

The thesis is divided into 5 chapters.

Chapter I : The presupposition of the thesis.

Chapter II : Buddhist ethical concept and Abhidhamma.

Chapter III : Morality action, i.,e., good and bad, justification on good and bad and ultimate goal in Abhidhamma according to Buddhist ethical concept.

Chapter IV : Abhidhamma as the psychological and sociological ethics and various scholars' opinion arguing Abhidhamma as ethical ultimate goal.

Chapter V : Conclusion and suggestion.

From the study it was found that in the perspective of Buddhist ethics, Abhidhamma has given 3 points for ethical problems.

1. In the concept of action, there are two kinds of it, the first is good action arising from positive stimulation such as non-greed, non-hatre and non-delusion with intention, the second is bad action arising from negative stimulation such as greed hatre and delusion with intention. By looking ethical problem through Abhidhamma; the result comes clear by the law of Kamma(Kammaniyama) it goes good deed produces, good result and bad deed, bad result with this understanding human beings know the way to live in the ethical system.

2. On justification of ethical problems, Abhidhamma suggests firstly to consider the action with volition as cause of action. If the action caused by a good volition or stimulation it was justified good. The bad action is contrary. Secondly to consider the result of the action existing in Kusalavipāka – citta and Akusalavipāka – citta (Resultant – of – morality and Resultant – of – amorality consciousness) which impressed in Bhavanga – citta (passive state of consciousness).

3. On ultimate goal. Nibbāna which is ultimate value in itself is the ultimate goal in Abhidhamma. In Nibbāna, it is not necessary for one to seek goodness for other aim. Nibbāna is the best thing for him because it is the ultimate essence. Nibbāna also is a standard criterion for ethical justification. By having Nibbāna as the ultimate aim or an idealistic aim one can measure oneself how far one is from that.

From the study of Abhidhamma in the psychological perspective, it was found that perception, cognition, thought and imagination are the working process of vithi- citta (serial precess of cognition) in the Pañcadvāra – vithī and Mono – dvāra – vithī (process of cognition in the five – sense – doors and in the mind – door) as well as the working process of Bhavanga – citta (passive state of consciousness). Human beings' behavior was influenced by these factors, therefore, they are different in both physical and mental aspects.

On viewing Abhidhamma in sociological perspective, it was found that human beings are inclined to choose to do good for oneself first: then for others by seeking for social order and social cultivation which will be the impact on society at large. Arahant is the ideal society. This thought is a supportive factor in political and economical administration in sustainable way with first emphasis on perfection of individual and later expanding to society in order to reach peace and happiness in life.

In summation, Abhidhamma has given the philosophical perspective which is the foundation of ethical system in Buddhist Philosophy. It teaches the way of cultivation of morality based on the teachings of good and bad actions and its results which is the serial process of study of human beings' mind. This is the foundation of Abhidhamma study since the past up to now.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้โดยการช่วยเหลือจากบุคคลผู้มีพระคุณหลายท่าน เพื่อเป็นการแสดงความขอบคุณมาเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้ โดยมีรายนามคณาจารย์ ดังนี้ คือ พระครูปลัดสุวัฒนจริยคุณ(ประสิทธิ์ พรหมรํสี ป.ธ.๕) ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ ดร.วีรชาติ นิ่มอนงค์ ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ที่ให้คำชี้แนะและตรวจแก้ด้วยความกรุณาเป็นอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณพระพุทธิวงศมุนี(บุญมา ทีปธมฺโม ป.ธ.๖)ที่ปรึกษาเจ้าคณะภาค ๑๒ เจ้าอาวาสวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานครที่มีเมตตาให้ที่พักพิงแก่ผู้วิจัย ๒ พรรษา

ขอกราบขอบพระคุณพระครูสิริพัฒนโสภณ(เสริม ฐิตธมฺโม) เจ้าคณะอำเภอเมืองปราจีนบุรี เจ้าอาวาสวัดสง่างาม ตำบลบางบริบูรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี ผู้เป็นพระกรรมวาจาจารย์ของผู้วิจัยและเป็นผู้ถวายทุนปัจจัยอุปถัมภ์ในการศึกษานี้

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาธัญวัฒน์ กิตฺติญาโณ เจ้าอาวาสวัดรวกบางบำหรุ แขวงบางบำหรุ เขตบางพลัด กรุงเทพมหานคร ผู้เคยให้ที่อยู่อาศัยแก่ผู้วิจัยมาหลายปี

พร้อมกันนี้ขอขอบใจในเพื่อนสหธรรมิกคือพระมหาสุวรรณ ฐิตเมธี วัดคณิกาผล กรุงเทพมหานคร พระมหาบัญชา จนฺทโก วัดกัลยาณมิตร กรุงเทพมหานคร พระมหาวิเชียร ชุตินฺธโร วัดรวกบางบำหรุ กรุงเทพมหานคร พระมหาพิณโย อภิปญฺโญ วัดพิกุลทอง นนทบุรี พระมหาบุญเลิศ ธมฺมทสฺสี วัดพายัพ นครราชสีมา ผู้เอื้อเฟื้อในการให้ใช้เครื่องคอมพิวเตอร์จัดพิมพ์ต้นฉบับ ขอบคุณพระมหาวันดี กิตฺติโก วัดสุทันธาราม กรุงเทพมหานครผู้ที่ให้หนังสือข้อมูลทางปรัชญาหลายเล่ม และขอขอบใจคุณสำเริง ถึงคุณ ป.ธ.๘ คุณวินัย ผลเจริญ ป.ธ.๘ ผู้มีน้ำใจดี

ขอขอบคุณคณาจารย์บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รวมถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำมาประกอบการศึกษาวิจัยนี้ด้วย สุดท้ายนี้ หากว่าผลงานวิจัยวิทยานิพนธ์เล่มนี้มีคุณค่าและประโยชน์แก่ผู้สนใจในแวดวงพุทธจริยศาสตร์และพระอภิธรรมอยู่บ้าง ขอให้อานิสงส์เหล่านั้นจงพลันสำเร็จแก่บุพพการีและผู้มีอุปการะคุณทั้งหลายด้วยเทอญ ฯ

พระมหาชุตินธร โชติธมฺโม

๓๑ มีนาคม ๒๕๔๖

สารบัญ

คำอธิบายอักษรย่อบอกชื่อและตัวเลขคัมภีร์

๑. อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

การแสดงอักษรย่อในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การอ้างอิงข้อมูลมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นหลักโดยมีการระบุคำย่อของคัมภีร์ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฏก มหาวิภงฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฏก มหาวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)

พระสุตตันตปิฎก

ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย อิติวุตฺตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย เถรคาถาปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย ชาตกปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.จู.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย จูฬนิทฺเทสปาลิ (ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย อปทานปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.สี.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ทีฆนิกาย สีลกฺขนฺธวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก มชฺฌิมนิกาย มชฺฌิมปณฺณาสกปาลิ(ภาษาบาลี)
ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก มชฺฌิมนิกาย อุปริปณฺณาสกปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.ส.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย สคาถวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.นิ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย นิทานวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.ข.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย ขนฺธวารวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
สํ.ม.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺคปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.เอกก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย เอกกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ติก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย ติกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.จตุ.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย จตุกฺกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)

องฺ.ฉกฺก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย ฉกฺกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)
องฺ.ทสก.	(บาลี)	=	สุตฺตนฺตปิฏก องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาตปาลิ (ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สํ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณีปาลิ (ภาษาบาลี)
อภิ.วิ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก วิภงฺคปาลิ (ภาษาบาลี)

ปกรวิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี)	=	วิสุทฺธิมคฺคปกรณ (ภาษาบาลี)

๒. อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาภาษาบาลี

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สงฺ.อ.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฏก ธมฺมสงฺคณี อฏฺฐสาลินีอฏฺฐกถา(ภาษาบาลี)

อรรถกถาปกรณวิเสส

สงฺคห.	(บาลี)	=	อภิธมฺมตฺถสงฺคห (ภาษาบาลี)

ฎีกาปกรณวิเสส

วิภาวินี.	(บาลี)	=	อภิธมฺมตฺถวิภาวินีฏีกา (ภาษาบาลี)

๓. การระบุหมายเลขในคัมภีร์

๓.๑ งานวิจัยนี้ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ เป็นหลัก และการอ้างอิงข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีนั้นมีการระบุชื่อคัมภีร์และหมายเลขว่า ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๒ / ๑๕. หมายถึง คัมภีร์พระไตรปิฎก สุตฺตนฺตปิฏก ขุทฺทกนิกาย ธมฺมปทปาลิ เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๒ หน้าที่ ๑๕ ส่วนพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยนั้นมีการระบุบอกชื่อคัมภีร์ เล่ม ข้อ และหน้าของคัมภีร์เล่มนั้นไว้ เช่น ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕ / ๒ / ๑๕. หมายถึง พระไตรปิฎกภาษาไทย พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๒ หน้าที่ ๑๕ หรือ วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑ / ๒๕. หมายถึง คัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคฉบับภาษาบาลี ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๒๕ เป็นต้น

๓.๒ ส่วนคำย่อคัมภีร์อรรถกถาและฎีกานั้น ผู้วิจัยใช้อ้างอิงข้อมูลมาจากคัมภีร์อรรถกถาฉบับมหาจุฬาอฏฐกถาและคัมภีร์ฎีกาฉบับมหาจุฬาฎีกาโดยมีการอ้างอิงระบุคำย่อของคัมภีร์ด้วยข้อและหน้า เช่น อภิ.สงฺ.อ.(บาลี)๑๒๕. หมายถึง คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหอัฏฐกถาฉบับภาษาบาลี หน้าที่ ๑๒๕ หรือวิภาวินี.(บาลี) ๔๕. หมายถึง คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาฉบับภาษาบาลี หน้าที่ ๔๕ เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การศึกษาวิชาปรัชญาทั้งตะวันตกและตะวันออกนั้นจะมีสาขาของปรัชญาที่สำคัญคือ อภิปรัชญา(Metaphysics) ได้แก่ ทฤษฎีที่ว่าด้วยการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับมูลฐานของโลกและเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก ตลอดถึงสากลจักรวาลนี้ อันเป็นการสืบค้นถึงธรรมชาติของโลกแห่งสสาร กาล เทศะ ชีวิต เหตุผล วิวัฒนาการ และระบบของจักรวาล นอกจากนี้แล้วยังสืบค้นถึงธรรมชาติของอสสาร เช่น จิต วิญญาณ และพระเป็นเจ้า เป็นต้น โดยมีเป้าหมายของการสืบค้นสิ่งทั้งหลายนั้นอยู่ที่ต้นกำเนิดหรือปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลาย และมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ความสัมพันธ์กันของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในเอกภพนี้ อภิปรัชญานั้นมิได้เป็นเพียงแต่วิชาที่ศึกษาหาความจริงแท้ว่าอะไรคือสิ่งที่เป็นความจริงและอะไรเป็นสิ่งที่ไม่เป็นจริง ซึ่งปรากฏแก่ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ อย่างมีตา หู จมูก ลิ้น และร่างกายของมนุษย์เท่านั้น แต่ว่าการศึกษาค้นคว้าทางอภิปรัชญายังได้ข้ามเหนือประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เลยไปถึงสิ่งที่อยู่เหนือเบื้องหลังของความจริงของสิ่งทั้งหลายนั้นด้วย

ความจริงอภิปรัชญาทางตะวันตกนั้นได้จัดแบ่งกลุ่มการศึกษาค้นคว้าตามประเภทของกลุ่มที่ค้นคว้าสสารวัตถุเรียกว่าพวกวัตถุนิยม(Materialism)โดยมีทัศนะว่าความแท้จริงของจักรวาลเป็นสสารเท่านั้น กลุ่มที่ได้ค้นคว้าทางอสสารเรียกว่าพวกจิตนิยม(Idealism) โดยมีทัศนะว่าความจริงสูงสุดมีหนึ่งเดียวคือจิต และกลุ่มที่เห็นว่าความจริงของจักรวาลต้องมีความจริงทั้งสสารและอสสารเรียกว่าพวกทวินิยม(Dualism) โดยเฉพาะปรัชญาทางตะวันตกนั้นจะมีขอบเขตการศึกษาค้นคว้าหาความจริงในธรรมชาติของโลกและจักรวาลทางอภิปรัชญาที่ค่อนข้างชัดเจนอยู่แล้วใน ๓ สาขา* คือ

๑.ภววิทยา(Ontology)คือการศึกษาความจริงสากลของภาวะ(Being)ในฐานะเป็นความจริงสูงสุดของสรรพสิ่ง

๒.เทววิทยา(Theology)คือการศึกษาความจริงเกี่ยวกับพระเป็นเจ้า(God)และความสัมพันธ์กันระหว่างพระเจ้ากับจักรวาล

---

* พระเมธีธรรมาภรณ์, ปรัชญากรีก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม , ๒๕๓๗), หน้า ๑๒.

๓.จักรวาลวิทยา(Cosmology) คือ การศึกษาความจริงเกี่ยวกับบ่อเกิดและโครงสร้างของจักรวาล

ตามที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าทัศนะอภิปรัชญาทางตะวันตกมีระบบแนวความคิดที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมอยู่แล้ว แต่อภิปรัชญาของพุทธปรัชญาเถรวาท ย่อมจะมีปัญหายุ่งยากอยู่ที่ว่าหลักธรรมของพระพุทธศาสนาประเภทใดจะมีลักษณะตรงกับแนวความคิดที่สอดคล้องกับหลักอภิปรัชญาทางตะวันตก นอกจากนั้นยังมีประเด็นปัญหาว่าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือไม่ แต่ถ้าเรายอมรับว่า"พระพุทธศาสนาก็มีโลกทัศน์(Weltanschauung)เป็นของตนเองแล้ว ปัญหาเรื่องพุทธศาสนาเป็นปรัชญาหรือไม่ก็หมดไป เพราะโลกทัศน์ของใครก็ปรัชญาของผู้นั้นเอง"[๗]และต้องยอมรับร่วมกันว่าปรัชญาตะวันออกทั้งหลายนั้นย่อมจะมีลักษณะพิเศษที่ไม่สามารถจะแยกออกจากศาสนาได้ โดยเฉพาะพุทธปรัชญาหมายถึง"ระบบทฤษฎีที่เกิดจากการใช้เหตุผลวิเคราะห์ตีความและวางกฎเกณฑ์หลักปรัชญาอยู่บนรากฐานของพระพุทธศาสนาด้วยการเอาความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้ามาเป็นศูนย์กลางที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก"[๘] เพราะฉะนั้น ปัญญาความรู้ที่ได้มาจากพระพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานของพุทธปรัชญาที่สมบูรณ์ครบถ้วนแล้วในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นเช่นนี้เราสามารถทำการเปรียบเทียบได้ว่าหลักธรรมประเภทใดบ้างที่จัดเป็นอภิปรัชญาหรือว่าหลักธรรมประเภทใดบ้างที่จัดเป็นจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

เมื่อเปรียบเทียบทฤษฎีอภิปรัชญาตะวันตกกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่มีความใกล้เคียงกันแล้วย่อมจะอธิบายคำตอบเกี่ยวกับปัญหาที่ว่าอะไรคือสิ่งที่เป็นจริง อะไรเป็นสิ่งที่ไม่เป็นจริง อะไรเป็นแดนเกิดก่อน หรือว่าอะไรเป็นปฐมเหตุของโลกและสรรพสิ่งที่เป็นทั้งสสารวัตถุและจิตวิญญาณ อีกทั้งยังต้องมีการอธิบายถึงสิ่งที่เป็นสังขตธรรมทั้งหลายซึ่งอยู่ภายในขอบเขตแห่งการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๖ และยังจะต้องอธิบายข้ามเลยไปถึงอสังขตธรรมด้วยอันเป็นสภาวะที่อยู่นอกเหนือไปจากปรากฏการณ์ของธรรมชาติด้วย

หลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่ได้ให้คำตอบเกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวได้ชัดเจนมากที่สุด เช่น หลักอนัตตาที่ว่าด้วยสภาวะพื้นฐานของสรรพสิ่งที่ไม่มีตัวตนคือเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า หลักธรรมนิยามที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์ของธรรมชาติที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอตามเหตุปัจจัยอันเป็นกฎของธรรมชาติที่สร้างระเบียบแบบแผนให้กับโลกและชีวิตโดยไม่มีใครสร้างหรือบัญญัติขึ้นมา แต่ว่าถูกค้นพบแล้วโดย

---

[๗] จินดา จันทร์แก้ว, **พุทธวิภาษวิธี**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๔๓.

[๘] ระวี ภาวิไล,ศ. ดร., **ศาสนากับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : กะรัตการพิมพ์ , ๒๕๓๑), หน้า ๔๒ .

พระพุทธเจ้าของเรา หลักอิทัปปัจจยตาคือหลักธรรมที่ว่าด้วยการประชุมปัจจัยของสรรพสิ่ง หลักปฏิจจสมุปบาท(Dependent origination) ที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งในปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติ และหลักขันธ์ห้าที่ว่าด้วยองค์ประกอบพื้นฐานของสิ่งมีชีวิต เป็นต้น

หลักสัจธรรมดังกล่าวมานี้ ย่อมจะมีความชัดเจนว่าเป็นหลักอภิปรัชญาในพุทธปรัชญา เพราะว่ามีโลกทัศน์เกี่ยวข้องกับโลกและชีวิตของมนุษย์ได้โดยตรง แต่ว่าไม่มีข้อความใดที่บ่งบอกว่าเป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับหลักศีลธรรมและจริยธรรม ซึ่งดูเหมือนว่ายังเป็นปัญหาอยู่ที่นักปราชญ์หลายท่านทางตะวันออกเองโดยเฉพาะในพุทธปรัชญาได้จัดให้ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต(Consciousness) เจตสิก(Mental Factors) รูป(Matter; Corporeality) และนิพพาน(Nibbāna)ที่เป็นเนื้อหาของพระอภิธรรม โดยยกขึ้นมาศึกษาเทียบเคียงกับหลักอภิปรัชญาของปรัชญาตะวันตกว่าพระอภิธรรมจัดเป็นอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาทได้ แต่มีบางท่านปฏิเสธว่าอภิธรรมไม่ใช่ระบบปรัชญา[๔] แต่ว่าเป็นหลักธรรมอธิบายรายละเอียดของจิตและทฤษฎีความรู้ในพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างละเอียด

ประเด็นปัญหาสำคัญที่ว่ามีนักคิดหรือนักปราชญ์บางท่านได้วิเคราะห์ตีความหมายในพระอภิธรรมที่ว่าด้วยปรมัตถธรรม ๔ นั้นว่าเป็นอภิปรัชญาของพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจากความหมายของคำว่า"อภิธรรม" ย่อมจะมีความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งนัก เพราะหมายถึงธรรมะอันประเสริฐธรรมยิ่งในทัศนะของพระพุทธศาสนาโดยจัดว่าเป็นธรรมที่มีอยู่อย่างแท้จริงที่ปราศจากสมมติ "อภิธรรมจึงจัดเป็นปรมัตถเทศนาและยถาธัมมสาสน์"[๕] คือ"พระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงชี้แจงแสดงให้เห็นเนื้อแท้ๆของสภาวะและเป็นคำสอนตามสภาวะธรรมโดยมิได้ตรัสถึงสมมติบัญญัติสัตว์และบุคคล แต่ว่าตรัสไปตามสภาวธรรมอันเป็นเนื้อหาสาระแท้ ๆ ล้วน ๆ ตามเป็นจริง"[๖]

เพราะพระอภิธรรมจัดเป็นปรมัตถธรรมหมายถึงสภาวะธรรมที่มีเนื้อความจริงอันประเสริฐสูงสุด หรือสภาวธรรมที่เป็นอารมณ์ของญาณอันประเสริฐคือสูงสุดจึงชื่อว่าปรมัตถ์ ซึ่งเป็นสารัตถธรรมที่ว่าด้วยจิตอันประกอบด้วยมูลเหตุแห่งความดีและประกอบด้วยมูลเหตุความชั่วร้ายและประกอบด้วยจิตที่เป็นกลาง ๆ (อัพยากฤต)คือจิตที่ไม่ดีไม่ชั่วไม่เป็นบุญบาป

นอกจากนั้นยังได้อธิบายถึงจิตชั้นสูง คือ ฌานจิต ได้แก่ รูปฌาน(Form-sphere-consciousness)อรูปฌาน(Formless-sphere-consciousness)และโลกุตตรจิต(Supermundane

---

[๔] Geiger wilheim, Pali Literatur and Language, (New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1978), p. 23.

[๕] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๒๒.

[๖] ธนิต อยู่โพธิ์, พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนศิวพรจำกัด , ๒๕๒๕), หน้า ๑๒.

consciousness)คือจิตที่อยู่พ้นเหนือไปจากโลกนี้ และอธิบายถึงเจตสิกคือสภาวะที่ประกอบกับจิต รูปคือร่างกาย(body) และสุดท้ายกล่าวถึงพระนิพพาน

สิ่งที่กล่าวมาแล้วนี้แสดงให้เห็นว่าปรมัตถธรรม ๔ นั้นมีความโน้มเอียงและมีความสอดคล้องกับทฤษฎีที่ว่าด้วยเรื่องความดีความชั่วของจิตซึ่งเป็นสาเหตุของการเกิดขึ้นแห่งกุศลกรรมและอกุศลกรรมโดยเป็นหลักเกณฑ์ของจริยธรรมและอุดมคติสูงสุดในพระพุทธศาสนามากกว่าจะเป็นโลกทัศน์ทางด้านอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ดังนั้น ถ้านักปราชญ์บางท่านวิเคราะห์ตีความหมายว่าพระอภิธรรมเป็นหลักอภิปรัชญาของพุทธปรัชญาเถรวาทดังกล่าวแล้วจะมีความขัดแย้งกับหลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนาหรือไม่ ผู้วิจัยต้องการจะพิสูจน์ให้เห็นว่าถ้าพระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาแล้วไม่มีความจำเป็นเลยว่าพระอภิธรรมจะต้องเป็นอภิปรัชญาแต่ประการใด เพราะว่าพระอภิธรรมมีท่าทีและแนวโน้มที่มีความสอดคล้องกับหลักพุทธจริยศาสตร์ นี่คือความเป็นมาของปัญหาในส่วนเบื้องต้น

ความจริงหลักอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาทมีหลักธรรมอื่น ๆ นอกเหนือจากพระอภิธรรมที่จะนำมาเป็นประเด็นวิเคราะห์ตีความเปรียบเทียบกับหลักอภิปรัชญาทางตะวันตก เช่น อนัตตาในหลักไตรลักษณ์ถือว่าเป็นหลักภววิทยาของอภิปรัชญาของพุทธปรัชญาที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองคือการปฏิเสธความมีตัวตน(อัตตา)ของสรรพสิ่งที่เรารู้จักกันดีในชื่อว่า"หลักอนัตตา"อันเป็นจุดหมายสำคัญของอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาทได้มุ่งไปที่การแสวงหาความมีอยู่พื้นฐานในฐานะสิ่งสมบูรณ์(The Absolutes)ของจักรวาล และหลักปฏิจจสมุปบาทอันเป็นกฎอธิบายความสัมพันธ์และปรากฏการณ์ของสรรพสิ่งในจักรวาลด้านจักรวาลวิทยาที่ปรากฏอยู่ในอัคคัญญสูตรที่อธิบายโลกนี้มีวิวัฒนาการขึ้นมาตามกระบวนการของธรรมชาติของเหตุและปัจจัยในเชิงอเทววิทยา(Atheism)ที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธพระผู้สร้างโลกเป็นต้น แท้จริงแล้วหลักอภิปรัชญาของพุทธปรัชญาเถรวาทย่อมจะมีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นฐานรองรับอยู่ชัดเจนแล้ว

ส่วนประเด็นความสำคัญของปัญหาหลักพระอภิธรรมที่มีอยู่นั้นผู้วิจัยเห็นว่าเป็นหลักการของพุทธจริยศาสตร์ที่มีหลักจริยธรรมเชิงจิตวิทยาและเป็นหลักเกณฑ์ของศีลธรรม(Moral)มากกว่าที่จะเป็นอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะว่ามีการเสนอหลักเกณฑ์การตัดสินแนวทางแห่ง ความคิดคือจิตและเจตสิกของมนุษย์ ซึ่งแสดงออกมาทางด้านความประพฤติ(Conduct)หรือพฤติกรรม

อุทัย ญาณธโร พระมหา. **วิถีแห่งกลไกแบบพุทธ.** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร , ๒๕๓๕), หน้า ๑๗.

ที.ปา.(บาลี) ๑๑ / ๑๒๐ / ๗๒, (ไทย) ๑๑ / ๑๒๐ / ๘๕.

(Behavior)เช่น จิตและเจตสิกของมนุษย์ที่แสดงออกมาทางด้านความประพฤติที่ดี(Good Conduct) หรือพฤติกรรมที่มีศีลธรรม(Moral Behavior)มีมโนธรรม(Conscience)มาประกอบในการตัดสินใจอย่างเสรี(Deliberation)ในการกระทำทุกอย่างที่ปรากฏอยู่ในหลักพระอภิธรรมมีชื่อเรียกว่า"กุศลจิต(Moral Consciousness)"คือจิตที่ประกอบด้วยความดีงามและมีความบริสุทธิ์จัดเป็นประเภทโสภณจิต(Beautiful Consciousness)โดยแบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ มหากุศลจิต มหาวิบากจิต และ มหากิริยาจิต

จิตหรือความคิดประเภทนี้จึงจัดเป็นเกณฑ์ตัดสินเกี่ยวกับคุณค่าแห่งความดีอันเป็นมาตรฐานของความประพฤติหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ซึ่งจัดว่าเป็นคุณธรรม(Virtue) นอกจากนั้นยังมีจิตที่ดีชั้นสูงขึ้นไปอีก คือ ฌานจิต ได้แก่ รูปฌาน อรูปฌาน และโลกุตตรจิต หมายถึง จิตที่หลุดพ้นจากกิเลสที่มีความเป็นอิสรภาพ เป็นต้น

แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าความคิดหรือจิตของมนุษย์แสดงออกมาในทางด้านความประพฤติหรือพฤติกรรมที่ไม่ดีผิดศีลธรรมโดยเป็นการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์แห่งคุณธรรมจึงจัดว่าเป็นความประพฤติที่แสดงตามหลักพระอภิธรรมเรียกว่า"อกุศลจิต(Immoral Consciousness)" คือจิตที่ไม่ดีงามเพราะเป็นจิตที่ประกอบด้วยกิเลส(Vice) ได้แก่ โลภมูลจิต โทสมูลจิต และโมหมูลจิต จัดเป็นอโสภณจิตอันเป็นเกณฑ์ตัดสินเกี่ยวกับเรื่องความชั่วที่สังคมมนุษย์ไม่ยอมรับ

ความสำคัญของปัญหาพระอภิธรรมในฐานะเป็นพุทธจริยศาสตร์ คือ หลักการของพระอภิธรรมนั้น เมื่อเรามีการพิจารณาแล้วย่อมจะมีความสอดคล้องกับหลักการของพุทธจริยศาสตร์มากที่สุดโดยมีหลักปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งจัดเข้ากับหลักพุทธจริยศาสตร์ได้เป็นอย่างดีพร้อมทั้งให้คำตอบที่ชัดเจนเกี่ยวกับปัญหาของพุทธจริยศาสตร์ ๓ ประการ คือ

๑. ปัญหาที่ว่า อะไร คือ ความดี ความชั่ว ความถูกต้อง ความผิด ความสุข ความทุกข์ การกระทำความดีความชั่วเป็นอย่างไร และคำว่า ดี ชั่ว นั้นนิยามได้หรือไม่

๒.อะไรเป็นกฎเกณฑ์ที่ตัดสินว่าการกระทำอย่างนี้ดีอย่างนี้ชั่ว และปัญหาที่ว่าเราจะเอาอะไรมาเป็นเกณฑ์ตัดสินความถูกผิดของการกระทำนั้น และอะไรเป็นคุณค่าทางจริยธรรม

๓.ปัญหาที่ว่า อะไรคืออุดมคติของชีวิต อะไรคือเป็นสิ่งที่ดีที่สุด(Summum Bonun) สำหรับชีวิตมนุษย์ และอะไรเป็นคุณค่าที่มนุษย์พึงปรารถนาและน่าแสวงหามากที่สุด

ในปัญหาข้อแรกนั้นมีหลักธรรมของพระอภิธรรมคือจิตและเจตสิกได้ให้คำตอบเกี่ยวกับปัญหาเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจน เพราะว่าสิ่งที่จะกำหนดการกระทำของมนุษย์ให้ออกมาเป็นความดีความชั่วคือสภาวะทางจิตและเจตสิกนั่นเอง โดยหลักการของพุทธปรัชญาเชื่อว่าการทำงานของจิตนี้ย่อมจะต้องดำเนินควบคู่ไปกับกฎแห่งกรรมเสมอ ดังมีข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกว่า

> ธรรมฝ่ายดีได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่กุศลมูล ๓ ประการคือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ซึ่งประกอบด้วยกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมนั้นที่มีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน ที่ได้กล่าวมานี้ คือธรรมฝ่ายดี ธรรมฝ่ายชั่วได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ อกุศลมูล ๓ ประการ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง และกิเลสทั้งหลายที่ดำรงอยู่ในฐานะเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ที่ประกอบด้วยอกุศลนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีอกุศลนั้นเป็นสมุฏฐาน ที่กล่าวมานี้คือธรรมฝ่ายชั่ว[๙]

จากข้อความดังกล่าว หลักธรรมทั้งสองฝ่ายนั้นทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์มีความเชื่อว่าหลักธรรมทั้งที่เป็นกุศลมูลและที่เป็นอกุศลมูลจัดเป็นมูลเหตุของความดีความชั่วของมนุษย์ซึ่งเป็นสภาวะธรรมทางจิตและเจตสิกโดยมีพลังผลักดันอยู่เบื้องหลังให้มนุษย์แสดงออกมาทางรูปคือร่างกายในการกระทำทางกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมเสมอ

ดังมีข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกอีกว่า

> เหตุ ๙ เป็นไฉน เหตุ ๙ คือ กุศลเหตุ ๓ อกุศล ๓ และอัพยากตเหตุ ๓ บรรดาเหตุ ๙ เหล่านั้น กุศลเหตุ ๓ เป็นไฉน กุศลเหตุ ๓ คือ กุศลเหตุ คือ อโลภะ กุศลเหตุคือ อโทสะ และกุศลเหตุ คือ อโมหะ เหล่านี้ชื่อว่า กุศลเหตุ ๓ อกุศลเหตุ ๓ เป็นไฉน อกุศลเหตุ ๓ คือ อกุศลเหตุ คือ โลภะ อกุศลเหตุ คือ โทสะ และ อกุศลเหตุ คือ โมหะ เหล่านี้ชื่อว่า อกุศลเหตุ ๓ อัพยากตเหตุ ๓ เป็นไฉน อัพยากตเหตุ ๓ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ฝ่ายวิบากแห่งสภาวะธรรมที่เป็นกุศล หรือในสภาวะธรรมที่เป็นอัพยากตกิริยา เหล่านี้ชื่อว่า อัพยากตเหตุ ๓ เหล่านี้เรียกว่า เหตุ ๙ [๑๐]

แสดงว่าการกระทำของมนุษย์ที่เรียกว่า"กรรม(Action)"หรือเรียกว่า"พฤติกรรม(Behavior)นี้จะต้องมีสาเหตุ(Cause)อยู่เบื้องหลังที่สามารถทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาได้ทั้งฝ่ายดีและเลว กุศลจิตย่อมประกอบด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดกรรมที่มีความสุจริต ส่วนอกุศลจิตย่อมประกอบด้วยเหตุ ๓ อย่าง คือ โลภเหตุ โทสเหตุ และโมหเหตุโดยเป็นต้นเหตุให้เกิดกรรมชั่วที่มีความทุจริต เป็นต้น

---

[๙] อภิ.สํ.(บาลี) ๓๔ / ๖๘๕ / ๒๓๖.

[๑๐] อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕ / ๖๘๘ / ๔๘๖, (ไทย) ๓๕ / ๖๘๘ / ๖๓๗.

ปัญหาข้อที่สองนั้นมีหลักธรรมประเภทเจตสิกธรรมในพระอภิธรรมเรียกว่า"เจตนา"คือนามธรรมที่ประกอบอาศัยอยู่กับจิต หมายถึง ความจงใจหรือความตั้งใจเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำอย่างนี้ดีและอย่างนี้ชั่ว ซึ่งถูกปรุงแต่งโดยมีการมุ่งหวังคอยจัดสรรให้มนุษย์ทำความดีความชั่วในระบบพุทธจริยศาสตร์

มีข้อความปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกว่า"เจตนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้นเป็นไฉน ความจงใจ กิริยาที่จงใจ ภาวะที่จงใจ อันเกิดแต่สัมผัสแห่งมโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกันในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าเจตนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น"[๑๑] ส่วนคัมภีร์ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะอธิบายว่า"ธรรมชาติที่ชื่อว่าเจตนาเพราะอรรถว่ามุ่งหวังคือจัดสรรให้ธรรมที่สัมปยุตด้วยตนเป็นไปในอารมณ์ หรือถึงความขวนขวายในการปรุงแต่งสิ่งที่เป็นสังขตะ จริงอย่างนั้น เจตนานี้แล พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงจำแนกสังขารขันธ์ตรัสว่า ชื่อว่าสังขาร เพราะอรรถว่า ปรุงแต่งสิ่งที่เป็นสังขตะ"[๑๒]

ในปัญหาที่ว่าอะไรเป็นกฎเกณฑ์ตัดสินว่า การกระทำอย่างนี้ดีอย่างนี้ชั่ว ย่อมจะถูกปรุงแต่งโดยเจตนามีการมุ่งหวังคอยจัดสรรด้วยเจตนาเจตสิกนี่เอง การกระทำของมนุษย์จึงถูกกำหนดโดยสังขารที่มีสภาวะปรุงแต่งจิตใจด้วยตัวเจตนาเป็นที่ตั้งเสมอ

ส่วนระบบพุทธจริยศาสตร์มีการวางระบบอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นในความมีเหตุมีผลของมนุษย์ และมนุษย์ทุกคนมีเหตุผล สิ่งที่เรียกว่าเหตุผลนี้คือตัวปัญญาตามหลักของพุทธจริยศาสตร์ได้แก่ มโนธรรม(Conscience)ในการประกอบการตัดสินใจอย่างเสรี(Deliberation) โดยมีการวินิจฉัยการตัดสินอยู่ ๒ วิธีการ[๑๓] คือ (๑)วิธีวินิจฉัยโดยสืบสาวหาที่มาของการกระทำหรือสภาวะธรรมนั้น (๒)วิธีวินิจฉัยโดยดูที่ผลของการกระทำหรือสภาวะธรรมนั้น

ดังนั้น สิ่งที่เป็นต้นเหตุ(Cause)แรงผลักดันให้มนุษย์กระทำกรรมต่าง ๆ ทั้งความดีและความชั่วอันเป็นไปในเชิงแง่บวกและแง่ลบนี้อยู่ที่ตัวเจตนาเจตสิก กุศลเจตสิกและอกุศลเจตสิกนั้นเองจึงเป็นรากเหง้าของการกระทำดีและชั่วอันมีค่าอยู่ในตัวมันเอง ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสรับรองไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าเจตนาคือกรรม บุคคลครั้นคิดแล้วจึงทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ"[๑๔]

---

[๑๑] อภิ.สํ.(บาลี) ๓๔ / ๕ / ๒๒, (ไทย) ๓๔ / ๕ / ๒๘.

[๑๒] วิภาวินี.(บาลี) ๑๕๒.

[๑๓] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต),**พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงและขยายความ,พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๘),หน้า ๑๗๙ ; พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต),**พุทธศาสนากับปรัชญา**,(กรุงเทพมหานคร : บริษัทอัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พจำกัด,๒๕๓๓),หน้า ๒๗ ; สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๔๐),หน้า ๓๐.

[๑๔] องฺ.ฉกฺก.(บาลี) ๒๒ / ๖๓ / ๓๕๕.

ฉะนั้น การกระทำที่เกิดจากความตั้งใจหรือมีเจตนากำกับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเป็นตัวกำหนดการตัดสินคุณค่าทางด้านจริยธรรม และมีผล(Effect)คือวิบากของการกระทำเช่นนั้น ย่อมจะมีส่วนร่วมเป็นกฎเกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าทางจริยธรรมด้วยอีกประการหนึ่ง

ประเด็นสุดท้ายคือปัญหาที่ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชีวิตของมนุษย์ และหลักธรรมของพระอภิธรรมนั้นได้ให้คำตอบปัญหานี้ดีที่สุดคือจิตที่ประกอบด้วยกุศลประเภทโสภณจิต(Beautiful Consciousness) และจิตที่ดีชั้นสูงคือฌานจิต เพราะเป็นจิตที่มีสภาวะอันมีความสุขสำราญทั้งทางกายและทางจิตใจ และปัญหาที่ว่าอะไรเป็นอุดมคติสูงสุดในชีวิต คำตอบคือนิพพานนั่นเองเป็นสิ่งที่ดีที่สุด (Sommum Bonum)ที่มนุษย์ควรปรารถนาและแสวงหาอย่างมีคุณค่าในตัวเองมากที่สุดในชีวิต เพราะนิพพานเป็นเป้าหมายสุดท้าย(End)ของชีวิตในทรรศนะของพุทธจริยศาสตร์

ส่วนรูปที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นเป็นหลักความเป็นจริงที่มีความเกี่ยวข้องกับหลักพุทธจริยศาสตร์ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กันด้วยจิตและเจตสิกโดยเป็นพลังผลักดันในการแสดงออกแห่งการกระทำที่เรียกว่า"กรรม"หรือพฤติกรรมของมนุษย์ ดังมีข้อความที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎกว่า

> รูปที่เป็นกายวิญญัติเป็นไฉน ความเข้มแข็ง กิริยาที่เข้มแข็งด้วยดี ภาวะที่แข็งแรงด้วยดี การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ภาวะที่แสดงให้รู้ความหมายแห่งกายของบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล มีจิตเป็นอกุศล มีจิตเป็นอัพยากฤต ก้าวไปอยู่ ถ้อยกลับอยู่ แลดูอยู่ เหลียวดูอยู่ คู้เข้าอยู่ เหยียดออกอยู่ รูปนี้ชื่อว่าเป็นกายวิญญัติ
>
> รูปที่เป็นวจีวิญญัติเป็นไฉน การพูด การเปล่งวาจา การกล่าว การเปล่าร้อง การโฆษณาวาจา วจีเภทแห่งบุคคลผู้มีจิตเป็นกุศล มีจิตเป็นอกุศล มีจิตเป็นอัพยากฤต เรียกว่า วาจา การแสดงให้รู้ความหมาย กิริยาที่แสดงให้รู้ความหมาย ภาวะที่แสดงให้รู้ความหมายด้วยวาจานั้น รูปนี้ชื่อว่า เป็นวจีวิญญัติ [๑๗]

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงว่ารูปย่อมจะมีส่วนสำคัญในร่างกายและชีวิตของมนุษย์เหมือนกันโดยมีความสำคัญพอ ๆ กันกับจิตใจ เพราะว่าจิตและเจตสิกอาศัยรูปเป็นสถานที่แสดงพลังอำนาจของตนโดยการแสดงพฤติกรรมออกมาทางกายทวารและวจีทวารให้เป็นกิริยาอาการที่มีการสื่อสารรู้ทั่วถึงกันได้

---

[๑๗] อภิ.สํ.(บาลี) ๓๔ / ๖๓๕ / ๑๘๕.

จิตและเจตสิกที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมทั้งที่เป็นฝ่ายกุศลและอกุศล รวมถึงรูปซึ่งมีความสัมพันธ์กันกับจิตและเจตสิกตามกระบวนการโครงสร้างของจิตนั้นแท้จริงเป็นสิ่งที่ต้นเหตุของการกระทำความดีความชั่ว และการกระทำความดีความชั่วดังกล่าวจึงเป็นที่มาของกฎเกณฑ์ในการตัดสินความดีความชั่วของมนุษย์ นอกจากนั้นนิพพานมีสภาวะแห่งอุดมคติสูงสุดโดยมีสภาพที่เป็นความดีสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนควรแสวงหามากที่สุดในชีวิต

ดังนั้น พระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์จึงมีแนวความคิดที่ใกล้เคียงกับหลักจริยธรรมสำหรับการปฏิบัติในชีวิตประจำวันมากที่สุดโดยมุ่งถึงความดีหรือความสุขในขั้นธรรมดาและขั้นสูงสุด นอกจากนั้นพระอภิธรรมยังมีหลักธรรมที่เป็นอกุศลซึ่งนำความทุกข์และความเดือดร้อนมาให้แก่มนุษย์และสังคมของมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องละเว้นให้ห่างไกล โดยไม่ควรนำมาประพฤติและปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

นอกจากนั้นแล้วจิตที่เป็นฝ่ายกุศลนั้นยังเป็นปทัฏฐานของโลกุตตรจิตอันเป็นเป้าหมายของอุดมคติสูงสุดที่จัดเป็นความดีสูงสุดคือนิพพานในพระพุทธศาสนาซึ่งพุทธศาสนิกชนทั้งหลายสามารถประพฤติและปฏิบัติให้เข้าถึงเป้าหมายสูงสุดนั้นได้ ถ้าพระอภิธรรมเป็นอภิปรัชญาแล้วชาวพุทธทั้งหลายคงจะไม่สามารถประพฤติและปฏิบัติให้เข้าถึงเป้าหมายสูงสุดได้ เพราะว่าอภิปรัชญานั้นเป็นเพียงแค่แนวความคิดทฤษฎีที่มีความเกี่ยวข้องกับการมีอยู่ของสรรพสิ่งซึ่งไม่เกี่ยวข้องและไม่มีความใกล้เคียงกับหลักวิธีการปฏิบัติด้านหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาเลย

สำหรับแรงจูงใจในการทำวิจัยนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมในพระอภิธรรมซึ่งเป็นระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในปัจจุบันนั้นค่อนข้างยากเกินไปสำหรับผู้ใคร่จะศึกษา ฉะนั้น จึงมีความประสงค์จะนำเสนอหลักปรมัตถธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นออกมาในรูปแบบของแนวความคิดทฤษฎีของพุทธจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องที่ใกล้เคียงกับหลักจริยธรรมในพระพุทธศาสนาอันเป็นหลักการแห่งการประพฤติและปฏิบัติในสังคมมนุษย์ในปัจจุบัน โดยเป็นแนวทางที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม เพื่อจะนำแนวความคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

งานวิจัยนี้มิได้มุ่งหวังที่จะอธิบายหลักธรรมของพระอภิธรรมโดยเฉพาะและมิได้มีความประสงค์จะวิพากษ์วิจารณ์หลักพุทธจริยศาสตร์ว่ามีความผิดถูกอย่างไร เพียงแต่ต้องการนำเสนอแนวความคิดว่าพระอภิธรรมมีความสอดคล้องกับหลักพุทธจริยศาสตร์อย่างไร

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์จะเสนอแนวความคิดตามหลักพระอภิธรรมในฐานะเป็นพุทธจริยศาสตร์โดยจะได้นำเสนอหลักการของพระอภิธรรมที่ประกอบด้วยปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต

เจตสิก รูป และนิพพานในแง่มุมของพุทธจริยศาสตร์ตามกระบวนการของความหมาย รูปแบบและโครงสร้างของพระอภิธรรมอย่างแท้จริงให้มีความชัดเจนที่สุดต่องานวิจัยนี้ เพื่อที่จะได้แสวงหาคำตอบในปัญหาที่ว่าพระอภิธรรมเป็นจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทหรือไม่ต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาหลักคำสอนที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาฎีกาพระอภิธรรมที่มีลักษณะเป็นพุทธจริยศาสตร์

๑.๒.๒ เพื่อต้องการวิเคราะห์ตีความในหลักปรมัตถธรรมของพระอภิธรรมให้ปรากฏออกมาเป็นแนวความคิดหรือทฤษฎีในพุทธจริยศาสตร์

๑.๒.๓ เพื่อต้องการนำเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับหลักปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นจริยธรรมเชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของปัญหาที่ต้องการศึกษาวิจัย

การศึกษาพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นจะมีขอบเขตปัญหาที่จะศึกษาดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ศึกษาวิเคราะห์พระอภิธรรมเกี่ยวกับเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพานนั้นว่ามีความหมายอย่างไร และมีลักษณะธรรมชาติเป็นอย่างไร โดยจะมีลักษณะสอดคล้องกับประเด็นปัญหาที่สำคัญของพุทธจริยศาสตร์หรือไม่ หลักปรมัตถธรรม ๔ ในพระอภิธรรมได้ให้คำตอบที่ใกล้เคียงเกี่ยวกับปัญหาทั้ง ๓ ประการของพุทธจริยศาสตร์ คือ (๑)อะไรคือความดีความชั่ว ความถูกต้อง ความสุข ความทุกข์ และการกระทำที่ดีที่ถูกต้องเป็นอย่างไร (๒)อะไรเป็นเกณฑ์ตัดสินมาตรการทางคุณค่าทางจริยธรรมว่าการกระทำอย่างนี้อย่างนั้นถูกต้องหรือผิด (๓)อะไรคืออุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์หรืออะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชีวิตมนุษย์ และอะไรเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรแสวงหาหรือพึงปรารถนาหรือไม่

๑.๓.๒ การศึกษาวิเคราะห์หลักพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์นั้นอาจจะมีความเกี่ยวข้องกับวิชาอื่นด้วย เช่น วิชาจิตวิทยาและสังคมวิทยา การวิเคราะห์ปัญหาพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นพุทธจริยศาสตร์จะต้องมีความสอดคล้องกันด้านนามธรรมคือกระบวนการทำงานของจิตอันเป็นส่วนหนึ่งของจิตวิทยา และย่อมจะต้องมีความสอดคล้องด้านรูปธรรมด้วยคือการกระทำที่มนุษย์แสดงออกมาเป็นรูปธรรมหรือพฤติกรรมของมนุษย์และผู้อื่นในสังคมด้วย เพราะฉะนั้น วิชาจิตวิทยา

และสังคมวิทยาจึงมีส่วนเกี่ยวข้องต่อการวิจัยในปัญหาของพระอภิธรรมที่เป็นหลักจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

พุทธปรัชญา หมายถึง "ระบบแนวความคิดหรือทฤษฎีทางความรู้สึกนึกคิดที่ได้มาจากการใช้เหตุผลวิเคราะห์ตีความหมายและการวางหลักเกณฑ์อยู่บนพื้นฐานของพระไตรปิฎก" คำจำกัดความที่ใช้อยู่ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยนำความหมายนี้มาจากทรรศนะของท่านศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไลที่อธิบายไว้ในหนังสือศาสนากับปรัชญา หน้า ๕๒ แต่ว่าในที่นี้คำว่า"พุทธปรัชญา"นั้นใช้ในความหมายเฉพาะแต่พุทธปรัชญาเถรวาทเท่านั้น

อภิธรรม หมายถึง สภาวะธรรมที่มีเนื้อความอันประเสริฐที่สุด สภาวะธรรมที่ปรากฏมีอยู่ตามความเป็นจริง หรือว่าสภาพธรรมที่เป็นอารมณ์ของญาณอันประเสริฐสูงสุดที่ชื่อว่าปรมัตถ์ ซึ่งมีเนื้อความที่แท้จริงอย่างแน่นอนแบบปรมัตถสัจจะ(Altimate Realities)

ปรมัตถธรรม หมายถึง สภาวะธรรม ๔ อย่างนี้ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะธรรมล้วนไม่เกี่ยวข้องกับสมมติสัจจะ บัญญัติ สัตว์ หรือบุคคลใด ๆ ทั้งสิ้น โดยมีลักษณะพิเศษยิ่งกว่าธรรมทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรทั่ว ๆ ไป

อภิปรัชญา หมายถึง แนวความคิดหรือทฤษฎีสาขาหนึ่งของปรัชญาที่ว่าด้วยความแท้จริงซึ่งเป็นเนื้อหาสำคัญของปรัชญาโดยศึกษาถึงความจริงสูงสุด(Ultimate Truth)ของโลกและจักรวาลตลอดถึงธรรมชาติของสิ่งมีชีวิตอยู่ในเอกภพนี้ด้วย

จริยศาสตร์ หมายถึง วิชาที่ว่าด้วยความดีความชั่ว เกณฑ์การตัดสินว่าอะไรดีไม่ดี และอะไรเป็นความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน หน้า๓๔ อธิบายว่า จริยศาสตร์ : ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าอย่างไหนถูก ไม่ถูก ดี ไม่ดี ควร ไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม เป็นต้น

พุทธจริยศาสตร์ หมายถึง วิชาความรู้อันเป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยการแสวงหากฎเกณฑ์ที่เป็นมาตรฐานในการตัดสินพฤติกรรมเกี่ยวกับความดีความชั่วทางด้านศีลธรรม และการแสวงหาความดีสูงสุดโดยมีการวิเคราะห์ตีความจากสมมติฐานที่ปรากฏอยู่ในหลักคำสอนเชิงจริยธรรมในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท

จริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติ ศีลธรรม กฎศีลธรรม ซึ่งเป็นความหมายจากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้คำจำกัดความเอาไว้ ในที่นี้หมายเอาเฉพาะหลักจริยธรรมในพุทธศาสนาเท่านั้น

จิตวิทยา หมายถึง วิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับจิตวิญญาณและพฤติกรรมของมนุษย์และสัตว์อื่น ๆ แต่ในที่นี้ศึกษาเฉพาะจิตวิญญาณของมนุษย์และจิตวิทยาพุทธศาสนาเท่านั้น

สังคมวิทยา หมายถึง ศาสตร์ที่มีจุดมุ่งหมายอธิบายแนวความคิดพื้นฐานหรือทฤษฎีขั้นพื้นฐานของลักษณะสังคม และอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมโดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ แต่ในที่นี้จะอธิบายสังคมของมนุษย์โดยมีแนวความคิดหรือทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาทเท่านั้น

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ พระอนุรุทธาจารย์เถระ ได้รจนาคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมที่ชื่อว่าอภิธัมมัตถสังคหะบาลี(กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒) พอจะสรุปใจความโดยย่อว่า คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะมีการอธิบายถึงหลักพระอภิธรรมปิฎกได้อย่างงดงามโดยมีการซ่อนความหมายไว้อย่างลึกซึ้งยิ่งนัก โดยมีการประมวลเรื่องราวของจิต เจตสิก รูป และนิพพานไว้ในปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ ส่วนปริจเฉทที่เหลือ คือ ปริจเฉทที่ ๓ อธิบายจิตและเจตสิกที่ประกอบกันด้วยกิจและฐานของจิต ปริจเฉทที่ ๔ อธิบายการทำงานของวิถีจิต ปริจเฉทที่ ๕ อธิบายภูมิที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ ปริจเฉทที่ ๗ อธิบายกิเลสอาสวะต่าง ๆ ปริจเฉทที่ ๘ อธิบายหลักปฏิจจสมุปบาทและปัจจัย ๒๔ และปริจเฉทที่ ๙ อธิบายเรื่องกรรมฐานอันเป็นกรรมวิธีเข้าถึงพระนิพพาน

๑.๕.๒ พระสุมังคลาจารย์เถระได้แต่งคัมภีร์ฎีกาพระอภิธรรมชื่อว่าอภิธัมมัตถวิภาวินีบาลี (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒) ซึ่งพอจะสรุปใจความย่อว่า หนังสือฎีกาพระอภิธรรมนี้อธิบายถึงความหมายและลักษณะของจิต เจตสิก รูป และนิพพานไว้ในปริเฉทที่ ๑-๒-๖ ส่วนปริจเฉทที่ ๓ อธิบายจิตและเจตสิกที่ประกอบกันด้วยกิจและฐานของจิต ปริจเฉทที่ ๔ อธิบายการทำงานของวิถีจิต ปริจเฉทที่ ๕ อธิบายภูมิที่อยู่อาศัยของสรรพสัตว์ ปริจเฉทที่ ๗ อธิบายกิเลสต่าง ๆ ปริจเฉทที่ ๘ อธิบายหลักปฏิจจสมุปบาทและปัจจัย ๒๔ ปริจเฉทที่ ๙ อธิบายกรรมฐานอันเป็นกรรมวิธีเข้าถึงพระนิพพานโดยเป็นการอธิบายขยายความคัมภีร์ของพระอนุรุทธาจารย์อีกทีหนึ่ง

๑.๕.๓ ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร) จากหนังสือคู่มือการศึกษาพระอภิธรรมในปริจเฉทที่ ๑-๒-๖(กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๘) ซึ่งมีเนื้อหาโดยสังเขปคือปริจเฉทที่ ๑

ว่าด้วยเรื่องการอธิบายจิต ๘๙ ดวงหรือจิต ๑๒๑ ดวง โดยมีเนื้อหากว้างขวางและพิสดาร ปริจเฉทที่ ๒ อธิบายเจตสิก ๕๒ ดวง ปริจเฉทที่ ๖ อธิบายเรื่องรูป ๒๘ และนิพพาน ๑ เป็นต้น

๑.๕.๔ ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล ประพันธ์หนังสือชื่อว่า"อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่" (กรุงเทพมหานคร : กะรัตการพิมพ์, ๒๕๓๑) ซึ่งมีเนื้อหาพอสรุปได้ดังนี้ อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่ได้นำเอาหลักอภิธรรมของพุทธศาสนามาผสมผสานกับการตีความด้วยโลกทัศน์ชีวทัศน์ทางอภิธรรมสมัยใหม่ เปรียบเทียบกับโลกทัศน์ชีวทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ เรื่องอวกาศ เวลา และขณะจิตเป็นต้น

๑.๕.๕ วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม มีผลงานหนังสือที่ชื่อว่า "จิตวิทยาพุทธศาสนา"(ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล)โดยเนื้อหาสาระพอสังเขปอย่างนี้ว่าจิตวิทยาพุทธศาสนาเป็นหนังสือที่อธิบายแนวความคิดทฤษฎีทางจิตวิทยาในพระพุทธศาสนาโดยมีรากฐานทางจิตวิทยาพุทธศาสนา คือ ธัมมนิยาม และปรมัตถธรรม ๔ มีการอธิบายกระแสการทำงานของจิต เจตสิก โดยอธิบายอารมณ์กับพฤติกรรมของมนุษย์ และสุดท้ายอธิบายถึงพุทธสุขวิทยาจิต เป็นต้น

๑.๕.๖ สมภาร พรมทา จากหนังสือ "พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์"(กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๔๑) ในหนังสือเล่มนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ภาค คือ ภาคแรกว่าด้วยหลักของพุทธจริยศาสตร์ภาคทฤษฎีเกี่ยวกับระบบลักษณะโครงสร้าง เกณฑ์การตัดสินจริยธรรม และจริยธรรมขั้นพื้นฐานในพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักพระอภิธรรมที่ว่าด้วยเรื่องสาเหตุอันเป็นมูลฐานของการกระทำความดีความชั่ว ภาคที่สองว่าด้วยเรื่องนานาทัศนะเกี่ยวกับหลักพุทธจริยศาสตร์ที่มีต่อปัญหาของสังคมไทย เป็นต้น

๑.๕.๗ พระมหาไพรัชน์ เขียนวงศ์ มีผลงานวิจัยเรื่อง"พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนิยมหรือไม่" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ ในบทที่ ๓ มีเนื้อหาบางส่วนที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธจริยศาสตร์ได้แก่ ระบบพุทธจริยศาสตร์ ที่มาของพันธะทางศีลธรรม อุดมคติของชีวิต เกณฑ์การตัดสินทางด้านจริยธรรม และพุทธจริยศาสตร์ระดับโลกิยะและระดับโลกุตตระเป็นต้น

๑.๕.๘ โสภณ ศรีกฤษดาพร มีผลงานวิจัยเรื่อง "การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๗ มีเนื้อหาบางส่วนที่เกี่ยวข้องคือการวิเคราะห์ธรรมชาติของกายและจิต ตลอดถึงเจตสิกตามแนวพระอภิธรรม แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างกายกับจิตกับจุดหมายสูงสุดคือการบรรลุถึงนิพพานเป็นต้น

สรุป ประเด็นที่ผู้วิจัยต้องการนำเสนอการวิเคราะห์ตีความหลักพระอภิธรรมคือส่วนที่ว่าด้วยเรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งจัดเป็นปรมัตถธรรมของพระพุทธศาสนาในแง่มุมของทัศนะทางด้านพุทธจริยศาสตร์หรือจริยธรรมเชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยาคือเป็นหลักธรรมที่ควรประพฤติและปฏิบัติ เพื่อเป็นมาตรฐานทางด้านศีลธรรมที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดในชีวิต หรือการแสวงหาเกณฑ์ตัดสินความประพฤติ เกณฑ์ตัดสินความมีอยู่แห่งคุณค่าของความดี อันเป็นเรื่องอุดมคติในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในเชิงยืนยันว่าหลักปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมเป็นหลักพุทธจริยศาสตร์หรือพุทธจริยธรรมเชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยาที่แตกต่างออกไปจากเอกสารดังกล่าวข้างต้น

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบการศึกษาเชิงวิเคราะห์(Critical Study) โดยมีการค้นคว้าทางเอกสาร(Documentary Investigation) ซึ่งมีลำดับขั้นตอน ดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เป็นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก ปกรณ์วิเสฺสวิสุทธิมรรค คัมภีร์อัฏฐสาลินีอรรถกถา อภิธัมมัตถสังคหะ และอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา เป็นต้น และเอกสารที่เป็นทุติยภูมิซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญาเถรวาทและที่เกี่ยวข้องกับหนังสือของพระอภิธรรมเป็นต้น

๑.๖.๒ วิเคราะห์ตีความและแสดงเหตุผลจากข้อมูลที่ได้รวบรวมมาจากเอกสาร เพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้นต่องานวิจัยนี้

๑.๖.๓ นำผลที่ได้จากการรวบรวมแล้วจึงนำมาวิเคราะห์ข้อมูล สรุปและเสนอแนะการวิจัยสืบต่อไป

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

๑.๗.๑ ทำให้ทราบหลักคำสอนในพระอภิธรรมที่มีลักษณะเป็นพุทธจริยศาสตร์

๑.๗.๒ ทำให้ทราบถึงผลแห่งการวิเคราะห์ตีความหลักพระอภิธรรมให้ปรากฏออกมาเป็นแนวความคิดหรือทฤษฎีในเชิงพุทธจริยศาสตร์

๑.๗.๓ ทำให้ได้รู้ถึงแนวความคิดทางด้านหลักพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นจริยธรรมเชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๗.๔. ทำให้ทราบถึงเหตุผลสนับสนุนพระอภิธรรมในฐานะเป็นพุทธจริยศาสตร์

บทที่ ๒

ความหมายของพุทธจริยศาสตร์และพระอภิธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของพุทธจริยศาสตร์

คำว่า "พุทธจริยศาสตร์" มาจากคำ ๒ คำ คือ คำว่า "พุทธ" กับ "จริยศาสตร์" ในคำว่า "พุทธ" หมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้คำจำกัดความไว้ว่า"พุทธะ- น. ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน(ใช้เฉพาะพระพุทธเจ้า)"[๑] ดังนั้น คำว่า"พุทธ" ในที่นี้จึงหมายถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระศาสดา และมิได้หมายเอาเฉพาะพระพุทธเจ้าเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ว่ามีความหมายรวมถึงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าที่รวมเรียกว่า"พระธรรมวินัย" ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเริ่มต้นขึ้นด้วยความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

แต่คำว่า"พุทธ"นี้ ผู้วิจัยมีความประสงค์หมายเอาเฉพาะในความหมายเชิงปรัชญาที่เรียกว่า"พุทธปรัชญา" หมายถึง "เป็นระบบความรู้ความนึกคิดที่ได้มาจากการใช้เหตุผล วิเคราะห์ตีความหมายและวางหลักเกณฑ์บนรากฐานของพระไตรปิฎก"[๒] โดยพุทธปรัชญาได้เริ่มต้นจากบรรทัดฐานของพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้"พุทธปรัชญาจึงได้เอาความตรัสรู้นี้เป็นศูนย์กลางของความรู้ทั้งหลายในพุทธศาสนา"[๓] ดังนั้น คำว่า"พุทธ"ในที่นี้ ผู้วิจัยจึงหมายเอาเพียงแนวความคิด (Concept)หรือทฤษฎี(Theory)เชิงปรัชญาที่วิเคราะห์และตีความหมายโดยมีสมมติฐานอยู่ในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ส่วนคำว่า"จริยศาสตร์" มาจากคำ ๒ คำ คือ จริย และ ศาสตร์ คำว่า "จริย" เป็นคำมาจากภาษาบาลี แปลว่า พึงประพฤติหรือควรประพฤติ และคำว่า"ศาสตร์" มาจากภาษาสันสกฤต แปลว่า วิชาหรือความรู้ เมื่อรวมคำทั้งสองแล้วจึงมีความหมายถึงวิชาหรือความรู้ที่พึงประพฤติหรือวิชาที่ว่าด้วยหลักการที่ควรประพฤติ คำว่า"จริยศาสตร์"ในภาษาไทยแปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า "Ethics" ซึ่งมาจากภาษากรีกว่า "Periethikes" ซึ่งมาจากรากศัพท์ "Ethos" แปลว่า ขนบธรรมเนียม ภาษาละตินเลียนแบบศัพท์กรีกว่า Ethica = จริยศาสตร์"[๔]

---

[๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์,๒๕๒๙) ,หน้า ๖๐๑.

[๒] ระวี ภาวิไล, **ความสงัด : หนังสือที่กล่าวขานกันมากในชื่อศาสนาและปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผีเสื้อ , ๒๕๔๑), หน้า ๔๒.

[๓] เรื่องและหน้าเดียวกัน.

[๔] กีรติ บุญเจือ,ศ.,**จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร:ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘), หน้า ๓

ส่วนพจนานุกรมปรัชญา ฉบับภาษาอังกฤษ ของดี.รูเน็ส เคโกบอท และคณะผู้ทำงาน ๗๒ ท่าน[๕] อธิบายว่าจริยศาสตร์เป็นวิชาที่ศึกษากฎเกณฑ์เครื่องตัดสินความถูกต้อง ความดี คุณธรรม หรือความเลวความชั่วทางด้านการกระทำของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับจิตวิทยาและสังคมวิทยาพร้อมทั้งการอธิบายที่เน้นให้เห็นถึงการตัดสินการกระทำโดยมีอุดมการณ์อันเป็นมาตรฐานของคุณลักษณะแห่งความดีหรือคุณธรรมสูงสุดในพฤติกรรมของมนุษย์

แต่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ อธิบายว่า "จริยศาสตร์" ปรัชญาสาขาหนึ่งว่าด้วยความประพฤติและการครองชีวิตว่า อะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด อะไรควร อะไรไม่ควร"[๖] และมีความหมายในพจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทยฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายไว้อีกว่า"จริยศาสตร์.ปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์การตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าอย่างไหนถูก ไม่ถูก ดี ไม่ดี ควร ไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม"[๗]

ดังนั้น คำว่า"พุทธจริยศาสตร์" ผู้วิจัยจึงสรุปความหมายว่าเป็นระบบแนวความคิดหรือทฤษฎีในพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยการแสวงหาเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินพฤติกรรมของมนุษย์เกี่ยวกับเรื่องความดีความชั่วอันเป็นคุณค่าทางศีลธรรมและการแสวงหาความดีอันสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งเป็นระบบความคิดหรือทฤษฎีที่วิเคราะห์ดีความหมายโดยมีหลักเกณฑ์บนรากฐานทางศีลธรรมอันมีสมมติฐานอยู่ในหลักคำสอนเชิงจริยธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาคือพระไตรปิฎก

๒.๒ แนวความคิดของพุทธจริยศาสตร์

ตามหลักการของพระพุทธศาสนามีหลักสัจธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน[๘] คือ

๑.สัจธรรมที่เป็นกฎเกณฑ์ของข้อเท็จจริงทางธรรมชาติที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบว่ามีอยู่ในธรรมชาติของสรรพสิ่งคือกฎแห่งความเป็นเหตุและผลเรียกว่า "หลักปฏิจจสมุปบาท"

---

[๕] Dogobort D.Runes, and 72 Authortties, **DICTIONARY OF PHILOSOPHY**, (Littlefield Adams & Co Totowa New Jersey, 1980), P.98.

[๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, หน้า ๒๐๖.

[๗] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย** ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐),หน้า ๓๔.

[๘] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร:จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๔๐) ,หน้า ๑๐.

๒.สัจธรรมที่เป็นกฎเกณฑ์ของข้อเท็จจริงทางสังคมของมนุษย์ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาบัญญัติแล้วแนะนำอบรมสั่งสอนประชาชนในโลกนี้ เรียกว่า "หลักศีลธรรมหรือหลักจริยธรรม"

หลักสัจธรรมสองประเภทนี้ ตามหลักการเดิมของพระพุทธศาสนารวมเรียกว่า "พระธรรมวินัย"[๖] ในยุคปฐมโพธิกาลนั้น ถ้าวิเคราะห์สัจธรรมประเภทแรกจัดหลักสัจธรรมนี้เป็นหลักความเป็นจริงประเภทอภิปรัชญา(Metaphysics)ซึ่งอธิบายความจริงสากลของสภาวะที่มีอยู่ในฐานะเป็นความจริงชั้นสูงสุดของทุกสิ่งในโลกแห่งสสารและจิตวิญญาณ โดยเริ่มต้นที่ปฐมเหตุของสิ่งทั้งหลายและมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่ความสัมพันธ์กันของสรรพสิ่งที่มีอยู่ในเอกภพนี้

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้จัดหลักสัจธรรมประเภทแรกเข้าในหลักอภิปรัชญาในพุทธปรัชญา เพราะหลักสัจธรรมประเภทแรกมีความสอดคล้องกับหลักธรรมประการแรกในคำว่า"ธรรมวินัย" ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่มีอยู่ก่อนเองแล้วในธรรมชาติทั้งหลายโดยที่พระพุทธองค์ตรัสรู้แล้วจึงประกาศให้มนุษย์ทั้งหลายได้รับรู้หลักธรรมนี้ ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกว่า

> ภิกษุทั้งหลาย ปฏิจจสมุปบาทเป็นอย่างไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะว่าการเกิดเป็นปัจจัย ความแก่และความตายย่อมเกิดมีได้ ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม หลักธรรมนั้นคือความดำรงอยู่แห่งธรรม ความเป็นระเบียบสม่ำเสมอแห่งธรรม ความที่ธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัยของกันและกันก็ยังดำรงอยู่อย่างนั้น[๗]

ข้อความจากพุทธพจน์ดังกล่าวนั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงจุดเริ่มต้นของพุทธศาสนาที่ว่า "ธรรมมีอยู่ก่อนแล้วโดยไม่ขึ้นต่อพระพุทธเจ้าเลย"[๘] เพราะว่าพระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม แต่ว่าหลักธรรมดังกล่าวจะต้องเกิดมีเองอยู่ก่อนตามธรรมชาติและดำรงอยู่ตลอดไป

ส่วนหลักสัจธรรมประเภทที่สองนั้น ผู้วิจัยจัดว่าเป็นหลักจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาท เพราะเป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหลักจริยธรรมของมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหลักสัจธรรมตามความเป็นจริงในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแล้วจึงทรงบัญญัติกฎเกณฑ์ข้อเท็จจริงทางสังคมขึ้นมาเพื่อให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุขสงบร่มเย็น ดังนั้น หลักสัจธรรมประการที่สองนี้จึงสอดคล้องกับหลักธรรมประการหลังในคำว่า"ธรรมวินัย"ทางพระพุทธศาสนา หมายถึงกฎระเบียบที่พระพุทธเจ้าผู้ทรงเข้าถึงสภาวะธรรมตามกระบวนการของธรรมชาติแล้วจึงทรงนำเอา

---

[๖] เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : หจก.หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

[๗] สํ.นิ. (บาลี) ๑๖ / ๒๐ / ๒๕.

[๘] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ ,(กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓.

ประโยชน์จากธรรมนั้นมาบัญญัติจัดตั้งไว้ เพื่อเป็นกฎเกณฑ์สำหรับมนุษย์จะต้องประพฤติปฏิบัติกันในสังคม

การที่พระพุทธเจ้าทรงนำเอาหลักธรรมในธรรมชาติมาวางเป็นกฎเกณฑ์อย่างมีระบบระเบียบในหมู่สังคมมนุษย์อย่างนี้ กฎธรรมชาติจึงเรียกว่า"ธรรม" กฎของมนุษย์เรียกว่า"วินัย"[๔๖] แสดงว่ารากฐานของพุทธจริยศาสตร์จะต้องตั้งอยู่บนรากฐานหลักอภิปรัชญาและจะต้องมีความสอดคล้องสัมพันธ์กันโดยมีความเป็นไปตามเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน โดยอาศัยพระปัญญาคุณของพระองค์ที่ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้วจึงทรงจัดตั้งขึ้นโดยเป็นความสามารถพิเศษของมนุษย์ ฉะนั้น เบื้องหลังการจัดตั้งวินัยจึงอยู่ที่การเอากฎเกณฑ์ของธรรมชาติตามเหตุปัจจัยของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นโดยเป็นเหตุผลของกันและกันมาจัดตั้งวางเป็นระเบียบอยู่ในรูปแบบแห่งกฎเกณฑ์ทางสังคมในหมู่มนุษย์ขึ้นมา ดังมีข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกว่า

> ตถาคตย่อมรู้แจ้ง ย่อมหยั่งเห็นสังธรรมนั้น ครั้นรู้แจ้ง หยั่งเห็นแล้วจึงนำมาบอกแสดงบัญญัติ ยกขึ้นกล่าว เปิดเผย จำแนก อธิบายให้ง่าย และตรัสว่า ขอพวกเธอทั้งหลายจงพิจารณาดูเถิด[๔๗]

จากข้อความดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระปัญญาหยั่งเห็นสังธรรมในกฎธรรมชาติที่มีความแน่นอนแท้จริง โดยมีสาระสำคัญและความหมายอยู่ในตัวเองเป็นเหตุเป็นผลตามกฎธรรมชาติทั่วไปเป็นธรรมดา พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นประโยชน์ในกฎธรรมชาติจึงทรงนำมาสร้างให้เป็นกฎสำหรับมนุษย์ เพื่อจะเกิดคุณประโยชน์แก่มวลมนุษยชาติอย่างแท้จริง ซึ่งพระธรรมปิฎกอธิบายไว้ว่า"กฎธรรมชาติที่มีอยู่เป็นธรรมดา ส่วนกฎมนุษย์นั้นเป็นกฎสมมติสมมติคือการตกลงร่วมกันหรือยอมรับร่วมกัน...และเพราะฉะนั้น จึงมีกฎ ๒ กฎซ้อนกันอยู่ คือกฎธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ กับกฎมนุษย์ที่เป็นสมมติ"[๔๘]

จะเห็นได้ว่าหลักสังธรรมทั้งสองประการมีส่วนเกี่ยวข้องกันแล้ว ในวิธีการจัดตั้งวินัยขึ้นมานั้นพระพุทธองค์ทรงสมมติจัดตั้งขึ้นด้วยมีความเป็นจริงกับชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ได้อย่างเหมาะสมโดยให้มีความสัมพันธ์กันในชุมชนของมนุษย์ เพื่อให้มนุษย์ทั้งหลายส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากธรรมจึงทรงบัญญัติวินัยขึ้นมา

---

[๔๖] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๓.

[๔๗] สํ.นิ. (บาลี) ๑๖ / ๒๐ / ๒๕.

[๔๘] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด, หน้า ๔.

พระธรรมปิฎกอธิบายว่า"วินัยเป็นการจัดสรรโอกาสทำให้ชีวิตและสังคมมีระเบียบและมีโอกาสเกิดขึ้นมาให้ทำอะไรได้คล่องดำเนินชีวิตได้สะดวกดำเนินกิจการได้สะดวก"[illegible] และกล่าวว่า"วินัยคือการจัดโครงสร้างวางระบบแบบแผนของชุมชนหรือสังคมเพื่อให้มนุษย์มาอยู่ร่วมกันโดยมีความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ที่ดีงามที่จะให้ได้ประโยชน์จากธรรมโดยมีจุดหมายที่แท้จริงคือให้หมู่มนุษย์จำนวนมากได้รับประโยชน์จากธรรม"[illegible]

ตามที่กล่าวมานี้แสดงให้เห็นวิวัฒนาการของแนวความคิดในพุทธจริยศาสตร์อย่างเป็นกระบวนการที่มีความเกี่ยวข้องกันระหว่างสัจธรรมที่เป็นข้อเท็จจริงตามธรรมชาติและสัจธรรมที่เป็นข้อเท็จจริงทางสังคมของมนุษย์ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและทรงแนะนำสั่งสอนรวมเรียกว่า "ธรรมวินัย" นั้นซึ่งเป็นไปตามหลักการแห่งสัจธรรมที่มีความจริง ๒ ประการ[illegible] คือ

๑.ปรมัตถสัจจะ(Abslute Truth) คือ ความจริงขั้นปรมัตถ์หรือขั้นสูงสุด ซึ่งมีความจริงแท้แน่นอนตามสภาวะที่มีปรากฏอยู่ในธรรมชาติล้วนๆ โดยไม่มีใครสร้างหรือกำหนดขึ้นมา

๒.สมมติสัจจะ(Conventional Truth) คือ ความจริงที่มีอยู่เพียงในขั้นสมมติขึ้นมาในสังคมโลกของมนุษย์ซึ่งเป็นความจริงที่เป็นข้อตกลงยอมรับร่วมกันระหว่างมนุษย์ด้วยกันในสังคมโดยมีมนุษย์เป็นผู้สร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมา

ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่าปรมัตถสัจจะนี้เป็นข้อเท็จจริงทางอภิปรัชญาเพราะได้ให้ความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็นสสารและจิตวิญญาณ ซึ่งดำรงอยู่ได้ด้วยตนเองตามสภาวะอย่างเป็นเหตุเป็นผลตามกระบวนการของสาเหตุ และปัจจัยที่มีอยู่อย่างสม่ำเสมอตลอดไป ถึงแม้ว่าจะมีมนุษย์รับรู้หรือไม่ก็ตาม หลักธรรมเหล่านี้ยังคงจะต้องมีอยู่ตลอดไปอย่างเป็นปกติจึงเรียกว่า"สัจธรรม(Metaphysical Realities)"[illegible]

อีกอย่างหนึ่ง สมมติสัจจะนั้นจัดว่าเป็นข้อเท็จจริงทางด้านจริยศาสตร์(Ethics)ในพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติจัดตั้งขึ้นมาภายหลังจากที่ทรงค้นพบปรมัตถสัจจะแล้วจึงทรงบัญญัติเอาไว้เพื่อเป็นกฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานสำหรับการดำเนินชีวิตอยู่ได้อย่างสันติสุขในสังคมของมนุษย์ทั้งหลายจึงเรียกว่า"ศีลธรรม(Moral Rules)"[illegible]

[illegible] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **วินัย : เรื่องใหญ่กว่าที่คิด**, หน้า ๑๕.

[illegible] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิพุทธธรรม,๒๕๔๑),หน้า ๑๖.

[illegible] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙),หน้า ๕๕ ; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **นิติศาสตร์แนวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑),หน้า ๒๐.

[illegible] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**,หน้า ๕.

[illegible] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

โดยสรุป หลักสัจธรรมทั้งสองนี้จึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญทางด้านแนวความคิดหรือทฤษฎีทางจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทอันเป็นที่มาของพันธะทางด้านศีลธรรมและจริยธรรม โดยเป็นหลักเกณฑ์ทางศีลธรรมและเป็นมาตรฐานของกฎเกณฑ์การตัดสินความดีและความชั่วทางด้านจริยธรรมที่เรียกว่า"มาตรการทางจริยะ" ตลอดถึงแนวความคิดทางด้านอุดมคติแห่งความดีสูงสุดในวิถีชีวิตมนุษย์

๒.๒.๑ ลักษณะสำคัญของระบบพุทธจริยศาสตร์

ลักษณะที่สำคัญของพุทธจริยศาสตร์ปรากฏอยู่ในข้อเท็จจริงของธรรมชาติรวมเป็น ๕ หมวดที่เรียกว่า"นิยาม" แปลว่า "กำหนดอันแน่นอน ทำนอง หรือแนวทางที่แน่นอนหรือความเป็นไปอันมีระเบียบ แน่นอน เพราะปรากฏให้เห็นว่าเมื่อมีเหตุปัจจัยอย่างนั้น ๆ แล้วจึงมีความเป็นไปอย่างนั้น แน่นอน"[๒๐] ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นได้แบ่งสรรพสิ่งในจักรวาลนี้โดยมีข้อเท็จจริงทางธรรมชาติอย่างแน่นอนสม่ำเสมออย่างมีระเบียบมีกฎเกณฑ์ปรากฏการณ์ของธรรมชาติไว้อย่างชัดเจนแล้ว ๕ ประการ[๒๑] คือ

๑.อุตุนิยาม(Physical Laws) คือ กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ของสสารวัตถุต่างๆ ที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูมิอากาศ อุณหภูมิ และฤดูกาล เป็นต้น

๒.พีชนิยาม(Biological Laws) คือ กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับกำเนิดของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ พืช ย่อมจะต้องมีกฎเกณฑ์การเจริญพันธุ์หรือกฎทางพันธุกรรม

๓.จิตนิยาม(Psychic Laws) คือ กฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการทำงานภายในของจิตมีสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขาเวทนา และการสั่งสมกิเลสและกรรมเป็นต้น

๔.กรรมนิยาม(Moral Laws) คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์ทั้งหมด ซึ่งเป็นกระบวนการก่อเหตุแห่งการกระทำและเป็นการให้ผลของการกระทำ

๕.ธรรมนิยาม(The General Law of Cause and Effect) คือ กฎธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ของสิ่งทั้งหลายในจักรวาลนี้ รวมทั้งกฎหรือนิยามทั้ง ๔ ข้างต้นนั้นด้วยเรียกว่าเป็นกฎแห่งเหตุปัจจัยซึ่งเป็นผลของกันและกัน โดยมีพุทธวจนะที่ตรัสไว้เกี่ยวกับหลักความ

---

[๒๐] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘) ,หน้า ๑๕๒.

[๒๑] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๓๓๐ – ๓๓๒.

สัมพันธ์กันระหว่างเหตุกับผลในทสพลสูตรว่า "เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ"[๒๒]

จากข้อความดังกล่าวนี้มีข้อยืนยันถึงหลักธรรมนิยามที่เป็นกฎธรรมชาติครอบคลุมถึงกฎธรรมชาติทั้ง ๔ ข้อแรกนั้นด้วย เพราะว่านิยามข้อที่ ๕ คือ ธรรมนิยามนี้เป็นกฎธรรมชาติที่ใหญ่ ซึ่งสามารถอธิบายถึงกฎเกณฑ์ของสรรพสิ่งในจักรวาลได้อย่างกว้างขวางและทั่วถึงในธรรมชาติของความเป็นจริงทั้งหลาย แต่ว่านิยามทั้ง ๔ เบื้องต้นนั้นสามารถอธิบายถึงกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติในสรรพสิ่งเพียงเฉพาะเรื่องปลีกย่อยของตนเองเท่านั้น

บรรดานิยามทั้ง ๕ ดังกล่าว เราจะพบหลักนิยามข้อที่ ๓ และ ๔ ที่เป็นหลักนิยามซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับลักษณะที่สำคัญของพุทธจริยศาสตร์ คือ (๑)จิตนิยาม (๒)กรรมนิยาม ดังนั้น จิตนิยามและกรรมนิยามทั้งสองนี้จึงเป็นที่มาของระบบศีลธรรมในพุทธปรัชญาทั้งหมดอันเป็นลักษณะที่สำคัญของระบบพุทธจริยศาสตร์โดยมีกระบวนการทำงานของจิตซึ่งมีการดำเนินควบคู่ไปกับกฎแห่งกรรมอยู่เสมอ และเป็นระบบการทำงานที่สอดคล้องกันซึ่งมีความเป็นระเบียบสม่ำเสมออยู่ในธรรมชาติ เพราะฉะนั้น นิยามทั้งสองจึงเป็นพื้นฐานแห่งความเป็นจริงในระบบพุทธจริยศาสตร์ โดยมีพระพุทธพจน์ตรัสไว้หลาย ๆ แห่งด้วยกัน คือ

> ภิกษุทั้งหลาย อกุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนอกุศลและที่เป็นไปในฝักฝ่ายอกุศลทั้งหมดใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น อกุศลธรรมเกิดขึ้นทีหลัง ภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมที่เป็นไปในส่วนกุศลที่เป็นฝักฝ่ายกุศลทั้งหมด มีใจเป็นหัวหน้า ใจเกิดก่อนธรรมเหล่านั้น กุศลธรรมเกิดทีหลัง[๒๓]
>
> ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จด้วยใจ หากว่าบุคคลมีใจชั่ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตามทุกข์ย่อมติดตามเขาไป ดุจล้อเกวียนที่หมุนตามรอยเท้าโคฉะนั้น ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่สำเร็จด้วยใจ หากว่าบุคคลมีใจผ่องใส จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม สุขย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาที่ติดตามตน ฉะนั้น[๒๔]
>
> บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้กระทำความดี ย่อมได้รับผลดี ผู้กระทำความชั่ว ย่อมได้รับความชั่ว[๒๕]

---

[๒๒] สํ.นิ. (บาลี) ๑๖ / ๒ / ๒๘.

[๒๓] องฺ.เอก. (บาลี) ๒๐ / ๕๖-๕๗ / ๑๐.

[๒๔] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑ - ๒ / ๑๕.

[๒๕] สํ.ส. (บาลี) ๑๕ / ๒๕๖ / ๒๗๓.

จากที่กล่าวมาทั้งหมด ข้อความแรกได้ชี้ให้เห็นถึงสภาวะของข้อเท็จจริงตามธรรมชาติ ซึ่งเกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ เพราะว่าสภาวธรรมทั้งหลายย่อมจะต้องมีจิตใจรองรับสภาวธรรมอื่นที่จะเกิดขึ้นมากับจิตใจภายหลังตามกระบวนการทำงานของจิตซึ่งเป็นเกณฑ์ทางธรรมชาติ

ข้อความที่สองแสดงให้เห็นถึงสภาวธรรมทั้งหมดย่อมจะต้องมีจิตใจเป็นประธาน ข้อความตรงนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการพรรณาลักษณะข้อเท็จจริงตามกระบวนการทำงานของจิตใจในธรรมชาติในจิตนิยามที่สัมพันธ์กันกับกรรมนิยาม ลักษณะดังกล่าวในพุทธจริยศาสตร์จึงมีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยม(Naturalism)ที่ถือว่า "ธรรมชาติเท่านั้นเป็นจริงนิรันดร มีพลังกระตุ้นในตัวเอง ดำรงอยู่ได้ด้วยตัวเอง มีทุกอย่างในตัวเอง อาศัยตนเอง ปฏิบัติการได้ด้วยตัวเอง และมีเหตุผลในตัวเอง"[๒๖] ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยกระบวนการของธรรมชาติภายในตัวเองทั้งสิ้น

ส่วนข้อความประการที่สามเป็นข้อความที่มีลักษณะเป็นการชักชวนให้กระทำความดีและละเว้นการกระทำไม่ดี เพราะว่าระบบพุทธจริยศาสตร์มีพื้นฐานความเชื่ออยู่ที่ว่ามีความเป็นระเบียบกฎเกณฑ์อยู่แล้วในธรรมชาติของความจริงเกี่ยวกับเรื่องจิตนิยามและกรรมนิยาม ดังนั้นหลักการทั้งสองนี้จึงไม่ขึ้นอยู่กับทัศนะหรือการกำหนดของมนุษย์เลย ดังข้อความที่ว่า"มนุษย์ไม่ใช่ผู้ตัดสินการกระทำใดเป็นความดี การกระทำใดเป็นความชั่ว ความดี ความชั่วในการกระทำของมนุษย์ถูกกำหนดไว้แล้วโดยธรรมชาติ"[๒๗]

เพราะว่าพุทธจริยศาสตร์มีแนวความคิดที่ว่าการกระทำของมนุษย์ถูกกำหนดไว้แล้ว โดยสังขารคือการปรุงแต่งซึ่งเป็นองค์ประกอบส่วนหนึ่งในขันธ์ ๕ สังขารขันธ์เป็นนามธรรมที่อาศัยอยู่กับจิตในทางพระอภิธรรมเรียกว่า"เจตสิกธรรม"[๒๘] หมายถึง "เจตนา(Volition)" คือภาวะความจงใจที่คอยมุ่งปรุงแต่งจิตของมนุษย์ให้ทำความดีและความชั่วโดยเป็นพลังแรงผลักดันอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ โดยมีคำที่ใช้อยู่ในภาษาบาลีว่า"สสังขาริกจิต" คือจิตที่ถูกปรุงแต่งด้วยเหตุปัจจัยที่เป็นกุศลและอกุศล พร้อมทั้งเจตนาที่เป็นทั้งฝ่ายกุศลและอกุศล

สรุป ลักษณะสำคัญของพุทธจริยศาสตร์นั้นจึงมีลักษณะเป็นธรรมชาตินิยม (Naturalism) เพราะเป็นระบบจริยศาสตร์ที่มีความเชื่อพื้นฐานจากจิตนิยามและกรรมนิยาม ซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่มีอยู่ในกระบวนการทำงานของจิตตามธรรมชาติ และเป็นกฎเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของมนุษย์เรียกว่า"หลักกรรม"หรือกรรมลิขิตที่เป็นต้นเหตุและผลของการกระทำอย่างมีระเบียบสม่ำเสมอในธรรมชาติ การกระทำกรรมดี กรรมชั่วของมนุษย์ทั้งหมดนั้นถูกกำหนดไว้แล้ว

---

[๒๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ-ไทย** ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า ๖๙.

[๒๗] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**,หน้า ๑๖.

[๒๘] วิภาวินี. (บาลี) ๑๙๒.

โดยธรรมชาติ ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์จึงมีลักษณะเป็นสัมบูรณนิยม(Absolutism)[๓๖] ที่ถือว่า "มีสิ่งที่มีอยู่เอง เป็นเอง มีอยู่ เป็นอยู่ด้วตัวเอง เป็นอิสระไม่ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยอื่นใด"[๓๗] เพราะความดีความชั่วเป็นสิ่งที่มีค่าอยู่ในตัวเองและเป็นอยู่ได้ด้วยตัวเอง โดยไม่ขึ้นอยู่กับทัศนะหรือการกำหนดของบุคคลใดหรือสังคมของมนุษย์กลุ่มใด ความดีและความชั่วที่เป็นกรรมของบุคคลจึงถูกกำหนดโดยธรรมชาติอย่างสมบูรณ์

๒.๒.๒ เกณฑ์การตัดสินจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์

เกณฑ์การตัดสินจริยธรรมนั้นเบื้องต้นจำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งสำคัญที่สุดก่อนเป็นอันดับแรกคือตัวของมนุษย์เองว่าโดยปกติของมนุษย์จะมีลักษณะทางธรรมชาติอย่างไร ก่อนที่จะไปกล่าวถึงเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมหรือมาตรการทางจริยะว่าอะไรคือสิ่งที่จะตัดสินได้ว่าเป็นความดีความชั่วโดยคัมภีร์ฎีกาอภิธัมมัตถวิภาวินีอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ไว้ว่า

> พวกสัตว์ที่ชื่อว่ามนุษย์ เพราะอรรถว่า มีใจสูง โดยความเป็นผู้มีใจอย่างอุกฤษฎ์ ด้วยคุณทั้งหลายมีสติ ความกล้าและความเป็นผู้สมควรแก่พรหมจรรย์เป็นต้น จริงอย่างนั้น พระอริยเจ้ามีพระพุทธเจ้า เป็นต้น ผู้บรรลุคุณธรรมมีสติ และความเป็นผู้มีญาณให้กุศลธรรมแก่กล้าอย่างยิ่ง เป็นต้น ย่อมเป็นของมนุษย์ ทั้งสิ้น[๓๘]

จากข้อความดังกล่าวยืนยันถึงลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ในทัศนะตามคัมภีร์พระอภิธรรมว่ามนุษย์เป็นสัตว์พิเศษชนิดหนึ่งที่มีจิตใจสูงส่ง เพราะว่ามนุษย์มีคุณธรรมประจำอยู่ในจิตใจโดยมีมโนธรรม(Conscience) มนุษย์มีสติปัญญาความรู้ความสามารถมีความกล้าหาญในการตัดสินใจอย่างเสรี(Deliberation)ว่าอะไรคือความสุข ความทุกข์ มนุษย์มีปัญญาสามารถรู้ว่าตนเองจะดำเนินชีวิตอย่างไรจึงจะทำให้สังคมมีความเป็นอยู่อย่างสงบสันติสุข

ดังนั้น บรรดามนุษย์ทั้งหลาย มนุษย์ที่มีตนฝึกฝนอบรมสติปัญญาอย่างสมบูรณ์แล้วจึงจะสามารถบรรลุคุณธรรมสูงสุดของมนุษย์โดยการตรัสรู้(Enlightenment)ซึ่งสัจธรรมในธรรมชาติของโลกและจักรวาลในเอกภพนี้ อีกอย่างหนึ่งลักษณะธรรมชาติของมนุษย์ คือ มนุษย์มีสติปัญญาสามารถแก้ปัญหาชีวิตของตนเองได้อย่างลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพด้วยสันติวิธี ซึ่งมีความแตกต่างไปจากสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ที่แก้ไขปัญหาด้วยพละกำลังเข้ามาตัดสินในกรณีที่เกิดข้อพิพาทและความขัดแย้งระหว่างกันโดยสัญชาตญาณเท่านั้น

---

[๓๖] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, หน้า ๑๕.

[๓๗] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**, หน้า ๑.

[๓๘] วิภาวินี. (บาลี) ๒๔๒.

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายปัญญาของมนุษย์ไว้ว่า"ปัญญามีการตรัสรู้สภาวะแห่งธรรมเป็นลักษณะ มีอันขจัดเสียซึ่งความมืดคือโมหะอันปิดบังสภาวะแห่งธรรมทั้งหลายเป็นหน้าที่ มีความหลงเป็นเครื่องปรากฏ"[illegible] จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เราเห็นว่ามนุษย์เราเป็นสัตว์ที่มีเหตุผลอยู่ในธรรมชาติแห่งสติปัญญาของตัวมนุษย์เอง ดังนั้น พระพุทธโฆษาจารย์จึงอธิบายถึงปัญญาว่า "ชื่อว่าปัญญาทสกะ ด้วยปัญญาในตอนนั้นของเขาย่อมมั่นคงดี ได้ยินว่า ปัญญาแม้นิดหน่อยของคนที่โดยปกติเป็นคนโง่ ย่อมเกิดขึ้นในกาลนั้นเหมือนกัน"[illegible]

ตรงนี้ท่านพระพุทธโฆษาจารย์ชี้ให้เห็นถึงขั้นตอนหรือกระบวนการชีวภาพของมนุษย์ย่อมจะเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์เราจะมีอายุครบ ๕๐ ปีแล้วจึงมีปัญญาที่สมบูรณ์เต็มเรียกว่า "ปัญญาทสกะ" คือสมรรถนะทางปัญญา ส่วนทัศนะทางปรัชญาทั่วไป หมายถึง เหตุผล(Reason)

ดังนั้น ดร.สมภาร พรมทา จึงกล่าวว่า"ระบบจริยศาสตร์ในพุทธศาสนาวางอยู่บนสมมติฐานที่ว่ามนุษย์มีเหตุผล และวางอยู่บนรากฐานแห่งคุณธรรมส่วนบุคคล"[illegible] เพราะว่าสมมติฐานดังกล่าวทำให้เกิดรากฐานแห่งคุณธรรมเฉพาะส่วนบุคคลในทัศนะของพุทธจริยศาสตร์นั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่าปัญญาของมนุษย์นั้นย่อมจะมีบทบาทมากที่สุดโดยจะนำมาเป็นมาตรการตัดสินจริยธรรมหรือนำมาเป็นเกณฑ์ในการตัดสินความดี ความชั่ว ความถูกต้อง ความยุติธรรมเป็นต้นได้เป็นอย่างดีอีกมาตรการหนึ่ง

ประเด็นต่อมาในหลักของพุทธจริยศาสตร์ได้จำแนกการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาในสังคมมนุษย์ โดยแบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. พฤติกรรมทางกาย เรียกว่า กายกรรม

๒. พฤติกรรมทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม

๓. พฤติกรรมทางใจ เรียกว่า มโนกรรม

กรรมทั้ง ๓ นี้แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายแรกเรียกว่า กุศลกรรม ได้แก่ การกระทำที่ดี กรรมดี ฝ่ายหลังเรียกว่าอกุศลกรรม ได้แก่ การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว การที่แบ่งกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมออกเป็น ๒ ฝ่ายดังกล่าวนั้น เพราะว่าการกระทำของมนุษย์ที่แสดงออกมาทางร่างกาย ทางวาจา และทางใจนั้นย่อมจะต้องมีมูลเหตุอันเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมทั้งสองฝ่ายออกมาเรียกว่า กุศลมูลคือความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ซึ่งเป็นมูลเหตุให้มนุษย์แสดงออกถึงการกระทำที่ดีจัดเป็นฝ่ายบวก และเรียกว่าอกุศลมูลคือความโลภ ความโกรธ

[illegible] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒ / ๗๖.

[illegible] เรื่องเดียวกัน ,หน้า ๒๘๗.

[illegible] สมภาร พรมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์, หน้า ๒๓-๒๗.

ความหลง ซึ่งเป็นสาเหตุให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมไปในทางชั่วร้ายจัดเป็นฝ่ายลบ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสประเภทของกรรมทั้งหมดไว้ ๔ อย่าง[๓๕] คือ

๑. กรรมดำมีวิบากดำให้ผลชั่วร้าย

๒. กรรมขาวมีวิบากขาวให้ผลดี

๓. กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว

๔. กรรมไม่ดำไม่ขาวไม่ชั่วและไม่ดีเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม

บรรดากรรมทั้ง ๔ ประเภทนี้ กรรม ๓ ประเภทแรกนั้นเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมมนุษย์ที่กำลังกล่าวถึงอยู่ในเรื่องกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมนี้ ซึ่งเป็นตัวก่อให้เกิดผลดีผลชั่วย่อมจะมีความเกี่ยวโยงไปถึงเรื่องการวินิจฉัยความดีความชั่วในพุทธจริยศาสตร์ที่จะกล่าวถึงในบทข้างหน้า ส่วนกรรมประเภทสุดท้ายจะไม่ขอกล่าวถึง เพราะเป็นกรรมที่เป็นไปเพื่อละกรรมทั้ง ๓ ประการข้างต้น ดังนั้น จึงไม่มีความเกี่ยวข้องกับการวินิจฉัยตัดสินจริยธรรมโดยตรงที่ผู้วิจัยกำลังดำเนินการอภิปรายอยู่นี้

ในกรรมทั้ง ๓ อย่างที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้น มโนกรรมเป็นกรรมที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ความเห็น ความคิดต่าง ๆ หรือทฤษฎี ตลอดถึงค่านิยมในสังคมมนุษย์ เหตุนั้น มโนกรรมจึงเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดมนุษย์ เพราะว่ามนุษย์คิดก่อนแล้วจึงลงมือกระทำความดีความชั่วโดยแสดงออกมาทางกายกรรมและวจีกรรมอีกทีหนึ่ง มโนกรรมดังกล่าวจึงมีผลกว้างขวางและรุนแรงมากที่สุด และเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมทั้งหลายของบุคคลทั่วไปในสังคมมนุษย์ สมจริงดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

> ตปสฺสี บรรดากรรมทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้ ที่เราจำแนกไว้อย่างนี้แล้ว แสดงความแตกต่างกันแล้วอย่างนี้ เรากำหนดมโนกรรมว่ามีโทษมากกว่า ในการทำบาปกรรม ในความเป็นไปแห่งกรรม หาบัญญัติกายกรรมอย่างนั้นไม่ หาบัญญัติวจีกรรมอย่างนั้นไม่[๓๖]

และตรัสว่า

> ภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นธรรมอื่น แม้สักอย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมทั้งหลายที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้น กุศลทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วก็เป็นไปเพื่อความเจริญยิ่งขึ้นไปจนถึงไพบูลย์เหมือนอย่างสัมมาทิฏฐินี้เลย[๓๗]

---

[๓๕] ที.ปา. (บาลี) ๑๑ / ๓๑๒ / ๒๐๕ ; องฺ.จตุกฺก. (บาลี) ๒๑ / ๒๓๒ / ๒๕๙.

[๓๖] ม.ม. (บาลี) ๑๓ / ๕๗ / ๓๔-๓๖.

[๓๗] องฺ. เอก. (บาลี) ๒๐ /๒๙๖/๓๒.

จากข้อความดังกล่าวจึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่ามโนกรรมมีความสำคัญอย่างไรต่อกายกรรมและวจีกรรม คือกรรมในแง่ของความประพฤติดีและชั่ว ฉะนั้น กรรมทั้ง ๓ จึงมีความสัมพันธ์กันดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทก่อนที่ว่าด้วยเรื่องจิตนิยามและกรรมนิยามนั้น เหตุนั้นพุทธจริยศาสตร์จึงต้องเน้นเรื่องกรรมเป็นสำคัญอย่างมากต่อการตัดสินใจเลือกปฏิบัติทางสังคมของมนุษย์ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและผู้อื่น ย่อมจะก่อให้เกิดผลชั่วร้ายต่อตนเองและผู้อื่น เพราะโลกคือหมู่สัตว์ ย่อมจะดำเนินชีวิตเป็นไปเพราะกรรมเป็นตัวกำหนด หรือมีกรรมเป็นตัวนำบ่งชี้ถึงทิศทางแห่งการกระทำของมนุษย์ทุกอย่าง ดังพุทธพจน์ที่เราคุ้นเคยกันเป็นอย่างดีว่า"สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม"[๓๕]

ประเด็นสำคัญของปัญหาในบทนี้ คือ เกณฑ์การตัดสินจริยธรรมหรือเกณฑ์ตัดสินความดีความชั่วในพุทธจริยศาสตร์ สำหรับประเด็นแรก ๆ นั้นผู้วิจัยได้อภิปรายถึงธรรมชาติของมนุษย์ว่าเป็นผู้มีใจสูงมีคุณธรรมและเป็นผู้มีเหตุผล เพราะตัวมนุษย์เองมีสติปัญญาซึ่งเป็นกระบวนการทางชีวภาพอันเป็นรากฐานของระบบพุทธจริยศาสตร์ ประเด็นต่อมาได้อภิปรายเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ที่แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ซึ่งมีทั้ง ๒ ฝ่าย คือ การกระทำฝ่ายดีที่เรียกว่า"กุศลกรรม" และการกระทำที่ไม่ดี เรียกว่า"อกุศลกรรม" สุดท้ายได้อธิบายให้เห็นถึงมโนกรรมนั้นสำคัญที่สุดต่อการกระทำของมนุษย์มากกว่าการกระทำที่เกิดทางกายและวาจา ทั้งนี้จะได้อภิปรายเชื่อมโยงไปสู่เกณฑ์การตัดสินจริยธรรมว่ามีหลักเกณฑ์อะไรมาเป็นมาตรการในการวินิจฉัยความดีความชั่วในพุทธจริยศาสตร์ ในประเด็นนี้ย่อมมีผู้เป็นปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายไว้แล้วและยังมีผู้รู้อีกหลายท่านได้อธิบายไว้เกี่ยวกับเรื่องนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอสาระสำคัญของเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมที่ประมวลไว้ในหนังสือพุทธธรรมโดยพระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต)อธิบายโดยสรุปมี ๒ หลักเกณฑ์ [๓๖] ดังนี้

ก.เกณฑ์หลัก

๑)ตัดสินด้วยความเป็นกุศลหรือเป็นอกุศลโดย

- พิจารณามูลเหตุว่า เป็นเจตนาที่เกิดจากกุศล หรืออโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือเกิดจากอกุศล คือโลภะ โทสะ โมหะ
- พิจารณาตามสภาวะว่า เป็นสภาพเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ ทำให้จิตสบาย ไร้โรค ปลอดโปร่ง ผ่องใส สมบูรณ์หรือไม่ จะช่วยส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพ

[๓๕] ม.ม.(บาลี) ๑๓ /๔๖๐/ ๔๕๒.

[๓๖] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๗๘.

ของจิต หรือจะช่วยให้กุศลธรรม(สภาพที่เกื้อกูล)ทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น อกุศลกรรมทั้งหลายลดน้อยลง หรือทำให้กุศลกรรมทั้งหลายลดน้อยลง อกุศลกรรมทั้งหลายเจริญงอกงามขึ้น ตลอดจนมีผลต่อบุคลิกภาพอย่างไร

ข.เกณฑ์ร่วม

๒)ใช้มโนธรรมคือความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองพิจารณาว่าการกระทำนั้นตนเองติเตียนตนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่

๓)พิจารณาความยอมรับของวิญญูชน นักปราชญ์ หรือบัณฑิตชนว่าเป็นสิ่งที่วิญญูชนยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือตำหนิติเตียน

๔)พิจารณาลักษณะ และผลของการกระทำ

- ต่อตนเอง
- ต่อผู้อื่น

(๔.๑)เป็นการเบียดเบียนตนเอง และเบียดเบียนผู้อื่น กระทำตนเองหรือผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่

(๔.๒)เป็นไปเพื่อประโยชน์สุข หรือเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

จากเกณฑ์วินิจฉัยกรรมดีกรรมชั่วในแง่ของกฎแห่งกรรมตามข้อสรุปดังกล่าวมาแล้วนี้ในประเด็นหลักให้ถือเอาเจตนาเป็นหลักในการตัดสินโดยเกิดจากมูลเหตุคือกุศลและอกุศลแล้วย่อมจะเห็นสภาวะที่ปรากฏตามความเป็นจริงว่าจิตใจมีสภาพบริสุทธิ์ผ่องใสหรือขุ่นมัวย่อมจะทำให้เกิดมีผลต่อบุคลิกภาพของมนุษย์ ประเด็นร่วมกันให้ใช้มโนธรรมหรือการสำนึกต่อการกระทำของตนเอง ให้มีความรู้สึกรับผิดชอบชั่วดีต่อสังคมว่าจะมีผลทำให้ผู้รู้บัณฑิตสรรเสริญ นินทาหรือตำหนิ เพราะผลของการกระทำย่อมจะปรากฏแก่ตนเอง และปรากฏต่อสาธารณชนทั้งในแง่บวกและแง่ลบ

นอกจากนี้พระธรรมปิฎกยังได้สรุปหลักเกณฑ์ตัดสินความดีความชั่วหรือกรรมดีกรรมชั่วตามแนวกรรมนิยามล้วน ๆ โดยหลักกรรมนิยามที่มีความสัมพันธ์กันกับสังคมนิยมทั้งโดยสภาพอย่างมีคุณค่าซึ่งเป็นคุณค่าโดยสภาวะบ้าง โดยเป็นคุณค่าตามที่กำหนดให้บ้างไว้อีกสำนวนหนึ่งว่า

๑)ว่าด้วยคุณโทษต่อชีวิต จิตใจ และบุคลิกภาพ คือ เป็นสภาวะที่เกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจหรือไม่ เอื้อต่อคุณภาพชีวิตหรือไม่ ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพทางจิต ทำ

ให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายอื่นลดลงหรือเจริญขึ้น ช่วยสร้างเสริมบุคลิกภาพที่ดีงามหรือไม่

๒)ว่าด้วยคุณโทษต่อบุคคล คือ เป็นการเบียดเบียนตนหรือไม่ โดยทำตนให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่ตน

๓)ว่าด้วยคุณโทษต่อสังคม คือ เป็นการเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่ กระทำผู้อื่นให้เดือดร้อนหรือไม่ เป็นไปเพื่อทำลายหรืออำนวยประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น และแก่ส่วนรวม

๔)ว่าโดยมโนธรรมหรือโดยสามัญสำนึกอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์คือพิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีของตนเองว่าการกระทำนั้นเมื่อทำแล้ว ตนเองติเตียนหรือกล่าวโทษตนเองได้หรือไม่

๕)ว่าโดยมาตรฐานทางสังคม คือ บัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น โดยขึ้นอยู่ต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูชนทั้งหลายตามกาลสมัยที่จะไม่ให้ถือกันไปโดยงมงายหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน ตลอดจนการใคร่ครวญแล้วยอมรับหรือไม่ของวิญญูชนเหล่านั้นในแต่ละกรณี[๔๐]

จากบทสรุปทั้งสองแนวความคิดดังกล่าวมาแล้วนี้ผู้วิจัยมีความคิดเห็นด้วยกับท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาที่ได้สรุปหลักเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมของพระพุทธศาสนาว่าการตัดสินความดีความชั่วในพระไตรปิฎกโดยรวบยอดนั้นว่าพระพุทธองค์ตรัสวิธีการวินิจฉัยว่าอะไรคือความดีความชั่ว เราสามารถจำแนกออกเป็น ๒ ประการคือ (๑)การวินิจฉัยโดยพิจารณาสาเหตุของการกระทำโดยการสืบค้นแหล่งที่มา (๒)การวินิจฉัยโดยพิจารณาผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมาของการกระทำ[๔๑] โดยมีอธิบายดังนี้

๑. วินิจฉัยโดยเหตุที่มาแห่งการกระทำ

ประการแรก หมายถึง วิธีการตัดสินจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์อยู่ที่การพิจารณาด้วยสติปัญญาเพื่อจะสืบสาวค้นคว้าถึงเบื้องหลังของการกระทำคือกรรม(Actions)ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ขอให้พิจารณาตัวอย่างจากพุทธพจน์ที่ว่า

> ภิกษุทั้งหลาย มีธรรมชาติ ๓ ประการที่ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น โลภะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ โทสะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ โมหะเป็นบ่อเกิดของ การกระทำที่มี

---

[๔๐] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**,หน้า ๑๙๐.

[๔๑] พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธศาสนากับปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : อัมรินทร์ปริ้นติ้งกรุ๊พ, ๒๕๓๓), หน้า ๒๙ ; สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๐.

ธรรมชาติอีก ๓ ประการที่ก่อให้เกิดการกระทำขึ้น อโลภะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ อโทสะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ อโมหะเป็นบ่อเกิดของการกระทำ[๔๒]

จากข้อความดังกล่าวเป็นการยืนยันได้ว่าสาเหตุแห่งความชั่วร้ายคืออกุศล และสาเหตุแห่งความดีคือกุศล ที่มาของความดีจึงมีกุศลเป็นสมมติฐาน และที่มาของความชั่วร้ายมีอกุศลเป็นสมมติฐาน ดังมีพระดำรัสที่ตรัสว่า

ธรรมเป็นกุศล เป็นไฉน ได้แก่กุศลมูล ๓ คืออโลภะ อโทสะ อโมหะ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่ประกอบด้วยกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลเป็นมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน เหล่านี้คือธรรมเป็นกุศล ธรรมเป็นอกุศลเป็นไฉน ได้แก่ อกุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ และกิเลสทั้งหลายที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่ประกอบด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่มีอกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน เหล่านี้คือธรรมเป็นอกุศล[๔๓]

จากพุทธพจน์ดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงกรรมมีสมุฏฐานคือที่อาศัยเกิดที่ตั้งอยู่ของกุศลซึ่งเป็นสาเหตุให้มนุษย์ทำความดี ส่วนสมุฏฐานที่ตั้งของอกุศลย่อมจะเป็นสาเหตุให้มนุษย์กระทำกรรมชั่ว เพราะมีโลภะ โทสะ โมหะเป็นมูลฐาน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม ๓ ประการ ได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ อกุศลมูล ๓ ประการ คือ ความโลภความโกรธ ความหลง ธรรม ๓ ประการที่กล่าวมาจัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเจริญ ๓ ประการ ได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ กุศลมูล ๓ ประการ คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลง ธรรม ๓ ประการที่กล่าวมานี้จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเจริญ[๔๔]

จากพระพุทธวจนะทั้ง ๓ ข้อ ย่อมอธิบายวิธีการวินิจฉัยเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์ว่ามีเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสินโดยพิจารณาดูแหล่งที่มาของการกระทำเป็นอันดับแรก เพราะในทัศนะของพุทธจริยศาสตร์ถือว่าความดีคือความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลงนั้นมีค่าความดีอยู่ในตัวเองเชิงปรวิสัย(Objective Goodness) ส่วนความชั่วคือความโลภ ความโกรธ ความหลงมีค่าอยู่ในตัวเองเหมือนกัน การที่จะตัดสินว่าอะไรคือความดีความชั่วนั้น

[๔๒] องฺ. ติก. (บาลี) ๒๐ / ๓๔ / ๑๓๐.

[๔๓] อภิ.สํ. (บาลี) ๓๔ / ๖๔๕ – ๖๔๖ / ๒๓๖.

[๔๔] ที.ปา. (บาลี) ๑๑ / ๓๕๓ / ๒๔๔.

แนวความคิดของพุทธจริยศาสตร์ถือเอาแหล่งที่มาของความดีและความชั่วดังกล่าวมาเป็นมาตรการทางจริยะหรือเป็นเกณฑ์มาตรฐานตายตัวในการตัดสินความดีความชั่วให้ตรงและสอดคล้องกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏอยู่ในธรรมชาติในสังคมมนุษย์ตามหลักจิตนิยามและกรรมนิยาม โดยมีการกำหนดที่แน่นอนตายตัวและมีความเป็นกฎเกณฑ์อยู่อย่างเป็นระเบียบสม่ำเสมอ ฉะนั้น ในทัศนะของพุทธจริยศาสตร์จึงเชื่อว่ากุศลมูลและอกุศลมูลเป็นแหล่งที่มาของการกระทำต่าง ๆ ของมนุษย์และใช้แหล่งที่มาเหล่านี้มาเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น เราควรพิจารณาว่าความดีคือกุศลมูลและความชั่วคืออกุศลมูลนี้มีความหมายว่าอย่างไร เพราะกุศลและอกุศลนี้เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในจิตใจแล้วย่อมจะทำให้มีผลต่อจิตใจของมนุษย์ก่อนเป็นอันดับแรกแล้วจึงส่งผลต่อไปยังบุคลิกภาพของมนุษย์ ด้วยเหตุนี้ ความหมายของกุศลและอกุศลจึงมุ่งไปที่พื้นฐานอันเป็นไปในกระบวนการภายในจิตใจเป็นสำคัญ

กุศลนั้น แปลตามรูปศัพท์ว่า ฉลาด และมีความหมายถึง ความสบาย เกื้อกูล เหมาะ ดีงาม เป็นบุญ คล่องแคล่ว ตัดสิ่งชั่วร้ายที่น่ารังเกียจ และมีความหมายเชิงอธิบายในทางธรรมของกุศลที่ถือได้ว่าเป็นหลักการโดยมี ๔ อย่าง[๔๘] คือ

๑) อาโรคยะ คือ ความไม่มีโรคกิเลสที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพจิต

๒) อนวัชชะ คือความไม่มีโทษ

๓) โกศลสัมภูต คือ สภาวะที่จิตที่ประกอบด้วยปัญญา

๔) สุขวิบาก คือ สภาพที่ทำให้มีความสุขทั้งทางร่างกายและจิตใจ

ส่วนความหมายของอกุศลนั้นมีความหมายโดยนัยตรงกันข้ามกับกุศลตามที่กล่าวมาแล้ว คำว่าอกุศลจึงหมายถึงสภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศลมีนัยตรงกันข้ามกับกุศล เช่น ไม่ฉลาด ไม่สบาย เป็นต้น คือ มีสภาพที่จิตมีโรค ไร้สุขภาพ มีโทษ มีตำหนิ มีข้อเสียหาย เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็นวิบาก พูดง่าย ๆ ว่าเป็นสภาพที่ทำให้จิตเสียคุณภาพและเสื่อมสมรรถภาพ[๔๙]

จากความหมายของกุศลคือความดีและอกุศลกรรมคือความชั่วดังกล่าวนั้นทำให้เราได้ทราบชัดถึงค่าทางจริยธรรมและเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมประการแรก คือ การตัดสินโดยดูแหล่งที่มาของการกระทำ ถ้าเป็นความดีจะต้องเกิดมาจากรากเหง้าของกุศลหรือต้นตอของความดี ถ้าเป็นความชั่วย่อมต้องเกิดมาจากรากเหง้าของอกุศล หรือต้นตอของความชั่ว[๕๐]

---

[๔๘] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๖๔.

[๔๙] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

[๕๐] ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๘๙.

การกระทำของมนุษย์ที่เรียกว่ากรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมมีสาเหตุมาจากเจตนาเป็นหลักที่เกิดจากกุศลและอกุศลมาร่วมตัดสินให้เป็นมาตรฐานได้อีกประการหนึ่ง เพราะเจตนานี้เป็นที่มาของกรรม ดังพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนา คือ กรรม บุคคลครั้นคิดแล้วจึงกระทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ[๔๘]

ดังนั้น พุทธจริยศาสตร์จึงถือว่าการกระทำทุกสิ่งของมนุษย์ย่อมจะต้องประกอบด้วยเจตนาเป็นหลักเกณฑ์การตัดสินมาตรการทางจริยะทางศีลธรรมโดยพิจารณาเจตนามาเป็นองค์ประกอบร่วมด้วย เพราะเจตนาตรงกับคำว่าเจตจำนง(Will)ในหลักจริยศาสตร์ทางปรัชญาตะวันตกย่อมจะเป็นตัวบ่งชี้ให้เลือกตัดสินการกระทำกรรมดีกรรมชั่วของมนุษย์

การกระทำที่เกิดจากเจตนาดีเรียกว่า "กุศลเจตนา" ซึ่งทำให้เกิดการกระทำที่ดีตามหลักพุทธจริยศาสตร์เรียกการกระทำดีดังกล่าวว่าสุจริต มี ๓ อย่างคือกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ส่วนการกระทำที่เกิดจากเจตนาที่ไม่ดีเรียกว่า"อกุศลเจตนา" ซึ่งจะทำให้เกิดการกระทำที่ชั่วร้ายโดยเรียกว่าทุจริตมี ๓ อย่าง คือ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปหลักการวินิจฉัยเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์ประการแรกคือให้พิจารณาดูแหล่งที่มาของการกระทำคือกรรมด้วยเจตนาที่ประกอบด้วยกุศลและอกุศล ซึ่งเป็นสาเหตุของกรรมดีและกรรมชั่วของมนุษย์ เพราะว่าเป็นการสืบค้นหาที่ต้นตอของความดีความชั่วแล้ว จึงนำเอาสาเหตุของการกระทำมาเป็นมาตรฐานในการตัดสินหลักศีลธรรม เพื่อเป็นการย้อนไปดูเบื้องหลังว่าความดีความชั่วมีมูลเหตุมาจากอะไร และผู้วิจัยเห็นด้วยกับพระมหาไพรัชน์ เขียนวงศ์ที่กล่าวว่า"การดูที่เจตนาหรือที่มาของกรรมนี้อาจเรียกได้ว่าเป็นการดูอดีตของการกระทำ"[๔๙] เพราะว่าเป็นการพิจารณาสืบค้นถึงเบื้องหลังของสาเหตุแห่งข้อเท็จจริงในการกระทำของมนุษย์

๒. วินิจฉัยโดยพิจารณาดูที่ผลของการกระทำ

การตัดสินประการที่สองนี้หมายถึงวิธีการวินิจฉัยตัดสินจริยธรรมโดยการพิจารณาผลที่ ปรากฏเกิดขึ้นมาจากการกระทำ ดังพุทธพจน์ว่า

---

[๔๘] องฺ.ฉกฺก. (บาลี) ๒๒ / ๖๓ / ๓๕๕.

[๔๙] พระมหาไพรัชน์ เขียนวงศ์, "พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนิยมหรือไม่", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๕.

บุคคลทำกรรมใดแล้ว ย่อมเดือดร้อนภายหลังมีหน้าชุ่มด้วยน้ำตาร้องไห้อยู่ เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นที่เขาทำแล้วไม่ดีเลย บุคคลทำกรรมใดแล้วไม่เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตเอิบอิ่มใจดีเสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นที่เขาทำแล้วเป็นการดี[๕๖]

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นถึงเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมโดยสามารถวินิจฉัยดูผลของการกระทำดีชั่ว ผลของการกระทำดังกล่าวได้บ่งชี้ว่าการกระทำกรรมชั่วจะต้องมีโทษคือความเดือดร้อนภายหลังเพราะว่าเป็นผลแห่งกรรมชั่วนั้น แต่ว่าในทางตรงกันข้ามถ้ามนุษย์ทำกรรมดี ผลแห่งกรรมที่ทำนั้นย่อมจะต้องมีผลดีติดตามมา จิตใจของเขาย่อมจะได้รับความสุขสบายโดยไม่มีความเดือดร้อนภายหลังและไม่มีโทษ

ในเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมตามทัศนะของพุทธจริยศาสตร์อย่างนี้เราสามารถพบความมีอยู่ของค่าจริยธรรมเกี่ยวกับคำว่า "ดี" และ "ชั่ว" นั้นจะมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ (๑) ความดีคือความสุขและเป็นประโยชน์ (๒)ความชั่วคือความทุกข์และมีโทษ เหตุนั้น ในหลักพุทธจริยศาสตร์จึงถือว่าความดี ความสุข และประโยชน์ กับ คำว่า ความชั่ว ความทุกข์ และโทษนั้นเป็นคำที่มีความหมายสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เพราะว่ามีค่าทางจริยธรรมโดยมีความหมายเท่า ๆ กัน

อีกอย่างหนึ่ง เกณฑ์การวินิจฉัยโดยพิจารณาดูที่ผลการกระทำของมนุษย์นั้น การกระทำของมนุษย์ย่อมจะมีผลเกิดขึ้นโดยมีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑) การกระทำดีและชั่ว ย่อมส่งผลดีและผลชั่วแก่ตนเองโดยเฉพาะ

๒) การกระทำดีและทำชั่ว ย่อมส่งผลดีและผลชั่วแก่บุคคลอื่น

๓) การกระทำดีและทำชั่ว ย่อมส่งผลดีและผลชั่วแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสองฝ่าย

จากผลแห่งการกระทำทั้ง ๓ ลักษณะนี้สามารถช่วยให้เราวินิจฉัยเกณฑ์การตัดสินทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์อย่างชัดเจนยิ่งขึ้นอีกประการหนึ่ง กล่าวโดยสรุป เกณฑ์การตัดสินจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์มี ๒ ประการ คือ การวินิจฉัยโดยพิจารณาที่มาของกรรม และการวินิจฉัยโดยพิจารณาผลของกรรม ฉะนั้น การวินิจฉัยว่าอะไรคือกรรมดีกรรมชั่วย่อมจะต้องวินิจฉัยพิจารณาดูแหล่งที่มาและผลของกรรมนั้น หลักเกณฑ์การตัดสินทั้ง ๒ ประการดังกล่าวมานี้มีความสอดคล้องและสนับสนุนซึ่งกันและกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลมากที่สุดในระบบของพุทธจริยศาสตร์

๒.๒.๓ ความดีสูงสุดในพุทธจริยศาสตร์

ตามหลักจริยศาสตร์ทั่วไปมีแนวความคิดและความเชื่อโดยถือว่าอุดมคติแห่งชีวิตมนุษย์นั้น ย่อมมี ๓ ประการ คือ

---

[๕๖] ขุ.ธ. (บาลี) ๑๕ / ๑๐๓ / ๖๔.

๑.ความจริง (Truth)

๒.ความงาม (Beauty)

๓.ความดี (Good)[๕๑]

บรรดาอุดมคติทั้ง ๓ ประการนั้น ประการแรกนั้นความจริงเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักตรรกศาสตร์(Logic)ซึ่งเป็นเครื่องมือแสวงหาจุดหมายของความจริง ส่วนประการที่สองความงามเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับสุนทรียศาสตร์(Aesthetisc)ที่เป็นเครื่องมือค้นหาจุดมุ่งหมายของความงาม ผู้วิจัยจะไม่ขออภิปรายในที่นี้ แต่จะขออภิปรายประเด็นที่สามซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับอุดมคติชีวิตในทางจริยศาสตร์ ซึ่งเป็นเครื่องมือแสวงหาจุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุด(Summum Bonum) สำหรับมนุษย์ทุกคน

แต่นักจริยศาสตร์เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนต้องการค้นหาคำตอบให้ได้ว่าอะไรคืออุดมคติชีวิตของมนุษย์ อะไรเป็นสิ่งประเสริฐที่สุดสำหรับชีวิตมนุษย์ มนุษย์ควรจะมีจุดมุ่งหมายสูงสุดอย่างไร และมนุษย์จะมีวิธีการดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายสุดท้ายได้อย่างไร

ที่ได้กล่าวมานี้เป็นปัญหาเกี่ยวกับอุดมคติชีวิตของมนุษย์ทั้งสิ้น ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องคุณค่าจริยธรรม(Ethical Value)หรือเป็นปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่มีค่าที่สุดสำหรับมนุษย์ แต่ว่าสิ่งที่เป็นคุณค่าหรือสิ่งที่มีค่าดังกล่าวนั้นมีอยู่โดยทั่วไป ๒ ลักษณะ คือ

๑.สิ่งที่มีค่าอยู่ในตัวเอง (Instrinsic Value)

๒.สิ่งที่มีค่าอยู่นอกตัวเอง (Extrinsic Value)

ในบรรดาสิ่งที่มีค่าทั้งสอง สิ่งที่มีค่าในตัวเอง หมายถึง "สิ่งที่เราแสวงหามันเพราะต้องการมัน มิใช่แสวงหามันเพื่อที่จะให้ได้สิ่งอื่นต่อไป ส่วนสิ่งมีค่านอกตัวหมายถึงสิ่งที่เราต้องการมันเพื่อจะใช้มันเป็นบันไดก้าวไปสู่สิ่งอื่น"[๕๒]

เพราะฉะนั้น ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องอุดมคติของชีวิตที่ว่าอะไรเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ และมนุษย์ควรจะแสวงหามากที่สุด คำตอบเกี่ยวกับปัญหาดังกล่าวนี้มีมากมาย แต่เราจะพิจารณาโดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม[๕๓]ใหญ่ ๆ คือ กลุ่มสุขนิยม(Hedonism) ซึ่งถือว่าความสุขดีที่สุดกับกลุ่มอสุขนิยม (Non-Hedonism) ซึ่งถือว่าสิ่งที่ดีที่สุดมิใช่ความสุข

---

[๕๑] วศิน อินทสระ, จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๙.

[๕๒] สุจิตรา (อ่อนค้อม)รณรื่น,รศ.ดร., ปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษราพิพัฒน์ , ๒๕๔๐),หน้า ๖๗.

[๕๓] วิทย์ วิศทเวทย์,ศ.ดร., จริยศาสตร์เบื้องต้น : มนุษย์ปัญหาจริยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐), หน้า ๒๙.

ลัทธิสุขนิยมถือว่าความสุขเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ เพราะมนุษย์ทุกคนได้คำตอบที่เหมือน ๆ กัน ในที่สุดคือการมีความสุข เช่น ซิกมันด์ ฟรอยด์(Sigmund Freud)กล่าวว่า "...มนุษย์แสวงหาความสุข เขาต้องการได้รับความสุขและธำรงมันไว้ การแสวงหานี้มี ๒ ด้านบวกและลบ ด้านหนึ่ง มนุษย์แสวงหาสภาพที่ปราศจากความเจ็บปวดและความทุกข์ อีกด้านหนึ่งเขาแสวงหาความรู้สึกที่เป็นสุขสบาย"[๕๔] นี่คือทัศนะสุขนิยมทางจิตวิทยา

ส่วนสุขนิยมสากล(Universalitic Hedonism)โดยเจเรมี เบ็นธัม(Jeremy Bentham)มีทัศนะว่า"การกระทำทุกอย่างของมนุษย์มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความสุขและหลีกเลี่ยงความทุกข์หรือความเจ็บปวด การกระทำบางอย่างดูเหมือนว่ามิได้เป็นไปเพื่อความสุข แต่เมื่อสืบสาวไล่เลียงไปจนถึงต้นตอแล้วก็จะไปหยุดอยู่ที่ความสุข"[๕๕] และจอห์น สจ๊วตมิลล์(John Stuart Mill)มีทัศนะที่ว่า "ความสุขเป็นสิ่งที่มีคุณค่าภายในตัวเอง และเป็นเป้าหมายของมนุษย์ นอกจากนี้เขายังพิจารณาว่าความสุขมีคุณภาพที่แตกต่างกันหรืออาจกล่าวว่ามีลำดับคุณค่า"[๕๖]

ทั้งสองท่านนี้สนับสนุนทัศนะที่ว่าความสุขเป็นสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ก็จริง แต่ว่าทั้งสองท่านยังมีความเห็นแตกต่างกันอยู่บ้างคือ "เบ็นธัมเห็นเพียงความแตกต่างทางปริมาณของความสุข ส่วนมิลล์ยอมรับความแตกต่างทางคุณภาพของความสุข"[๕๗] ดังนั้น ลัทธิสุขนิยมสากลจึงถือเอาว่าความสุขเท่านั้นเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ เพราะว่าไม่มีอะไรในโลกนี้ที่จะดีไปกว่าความสุขอีกแล้ว

ส่วนอสุขนิยมมีทัศนะที่ขัดแย้งกับสุขนิยม โดยถือว่าความสุขนั้นมิใช่สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชีวิตของมนุษย์ แต่ยังมีสิ่งอื่นที่ดีและมีค่ามากกว่าความสุขอีก เช่น สติปัญญา ความรู้ และความสงบของจิตใจ หรือความหลุดพ้นจากความต้องการเป็นต้น อสุขนิยมมีลัทธิย่อยออกไปเป็น ๓ ลัทธิ คือ ปัญญานิยม วิมุตินิยม และมนุษย์นิยม สำนักปัญญานิยมถือว่าปัญญาหรือความรู้เป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับชีวิตของมนุษย์ และยังมีคุณค่าอยู่ภายในตัวมันเอง เพราะเห็นว่าความสุขนั้นเป็นเพียงวิธีที่นำไปสู่กิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์เท่านั้น ถ้าความสุขเป็นเป้าหมายของชีวิตมนุษย์ก็เท่ากับค่าเท่ากับสัตว์ เพราะความสุขนั้นสัตว์ย่อมจะมีร่วมกับมนุษย์ได้ แต่ว่ามนุษย์มีปัญญาในการใช้

---

[๕๔] Freud,s., Civilization and Its Discontent,W.W. Norton and Co., (New York,1962),p.23 (First Published 1930);อ้างใน วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร., **จริยศาสตร์เบื้องต้น** : มนุษย์ปัญหาจริยธรรม,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐), หน้า ๓๐.

[๕๕] สุจิตรา (อ่อนค้อม)รณรื่น,รศ.ดร., **ปรัชญาเบื้องต้น**, หน้า ๑๔๗.

[๕๖] **ชัชชัย คุ้มทวีพร, ผศ., จริยศาสตร์ : ทฤษฎีและการวิเคราะห์ปัญหาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เซนเตอร์เพรส, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕.

[๕๗] วศิน อินทสระ, **จริยศาสตร์**, หน้า ๑๔๗.

เหตุผลจึงต่างจากสัตว์ซึ่งมีเพียงสัญชาตญาณเท่านั้น นักปรัชญากลุ่มนี้มีโสคราตีส เพลโต อริสโตเติ้ลเป็นต้น

สำนักปรัชญากลุ่มต่อมาคือวิมุตินิยมมีทัศนะว่า"ความสงบของจิตและการหลุดพ้นจากความต้องการเป็นสิ่งที่ดีที่สุด สำนักปรัชญาที่อยู่ในกลุ่มนี้ เช่น พวกซินนิค(Cynic) พวกสโตอิค(Stoic) ศาสนาต่าง ๆ เช่น คริสต์ศาสนา พุทธศาสนา และปรัชญาของอินเดียโดยทั่วไป"[๕๖] สำนักปรัชญากลุ่มสุดท้ายคือมนุษย์นิยม(Humanism) มีความเห็นว่าพวกสุขนิยมนั้นให้ความสำคัญต่อความสุขสบายทางร่างกายมากจนเกินไปแบบสสารนิยม(Materialism)

ส่วนปัญญานิยมและวิมุตินิยมนั้นได้ให้ความสำคัญกับจิตหรือวิญญาณแบบจิตนิยม(Idealism)มากจนเกินไป แสดงว่าเป็นการมองโลกกันคนละด้าน มนุษย์นิยมจึงมีความเห็นว่า มนุษย์เรานั้นมีทั้งร่างกายและจิตใจซึ่งมีความสำคัญพอ ๆ กัน ฉะนั้น มนุษย์นิยมจึงมีจุดยืนอยู่ตรงกลางระหว่างสุขนิยมแบบสสารนิยมกับอสุขนิยมแบบจิตนิยม เพราะว่ามนุษย์ควรมีสิ่งที่ดีที่สุดทั้งทางร่างกายและจิตใจให้เท่าเทียมกันแบบธรรมชาตินิยม (Naturalism)

จากทัศนะที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นปัญหาเกี่ยวกับอุดมคติสูงสุดในชีวิตของมนุษย์ ในทัศนะของนักปรัชญาทางตะวันตกด้านจริยศาสตร์ได้ให้คำตอบไว้แล้วโดยแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ สุขนิยม(Hedonism)และอสุขนิยม(Non-Hedonism)ว่าอะไรคืออุดมคติของชีวิต อะไรคือสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรแสวงหามากที่สุด เราย่อมจะได้รับคำตอบไปแล้ว

ต่อมาจะอภิปรายอุดมคติของชีวิตในพุทธจริยศาสตร์ว่ามีอะไรคือความดีสูงสุด อะไรเป็นสิ่งที่มนุษย์พึงปรารถนาหรือควรแสวงหามากที่สุดในชีวิต อะไรคือสิ่งที่ดีที่สุด(Summum Bonum)สำหรับมนุษย์หรือว่าอะไรเป็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด และมนุษย์มีจุดมุ่งหมายสูงสุดในอุดมคติอย่างไร มนุษย์จะมีวิธีการอย่างไรที่จะดำเนินชีวิตให้ไปสู่เป้าหมายสุดท้าย(End)ของชีวิตได้อย่างไร

ในทัศนะของพุทธจริยศาสตร์ได้ให้คำตอบเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้อย่างไรบ้าง ซึ่งเป็นปัญหาเกี่ยวกับคุณค่าทางด้านจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์ว่าสิ่งนั้นจะมีคุณค่าภายในตัวหรือว่าสิ่งที่มีคุณค่าภายนอกตัว ผู้วิจัยจะได้นำเสนออุดมคติของชีวิตในโลกทัศน์ของพุทธจริยศาสตร์ต่อไป

ในการตอบปัญหาเหล่านี้พุทธปรัชญาในส่วนแห่งจริยศาสตร์มีทัศนะว่านิพพานคือความสุขสูงสุด นิพพานเป็นสิ่งที่ดีที่สุด นิพพานเป็นสิ่งประเสริฐที่สุดสำหรับชีวิตมนุษย์ ดังนั้น นิพพานจึงเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดโดยเป็นเป้าหมายสุดท้ายตามอุดมคติในพุทธจริยศาสตร์ คำตอบเกี่ยวกับอุดมคติของชีวิตมนุษย์ตามแนวพุทธจริยศาสตร์ได้ชี้ให้เราเห็นว่านิพพานเป็นสิ่งที่ดีที่สุดโดยมนุษย์ทุกคนพึงปรารถนาและควรแสวงหามากที่สุด

---

[๕๖] วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร., จริยศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๕๑.

คำตอบดังกล่าวได้ให้ความหมายชัดเจนทางด้านปัญหาทางจริยธรรมในพุทธศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติต่อตนเองและผู้อื่นในสังคมของมนุษยชาติที่ควรดำเนินชีวิตไปสู่คุณค่าหรือสิ่งที่ดีที่สุด ย่อมจะตั้งอยู่บนฐานแห่งความดีที่เรียกว่ากุศลกรรมในขั้นพื้นฐาน ขั้นกลาง และขั้นสูงสุดเพื่อบรรลุเป้าหมายของสิ่งที่ดีที่สุดตามอุดมการณ์ของชีวิตมนุษย์ผู้มีความต้องการ โดยมีความพยายามค้นหาจุดมุ่งหมายอันเป็นคุณค่าแห่งอุดมคติของชีวิตซึ่งมีคุณค่าของความดีที่มีอยู่ในตัวเอง (Intrinsic Value)

เพราะว่านิพพานในทัศนะของพุทธจริยศาสตร์ถือว่า ถ้ามนุษย์เราแสวงหาได้แล้วหรือมนุษย์บรรลุแล้ว ย่อมจะพบคุณค่าที่มีความเป็นจริงอยู่ในตัวเอง โดยมิได้แสวงหานิพพานเพื่อที่จะให้ได้สิ่งที่มุ่งหมายอื่นอีกต่อไป โดยไม่มีการแสวงหานิพพานเพื่อต้องการใช้เป็นบันไดหรือสะพานก้าวขึ้นไปสู่สิ่งอื่น เพราะนิพพานมิใช่เป็นเพียงวิถี(Means)ที่จะนำไปสู่สิ่งอื่น แต่ว่าเป็นสิ่งสุดท้าย(End)ของเป้าหมายในชีวิตมนุษย์ทุกคน

ดังนั้น ในทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์เราจึงไม่สงสัยว่าอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์สิ่งประเสริฐที่สุด จุดมุ่งหมายสูงสุด สิ่งที่เอื้ออำนวยประโยชน์ที่เป็นแก่นแท้(Substance)หรือสารัตถะ(Essence)ของชีวิตมนุษย์มากที่สุดคืออะไร คำตอบคือนิพพานนั่นเองเป็นที่หมายขั้นสุดท้าย(End)แห่งชีวิตของมนุษย์ นิพพานจัดว่าเป็นประโยชน์อย่างยอดเยี่ยมเรียกว่าปรมัตถประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายของชีวิต ๓ ขั้น[๕๙] คือ

๑.ทิฏฐธัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายของชีวิตมนุษย์ในปัจจุบัน

๒.สัมปรายิกัตถะ คือ ประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายของชีวิตมนุษย์ในอนาคต

๓.ปรมัตถะ คือ ประโยชน์หรือจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งชีวิตมนุษย์คือนิพพาน

ประโยชน์ข้อสุดท้ายคือประโยชน์อันสูงสุดเรียกว่า"ปรมัตถะ" หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งของนิพพาน ซึ่งเป็นความสุขอย่างแท้จริงสำหรับมวลมนุษยชาติ ดังพุทธวจนะที่ว่า "นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง"[๖๐] แสดงว่านิพพานเป็นบรมสุขที่มนุษย์ควรแสวงหามากที่สุด เพราะว่าความสุขที่ได้มาจากการแสวงหาจนพบจุดมุ่งหมายขั้นสุดท้ายนั้นจัดเป็นความสุขที่ไม่กลับกลายไปเป็นความทุกข์ได้อีกโดยเรียกว่า"ปทะ แปลว่า ที่พึงถึงจุดหมาย(ปริโยสาน)หมายถึงจุดสุดท้ายจุดหมาย"[๖๑] ซึ่งเป็นความหมายของนิพพานในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา

---

[๕๙] ขุ.จู.(บาลี) ๓๐ / ๕๑ / ๒๐๑.

[๖๐] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๒๐๓ / ๕๒.

[๖๑] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๒๓๕.

ถ้าจะเปรียบเทียบความสุขอย่างยิ่งของนิพพานซึ่งเป็นอุดมคติในพุทธจริยศาสตร์นี้กับหลักอุดมคติของชีวิตในจริยศาสตร์ทางตะวันตกที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้ง ๒ กลุ่ม คือสุขนิยม (Hedonism)ถือว่าความสุขดีที่สุด และอสุขนิยม(Non-Hedonism)ที่ถือว่าความสุขไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุด แต่ว่าเป็นปัญญาความรู้หรือความหลุดพ้นจากความต้องการเป็นสิ่งที่ดีที่สุด ความสุขตามอุดมคติของชีวิตในพุทธจริยศาสตร์นั้นย่อมจะเป็นความสุขที่สูงกว่าความสุขของสำนักสุขนิยม

เพราะว่าความสุขของพวกสุขนิยมนั้นเป็นความสุขอันเกิดจากความเพลิดเพลินอันมีความยินดีพอใจ(Happiness or Pleasure) หมายถึง ความสุขทางด้านอารมณ์ทางผัสสะเรียกว่าสุขารมณ์คืออารมณ์ที่เป็นความสุขทางกายและจิตใจโดยมีความร่าเริงสนุกสนานหรือบันเทิงใจ เช่น ความรู้สึกสบายกายและสบายใจช่วงสั้น ๆ ตรงกันข้ามกับความเจ็บปวด(Pain) หรือความทุกข์เท่านั้นโดยมันเป็นความสุขเพียงแค่โลกียสุขในชีวิตปัจจุบันนี้เท่านั้น

แต่ว่านิพพานจัดเป็นโลกุตตรสุขหมายถึงความสุขที่เหนือพ้นไปจากความสุขของชาวโลกไปแล้ว เพราะว่าเป็นภาวะที่อยู่พ้นเหนือขอบข่ายของโลกเหนือธรรมชาติเรียกว่าอุตตรภาพ (Teanscendental)โดยมีอภาพแบบอุตตรภาวะคือมีการพ้นจากสภาวะทางโลกียวิสัย

ส่วนความสุขของชาวอสุขนิยมแห่งสำนักปัญญานิยมถือว่าปัญญาความรู้เป็นสิ่งที่ดีที่สุด พุทธจริยศาสตร์ถือว่าปัญญาเป็นเพียงวิถี(Means)ที่นำไปสู่จุดหมายสุดท้ายของนิพพานเท่านั้น ตามหลักสิกขา ๓ ในมรรคมีองค์ ๘ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา หมายถึง วิธีการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมเพื่อเข้าสู่จุดหมายอันสูงสุดของพระพุทธศาสนา ดังนั้น ปัญญาความรู้ตามทัศนะของนักปัญญานิยมกล่าวว่าดีที่สุดนั้นจึงแตกต่างจากอุดมคติสูงสุดในพุทธจริยศาสตร์ ปัญญาจึงไม่ได้เป็นสิ่งที่มีค่าในตัวเอง แต่ว่าปัญญานั้นเป็นเพียงบันไดหรือสะพานที่จะก้าวไปสู่ความดีสูงสุดคือนิพพานเท่านั้น

ส่วนพวกวิมุตินิยมถือว่าความสงบของจิตหรือความหลุดพ้นจากความต้องการเป็นสิ่งที่ดีที่สุด แต่ว่าพุทธจริยศาสตร์มีทัศนะว่าความสงบจิตหรือความหลุดพ้นจากความต้องการเหล่านี้ยังไม่จัดว่าเป็นความสุขอย่างแท้จริง เพราะเป็นความสุขที่ยังไม่อิสระเสรีภาพโดยเป็นความสุขที่เกิดจากสิ่งอื่นนอกจากความสุขนั้น ความสงบจิตหรือความหลุดพ้นจากความต้องการของนักวิมุตินิยมทั้งหลายต้องขึ้นอยู่กับอำนาจของเทพเจ้า(God)ต้องอาศัยการดลบันดาลจากอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ที่ขึ้นอยู่กับบทบาทของพระผู้เป็นเจ้า(Divine Comedy)อยู่ ฉะนั้น ความสุขดังกล่าวจึงมีภาวะที่ไม่เป็นสิ่งอิสระและมีค่าในตัวเองเลย เพราะเป็นความสุขที่ยังยึดแน่นเกี่ยวกับภาวะที่เป็นอัตตาโดยเป็นความสุขปรากฏอยู่สิ่งที่เป็นทิพย์ (Divine Thing)

แต่ว่าความสุขในภาวะของนิพพานนั้นเป็นความสุขที่สมบูรณ์สูงสุด เพราะปราศจากอัตตา หมายความว่า"นิพพานเป็นสัมบูรณภาพ(The Absolute)ที่ปราศจากอัตตาคือไม่ใช่ทั้งจิตสสาร

(Material Substance)ซึ่งรองรับคุณสมบัติต่าง ๆ "[๖๒] แสดงว่า"สภาวะแห่งนิพพานนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัดภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติ แต่อยู่เหนือกาลเวลาสถานที่คือไม่ใช่สิ่งที่กินที่และไม่เนื่องด้วยเวลา(Space and Time)"[๖๓] โดยมีคำที่แสดงคุณลักษณะของนิพพานในคัมภีร์ติกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า"นิพพานอันผู้บรรลุเห็นได้เองไม่ขึ้นกับกาล(อกาลิโก)เรียกให้มาดูได้ควรน้อมเอาเข้ามาไว้อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน"[๖๔]

อย่างนี้แสดงว่าความสุขแห่งนิพพานย่อมจะมีอยู่ได้โดยมิต้องอาศัยเหตุปัจจัยให้เป็นสุข นิพพานสุขนั้นเป็นสิ่งที่ปราศจากการปรุงแต่งจัดเป็นอสังขตธรรม ดังนั้น "นิพพานเป็นทั้งความสุขเองและเป็นทั้งภาวะที่ทำให้พร้อมที่จะเสวยสุข"[๖๕] ด้วยเหตุดังกล่าวนิพพานจึงเป็นความสุขตามทัศนะในพุทธจริยศาสตร์ที่มีความแตกต่างกับวิมุตินิยมโดยสิ้นเชิงตามที่ได้อภิปรายมาเกี่ยวกับความดีสูงสุดในอุดมคติของชีวิตมนุษย์

สรุป พุทธจริยศาสตร์จึงถือว่านิพพานเป็นอุดมคติสูงสุด นิพพานเป็นสิ่งที่ดีที่สุด เป็นสิ่งประเสริฐที่สุด เป็นความสุขอันเป็นจุดมุ่งหมายอันสูงสุดหรือเป้าหมายสุดท้ายของชีวิต หรือว่าเป็นประโยชน์สูงสุดดังที่ได้กล่าวมาแล้วสำหรับชีวิตมนุษย์ทุกคน

๒.๒.๔ จริยธรรม ๓ ระดับในพุทธจริยศาสตร์

หลักจริยธรรมของพระพุทธศาสนาจะมีจริยธรรมพื้นฐานเบื้องต้นเรียกว่า"จริยธรรมพื้นฐานเป็นข้อเรียกร้องต่ำสุด(Minimum Requirement) สำหรับความสงบสุขของสังคม"[๖๖] การที่พระพุทธศาสนามีจริยธรรมพื้นฐานขั้นต่ำสุด เพื่อให้สังคมของมนุษย์มีความเป็นระเบียบและสงบสุขเสียก่อนแล้วจึงมีการพัฒนาขึ้นไปถึงหลักจริยธรรมขั้นสูงได้ เพื่อบรรลุจุดประสงค์เป้าหมายของชีวิตตามอุดมการณ์หรือตามความคาดหวังไว้ เพื่อการดำเนินไปสู่คุณค่าสูงสุดทางจริยธรรมตามอุดมคติของชีวิต

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหลักจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์จะมีมากมายหลายระดับด้วยกันจริง แต่ว่าโดยภาพรวมแล้วย่อมจะมีจริยธรรมพื้นฐาน ๓ ระดับ คือ ระดับต้น ระดับกลาง และระดับ

---

[๖๒] ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องอัตตาและอนัตตาในปรัชญาฝ่ายเถรวาท", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๑๒๗.

[๖๓] พระมนตรี ฐปุตฺติโก, "การศึกษาเปรียบเทียบจริยศาสตร์ของอริสโตเติ้ลกับพุทธจริยศาสตร์", **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๗๓.

[๖๔] องฺ.ติก.(บาลี) ๒๐ / ๔๖๕ / ๒๐๒.

[๖๕] พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๕๕๐.

[๖๖] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, หน้า ๕๔.

สูง โดยเป็นการวิเคราะห์พิจารณาหลักการโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ ประการ คือ "การไม่ทำบาปทั้งปวง การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตของตนให้ผ่องใส"[๖๓] ดังนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ ประการดังกล่าวจึงถือว่าเป็นหลักการปฏิบัติที่สำคัญยิ่งของพุทธศาสนิกชนเรียกว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น เพื่อความชัดเจนในเรื่องดังกล่าว ผู้วิจัยจะได้ชี้แจงจริยธรรมพื้นฐานทั้ง ๓ ระดับตามลำดับ ดังนี้

๒.๒.๔.๑ จริยธรรมระดับขั้นต้น

หลักจริยธรรมระดับขั้นต้น หมายถึง หลักการเบื้องต้นของการดำเนินชีวิตมนุษย์โดยจะทำให้มีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามและมีความสงบสุขร่มเย็นในสังคมนั้น หลักการนี้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติอย่างมีระบบระเบียบมีกฎเกณฑ์ระหว่างมนุษย์เองกับสภาวะแวดล้อมทางสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ย่อมจะต้องมีหลักการของการปฏิบัติต่อกันในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม

ดังนั้น เพื่อความสงบสุขแก่มวลหมู่สมาชิกในสังคมจึงจำเป็นต้องมีการบัญญัติข้อบังคับแก่หมู่ คณะ ชุมชน เรียกว่า"วินัย" ต่อมาเรียกว่า"ศีล" ซึ่งเป็นบทบัญญัติเรียกว่าสิกขาบท ศีลจึงเป็นพื้นฐานต่ำสุดโดยการไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกายและวาจา การไม่ทำลายสติสัมปชัญญะที่เป็นตัวคุ้มศีลของตน

ศีลขั้นต้นนี้นิยมเรียกว่า"ศีลห้า"หรือเบญจศีลนั้น ย่อมปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคและในคัมภีร์อื่น ดังนี้ คือ

> (๑)ปาณาติปาตา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการฆ่าสัตว์หรือการทำลายชีวิตสัตว์อื่น (๒)อทินนาทานา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการลักขโมยหรือเว้นจากการละเมิดกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น (๓)กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการประพฤติผิดในกามหรือเว้นจากการละเมิดทางเพศในชายหรือหญิงที่มีเจ้าของ (๔)มุสาวาทา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการพูดเท็จ (๕)สุราเมรยมัชชปมาทัฏฐานา เวรมณี คือ เจตนาที่เว้นจากการดื่มสุราและเมรัยซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท[๖๔]

ดังนั้น ศีล ๕ ในทัศนะของพุทธจริยศาสตร์ถือว่าเป็นจริยธรรมพื้นฐานเบื้องต้นอันเป็นส่วนเริ่มต้นของคุณธรรมทั้งหลายในชีวิตมนุษย์ เพราะยึดถือตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์

---

[๖๓] ที.ม. (บาลี) ๑๐ / ๕๖ / ๔๓ ; ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๘๓ / ๔๖.

[๖๔] ที.สี. (บาลี) ๙ / ๒๓๔ / ๑๘๗ ; ที.ปา. (บาลี) ๑๑ / ๓๑๕ / ๒๐๘ ; อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕ / ๗๐๓ / ๓๔๖.

ข้อแรกว่า "การไม่ทำบาปทั้งปวง"เป็นต้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายว่า "อนึ่ง ความงดงามในเบื้องต้นแห่งพระศาสนาเป็นอันทรงประกาศด้วยศีลจริงอยู่ศีลชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งพระศาสนา ศีลนั้นชื่อว่างาม เพราะความเป็นเหตุนำมาซึ่งคุณมีความไม่เดือดร้อนเป็นต้น"[๒๙] จากข้อความดังกล่าวเราจะเห็นได้ว่าศีลคือความงดงามทางกายและวาจาของมนุษย์โดยเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของคุณค่าทางจริยธรรม

นอกจากนั้นในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า "อะไรคือศีล และศีลมีลักษณะ มีกิจ มีความปรากฏ มีบรรทัดฐานอย่างไร ศีลมีอานิสงค์อย่างไร"[๓๐] ความหมายของศีลคือเจตนที่มีความตั้งใจงดเว้นและระวังไม่ละเมิดของบุคคลผู้ที่ทำการรักษาศีลโดยเรียกว่า"ผู้มีศีล" เพราะมีอธิบายว่าศีลเป็นพื้นฐานของความประพฤติที่มีการแสดงออกทางกายและวาจาที่ดีงดงาม โดยมีคุณลักษณะที่ตั้งอาศัยของความดีทั้งปวง ศีลนั้นย่อมจะมีหน้าที่กำจัดความประพฤติชั่วร้ายทางร่างกายและวาจาเป็นหน้าที่โดยความเป็นคุณปราศจากโทษ ศีลนั้นมีความสะอาด ๓ อย่าง คือความสะอาดทางร่างกาย ทางวาจาและความสะอาดทางใจเป็นคุณเครื่องปรากฏ ศีลนั้นย่อมจะมีหิริโอตตัปปะคือความละอายและความเกรงกลัวต่อบาปเป็นบรรทัดฐาน

เพราะว่าศีลจะตั้งอยู่ได้ย่อมจะต้องมีหิริและโอตตัปปะ ถ้าไม่มีหิริและโอตตัปปะ ศีลนั้นไม่อาจเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่สมาทานรักษาและปฏิบัติ ศีล ๕ นี้จึงเป็นจริยธรรมพื้นฐานขั้นต้นโดยมีเนื้อหาสาระที่สามารถจำแนกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑.ส่วนแรกเป็นข้อห้ามละเมิดสิทธิ(Right)ของตนเอง ส่วนข้อที่สองเป็นข้อห้ามละเมิดสิทธิของคนอื่น ส่วนแรกนั้นเป็นการไม่ละเมิดสิทธิทางธรรมชาติของตนเอง เช่น ไม่ฆ่าตนเอง ไม่พูดจาโกหกตนเอง และไม่ดื่มสุรา เป็นต้น

๒.ส่วนที่สองเป็นการไม่ล่วงละเมิดสิทธิทางธรรมชาติของผู้อื่นในทางร่างกายและชีวิต ตลอดถึงทรัพย์สินเงินทองของผู้อื่นที่มีสิทธิครอบครองอยู่

ดังนั้น ศีล ๕ ประการนี้จึงเป็นฝ่ายนิเสธ(Negative)เป็นฝ่ายลบ[๓๑] โดยเป็นฝ่ายจะต้องละเว้นไม่ควรประพฤติ เมื่อพิจารณาดูแล้วย่อมจะปรากฏเห็นว่ามีจุดมุ่งหมายหรือเจตนารมณ์ของการบัญญัติสิกขาบททั้ง ๕ ประการในเรื่องสิทธิ(Right)และความรับผิดชอบ(Obligation)[๓๒] ในส่วนของปัจเจกชนและสังคมทางธรรมชาติของมนุษย์ให้มนุษย์มีสิทธิทางธรรมชาติ(Natural Right) ส่วนบุคคลและมีความรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวมอีกด้วย

---

[๒๙] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๔-๕.

[๓๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔-๖.

[๓๑] บุญมี แท่นแก้ว, ผศ., **จริยศาสตร์**, หน้า ๑๕๒.

[๓๒] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, หน้า ๕๔.

จุดมุ่งหมายประการแรกในการบัญญัติสิกขาบทข้อแรก เพื่อให้มนุษย์มีเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เมื่อตนเองรักความสุขเกลียดความทุกข์ฉันใด สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นฉันนั้นเหมือนกัน

ส่วนจุดมุ่งหมายข้อที่สอง เพื่อให้มนุษย์ทุกคนมีความเคารพในกรรมสิทธิ์การครอบครองทรัพย์สินในการดำรงชีวิต จุดมุ่งหมายข้อที่สาม เพื่อให้มนุษย์ทุกคนมีความเคารพในสิทธิการปกครองบุคคลทางสถาบันครอบครัวโดยมิให้สถาบันครอบครัวแตกร้าวหรือล่มสลาย จุดมุ่งหมายข้อที่สี่ เพื่อมิให้ทำลายระรานประโยชน์ของตนเองและผู้อื่น แต่ว่าให้มนุษย์มีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น และจุดมุ่งหมายข้อที่ห้าเพื่อมนุษย์ไม่เป็นผู้ประมาทขาดสติในการดำรงชีวิตโดยมีการป้องกันโรคร้าย เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ศีล ๕ จึงเป็นจริยธรรมพื้นฐานขั้นต้นในพุทธจริยศาสตร์ เพราะเป็นข้อบัญญัติเบื้องต้นของการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ เพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขสงบร่มเย็นอย่างสันติสุขโดยให้มนุษย์ปกป้องสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินในส่วนปัจเจกบุคคล รวมทั้งให้มีการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดความสงบสุขแก่สังคมอีกด้วย ถ้ามนุษย์เรารักษาสิกขาบทครบทุกข้ออย่างสมบูรณ์โดยไม่บกพร่องแล้ว ย่อมจะทำให้เกิดความดีงามในส่วนทางกายและวาจาอันเป็นส่วนเบื้องต้นแห่งคุณธรรมหรือกุศลธรรมทั้งหลาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า"ศีลที่หมดจดดีแล้วชื่อว่าเป็นเบื้องต้นแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย"[๓๑] จากข้อความเชิงยืนยันดังกล่าว ศีล ๕ นั้นจึงเป็นพื้นฐานแห่งการประพฤติที่ดีงามเบื้องต้นของมนุษย์ทุกคน

๒.๒.๔.๒ จริยธรรมระดับขั้นกลาง

จริยธรรมระดับกลางนี้เป็นคุณธรรมที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับจริยธรรมพื้นฐานเบื้องต้น เพราะว่าศีลที่เป็นส่วนเบื้องต้นของการปฏิบัตินั้นทำให้เกิดความดีงามเพียงแค่ทางกายและวาจาเท่านั้น แต่ว่าจะเป็นฐานแห่งความดีงามทางจิตใจในจริยธรรมระดับกลางขึ้นมาตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่ว่า"การบำเพ็ญกุศลให้ถึงพร้อม" ฉะนั้น จริยธรรมพื้นฐานระดับกลางนี้จึงหมายถึง กุศลกรรมบถ(Wholesome Course of Action) คือทางแห่งการกระทำความดีโดยเป็นวิถีทางนำไปสู่ความสุขความเจริญของชีวิตมนุษย์โดยเรียกว่า"ธรรมจริยา" คือ การประพฤติธรรมในกุศลกรรมบถนั้น ย่อมปรากฏอยู่ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาตมี ๑๐ ประการ คือ

(๑)ปาณาติปาตา เวรมณี คือเจตนาที่เว้นจากการปลงชีวิตสัตว์ (๒)อทินนาทานา เวรมณี คือเจตนาที่เว้นจากการเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ (๓)กาเมสุมิจฉาจารา

---

[๓๑] สํ.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑๒/๑๖๓.

เวรมณี คือเจตนาที่เว้นจากการประพฤติผิดในกาม (๔)มุสาวาทา เวรมณี คือเจตนาที่เว้นจากการกล่าวคำเท็จ (๕)ปิสุณาย วาจาย เวรมณี คือเจตนาที่เว้นจากการพูดส่อเสียด (๖)ผรุสาย วาจาย เวรมณี คือเจตนาที่เว้นจากการพูดคำหยาบ (๗)สัมผัปปลาปา เวรมณี คือเจตนาที่เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (๘)อนภิชฌา เวรมณี คือความไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๙)อพยาบาท คือความไม่คิดอาฆาตผู้อื่น (๑๐)สัมมาทิฏฐิ คือ ความเห็นชอบอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม[๕๔]

ดังนั้น กุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนี้จึงเป็นจริยธรรมพื้นฐานระดับกลาง สามารถจำแนกออกไปตามการกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจ คือ (๑)กายกรรม หมายถึง การกระทำความดีทางร่างกาย มี ๓ อย่าง คือการเว้นจากการปลงชีวิต การเว้นจากการถือเอาสิ่งของของที่ผู้อื่นมิได้ให้ การเว้นจากการประพฤติผิดในกาม (๒)วจีกรรม หมายถึง การกระทำดีทางคำพูด มี ๔ อย่าง คือ การเว้นจากการพูดเท็จ การเว้นจากการพูดส่อเสียด การเว้นจากการพูดคำหยาบ การเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ (๓)มโนกรรม หมายถึง การกระทำความดีทางใจ มี ๓ อย่าง คือ การไม่คิดเพ่งเล็งอยากได้ของผู้อื่น การไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น การมีความเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

โดยสรุป กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการจึงเป็นคุณธรรมชั้นกลางของการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์เพื่อความสุขความเจริญในชีวิตสูงกว่าศีล ๕ ซึ่งเป็นจริยธรรมเบื้องต้น เพราะกุศลกรรมบถ ๑๐ นี้เป็นการกระทำความดีครบ ๓ ประการ คือ ความดีทางร่างกาย วาจา และจิตใจ แต่ศีล ๕ นั้นเป็นการกระทำความดีเพียงแค่ ๒ ทาง คือทางกายและทางวาจาเท่านั้น

ดังนั้น จริยธรรมพื้นฐานระดับต้นและระดับกลางนั้นสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสงบสุขร่มเย็นแก่มนุษย์ได้ในระดับโลกิยสุขเท่านั้น แต่ไม่อาจจะเข้าสู่อุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ได้ เหตุนั้น มนุษย์จึงต้องอาศัยวิถีทางที่สูงกว่าจริยธรรมพื้นฐานทั้งสองระดับเพื่อบรรลุถึงอุดมคติสูงสุดที่เรียกว่าจริยธรรมระดับสูง

๒.๒.๔.๓ จริยธรรมระดับขั้นสูง

จริยธรรมขั้นสูง หมายถึง หลักจริยธรรมที่จะนำการปฏิบัติของมนุษย์ให้เข้าสู่อุดมคติสูงสุดของชีวิตได้ ซึ่งเป็นวิถีทางนำไปสู่การแก้ปัญหาของมนุษย์อันเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ได้สำเร็จ นั่นคือหลักจริยธรรมที่ทำให้มนุษย์สามารถดับทุกข์ได้สำเร็จ

---

[๕๔] องฺ. ทสก.(บาลี) ๒๔ / ๒๒๐ / ๒๕๐.

แล้วสามารถทำให้มนุษย์เข้าสู่จุดหมายสูงสุดในการเข้าสู่ความดีสูงสุดและพบกับความสุขสูงสุด เรียกว่าโลกุตตรสุขคือนิพพาน

จริยธรรมระดับสูงนี้ในพุทธจริยศาสตร์เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา(Middle Way) พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่า "ข้อปฏิบัติที่ไม่ย่อหย่อนและไม่ตึงจนเกินไป อันจะนำไปสู่การพ้นทุกข์ในทางพระพุทธศาสนา" [๓๕] หมายถึง อริยมรรคมีองค์ธรรม ๘ ประการอันเป็นเครื่องประกอบโดยอยู่ระหว่างการปฏิบัติที่ย่อหย่อนเกินไป คือ "กามสุขัลลิกานุโยค" หมายถึง การทำตนให้พัวพันหมกหมุ่นอยู่ในกามสุขหรือมีความสุขทางวัตถุกับการปฏิบัติที่ตึงเกินไปคืออัตตกิลมถานุโยค หมายถึง การทรมานตนให้ลำบากหรือบำเพ็ญทุกกรกิริยาโดยเรียกมัชฌิมาปฏิปทานี้ว่าทางสายกลางที่อยู่ระหว่างกึ่งกลางทางที่สุดโต่ง(Extreme) ทั้ง ๒ ข้าง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค

ทางสายกลางคืออริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาชื่อว่าธัมมจักกัปปวัตตนสูตรย่อมปรากฏอยู่ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรค[๓๖] ว่า ... ทางสายกลาง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ การเจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกชอบ ความตั้งใจมั่นชอบ ภิกษุทั้งหลาย ทางสายกลางนี้นั้นแล... ย่อมเป็นไปเพื่อนิพพาน...เป็นต้น จากข้อความเชิงยืนยันจากพระสูตรนี้ชี้ให้เราเห็นว่า "มัชฌิมาปฏิปทา"คือทางสายกลางนี้เป็นจริยธรรมพื้นฐานขั้นสูงที่จะเป็นวิถีทางในการปฏิบัติให้มนุษย์เราเข้าถึงนิพพานตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ โดยมีรายละเอียดดังนี้ คือ

๑.สัมมาทิฏฐิ(Right View; Right Understanding) คือ ความเห็นชอบ หมายถึง ความเห็นด้วยตัวปัญญารอบรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติแห่งชีวิตมนุษย์พร้อมทั้งโลกและสรรพสิ่งในจักรวาล ได้แก่ "ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับโลกและชีวิตถูกต้องตามความเป็นจริงหรือรู้เข้าใจตามสภาวะของธรรมชาติ"[๓๗] เป็นความรู้ระดับเหนือโลกโดยไม่ขึ้นต่อโลกเรียกว่าความเห็นชอบระดับโลกุตตระที่เป็นโลกุตตรสัมมาทิฏฐิ เช่น ความรอบรู้ในอริยสัจจ์ ๔ รู้ชัดกุศลหรืออกุศล ความรู้เห็นในกฎไตรลักษณ์ ในหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

๒.สัมมาสังกัปปะ(Right Thought) คือ ความดำริชอบ หมายถึง ความคิดที่มีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำให้เห็นสรรพสิ่งตามสภาวะของความเป็นจริงแล้วจึงมีความนึกคิดที่ปลอดโปร่งเป็นอิสระปราศจากความโน้มเอียงหรือโน้มน้าวจากอิทธิพลของกามวิตก พยาบาทวิตก และ

---

[๓๕] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ - ไทย, หน้า ๖๔.

[๓๖] สํ. ม. (บาลี) ๑๙ / ๑๐๘๑ / ๓๖๗.

[๓๗] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๗๓๘.

วิหิงสาวิตก ดังพุทธพจน์ที่ว่า"ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน เนกขัมมสังกัปปะ อพยาบาทสังกัปปะ อวิหิงสาสังกัปปะ นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ"[๓๔]

ดังนั้น สัมมาสังกัปปะจึงเป็นความดำริเหนือความนึกคิดที่ปราศจากโลภะหรือราคะเรียกว่าเนกขัมมวิตก เป็นความดำริที่ไม่เคียดแค้น พยาบาท ชิงชัง โกรธเคืองเรียกว่าอพยาบาทวิตก และเป็นความดำริที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่นเรียกว่าอวิหิงสาวิตก

๓.สัมมาวาจา (Right Speech) คือ การเจรจาชอบ หมายถึง การพูดด้วยวาจาสัตย์ด้วยความจริง การพูดให้เกิดความสมานสามัคคี การพูดจาสุภาพอ่อนโยน และการพูดแต่คำที่มีประโยชน์เท่านั้น ละเว้นการพูดเท็จ เว้นการพูดส่อเสียด เว้นการพูดหยาบคาย เว้นการพูดเพ้อเจ้อ รวมความว่า การเจรจาชอบนั้นก็คือการเว้นจากวจีทุจริต ๔

๔.สัมมากัมมันตะ (Right Action) คือ การงานชอบ หมายถึง การกระทำที่เว้นจากการงดเว้นกายสุจริตทั้ง ๓ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักขโมย และเว้นจากการประพฤติผิดในกาม เพื่อประกอบแต่กรรมดี เช่น การทำด้วยเมตตาจิตเกื้อกูล การไม่ละเมิดในการครอบครองทรัพย์สินของผู้อื่น และมีความสันโดษในภรรยาของตนเองเท่านั้น

๕.สัมมาอาชีวะ (Right Livelihood) คือ การมีอาชีพชอบ หมายถึง การมีหน้าที่การงานเลี้ยงชีพอย่างสุจริต เว้นการเลี้ยงชีพด้วยมิจฉาชีพ แต่มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพที่สุจริตด้วยสัมมาชีพ เช่น การทำงานไม่คั่งค้างอากูลโดยไม่มีการทำงานที่มักอ้างว่าหนาวนักร้อนนัก เย็นเสียแล้ว เป็นต้น

๖.สัมมาวายามะ(Right Effort) คือ ความเพียรชอบ หมายถึง การสร้างฉันทะให้เกิดขึ้นพร้อมกับการปรารภความพากเพียรทางใจด้วยความก้าวหน้า บากบั่น ด้วยความอุตสาหะไม่ทอดทิ้งธุระหน้าที่การงาน เช่น การเพียรพยายามป้องกันอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น ย่อมไม่ให้เกิดขึ้น และมีความเพียรพยายามสร้างเสริมกุศลทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้วให้มีความเจริญงอกงามไพบูลย์ยิ่งขึ้นไป องค์ธรรม คือ วิริยเจตสิกนั่นเอง

๗.สัมมาสติ(Right Mindfulness) คือ ความระลึกชอบ หมายถึงการระลึกอยู่เนืองๆด้วยภาวะที่ระลึกถึงได้ทรงจำได้โดยไม่หลงลืม ด้วยการมีสติปัฏฐานคือการมีสติเข้าไปตั้งอาศัยอยู่หรือการมีสติเจตสิกกำกับอยู่ตลอดเวลาในการพิจารณาย่อมรู้เท่าทันกายทุกอิริยาบถ ในการพิจารณาเวทนาย่อมรู้ว่าเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออุเบกขา ในการพิจารณาจิตย่อมรู้เท่าทันในเมื่อจิตฟุ้งซ่านหรือจิตสงบ และในการพิจารณาธรรมต่าง ๆ ก็รู้เท่าทัน เช่น มีการรู้ความจริงในนิวรณ์บ้าง ในขันธ์ห้าบ้าง ในอริยสัจ ๔ บ้าง เป็นต้น

---

[๓๔] ที. ม. (บาลี) ๑๐/๔๐๒/๒๖๖.

๘.สัมมาสมาธิ (Right Concentration) คือ การตั้งใจมั่นชอบ หมายถึง ภาวะที่จิตแน่วแน่ต่อสิ่งที่กำหนดมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวที่เรียกว่าเอกัคคตารมณ์ ซึ่งมีภาวะที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวกับกุศลธรรม โดยเป็นองค์ประกอบอยู่ในฌานทั้ง ๔ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การที่แบ่งจริยธรรมออกเป็น ๓ ระดับดังกล่าวมาแล้วนี้ เพราะมีเหตุผลอยู่ว่าหลักการของพุทธจริยศาสตร์นั้นมีศีลเป็นหลักการประพฤติทางกายและวาจาให้เรียบร้อยเท่านั้นจัดว่าเป็นหลักการเบื้องต้น ส่วนกุศลกรรมบถทั้ง ๑๐ ประการนั้นจัดเป็นเพียงการประพฤติปฏิบัติที่ดีทั้งทางร่างกาย วาจา และจิตใจได้ทั้ง ๓ อย่างก็จริง แต่ว่าเป็นเพียงหลักการพื้นฐานสำหรับการกระทำความดีเพื่อจะก้าวขึ้นสู่หลักการประพฤติขั้นสูงสุดเท่านั้น

อีกอย่างหนึ่ง หลักการขั้นต้นและขั้นกลางนี้จึงเป็นหลักการดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้เท่านั้นโดยไม่สามารถเป็นวิถีทางประพฤติปฏิบัติให้มนุษย์บรรลุอุดมคติสูงสุดคือนิพพานได้ เพราะไม่มีองค์ธรรมอันเป็นคุณธรรมประกอบคือมรรคมีองค์ ๘ ประการเหมือนจริยธรรมขั้นสูง ซึ่งมีหลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบครบกระบวนการศึกษาในพุทธปรัชญาเรียกว่าระบบไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ และปัญญา

ศีล คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ สมาธิ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ส่วนปัญญา คือ สัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในมัชฌิมาปฏิปทาโดยเน้นที่ตัวปัญญาเท่านั้นที่มีไว้สำหรับการแก้ปัญหา เพราะเป็นสิ่งที่สามารถดำเนินเข้าไปสู่ความสุขที่แท้จริงตามอุดมคติได้

๒.๓ ความหมายของพระอภิธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

คำว่า "อภิธรรม" เป็นคำภาษาไทยที่มาจากคำในภาษาบาลีว่า"อภิธมฺม" โดยแยกเป็นคำ ๒ คำ คือ คำว่า อภิ แปลว่า ประเสริฐยิ่ง และคำว่า ธมฺม แปลว่า สภาวะหรือสภาพที่ทรงไว้ เมื่อรวมคำทั้งสอง คือ อภิ + ธมฺม = อภิธมฺม หมายถึง สภาวธรรมอันประเสริฐยิ่ง ดังนั้น คำว่า "อภิธรรม"นี้ จึงมีนักปราชญ์ผู้รู้หลายท่านได้ให้คำจำกัดความไว้อย่างนี้

> อภิธรรม แปลว่า ธรรมอันประเสริฐ ธรรมอันยิ่ง ธรรมที่มีอยู่แท้ปราศจากสมมติ[๓๖] อภิธรรม(Abhidhamma)ในฐานเป็นคำที่สื่อให้เห็นว่าเป็นคำสอนอันสูงสุดของพระพุทธเจ้า อภิธรรมอธิบายหัวใจของธรรมที่ลึกซึ้งของพระพุทธองค์และธรรมะที่ได้รวบรวมไว้ในพระสุตตันตปิฎกเป็นคำสอนตาม

[๓๖] ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานอภิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๒๕.

ธรรมดา(โวหารเทศนา) แต่ว่าอภิธรรมเป็นคำสอนอันติมะ(ปรมัตถเทศนา)[๔๐] อภิธรรม หมายถึง ธรรมชั้นสูงสุด เพราะว่าอภิธรรมนั้นสามารถที่บรรลุถึงการหลุดพ้น(จากทุกข์)คือมีอิสรภาพ เพราะว่าอภิธรรมนั้นยิ่งใหญ่กว่าคำสอนของสุตตันตปิฎกและวินัยปิฎก[๔๑] เพราะอภิธรรม(Abhidhamma)เป็นธรรมหรือหลักคำสอนชั้นสูงหรือธรรมอันยิ่งใหญ่[๔๒] อภิธรรม ธรรมที่พิเศษยิ่งกว่าพระสูตร ได้แก่ พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ [๔๓] อภิธรรม[อะพิทำ] น.ชื่อหนึ่งในพระไตรปิฎก เรียกว่า พระอภิธรรมปิฎก ชื่อธรรมะชั้นสูง มี ๗ คัมภีร์ [๔๔]

นอกจากนี้ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาและอรรถกถาปฐมสมันตปสาทิกาได้อธิบายความหมายของพระอภิธรรมเป็นรูปคาถาว่า

> ด้วยเหตุที่ธรรมทั้งหลายที่มีความเจริญ ที่มีความกำหนดหมาย ที่บุคคลบูชาแล้ว ที่บัณฑิตกำหนดคัดและที่ยิ่งอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในพระอภิธรรมนี้ ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า"อภิธรรม"[๔๕]

ตามข้อความที่ปรากฏอยู่ในรูปของคาถานั้นจะขยายความหมายของอภิธรรมได้ตามรูปศัพท์ของคำว่า "อภิ"ในอรรถกถาอัฏฐสาลินีและปปัญจสูทนี ตติยภาค[๔๖] ดังนี้

๑. อภิ=อติเรก แปลว่า ยิ่งกว่า มากกว่า เกินกว่า เช่น มีคำว่า ธัมมาติเรก แปลว่า ธรรมที่ยิ่งกว่า ธรรมที่เกินกว่า เป็นต้น

๒. อภิ=วิเสส แปลว่า พิเศษ แตกต่าง แปลก เช่น มีคำว่า ธัมมวิเสส แปลว่า ธรรมที่พิเศษ ธรรมที่แตกต่าง ธรรมที่แปลก เป็นต้น

๓. อภิ=วิสิฏฐ แปลว่า ประเสริฐ วิสิษฏ์ เช่น วิสิฏฺเฐ ธมฺเม หมายถึง ธรรมที่ประเสริฐ ธรรมที่วิศิษฏ์ เป็นต้น

---

[๔๐] Narada, A Manual of ABHIDHAMMA, (Malaysia : The Buddhist Missionary Society, 1979), p.i.

[๔๑] Ibid, p. 2.

[๔๒] Nyanatiloka Mahathara, Abhidhamma studies, (kandy : buddhist publication society, 1985), p.1.

[๔๓] พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์การพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓

[๔๔] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๖),หน้า ๙๑๗.

[๔๕] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๒๑ ; พระพุทธโฆษาจารย์, สมนฺตปาสาทิกา นาม วินยฏฺฐกถา ปฐโม ภาโค, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๕.

[๔๖] อรรถกถาอัฏฐสาลินี หน้า ๒๖- ๒๗ และปปัญจสูทนี ตติยภาค หน้า๔๔๑ , อ้างใน ธนิต อยู่โพธิ์, พระอภิธรรมเทศนาบนดาวดึงส์, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ศิวพร, ๒๕๒๕), หน้า ๒ - ๓.

ดังนั้น ความหมายของพระอภิธรรมจึงได้ขยายตามนัยแห่งอรรถกถาได้อีก ๕ ประการ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ คือ

๑) อภิธรรม หมายถึง ธรรมะที่เจริญเติบโตกว้างขวางและพิสดาร

๒) อภิธรรม หมายถึง ธรรมะที่การกำหนดหมายโดยลักษณะของตนเอง

๓) อภิธรรม หมายถึง ธรรมะที่เคารพ ยกย่อง เทิดทูนและบูชา

๔) อภิธรรม หมายถึง ธรรมะที่กำหนดไว้เฉพาะ โดยการจำแนกและขยายความ

๕)อภิธรรม หมายถึง ธรรมะที่ยิ่งใหญ่โดยขยายเนื้อความได้อีกมาก

เพราะฉะนั้น ท่านผู้รู้จึงแปลความหมายของอภิธรรมที่เป็นชื่อของพระอภิธรรมปิฎก โดยให้ความเคารพยกย่องว่าธรรมอันประเสริฐที่ยิ่งใหญ่ชั้นสูงสุดคือธัมมวิภัตติ ธัมมวิภังค์ ธัมมภาชนีย์ หมายถึง ธรรมที่จำแนกแจกแจงกระจายขยายความหมายได้ ส่วนในอภิธัมมัตถวิภาวินี ได้อธิบายความหมายและเนื้อความแห่งอภิธรรมว่า

> ปกรณ์ทั้ง ๗ มีธัมมสังคณีเป็นต้น คือ พระอภิธรรมปิฎก ชื่อว่า อภิธรรมโดยวิเคราะห์เป็นต้นว่าเป็นธรรมอันวิเศษยิ่งโดยความเป็นปรมัตถที่แท้จริง เป็นอรรถที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในพระอภิธรรมที่มีชื่อว่าอภิธัมมัตถะ ปกรณ์ที่ชื่อว่าอภิธัมมัตถสังคหะโดยอรรถว่าเป็นที่รวบรวมเนื้อความที่ทรงตรัสไว้ในอภิธรรมนั้น หรือเป็นเครื่องรวบรวมอรรถที่ตรัสไว้ในอภิธรรมนั้น[๔๗]

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นความหมายของอภิธรรมแล้วยังแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของพระอภิธรรมปิฎกว่ามีการพัฒนาไปเป็นอภิธัมมัตถสังคหะที่มีการรวบรวมเนื้อความของพระอภิธรรมปิฎกโดยมีการย่อความเป็นอรรถกถาและฎีกาแห่งพระอภิธรรม

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอสรุปความหมายของอภิธรรมตามทัศนะต่าง ๆ ของนักปราชญ์ทั้งหลายว่า คำว่า"อภิธรรม"นั้น หมายถึง ธรรมที่มีลักษณะพิเศษยิ่งกว่าธรรมทั้งหลายในพระสูตรทั่วไป เพราะเป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงสภาวธรรมที่ไม่เจือปนไปด้วยบุคคล สัตว์ สิ่งของทั้งสิ้นโดยปราศจากการสมมติ แต่ว่ามีความหมายหรือเนื้อความที่แท้จริงและแน่นอนแบบปรมัตถสัจจะ

คำว่า"อภิธรรม"นี้ ผู้วิจัยจึงได้หมายถึง อภิธรรมที่มีความหมายอยู่ ๒ ประการ คือ พระอภิธรรมปิฎกและพระอภิธัมมัตถสังคหะ โดยมีความสอดคล้องและสัมพันธ์กัน และมีความเกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ คือ

---

[๔๗] วิภาวินี. (บาลี) ๑๖๔.

๑.พระอภิธรรมปิฎก หมายถึง คัมภีร์หนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่บรรจุหลักธรรมคำสอนเชิงปรมัตถ์ของพระพุทธเจ้าเอาไว้ทั้งหมด พระธรรมปิฎก(ประยุทธ์ ปยุตฺโต)อธิบายว่า พระอภิธรรมปิฎกคือ"หมวดแห่งคำสอนของพระพุทธศาสนาฝ่ายปรมัตถธรรมว่าด้วยจิต เจตสิก รูป นิพพานเป็นปิฎกที่สามในพระไตรปิฎก"[๕๕] ดังนั้น พระอภิธรรมปิฎกดังกล่าวจึงแบ่งออกเป็น ๗ ปกรณ์หรือ ๗ คัมภีร์ คือ

๑.๑)ธัมมสังคณี ว่าด้วยการจัดระเบียบหมวดหมู่แห่งธรรมะที่เป็นกุศลธรรม อกุศลธรรมและอัพยากตธรรม

๑.๒)วิภังค์ ว่าด้วยการจำแนกกระจายธรรมแสดงให้เห็นรายละเอียดโดยมีการจำแนกขันธ์ ๕ ว่ามีรายละเอียดอะไรบ้าง

๑.๓) ธาตุกถา ว่าด้วยการกล่าวถึงสิ่งที่เป็นต้นเดิมหรือมูลเดิมของธรรมะ

๑.๔)ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยการบัญญัติบุคคลทุกประเภทตามคุณธรรมชั้นสูงและต่ำที่มีอยู่

๑.๕)กถาวัตถุ ว่าด้วยเรื่องของถ้อยคำที่มีการปุจฉาและวิสัชชนาเพื่อให้เห็นหลักธรรมที่ถูกต้อง

๑.๖) ยมก ว่าด้วยการแสดงธรรมแบบวินิจฉัยธรรมะเป็นคู่ๆ

๑.๗)ปัฏฐาน ว่าด้วยการอธิบายกฎเหตุปัจจัย ๒๔ ในธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น

๒.พระอภิธัมมัตถสังคหะ หมายถึง คัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่ท่านพระอรรถกถาจารย์ที่มีชื่อว่า"พระอนุรุทธเถระ" ชาวเมืองกาวิลกัญจิ แขวงเมืองมัทราช ประเทศอินเดีย(ตอนใต้)ได้รจนาขึ้นในราว พ.ศ. ๖๐๐ เศษโดยมีจุดประสงค์เพื่อจะได้รวมประมวลเนื้อความจากคัมภีร์ในพระอภิธรรมปิฎก ๗ คัมภีร์หรือ ๗ ปกรณ์นั้นแล้วนำมาย่อไว้ให้เหลือเพียงปรมัตถธรรม ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เพราะว่า"อภิธัมมัตถสังคหะเป็นคัมภีร์ที่ย่อยมาจากพระอภิธรรมปิฎก"[๕๖] ดังนั้น พระอนุรุทธาจารย์แสดงเจตนารมณ์ไว้ในคาถาเริ่มต้นปกรณ์อภิธัมมัตถสังคหะบาลีว่า

> ข้าพเจ้า(พระอนุรุทธาจารย์) ขออภิวาทพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระคุณอันชั่งไม่ได้พร้อมทั้งพระสัทธรรมและหมู่แห่งพระอริยสงฆ์สาวกอันสูงสุดแล้ว จักแต่งปกรณ์ที่ชื่อว่าอภิธัมมัตถสังคหะฯ อรรถแห่งพระอภิธรรมที่พระผู้มี

---

[๕๕] พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๘๑.

[๕๖] Mark Rowlands, Abbidhamma Paper, (London England : Published by the samatha Trust, 1982), p. 8-9.

พระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้นโดยปรมัตถ์ทุกประการมี ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน[๓๐]

ดังนั้น ท่านพระอนุรุทธาจารย์จึงได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาอภิธัมมัตถสังคหะขึ้นมา โดยแบ่งคัมภีร์ออกเป็น ๙ ปริจเฉท คือ

ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อว่าจิตตสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมแสดงจิต ๘๙ ดวง

ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อว่า เจตสิกสังคหวิภาค ว่าด้วยสงเคราะห์และการรวบรวมเรื่องเจตสิก

ปริจเฉทที่ ๓ ชื่อว่า ปกิณณกสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมหมวดธรรมต่าง ๆ มีเวทนา เหตุ ทวาร กิจ อารมณ์ และวัตถุ

ปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่า วิถีสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมการทำงานของระบบภายในกระแสวิถีจิต

ปริจเฉทที่ ๕ ชื่อว่า วิถีมุตตสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมเรื่องจิตที่พ้นวิถี

ปริจเฉทที่ ๖ ชื่อว่า รูปสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมเรื่องของรูปและนิพพาน

ปริจเฉทที่ ๗ ชื่อว่า สมุจจยสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมธรรมที่จัดเข้าหมวดหมู่กันได้

ปริจเฉทที่ ๘ ชื่อว่าปัจจยสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมหมวดธรรมที่เกื้อหนุนกันและกัน

ปริจเฉทที่ ๙ ชื่อว่า กัมมัฏฐานสังคหวิภาค ว่าด้วยการสงเคราะห์และการรวบรวมเรื่องสมถะและวิปัสสนากัมมัฏฐาน

ดังนั้น พระอภิธัมมัตถสังคหะหมายถึงการรวบรวมเนื้อความของพระอภิธรรมที่จัดว่าเป็นปรมัตถธรรมคือจิต เจตสิก รูป และนิพพานเข้าไว้ด้วยกันโดยมีการย่อหลักธรรมให้มีเนื้อความกระชับเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาให้เข้าใจได้ง่ายสะดวกและรวดเร็วขึ้นกว่าพระอภิธรรมปิฎกที่มีเนื้อหาสาระยากต่อการศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่งในยุคปัจจุบัน

---

[๓๐] สงฺคห. (บาลี) ๑.

๒.๔ รูปแบบและโครงสร้างของพระอภิธรรม

พระอภิธรรมนั้นมีรูปแบบและโครงสร้างโดยเฉพาะย่อมจะไม่เหมือนกับหลักธรรมอื่นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพราะพระอภิธรรมนั้นเป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นถึงสภาวะปรมัตถ์โดยปราศจากสมมติ ซึ่งไม่ได้กล่าวพาดพิงไปถึงบุคคล สัตว์ สิ่งของ เหตุการณ์ และเรื่องราวใด ๆ ทั้งสิ้น พระอภิธรรมนั้นมีรูปแบบโดยเฉพาะที่อธิบายถึงหลักธรรมล้วน ๆ ทั้งสิ้นซึ่งไม่เหมือนพระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎกที่ได้อธิบายถึงบุคคล สัตว์ สิ่งของ เหตุการณ์ และสถานที่ต่าง ๆ มากมายในพระไตรปิฎก

ส่วนพระอภิธรรมนั้นอธิบายถึงเรื่องสภาวะของปรมัตถ์ธรรมล้วน ๆ ที่เป็นเรื่องกระบวนการภายในจิตใจ และรูปกายภายนอกของมนุษย์ สุดท้ายแสดงถึงอุดมคติสูงสุดของมนุษย์คือสภาพของนิพพานที่มนุษย์จะต้องดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายปลายทางของอุดมคติของชีวิตนั้น ซึ่งดูเหมือนว่าพระอภิธรรมนั้นจะเป็นหลักวิชาการของพระพุทธศาสนาล้วน ๆ ก็ว่าได้ เพราะไม่มีนิทานมาอ้างอิงประกอบสำหรับผู้สนใจศึกษาพระอภิธรรม

แต่ว่าการศึกษาพระอภิธรรมนั้นยังมีปัญหาสำหรับบางท่านที่ไม่เชื่อหรือไม่มั่นใจว่าพระอภิธรรมจะเป็นหลักธรรมที่เกิดจากพระพุทธองค์โดยตรงหรือไม่ เพราะว่าไม่ใช่พุทธพจน์เหมือนหลักธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์อื่น ๆ ที่มีพุทธพจน์รองรับไว้ชัดเจน แต่ว่าสำหรับผู้วิจัยเองเห็นว่ามิใช่ปัญหาที่เราจะไม่ศึกษาพระอภิธรรม เพราะว่ายังมีความอัศจรรย์ใจอยู่ว่าถ้าพระอภิธรรมมิใช่หลักธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว พระอภิธรรมนั้นจะเป็นหลักธรรมของใครหรือว่าจะเป็นหลักธรรมของพระสาวกผู้ตรัสรู้ตาม ย่อมจะมิใช่วิสัยที่จะเป็นไปได้ เพราะว่ามีข้อความในอรรถกถาอัฏฐสาลินีว่า"แน่ะบัณฑิต พระอภิธรรมนี้เป็นวิสัยของพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเท่านั้น หาใช่วิสัยผู้อื่น (ที่จะแสดงได้ไม่)"[๕]

ดังนั้น จึงมีปัญหาอยู่ว่าพระอภิธรรมมีรูปแบบเฉพาะนั้น พระอภิธรรมได้อธิบายถึงเรื่องอะไรเล่า คำตอบคือพระอภิธรรมนั้นเป็นหลักปรมัตถ์ธรรมที่แสดงถึงความจริง(Reality) ๒ ประเภท คือ

๑.ปรมัตถธรรม (Ultimate Truth) คือ หลักธรรมที่มีเนื้อความอันประเสริฐอย่างยิ่งที่ไม่วิปริตปรวนแปรโดยประการใดมี ๔ ประเภท คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

๒.บัญญัติธรรม(Conventional Sign)คือ หลักธรรมที่สมมมติบัญญัติขึ้นมาเพื่อใช้เรียกชื่อให้ถูกต้องมี ๒ อย่าง คือ อัตถบัญญัติ ๑ สัททบัญญัติหรือนามบัญญัติ ๑

---

[๕] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๓๐. (ปณฺฑิต อภิธมฺโม นาเมส สพฺพญฺญุพุทฺธานํเยว วิสโย น อญฺเญสํ วิสโย)

คำว่า "ปรมัตถธรรม" นั้น หมายถึง ธรรมที่มีเนื้อหาอันประเสริฐหรือสภาวธรรมที่มีเนื้อหาอันยิ่งดังกล่าวมาแล้วนั้น แต่คัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาได้อธิบายเชิงวิเคราะห์รูปศัพท์ของคำว่า "ปรมตฺถ" ว่า

> ในทุติยคาถานั้น บัณฑิตพึงกระทำการวิเคราะห์อย่างนี้ อรรถ(เนื้อความ) อันไม่วิปริต ยอดเยี่ยม คือสูงสุด หรืออรรถที่เป็นอารมณ์ของญาณอันเยี่ยมคือสูงสุด เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าปรมัตถ์ฯ"[๖๒]

นอกจากนี้หนังสือคู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ[๖๓]อธิบายว่า ปรมัตถ แยกออกเป็น ๒ บท คือ ปรม + อตฺถ ปรม แปลว่า ประเสริฐอย่างยิ่ง อตฺถ แปลว่า เนื้อความ ฉะนั้น ปรมตฺถ จึงแปลว่าเนื้อความอันประเสริฐยิ่ง คำว่า"ปรมัตถธรรม"จึงเป็นธรรมที่มีเนื้อความอันประเสริฐ จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า คำว่า"อรรถคือเนื้อความ"ในที่นี้จึงหมายถึงสภาวธรรมที่ประเสริฐสูงสุดอันไม่แปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น เพราะมีสภาวะธรรมของตนเองเป็นอยู่อย่างไรตามธรรมชาติย่อมจะเป็นอยู่อย่างนั้นตลอดไปไม่วิปริตผิดปกติไปเป็นอย่างอื่น

ที่ว่าเป็นอารมณ์ของญาณ คือ เป็นสภาวะธรรมที่มีเนื้อความลึกซึ้ง ละเอียด สุขุมคัมภีรภาพ ผู้ไม่มีปัญญาญาณเสียแล้ว ย่อมจะไม่สามารถจะหยั่งรู้เข้าใจสภาวะธรรมนี้ได้จริง ดังนั้นสภาวธรรมนี้ย่อมจะต้องมีบุคคลผู้มีอุดมญาณจริง ๆ เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอริยสาวกเท่านั้นจึงจะหยั่งรู้สภาวธรรมที่เป็นปรมัตถธรรมนี้ได้

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า"ปรมัตถ์"แปลว่าเนื้อความที่เป็นประธานจึงชื่อว่าปรมัตถะ เพราะเป็นธรรมที่เป็นประธานแห่งบัญญัติธรรมทั้งหลาย"[๖๔] หมายถึง บรรดาสรรพสิ่งที่มีอยู่ในโลกนี้มีหลายประเภทจนไม่มีที่สิ้นสุด กล่าวโดยสรุปจะเป็นเพียงเนื้อความเท่านั้นคือเป็นสภาวะของรูปนามที่ชื่อว่าเป็นองค์ธรรมเท่านั้นเอง ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่านอกจากปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานแล้วไม่มีอะไรอีกที่เป็นสารัตถะ (Essence) ของชีวิตของมนุษย์และสรรพสิ่งในโลก

นอกจากนี้แล้วยังมีประเด็นปัญหาว่าปรมัตถธรรมนั้นจะมีลักษณะหมายถึงธรรมชาติที่สภาวะประจำตัวอย่างไร ปรมัตถธรรมนั้นมีลักษณะธรรมชาติที่มีสภาวะประจำตัว ๒ อย่าง คือ

๑.สามัญลักษณะหมายถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติประจำตัวของปรมัตถธรรมแบบปกติธรรมดาสามัญทั่วไปมีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑.๑)อนิจจลักษณะ คือ ลักษณะที่ไม่มีความแน่นอนจะต้องแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ

---

[๖๒] วิภาวินี. (บาลี) ๑๖๕.

[๖๓] บุญมี เมธางกูร และวรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑**, (กรุงเทพมหานคร : ดวงดีการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๕.

[๖๔] บุญมี เมธางกูรและวรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑**, หน้า ๒๕.

๑.๒)ทุกขลักษณะ คือ ลักษณะที่ทนอยู่ในสภาวเดิมไม่ได้ต้องสลายไปในที่สุด

๑.๓)อนัตตลักษณะ คือ ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน โดยมีสภาพที่ว่างเปล่าจากอัตตา

บรรดาปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานนั้น ปรมัตถธรรม ๓ มีจิต เจตสิก และรูป เหล่านี้ย่อมจะมีสามัญลักษณะประจำตัวครบทั้ง ๓ ประการ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ แต่นิพพานย่อมจะมีเฉพาะสามัญลักษณะเดียวเท่านั้นคืออนัตตลักษณะ ส่วนบัญญัติธรรมนั้นไม่มีสามัญลักษณะแต่ประการใด เพราะบัญญัติธรรมนั้นเป็นเพียงสมมตินามบัญญัติให้รู้และเข้าใจกันในโลกนี้เท่านั้น

๒.วิเสสลักษณะ หมายถึง ลักษณะที่เป็นธรรมชาติที่มีสภาวะพิเศษประจำตัวของปรมัตถธรรม เพราะปรมัตถธรรมแต่ละอย่างย่อมจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะของตนซึ่งจะไม่เหมือนกันเลย วิเสสลักษณะนั้นมี ๔ ประการ คือ ลักษณะ ๑ รส ๑ ปัจจุปัฏฐาน ๑ ปทัฏฐาน ๑ โดยมีชื่อเรียกว่า"ลักขณาทิจตุกะ" หมายถึงธรรมที่มีองค์ ๔ ประการ คือ

๒.๑) ลักษณะ คือ สภาวะที่เป็นเครื่องแสดงคุณภาพตามธรรมชาติโดยเฉพาะที่มีอยู่ประจำตัวของธรรมนั้น โดยเป็นเครื่องกำหนดหมายให้รู้ได้ว่าเป็นธรรมประเภทนั้น ๆ

๒.๒) รส คือ หน้าที่หรือกิจการงานที่พึงกระทำของธรรมนั้น ๆ แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) กิจรส หมายถึง หน้าที่การทำงานของปรมัตถธรรมทั้งหลาย เช่น จิตมีหน้าที่เป็นประธานในสัมปยุตธรรมทั้งปวง เช่น กิจรสของเตโชธาตุคือความร้อนของไฟมีหน้าที่เผาไหม้และทำสิ่งต่าง ๆ ให้สุกได้ เป็นต้น (๒) สัมปัตติรส หมายถึง คุณสมบัติที่มีอยู่ประจำตัวของปรมัตถธรรมทั้งหลาย เช่น คุณสมบัติของเตโชธาตุ คือความร้อน ย่อมให้แสงสว่างสำเร็จได้ เป็นต้น

๒.๓)ปัจจุปัฏฐาน คือ อาการที่ปรากฏเกิดจากธรรมนั้นโดยความเป็นผลที่ปรากฏจากธรรมนั้น ๆ

๒.๔) ปทัฏฐาน คือ เหตุรองรับที่ทำให้ธรรมนั้นปรากฏขึ้นมา

บรรดาปรมัตถธรรม ๔ เหล่านี้ ปรมัตถธรรม ๓ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูปเหล่านี้จะมีวิเสสลักษณะครบทั้ง ๔ ประการ เว้นพระนิพพานจะมีเฉพาะวิเสสลักษณะ ๓ ประการ คือ ลักษณะ รส และปัจจุปัฏฐานเท่านั้น เพราะพระนิพพานไม่มีเหตุให้เกิดขึ้นโดยเป็นสภาวะธรรมที่พ้นไปจากเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้นจึงไม่มีปทัฏฐาน ส่วนบัญญัติธรรมนั้นไม่มีวิเสสลักษณะอยู่ประจำตัว

ดังนั้น ปรมัตถธรรม ๔ ท่านจึงจัดเข้าในขันธ์ ๕ อย่างนี้ คือ จิตได้แก่วิญญาณขันธ์ เจตสิกได้แก่เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์และสังขารขันธ์ ส่วนรูปก็คือรูปขันธ์ และขันธ์ทั้ง ๕ เหล่านี้จัดเป็นสังขารธรรม และเป็นสังขตธรรมคือธรรมที่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง จิตกับเจตสิกนั้นเรียกว่านามธรรม ส่วนรูปคงเรียกว่ารูปธรรม ส่วนนิพพานมีสภาวะเป็นนามธรรม แต่ไม่ใช่นามธรรมในขันธ์ ๕ แต่ว่ามีสภาพพ้นจากการเรียกว่าขันธ์ ๕ จึงจัดเป็นขันธวิมุตติและจัดเป็นวิสังขาร เพราะไม่

ใช่ทั้งสังขารธรรมและไม่ใช่สังขตธรรม แต่ว่าจัดเป็นอสังขตธรรม เพราะเป็นธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งให้เกิดขึ้นได้โดยเป็นสภาวะธรรมที่พิเศษส่วนหนึ่งต่างจากขันธ์ห้าดังกล่าวนั้น ดังนั้น มนุษย์หรือว่าคนตามนัยพระอภิธรรมคือธรรมชาติที่เป็นปรมัตถธรรม ๓ [๖๕]คือ จิต เจตสิก และรูปโดยเป็นสังขารธรรม ส่วนปรมัตถธรรมคือนิพพานเป็นวิสังขารธรรม โปรดดูแผนภาพในโครงสร้างและรายละเอียดของพระอภิธรรมเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก

๒.๔.๑ จิต (Citta : Consciousness ; state of Consciousness)

จิตเป็นปรมัตถ์ธรรมประเภทแรกในพระอภิธรรมที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อชีวิตของมนุษย์ เพราะจิตเป็นประธานของสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นในโลกนี้ โดยมีหน้าที่ควบคุมและสั่งการให้ร่างกายของมนุษย์ให้กระทำสิ่งต่าง ๆ มากมาย ดังนั้น ผู้วิจัยจะขออธิบายความหมาย ลักษณะ และประเภทของจิตปรมัตถ์ ดังนี้

๒.๔.๑.๑ ความหมายของจิต

คำว่า"จิต" เป็นคำนามที่แสดงความหมายเชิงนามธรรม ซึ่งเป็นคำที่มาจากภาษาบาลีว่า"จิตฺต(Citta)" มาจาก จิตธาตุ แปลว่า คิด หมายถึง "สภาพที่คิด ภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์" [๖๖] ธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ วิญญาณ จิตใจ(มโน) หรือความคิด ส่วนในฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะอธิบายความหมายและลักษณะของจิตว่า

> ธรรมชาติที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า คิด อธิบายว่า รู้อารมณ์ ฯ จิตมีการรู้แจ้งอารมณ์เป็นลักษณะ ฯ จริงอยู่ แม้เมื่อมีนิสัยปัจจัยและสมนันตรปัจจัยเป็นต้น จิตย่อมเกิดขึ้นโดยไม่เว้นจากอารมณ์ ฯลฯ อนึ่ง ธรรมชาติที่ชื่อว่า จิต เพราะอรรถว่าเป็นเหตุให้สัมปยุตธรรมรู้อารมณ์ ฯ อีกนัยหนึ่ง เพียงความคิด ก็ชื่อว่า จิต [๖๗]

จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าลักษณะธรรมชาติของจิตมีการรู้อารมณ์คือสิ่งเร้าที่ยึดเหนี่ยวของจิตและสามารถทำให้สัมปยุตธรรมอื่นที่เกิดร่วมกับจิต เช่น ทำให้เจตสิกรับรู้อารมณ์ได้ด้วยเป็นต้น หรือจะเป็นเพียงแต่ความรู้สึกนึกคิดก็ยังหมายถึงจิตเช่นกัน เพราะฉะนั้น จิตจึงเป็น

---

[๖๕] ไสกณ ศรีกฤษดาพร, "การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา", **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๒๗.

[๖๖] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ฉบับประมวลธรรม,พิมพ์ครั้งที่ ๘,(กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘) ,หน้า ๑๔๕.

[๖๗] วิภาวินี. (บาลี) ๑๖๕.

ธรรมชาติประเภทหนึ่งที่เป็นเพียงนามธรรมโดยไม่มีรูปร่างให้เราเห็นหรือจับต้องได้ แต่ว่าจิตนี้ย่อมจะอาศัยอยู่ในร่างกายของคนเราและสัตว์ทั้งหลาย

ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า"ชนเหล่าใดจักสำรวมระวังจิตที่เที่ยวไปในที่ไกล ย่อมไปแต่ผู้เดียว โดยไม่มีสรีระ มีคูหาเป็นที่อยู่อาศัยไว้ได้ ชนเหล่านั้นย่อมจะพ้นจากเครื่องผูกแห่งมาร"[๕๘] ข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงจิตว่ามีลักษณะกวัดแกว่งดิ้นรนย่อมทำรักษาและห้ามได้ยากโดยมากมักจะตกไปตามอำนาจของอารมณ์ที่ตนเองปรารถนาเสมอ เมื่อจะเกิดขึ้นย่อมจะเกิดและดับเร็วมากโดยมีปกติเที่ยวไปไกลและเที่ยวไปเพียงผู้เดียว(ดวงเดียว) แต่ว่าจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่ฝึกฝนอบรมได้

เพราะฉะนั้น คำว่าจิตนั้นมักมีคำไวพจน์(Synonyms)ที่เรียกชื่อแทนกันได้หลายอย่างซึ่งปรากฏหลักฐานในพระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ธัมมสังคณีว่า ธรรมชาติใดที่มีในสมัยนั้น คือ จิต มโน มานัส หทัย ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ มโนวิญญาณธาตุ อันสมควรแก่ธรรมทั้งหลายมีผัสสะเป็นต้นเหล่านั้น ธรรมชาตินั้นคือ มนินทรีย์[๕๙]

ส่วนในอรรถกถาอัฏฐสาลินีอธิบายความหมายคำไวพจน์ของจิตว่า

๑.ธรรมชาติใด ย่อมคิด ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า จิต

๒.ธรรมชาติใด ย่อมน้อมไปหาอารมณ์ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า มโน

๓.จิตที่รวบรวมอารมณ์ไว้ภายในนั่นแหละ ชื่อว่า หทัย

๔.ธรรมชาติที่มีความพอใจอยู่ในใจนั้น ชื่อว่า มานัส

๕.จิตเป็นธรรมชาติที่ผ่องใส ชื่อว่า ปัณฑระ

๖.ใจที่เป็นเครื่องต่อ ชื่อว่า มนายตนะ

๗.ใจที่ครองความเป็นใหญ่ ชื่อว่า มนินทรีย์

๘.ธรรมชาติใดรู้อารมณ์ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า วิญญาณ

๙.ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ซึ่งเป็นขันธ์ ชื่อว่า วิญญาณขันธ์

๑๐.ใจที่เป็นธาตุชนิดหนึ่งซึ่งรู้อารมณ์ชื่อว่า มโนวิญญาณธาตุ[๖๐]

คำไวพจน์ของจิตทั้งหมดเหล่านี้มิได้มีความหมายแทนกันได้ทั้งหมด แต่จะใช้แทนกันได้เพียงเป็นบางโอกาสเท่านั้น ดังนั้น "คำเหล่านี้มีความหมายเกยกัน มิใช่ตรงกันโดยสมบูรณ์"[๖๑]

---

[๕๘] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๓๗ / ๒.

[๕๙] อภิ.สํ. (บาลี) ๓๔ / ๖ / ๒๒.

[๖๐] พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,หน้า ๓๒๘.

[๖๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๙.

จากข้อความที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นเรื่องของคำไวพจน์ของจิตมี ๑๐ ประการ คือ จิต มโน มนัส หทัย ปัณฑระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ์ และมโนวิญญาณธาตุ ซึ่งเป็นชื่อของจิตอย่างเดียวกันทั้งสิ้น แต่เรียกชื่อไปต่าง ๆ กัน เพราะว่ามีการทำหน้าที่ต่างกัน เปรียบเสมือนบุคคลคนเดียวกัน แต่ทำหน้าที่ได้หลายอย่าง เช่น ชายคนหนึ่งมีหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นสามีของภรรยา เป็นบิดาของลูก ๆ ในขณะเดียวกันก็ทำหน้าที่เป็นประธานของบริษัท เป็นนายจ้างของลูกจ้าง และเป็นอาจารย์สอนหนังสือเป็นต้นตามภาระหน้าที่และวุฒิภาวะของตนเอง

๒.๔.๑.๒ ลักษณะพิเศษของจิต

อีกอย่างหนึ่งจิตจะมีลักษณะธรรมชาติที่พิเศษประจำตัวโดยเฉพาะตามคำบาลีที่ว่า วิเสสลักษณะหรือลักขณาทิจตุกกะของจิตมีอยู่ ๔ประการ คือ

๑.มีการรับอารมณ์ เป็นลักษณะ

๒.มีการเป็นประธานในธรรมทั้งปวง เป็นหน้าที่

๓.มีการเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย เป็นอาการปรากฏ

๔.มีนามรูปเป็นเหตุใกล้ให้เกิด

ดังนั้น จิตจึงมีสภาพที่พิเศษอันเป็นของตนเองคือการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบแล้วย่อมจะเก็บสั่งสมอารมณ์นั้นไว้ จิตย่อมจะมีลักษณะพิเศษแล้วยังจะมีพลัง(Power) อำนาจในการกระทำความเป็นอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายวิจิตรพิศดารอันมีประการต่าง ๆ มากมายในคัมภีร์ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะอธิบายว่า

> ธรรมชาติที่ชื่อว่า จิต เพราะทำให้วิจิตร เพราะมีภาวะแห่งตนเป็นธรรมชาติวิจิตร หรือเพราะอันกรรมและกิเลสสั่งสมไว้ อนึ่ง เพราะรักษาไว้ซึ่งอัตภาพอันวิจิตร เพราะสั่งสมไว้ซึ่งสันดานของตน หรือเพราะมีอารมณ์อันวิจิตร[๓๖]

กล่าวโดยสรุป จิตนี้จึงมีคุณลักษณะพิเศษที่สามารถทำให้ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ให้วิจิตร ๖ ประการ คือ

๑.วิจิตรโดยการกระทำ หมายถึง จิตนี้ทำให้วัตถุสิ่งของและความประพฤติของสัตว์ทั้งหลายในโลกให้มีการกระทำที่ความงดงาม น่าดู แปลกประหลาด และน่าสะพรึงกลัว

---

[๓๖] วิภาวินี. (บาลี) ๑๖๖.

๒.วิจิตรด้วยตนเอง หมายถึง สภาพของจิตที่เป็นกุศล อกุศล วิบาก กิริยา เช่น จิตมีราคะ จิตมีโทสะ จิตฟุ้งซ่าน หรือจิตมีศรัทธา จิตมีปัญญา จิตสงบ เป็นต้น

๓.วิจิตรในการสั่งสมกรรม คือ จิตนี้เป็นตัวเก็บสั่งสมกรรมและกิเลสที่ทำไว้ทั้งหมดคือบาปบุญทั้งหลาย จิตเป็นตัวสั่งสมเก็บเอาไว้ภายในภวังคจิต และสามารถนำข้ามภพข้ามชาติไปได้อีกด้วย

๔.วิจิตรในการรักษาวิบากกรรมทั้งหมดที่ทำไว้นั้น จิตเป็นตัวรักษาวิบากคือผลของกรรมนั้นเอาไว้ในภวังคจิตย่อมจะไม่ให้สูญหายไปไหน ผลของกรรมนั้นย่อมจะปรากฏขึ้นเมื่อมีโอกาสทันที

๕.วิจิตรในการสั่งสมสันดานของตนคือจิตรับรู้สิ่งใดก็ตามที่ทำไว้แล้ว จิตย่อมจะสั่งสมสิ่งนั้นไว้จนสามารถทำให้เกิดความชำนาญหรือความคุ้นเคยในการกระทำสิ่งนั้นจนทำให้ติดเป็นสันดานที่เคยชิน

๖.วิจิตรด้วยอารมณ์ต่างๆ คือ จิตที่รับอารมณ์ต่างๆ อยู่เสมอ ทั้งในด้านการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส และถูกต้องสัมผัสอารมณ์ที่สับเปลี่ยนเวียนอยู่ในอารมณ์ทั้ง ๖ โดยมีรูปารมณ์เป็นต้น

๒.๔.๑.๓ ประเภทของจิต

จิตนั้นเมื่อกล่าวโดยสภาวะลักษณะแล้วย่อมจะมีเพียง ๑ เท่านั้นโดยเป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ แต่ว่าเมื่อจำแนกออกเป็นจิตประเภทต่าง ๆ ตามลักษณะธรรมชาติของตนตามชาติกำเนิดบ้าง ตามภูมิบ้าง ดังนั้น จิตปรมัตถ์ในคัมภีร์ฎีกาอภิธัมมัตถสังคหะอธิบายว่า"ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น จิตปรมัตถ์ที่แสดงไว้เป็นอันดับแรกในอารัมภบทนั้นมี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต"[๑๑๒]

จิตในพระอภิธรรมนี้จึงมี ๘๙ ดวง ซึ่งมีการแบ่งตามภูมิที่เป็นชาติกำเนิดของจิต ย่อมมี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๘ ดังนั้น จิตทั้งหมดในพระอภิธรรมจึงมี ๘๙ ดวง แต่ว่าโดยพิสดารแล้วจะมี ๑๒๑ ดวงตามสภาวะของจิตเหล่านั้นโดยมีการเพิ่มพิเศษในโลกุตตรจิตเข้าอีก ๓๒ ดวง ตามอำนาจคุณสมบัติขององค์ฌานจิตต่าง ๆ ที่เข้าประกอบ

กล่าวโดยสรุป จิตในพระอภิธรรมจึงแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ (๑)อกุศลจิต หมายถึงจิตที่เป็นสาเหตุแห่งความชั่วร้ายซึ่งสามารถทำให้มนุษย์เกิดความประพฤติทุจริตและมี

---

[๑๑๒] สงฺคห. (บาลี) ๑.

พฤติกรรมที่ไม่ดีโดยจะทำให้มีบุคลิกภาพไม่เหมาะสม (๒)กุศลจิต หมายถึง จิตที่เป็นสาเหตุแห่งความดี ย่อมสามารถที่จะทำให้มนุษย์ประกอบด้วยความดีซึ่งก่อให้เกิดความประพฤติสุจริตและพฤติกรรมที่ดีงามโดยการสร้างเสริมให้เกิดบุคลิกภาพที่เหมาะสม โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก ก

๒.๔.๒ เจตสิก(Cetasika : Mental factors)

เจตสิกจัดว่าเป็นปรมัตถธรรมอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งมีสภาพธรรมที่เป็นปรมัตถ์ เพราะมีความหมายอันยิ่งและไม่วิปริตเหมือนอย่างเดียวกันกับจิต โดยมีสภาวะเกิดรวมอาศัยอยู่ในจิต เมื่อจิตเกิดขึ้นและดับลงไป เจตสิกย่อมเกิดขึ้นและดับไปพร้อมกับจิตด้วยเสมอ ถ้าไม่มีจิตเสียแล้วเจตสิกย่อมคงจะเกิดขึ้นโดยลำพังด้วยตนเองไม่ได้ เปรียบเสมือนอาจารย์กับศิษย์[๗๔] อาจารย์จะอยู่ได้โดยลำพังซึ่งเว้นจากศิษย์ก็ได้ และจะอยู่ร่วมกับศิษย์ก็ได้

แต่ว่าศิษย์ต้องอาศัยอยู่กับอาจารย์เสมอ เพราะว่าไม่สามารถเว้นจากอาจารย์ได้เลย ถ้าศิษย์ขาดอาจารย์ ศิษย์ย่อมจะไม่มีความรู้เกิดขึ้นได้ด้วยสติปัญญาของตนเองโดยลำพัง ดังนั้นอาจารย์จึงเปรียบเสมือนจิต และเจตสิกเปรียบเสมือนกับศิษย์ได้แก่เจตสิก และจิตอุปมาเหมือนเม็ดยา เจตสิกคือตัวยาที่ประกอบอยู่ในเม็ดยา[๗๕] ดังนั้น เจตสิกจึงต้องมีสภาพและคุณสมบัติเหมือนจิตทุกประการ

๒.๔.๒.๑ ความหมายของเจตสิก

เจตสิกคืออะไร ปัญหานี้ย่อมจะตอบคำถามได้ไม่ง่ายนัก ถ้าเราไม่มีการอาศัยคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหลาย ๆ แห่งที่ปรากฏมีอยู่นั้น โดยการนำมาจำกัดนิยามความหมายให้ชัดเจน เช่น เจตสิกที่มีความหมายปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกว่า

> สภาวธรรมที่เป็นเจตสิกเป็นไฉน สภาวะที่เป็นเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า เจตสิก ฯ ...สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า สัมปยุตด้วยจิต ...สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า ระคนกับด้วยจิต ...สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า มีจิตเป็นสมุฏฐาน ...สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ...สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า เป็นไปตามจิต[๗๖]

---

[๗๔] วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อักษรธเนศวรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๔.

[๗๕] เชวง เดชะไกศยะ,ศ.นพ., อภิธรรมเพื่อการปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ,มปท.), หน้า ๑.

[๗๖] อภิ.สํ. (บาลี) ๓๔ / ๑๑๕๕ – ๑๒๐๕ / ๒๗๖ – ๒๗๗.

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เราเห็นถึงการนิยามความหมายของเจตสิกคือสภาวะธรรมที่เป็นกลุ่มของธรรมชาติที่เสวยอารมณ์บ้างที่จดจำอารมณ์บ้างและที่ปรุงแต่งอารมณ์บ้าง ซึ่งประกอบผสมเจือปนอยู่ในจิต ย่อมจะต้องมีจิตเป็นสมุฏฐานรองรับ และมีการเกิดร่วมอยู่ในจิตโดยมีอาการที่เป็นไปคล้อยตามจิตอยู่เสมอ

นอกจากความหมายของเจตสิกที่ปรากฏมีอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกแล้ว ย่อมมีความหมายของเจตสิกที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อื่น ๆ รองลงมาอีก เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา และโยชนานั้นจะมีคำจำกัดความเกี่ยวกับเจตสิกว่า

> ธรรมชาติที่ชื่อว่า เจตสิก เพราะอาศัยเกิดขึ้นอยู่ในจิต[๑๐๗] เจตสิกทั้งหลายประกอบพร้อมด้วยจิต หรือว่าปรากฏมีในจิต เจตสิกแม้เหล่านั้นมีอย่างเดียวเพราะว่ามีอารมณ์เหมือนกันกับจิต[๑๐๘] ธรรมชาติที่ชื่อว่าเจตสิก เพราะว่าเกิดมีในจิต โดยมีความเป็นไปเนื่องด้วยจิตนั้น อีกอย่างหนึ่งธรรมชาติที่ประกอบในจิต ชื่อว่า เจตสิก[๑๐๙] ธรรมชาติที่มีคือเกิดในจิต เพราะมีสภาพที่เป็นไปเนื่องด้วยกับจิตนั้น เพราะเหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า เจตสิก เพราะว่าเจตสิกเหล่านั้น เมื่อจิตไม่เกิดขึ้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่ว่าจิตแม้เมื่อเจตสิกทั้งหลายไม่เกิดขึ้น ก็ย่อมเกิดขึ้นได้ตามลำพัง และธรรมชาติที่ประกอบในจิต โดยมีสภาวะที่ไม่พลัดพราก(ไปจากจิต) ชื่อว่า เจตสิก[๑๑๐]

และท่านผู้รู้ได้ให้คำจำกัดความของเจตสิกไว้อีกว่า"เจตสิกหมายถึงธรรมที่ประกอบขึ้นอยู่กับจิต มีสภาวะธรรมที่เกิดดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยเดียวกันกับจิต มีอาการและคุณสมบัติต่าง ๆ ของจิต"[๑๑๑] และเจตสิก คือ "ธรรมชาติสิ่งหนึ่งซึ่งประกอบกับจิตและปรุงแต่งจิตให้ประพฤติเป็นไปตามนั้น"[๑๑๒]

จากข้อความทั้งหมด ผู้วิจัยจึงสรุปความหมายของเจตสิก หมายถึง สภาวธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกันกับจิตโดยเป็นธรรมชาติที่ประกอบอยู่ภายในจิตใจ ย่อมจะปรากฏมีอาการและคุณลักษณะ(Characteristic Properties) ต่าง ๆ เหมือนกันกับจิตทุกประการ เช่น มีการเกิดขึ้นร่วมกัน

---

[๑๐๗] อภิ.สํ. ๑. (บาลี) ๑๕๐.

[๑๐๘] พระพุทธัตตเถระ, พระคัมภีร์อภิธัมมาวตาร, จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ป.ธ.๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒.

[๑๐๙] วิภาวินี. (บาลี) ๑๖๖.

[๑๑๐] พระญาณกิตติเถระ, อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา ปญฺจิกา นาม อตฺถโยชนา ปฐโม ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย,๒๕๓๕), หน้า ๑๔๔-๑๔๖.

[๑๑๑] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม,หน้า ๓๒๕.

[๑๑๒] ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๑,หน้า ๒.

และดับลงพร้อมกัน เป็นต้น เพราะมีอาการเป็นไปตามจิตโดยมีสภาวะ(State)ที่เกี่ยวเนื่องด้วยจิตเสมอจึงมีสภาพที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยลำพังตนเองซึ่งไม่อาจจะแยกออกจากจิตได้เลย เพราะว่ามีอารมณ์และวัตถุที่อาศัยอยู่ด้วยความเป็นอันเดียวกันกับจิต

๒.๔.๒.๒ ลักษณะและคุณสมบัติของเจตสิก

ดังนั้น เจตสิก คือ ธรรมชาติของปรมัตถธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งมีอาการ คุณสมบัติลักษณะพิเศษโดยเรียกว่า"เจโตยุตลักษณะ" หมายถึง สภาวะลักษณะที่ประกอบอยู่ในจิตอย่างสมบูรณ์ด้วยลักษณะ ๔ ประการ[illegible] คือ

๑.มีความเกิดขึ้นพร้อมกับจิต

๒.มีความดับไปพร้อมกับจิต

๓.มีการรับอารมณ์อย่างเดียวกับจิต

๔.มีวัตถุที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกับจิต

ดังนั้น ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะจึงมีคาถาสังคหะซึ่งเป็นเรื่องยืนยันได้ว่าเจตสิกมีคุณลักษณะ ๔ ประการ และมีจำนวนเจตสิกอยู่ ๕๒ ประการ คือ "สภาวธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตและดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เดียวกันกับจิต และมีวัตถุที่อาศัยเกิดเป็นอันเดียวกันด้วยจิต ธรรมทั้งหลายที่ประกอบในจิตที่มีจำนวนอยู่ ๕๒ ดวง บัณฑิตลงมติว่า เจตสิก"[illegible]

เจตสิกมีสภาพธรรมที่เกิดขึ้นด้วยการประกอบอยู่ในจิต ๔ ประการดังกล่าวมาแล้วยังจะมีคุณลักษณะพิเศษอยู่อีก ๔ ประการ ซึ่งมีลักษณะคุณภาพอันเป็นเครื่องแสดงบ่งชี้อาการให้ปรากฏ มีรสคือกิจการงานหรือหน้าที่ มีปัจจุปัฏฐานคือผลที่ปรากฏออกมา และมีปทัฏฐานคือเหตุใกล้เรียกว่าอาสันเหตุให้เกิดขึ้น โดยเรียกรวมอย่างย่อว่าลักขณาทิจตุกะคือมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑.มีลักษณะอาศัยเกิดอยู่ในจิต

๒.มีหน้าที่เกิดขึ้นโดยไม่พลัดพราก(ไปจากจิต)

๓.มีผลปรากฏโดยมีอารมณ์เดียวกันกับจิต

๔.มีเหตุใกล้ให้เกิดโดยมีการเกิดขึ้นของจิตเป็นปทัฏฐาน

อนึ่ง เจตสิกนี้แม้ว่าจะเป็นนามธรรมที่มีสภาวลักษณะพิเศษอยู่ ๔ ประการดังกล่าวมาแล้วก็จริง แต่ว่าเจตสิกนั้นย่อมจะไม่เกิดขึ้นเอกเทศโดยมีความเป็นอิสระได้ด้วยตนเอง เพราะเจตสิกทั้ง ๕๒ ดวงเหล่านี้ ย่อมจะมีจิตเป็นประธานหรือมีสภาพเป็นใหญ่กว่าสภาพธรรมทั้งหลายที่

[illegible] สงฺคห. (บาลี) ๗.

[illegible] เรื่องและหน้าเดียวกัน.

มีอยู่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า"ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นประธาน"[illegible] เป็นต้น ดังนั้น จิตจึงเป็นใหญ่ในการทำหน้าที่มีการรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ก่อนกว่าเจตสิก

๒.๔.๒.๓ ประเภทของเจตสิก

เจตสิกปรมัตถ์นี้ตามแนวของพระอภิธัมมัตถสังคหะนั้น ย่อมปรากฏอยู่ในปริจเฉทที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องการรวบรวมและมีการจำแนกเจตสิกนั้นโดยประพันธ์ไว้เป็นคาถาสังคหะประมาณ ๒๕ คาถา โดยเรียกว่า"เจตสิกสังคหวิภาค" เจตสิกทั้งหมดที่มีอยู่ ๕๒ ดวงนั้น แต่ละดวงจะมีสภาวะลักษณะหรือมีคุณสมบัติที่ต่างกันซึ่งจะไม่เหมือนกันในฎีกาอภิธัมมัตถวิภาวินี[illegible]นั้น ท่านได้จำแนกเจตสิกแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ เรียกว่า "ราสี" โดยมีการจัดแยกชนิดไปตามชนิดของคุณภาพที่ประกอบเข้ากันได้ภายในจิตแต่ละดวงหรือแต่ละประเภทที่เป็นกุศลหรืออกุศล โดยมีอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑.อัญญสมานราสี หมายถึง กลุ่มของเจตสิกที่ประกอบกันได้ในกลุ่มของจิตและเจตสิกของตนเองและยังประกอบเข้ากันได้ในจิตและเจตสิกอื่น ๆ ได้อีกด้วย

๒.อกุศลราสี หมายถึง กลุ่มของเจตสิกที่ประกอบเข้ากันได้เฉพาะในกลุ่มอกุศลจิตและอกุศลเจตสิกเท่านั้น

๓.โสภณราสี หมายถึง กลุ่มของเจตสิกที่ประกอบเข้ากันได้เฉพาะในกลุ่มกุศลจิตและกุศลเจตสิกเท่านั้น

การจัดแบ่งหรือจำแนกเจตสิกออกเป็น ๓ กลุ่ม ย่อมจะมีได้ด้วยอำนาจของอกุศลจิตบ้าง ด้วยอำนาจของกุศลจิตบ้าง ตามประเภทแห่งจิตในปริจเฉทที่ ๑ ดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น เจตสิก ๕๒ ประการ จึงจัดเป็น ๓ ประเภท ตามสภาวธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกับจิต โดยมีคาถาสังคหะอธิบายว่า "สภาวธรรม ๕๒ อย่าง คือ อัญญสมาน ๑๓ อกุศล ๑๔ โสภณ ๒๕ นั้นท่านเรียกว่าเจตสิก"[illegible] ดังนั้น จากข้อความในพระอภิธัมมัตถสังคหะนั้น เจตสิกทั้ง ๕๒ ดวงเหล่านี้จึงมี ๓ กลุ่ม หรือ ๓ ประเภท เพราะแบ่งตามคุณสมบัติที่จะเข้าประกอบกับจิตได้ในจิตแต่ละดวง ซึ่งมีจิตทั้งฝ่ายที่เป็นอกุศลและกุศลมาเป็นปทัฏฐานให้เจตสิกเกิดขึ้น เพื่อเป็นการสนับสนุนให้จิตมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นในขณะจิตทำกิจการงานต่าง ๆ

[illegible] ขุ. ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑ / ๑๕.

[illegible] วิภาวินี. (บาลี) ๑๕๒.

[illegible] สงฺคห. (บาลี) ๘.

สรุป เจตสิกในพระอภิธรรมมี ๕๒ ประเภท โดยแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ตามสภาพที่เข้าประกอบปรุงแต่งภายในจิตให้มีพลังอำนาจยิ่งขึ้น คือ

๑.อัญญสมานเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ประกอบเข้าภายในจิตและภายในเฉพาะกลุ่มเจตสิกของตนแล้วยังสามารถประกอบเข้ากับเจตสิกกลุ่มอื่นได้อีก

๒.อกุศลเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ประกอบเข้ากันได้เฉพาะกลุ่มของอกุศลจิตและเฉพาะอกุศลเจตสิกเท่านั้น

๓.โสภณเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ประกอบเข้ากันได้เฉพาะกลุ่มของกุศลจิตและเฉพาะโสภณเจตสิกเท่านั้น โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก ข

๒.๔.๓ รูป(Rūpa :Matter ; Corporeality)

ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ผู้วิจัยได้กล่าวอธิบายจิตและเจตสิกมาแล้วต่อจากนี้ไปจะได้อธิบายรูปและนิพพานที่พระอนุรุทธาจารย์ได้รจนาไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖ ชื่อว่า"รูปสังคหวิภาค" โดยการรวบรวมไว้เป็นคาถาสังคหะ ๑๔ คาถา โดยมีคาถาที่ ๑ในรูปปรมัตถ์แสดงว่า"ธรรมทั้งหลาย คือ จิตและเจตสิกที่เป็นไปโดยประเภทและปวัตติ(คือระยะเวลาของอุบัติกาลมีปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล) ซึ่งได้จำแนกแล้วโดยปริจเฉททั้ง ๕ เพียงเท่านี้ บัดนี้จะแสดงรูปต่อไป"[๓๗] ดังนั้น รูป(Corporeality) คือ อะไร มีความหมายและคุณลักษณะเป็นอย่างไร ปัญหานี้มีคำตอบจากการให้คำจำกัดความ และมีการวิเคราะห์ศัพท์ของรูปที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ กัน ดังนี้

๒.๔.๓.๑ ความหมายของรูป

รูปนั้นในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกธัมมสังคณีอธิบายว่า

> มหาภูตรูป ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูตรูป ๔ นี้เรียกว่า"รูป" รูปทั้งหมดไม่เป็นเหตุไม่มีเหตุ วิปปยุตจากเหตุ มีปัจจัยปรุงแต่ง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นรูป เป็นโลกิยะ เป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ เป็นอารมณ์ของคันถะ เป็นอารมณ์ของโอฆะ เป็นอารมณ์ของโยคะ เป็นอารมณ์ของนิวรณ์ เป็นอารมณ์ของปรามาส เป็นอารมณ์ของอุปาทาน เป็นอารมณ์ของกิเลส เป็นอัพยากฤตรับรู้อารมณ์ไม่ได้ ไม่เป็นเจตสิก วิปปยุตจากจิต ไม่เป็นวิบาก และไม่เป็นเหตุให้เกิดวิบาก กิเลสไม่ทำให้เศร้าหมอง แต่เป็นอารมณ์ของ

[๓๗] สงฺคห. (บาลี) ๓๗.

> กิเลส ไม่ใช่มีทั้งวิตกและวิจาร ไม่ใช่ไม่มีวิตก มีเพียงวิจาร ไม่มีทั้งวิตกและวิจาร ไม่ สหรคตด้วยปีติ ไม่สหรคตด้วยสุข ไม่สหรคตด้วยอุเบกขาไม่ต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ไม่มีเหตุต้องประหาณด้วยโสดาปัตติมรรคและมรรคเบื้องบน ๓ ไม่เป็นเหตุให้ถึงปฏิสนธิ จุติและนิพพาน ไม่เป็นของเสขบุคคลและอเสขบุคคล เป็นปริตตะ เป็นกามาวจรไม่เป็นรูปาวจร ไม่เป็นอรูปาวจร นับเนื่องในวัฏฏะทุกข์ ไม่ใช่ไม่นับเนื่องในวัฏฏะทุกข์ เป็นของไม่แน่นอน ไม่เป็นเหตุนำออกจากวัฏฏะทุกข์ เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นอันวิญญาณ ๖ รู้ได้ เป็นของไม่เที่ยงถูกชราครอบงำ[๑๑๖]

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เราเห็นถึงความหมายและสภาพของรูปตามแนวแห่งพระอภิธรรมปิฎก หมายถึง มหาภูตรูปซึ่งเป็นธาตุมูลฐานดั้งเดิม(Primary Elements) โดยปรากฏมีสภาพเริ่มจากจุดเล็ก ๆ สามารถเป็นของใหญ่โตได้มากมาย ได้แก่ ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม และรูปที่อาศัยมหาภูตรูปนั้น ได้แก่ อุปาทายรูป ๒๔ ซึ่งเป็นรูปอาศัยเกิดจากธาตุมูลฐานดั้งเดิม รูปทั้งสองนี้เป็นรูปทั้งหมดที่มีอยู่โลกนี้

รูปทั้งหมดไม่เป็นสาเหตุของสิ่งอื่น แต่ว่ารูปเกิดขึ้นได้โดยอาศัยการปรุงแต่ง รูปเป็นสิ่งที่มีอยู่ในโลกนี้เป็นเพียงสิ่งสมมติเท่านั้น รูปเป็นอารมณ์ของกิเลสอาสวะทั้งปวง รูปนี้จึงเป็นที่ยึดเหนี่ยวของกิเลสทั้งสิ้น รูปจึงอยู่ปราศจากจิตและเจตสิกต่างหาก แต่ว่าจิตและเจตสิกต้องอาศัยรูปเกิดขึ้น รูปไม่เป็นผลวิบากใด ๆ รูปเป็นสิ่งที่เป็นกลาง ๆ ไม่มีวิตก วิจาร ปีติ สุข หรืออุเบกขา รูปไม่เป็นสาเหตุแห่งการละกิเลส เพราะการละกิเลสเป็นเรื่องของสภาวะทางจิตที่ต้องใช้ฌานจิตในโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตตมรรคประหาร รูปเป็นสิ่งที่เกิดในกามภูมิมีมนุษยภูมิเป็นต้น แต่ไม่มีในรูปาวจรภูมิและอรูปาวจรภูมิ รูปนั้นเป็นสิ่งที่ตกอยู่ภายใต้กฎไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

รูปในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่า

> ขันธ์ ๕ ธรรมชาติอันมีความสลายไป โทรมไป เพราะปัจจัยที่เป็นข้าศึกทั้งหลายมีความหนาว เป็นต้น เป็นลักษณะทุกอย่าง พึงทราบว่า ชื่อว่ารูปขันธ์หมายถึง กองรูป เพราะเรียกรวมธรรมชาติทั้งปวงเข้าด้วยกัน อันว่าธรรมชาตินี้นั้น แม้เป็นอย่างเดียว โดยลักษณะคือความสลาย แต่เป็นสองโดยแยกเป็นภูตรูปและอุปาทายรูป[๑๑๗]

---

[๑๑๖] อภิ. สํ. (บาลี) ๓๔ / ๕๘๔ / ๑๖๗ – ๑๖๘.

[๑๑๗] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒ / ๘๒.

ส่วนรูปในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหฎีกาอธิบายว่า

> ธรรมชาติที่ชื่อว่า รูป เพราะอรรถว่า แปรผัน สลายไป หมายความว่า ย่อมถึงความวิการด้วยวิโรธิปัจจัยความเย็นและความร้อนเป็นต้น หรืออันวิโรธิปัจจัยมีความเย็นและความร้อนเป็นต้นให้ถึงความวิการ

จากข้อดังกล่าวนั้น คัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายว่ารูปคือสิ่งที่สลายทรุดโทรมหรือเสื่อมโทรมไป เพราะอุณหภูมิมีความหนาวและความเย็นเป็นต้นเป็นปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ถ้าแยกเป็น ๒ อย่างได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ โดยเป็นการเรียกชื่อรวมของขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์หมายถึงกองหรือกลุ่มของรูป ส่วนคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกาอธิบายว่ารูป หมายถึง สิ่งที่แปรผัน ในที่นี้ความแปรผัน คือ ความเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ ไม่ถาวรนิรันดรตลอดไป เพราะมีเหตุปัจจัยที่ตรงกันข้ามโดยความเป็นข้าศึกมาประชุมกันด้วยความหนาวเย็นและความร้อน เป็นต้นเบียดเบียนตลอดเวลาจึงทำให้มีสภาพจะต้องแตกสลายแปรเปลี่ยนไป

สมจริงที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในขัชชนียสูตรว่า

> ภิกษุทั้งหลาย เพราะอะไรจึงเรียกว่า "รูป" เพราะสลายไปจึงเรียกว่า "รูป" สลาย ไปเพราะอะไร สลายไปเพราะหนาวบ้าง ร้อนบ้าง หิวบ้าง กระหายบ้าง เพราะสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลมแดด และสัตว์เลื้อยคลานบ้าง เพราะสลายไปจึงเรียกว่า "รูป"

ส่วนพจนานุกรมพุทธศาสตร์ได้ให้ความหมายของรูปไว้ว่า "รูป คือ สภาวะที่มีความแปรปรวนแตกสลาย เพราะปัจจัยต่าง ๆ อันขัดแย้งร่างกายและส่วนประกอบฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งพฤติกรรมและคุณสมบัติของมัน ส่วนที่เป็นร่างกับทั้งอาการ(Corporeality; Materiality; Matter)"

จากความหมายทั้งหมดของรูปดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสรุปความหมายของรูป หมายถึง ธรรมชาติที่มีสภาพแตกสลายโดยมีความแปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่ทำให้รูปเกิดขึ้นมา อีกอย่างหนึ่ง รูปมีสภาพที่มีความปรวนแปรไปตามสภาวะของอุณหภูมิภายในร่างกายและมีอุณหภูมิภายนอกมีความหนาวเย็นและความร้อนเป็นต้นเป็นตัวกำหนด โดยตกอยู่ภายใต้หลักของกฎไตรลักษณ์มีอนิจจตาเป็นต้นคือการเปลี่ยนแปลง ไม่คงสภาพเดิม และไม่มีตัวตนที่แท้จริง เพราะว่ารูปนั้นย่อมเป็นสิ่งที่จะต้องอาศัยเหตุและปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมาจึงเกิดมีได้

วิภาวินี. (บาลี) ๑๖๖.

สํ.ข. (บาลี) ๑๗ / ๗๙ / ๗๐.

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๒.

๒.๔.๓.๒ ลักษณะของรูป

รูปนั้นมีสภาวะลักษณะหรือคุณสมบัติ(Quality)อยู่ ๔ ประการ คือ ลักษณะ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ให้เกิด ซึ่งเรียกว่า "ลักขณาทิจตุกะ" คือมีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑.มีการสลายแปรไปเป็นลักษณะ

๒.มีการแยกออกจากกันได้(จากจิต)เป็นหน้าที่

๓.มีความเป็นกลาง ๆ เป็นอาการปรากฏ

๔.มีวิญญาณเป็นเหตุใกล้ให้เกิด[๖๓]

ฉะนั้น รูปนั้นมีการเกิดขึ้นมาแล้วจึงมีการเจริญเติบโตที่ทำให้เห็นภาวะแห่งความเป็นจริงว่ามีสภาพความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอในรูปโดยไม่มีความคงอยู่ตลอดไปแห่งรูป ย่อมจะมีการเกิดขึ้นแล้วดำรงอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น สุดท้ายรูปนั้นย่อมจะต้องมีการทรุดโทรมและแตกสลายไปตามกฎของอนิจจังในไตรลักษณ์ โดยมีหน้าที่กระทำให้พิเศษมีการแยกออกจากจิตหรือวิญญาณโดยเอกเทศได้ เพราะมีสภาวะโดยความเป็นกลางคือมีสภาพไม่เป็นบุญหรือเป็นบาปตามอาการที่ปรากฏ และรูปนั้นมีวิญญาณคือปฏิสนธิวิญญาณเป็นปทัฏฐานคือการะเป็นอาสันเหตุให้เกิดขึ้น เพราะอาศัยวิญญาณจิตเกิดในขณะทำการปฏิสนธิสืบต่อภพชาติใหม่

๒.๔.๓.๓ ประเภทของรูป

พระอนุรุทธาจารย์แสดงการสงเคราะห์รูปปรมัตถ์ในคาถาที่สองไว้ว่า"ในรูปปรมัตถ์นั้น ผู้ศึกษาพระอภิธรรมควรทราบว่า รูปมี ๕ นัย คือ สมุทเทสนัย วิภาคนัย สมุฏฐานนัย กลาปนัย และ ปวัตติกกมนัย[๖๔] หมายความว่า รูปในสังคหวิภาคนี้ รูปทั้งหมด ย่อมจำแนกโดยหัวข้อแล้วแบ่งเป็น ๕ นัย คือ

๑.รูปสมุทเทสนัย หมายถึง นัยของการแสดงภาวะแห่งรูปธรรมโดยสังเขป การแสดงสภาวะแห่งรูปธรรมโดยสังเขปนี้ เพื่อให้รู้ถึงจำนวนและวิเสสลักษณะของรูปแต่ละชนิดว่ามีกี่ประเภทอะไรบ้าง และมีคุณลักษณะเป็นอย่างไร ท่านจึงกล่าวแสดงคาถาสังคหะที่ ๓ และที่ ๔ ไว้ว่า

> มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป๑ แลรวมเป็นรูป ๑๘ ชื่อว่านิปผันนรูป

---

[๖๓] อภิ. วิ. ถ. (บาลี) ๑๔๗.

[๖๔] สงฺคห. (บาลี) ๓๗.

รูป ๑๐ อย่าง คือ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญัติรูป ๒ วิการรูป ๓ และลักขณรูป ๔
ชื่อว่าอนิปผันนรูป เหตุนั้น จึงรวมรูปทั้งหมดเป็น ๒๘[illegible]

จากข้อความในคาถาทั้ง ๒ จะเห็นได้ว่า รูปมีอยู่ ๒๘ อย่าง มีการจำแนกออกเป็นรูปย่อยๆ ๑๑ ประเภท คือ (๑)นิปผันนรูป ๑๘ หมายถึง รูปที่เป็นรูปปรมัตถ์แท้ (๒)อนิปผันนรูป ๑๐ หมายถึง รูปที่ไม่เป็นรูปปรมัตถ์แท้ แต่เป็นรูปที่เกี่ยวเนื่องโดยความเป็นเพียงอาการเท่านั้น

รูปในพระอภิธรรมนี้ยังได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑)มหาภูตรูป(Primary Elements) หมายถึง รูปที่มีอยู่โดยสภาพอันเป็นมูลฐานดั้งเดิมรองรับรูปอื่น ๆ ได้แก่ สิ่งที่มีคุณภาพปฐมภูมิ(Primary Qualities)[illegible] มี ๔ ชนิด คือธาตุดินมีสภาวะที่แผ่ไปกินที่ ธาตุน้ำมีสภาวะที่เอิบอาบซึมซาบ ธาตุไฟมีสภาวะให้ความร้อนอุณหภูมิ ธาตุลมมีสภาวะเคลื่อนไหวมาประกอบขั้นพื้นฐานของร่างกายมนุษย์

๒)อุปาทายรูป(Derived Merterial Qualities) หมายถึง รูปที่เกิดสืบเนื่องมาจากมหาภูตรูปมีคุณภาพทุติยภูมิ(Secondary Qualities)รูปที่อาศัยมหาภูตรูป เพราะว่าไม่มีสภาพที่ดำรงอยู่ได้ด้วยลำพังตนเอง โดยความเป็นรูปที่มีคุณลักษณะเป็นเพียงกิริยาอาการของรูปใหญ่คือมหาภูตรูปนั้น โปรดดูแผนภาพของรูปทั้งหมดเพิ่มเติมได้ในภาคผนวก

๒.รูปวิภาคนัย หมายถึง นัยของการแสดงรูปธรรมโดยการจำแนกออกเป็นส่วน ๆ คู่ ๆ

๓.รูปสมุฏฐานนัย หมายถึง นัยของการแสดงรูปธรรมโดยสาเหตุแห่งการเกิดขึ้นของรูป

๔.รูปกลาปนัย หมายถึง นัยของการแสดงรูปธรรมโดยกลุ่ม พวก หรือหมวดของรูป

๕.รูปปวัตติกมนัย หมายถึง นัยของการแสดงรูปธรรมโดยความเป็นไปคือการเกิดและดับ

สรุป รูปหมายถึงสภาพร่างกายทั้งหมดของมนุษย์ในพระอภิธรรมมีอยู่ ๒๘ ประเภท คือ (๑)มหาภูตรูป คือ รูปที่เป็นมูลฐานดั้งเดิมมีอยู่ ๔ ประการ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ (๒)อุปาทายรูป คือ รูปที่อาศัยมหาภูตรูปมีอยู่ ๒๔ อย่าง มีปสาทรูป ๕ เป็นต้น รูปทั้งหมด คือ ร่างกายของมนุษย์ ย่อมจะมีอยู่ได้เป็นเอกเทศจากจิตก็จริง แต่ว่าถ้าไม่มีจิตเข้ามาประกอบเสียแล้ว

[illegible] สงฺคห. (บาลี) ๓๕.

[illegible] พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต, **พุทธปรัชญาเถรวาท** ในมหาจุฬาฯ วิชาการ ปรัชญาบูรพทิศ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๕.

ร่างกายย่อมจะไม่สามารถดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้ ดังนั้น จิตจึงมีหน้าที่สั่งการให้ร่างกายเคลื่อนไหวทำงานต่าง ๆ ได้ รูปโดยปกติแล้วจะมีความเคลื่อนไหวแบบพลวัต(Dynamic)อยู่ตลอดเวลา

๒.๔.๔ นิพพาน(Nibbāna)

นิพพานนั้นเป็นปรมัตถธรรมประการสุดท้ายในพระอภิธรรม ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่มีอยู่ภายนอกตัวของมนุษย์ที่จะต้องดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางของชีวิตตามอุดมคติสูงสุด เพราะเป็นหลักธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะได้อธิบายความหมาย ลักษณะ และประเภทของนิพพาน ดังนี้

๒.๔.๔.๑ ความหมายของนิพพาน

นิพพานตามรูปศัพท์แล้ว หมายถึง สภาวธรรมที่ดับกิเลส อาสวะ และตัณหา หรือเป็นสภาวธรรมที่ดับไฟ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลงของมนุษย์ โดยมีสภาพที่มีอยู่เฉพาะในโลกุตตรจิต ๘ ดวงเท่านั้น โดยพระอรรถกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ และผู้รู้ได้อธิบายความหมายว่า

> พระมเหสีเจ้าทั้งหลาย ผู้พ้นแล้วจากตัณหาที่ชื่อว่าวานะ ย่อมตรัสเรียกบทที่ไม่มีจุติถ่วงเสียซึ่งที่สุดอันไม่มีปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งอันยอดเยี่ยมว่านิพพาน[illegible] ธรรมชาติที่ชื่อว่านิพพาน เพราะออกไปจากตัณหา กล่าวคือวานะ เพราะว่าร้อยรัด คือ เย็บไว้ ซึ่งธรรมที่เป็นไปในไตรภูมิ อันต่างโดยขันธ์ เป็นต้น ด้วยสามารถเป็นไปทั้งเบื้องต่ำและเบื้องบนคือเพราะล่วงเลยจากตัณหาที่ชื่อว่า วานะนั้นไปได้ด้วยอำนาจก้าวล่วงวิสัย[illegible] นิพพานมีความหมายเป็นความดับสนิทแห่งความเร่าร้อนเผาลน ความเสียดแทง และความผูกพันร้อยรัดที่มีอยู่ในจิตของมนุษย์[illegible] นิพพานมีความหมายจำกัดว่าธรรมชาติที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยงคือตัณหา เพราะตัณหาย่อมเกี่ยวโยงสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกับภพใหม่เรื่อยไป[illegible]

ดังนั้น ผู้วิจัยขอสรุปความหมายของนิพพานที่พระอรรถกถาจารย์ พระฎีกาจารย์ และท่านผู้รู้ว่า นิพพานคือการดับกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันเป็นสภาวธรรมที่เกิดขึ้นทางกระบวน

[illegible] สงฺคห.(บาลี) ๔๒ - ๔๓.

[illegible] วิภาวินี. (บาลี) ๒๔๔ - ๒๔๕.

[illegible] พุทธทาสภิกขุ(นามแฝง), นิพพาน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,๒๕๔๒), หน้า ๔.

[illegible] พระนิติเกษตรสุนทร, พระอภิธรรมสังเขป และธรรมที่น่าสนใจบางประการ,พิมพ์ครั้งที่ ๗,(กรุงเทพมหานคร: อภิธรรมมูลนิธิ,๒๕๒๖),หน้า ๕๔.

การทางโลกุตตรจิตของพระอริยบุคคลทั้ง ๔ ประเภทมีพระอรหันต์เป็นต้น โดยมีความหมาย ๒ ประการ คือ (๑)การดับกิเลสหมายถึงการขจัดทำลายสภาพที่เศร้าหมองทางจิตอันเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลาย (๒)การออกไปจากตัณหาหมายถึงการสลัดออกไปจากความทะยานอยากในความเกิดขึ้นของมนุษย์

๒.๔.๔.๑ ประเภทแห่งนิพพาน

นิพพานในพระอภิธรรมว่าโดยการญูปการนัยปริยายแห่งเหตุแล้ว ย่อมจะมี ๒ ประเภท[—] คือ

๑.สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีเบญจขันธ์เหลืออยู่คือยังมีการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ด้วยขันธ์ ๕ ได้แก่ ยังมีรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

๒.อนุปาทิเสสนิพพาน หมายถึง พระนิพพานของพระอรหันต์ที่ดับสิ้นจากเบญจขันธ์แล้ว คือ ไม่มีการการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้แล้วเป็นขันธวิมุตติ

นิพพานทั้ง ๒ อย่างนั้น ประเภทแรกสำหรับพระอรหันต์ที่ดับกิเลสทั้งปวงได้แล้ว แต่ว่าท่านยังดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ เพื่อทำหน้าที่ในกรณียกิจตามกุศลวิบากที่เหลืออยู่ ประเภทที่สองสำหรับพระอรหันต์ที่ท่านละกิเลสได้พร้อมทั้งการดับทำลายขันธ์ ๕ มีรูปขันธ์เป็นต้น

๒.๔.๔.๒ สภาวะของนิพพาน

นิพพานเป็นสภาวธรรมที่มีอยู่ได้โดยเฉพาะตนเองโดยมีสภาพที่พ้นไปจากสภาวะปรุงแต่งที่เรียกว่าสังขตธรรม และเป็นสภาวธรรมที่เข้าถึงได้สำหรับพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไปจนถึงพระอรหันต์ ดังนั้น พระอนุรุทธาจารย์เถระอธิบายว่า

> นิพพานเป็นโลกุตตรธรรมที่พึงกระทำให้แจ้งด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ อย่าง คือโสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค อรหัตตมรรค เพราะว่ามีธรรมชาติที่เป็นอารมณ์แห่งมรรคและผล พระพุทธเจ้าตรัสว่านิพพาน เพราะออกจากตัณหาที่ชื่อว่า"วานะ" นิพพานมีสภาพอย่างเดียว คือสันติสุขโดยปริยายแห่งเหตุมี ๒ อย่าง คือสอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิเสสนิพพาน[—]

[—] ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕ /๔๔ / ๒๖๕-๒๖๖.

[—] สงฺคห. (บาลี) ๔๓.

ส่วนพระสุมังคลาจารย์เถระอธิบายนิพพานไว้ในอภิธัมมัตถวิภาวินีว่า

> ท่านพระอนุรุทธาจารย์แสดงความที่นิพพานเป็นธรรมชาติที่สำเร็จได้โดยประจักษ์แก่พระอริยบุคคลทั้ง ๔ เหล่านั้น ด้วยคำว่าควรกระทำให้แจ้งด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ และแสดงความที่นิพพานสำเร็จโดยการอนุมานแก่บุคคลที่เป็นกัลยาณปุถุชนทั้งหลายว่า นิพพานเป็นอารมณ์ของมรรค ๔ และผล ๔ ซึ่งทำหน้าที่ตัดกิเลสได้โดยเด็ดขาดตามขั้นตอนของลำดับมรรคทั้ง ๔ เหล่านั้น เพราะว่าญาณที่มีสังขตธรรมเป็นอารมณ์มีบัญญัติเป็นอารมณ์ ย่อมจะไม่สามารถในการตัดกิเลสได้อย่างเด็ดขาดโดยหวังที่จะคัดค้านวาทะของพวกนักปฏิบัติผิดซึ่งทึกทักเอาเองว่าเพียงความไม่มีย่อมเป็นนิพพาน[illegible]

ดังนั้น นิพพานว่าโดยสภาวะลักษณะแล้วจะมีลักษณะเพียงอย่างเดียวเท่านั้นคือลักษณะที่สงบสุขหรือสันติสุขและว่าโดยสามัญญลักษณะแล้ว ย่อมจะมีสภาพเป็นหนึ่งเดียวคืออนัตตลักษณะ เพราะมีลักษณะที่ว่างเปล่าจากตัวตน แต่ว่าไม่มีอนิจจลักษณะ เพราะว่านิพพานเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ไม่แปรผัน และไม่มีทุกขลักษณะคือมีสภาพที่ทนอยู่ไม่ได้ แต่ว่านิพพานเป็นสิ่งมั่นคงถาวรดำรงอยู่ได้ตลอดไป เพราะนิพพานเป็นสิ่งนิรันดร

นิพพานมีสภาวะโดยเป็นวิเสสลักษณะอยู่ ๓ ประการ [illegible] คือ

๑. มีความสงบเป็นลักษณะ

๒. มีความไม่เคลื่อนเป็นหน้าที่

๓. ไม่มีนิมิตเครื่องหมายเป็นอาการปรากฏหรือมีคุณเครื่องสลัดออกไปจากภพเป็นผล

มีข้อสังเกตว่านิพพานนั้นไม่มีเหตุใกล้เป็นเครื่องให้เกิดขึ้นเหมือนปรมัตถธรรมอื่นคือจิต เจตสิก และรูป ย่อมจะมีวิเสสลักษณะครบ ๔ ประการ คือ ลักษณะ หน้าที่ อาการปรากฏ และเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น เพราะว่านิพพานนั้นไม่มีสิ่งที่จะทำให้เกิดขึ้นได้อีก

ส่วนนิพพานที่ปรากฏโดยอาการที่เข้าถึงสภาวะที่บรรลุย่อมมี ๓ อย่าง[illegible] คือ

๑.สุญญตนิพพาน หมายถึง พระนิพพานที่มีชื่อว่าว่างเปล่าจากกิเลสมีราคะ โทสะและโมหะ เพราะว่าเป็นธรรมชาติที่ว่างเปล่าจากสังขารทั้งปวงมีขันธ์ ๕เป็นต้น

[illegible] วิภาวินี. (บาลี) ๒๘๘-๒๘๙.

[illegible] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๒ / ๑๕๕.

[illegible] วิภาวินี. (บาลี) ๒๘๙.

๒.อนิมิตนิพพาน หมายถึง พระนิพพานที่มีชื่อว่าไม่มีเครื่องหมาย เพราะไม่มีเครื่องหมายคือราคะเป็นต้น หรือไม่มีเครื่องหมายคือสังขารทั้งปวงมีขันธ์ ๕ เป็นต้น โดยไม่ปรากฏว่ามีรูปร่าง สัณฐาน สีสรรวรรณะแต่ประการใด

๓.อัปปณิหิตนิพพาน หมายถึง พระนิพพานที่มีชื่อว่าไม่มีที่ตั้ง เพราะเว้นจากที่ตั้งคือกิเลสมีราคะเป็นต้น หรือไม่มีที่ตั้งคือสังขารทั้งปวงมีขันธ์ ๕ เป็นต้น โดยไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะเป็นต้น

ดังนั้น นิพพานว่าโดยความต่างกันแห่งอาการมี ๓ ประการ คือว่างเปล่า ไม่มีเครื่องหมายและไม่มีที่ตั้งอยู่ นิพพานทั้ง ๓ นั้นจึงเป็นอาการที่พระอริยบุคคลชั้นสูงจะต้องบรรลุด้วยการกำหนดพิจารณาไตรลักษณ์ในวิปัสสนากรรมฐานอย่างนี้ คือ ผู้ที่จะกำหนดพิจารณาในอนิจจานุปัสสนาแล้วย่อมจะบรรลุอนิมิตนิพพาน ผู้ที่กำหนดพิจารณาทุกขานุปัสสนาย่อมจะบรรลุอัปปณิหิตนิพพาน และผู้ที่กำหนดพิจารณาอนัตตานุปัสสนาย่อมจะบรรลุสุญญตนิพพาน

นอกจากนั้นนิพพานยังมีสภาพเป็นบทที่เข้าถึงได้ซึ่งมีอยู่โดยเฉพาะคนโดยไม่มีการเคลื่อนย้าย เพราะไม่มีภาวะที่เกิดอีกจะมีสภาวะก้าวล่วง ส่วนเบื้องต้นและเบื้องปลายโดยไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง และเป็นธรรมที่ยอดเยี่ยม เพราะว่าไม่มีธรรมอื่นที่ยอดเยี่ยมดีกว่าตนเอง

และมีปัญหาที่ควรพิจารณาว่าพระนิพพานมีสภาพเป็นความสงบสุขคือสันติสุข ซึ่งเป็นสุขมิได้เกิดขึ้นโดยการเสวยอารมณ์แล้ว พระนิพพานจะเป็นสุขอยู่ได้อย่างไร ความไม่เสวยอารมณ์นั้นแลเป็นความสุขอย่างแท้จริงเป็นความสุขอย่างยิ่ง[illegible] พระนิพพานเป็นความสุขที่แท้จริงโดยสภาพปรมัตถ์ เพราะว่าเป็นนิโรธสัจ ส่วนความสุขอื่น ๆ นอกจากพระนิพพานแล้วจัดเป็นสุขที่เกิดจากการเสวยอารมณ์โดยเรียกว่า"เวทยิตสุข" จึงจัดเป็นทุกขสัจจะ เพราะความสุขที่เสวยอารมณ์นั้นเป็นสุขที่ไม่เที่ยงโดยมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดาตามปัจจัยธรรมที่ปรุงแต่งคือเป็นความทุกข์

[illegible] โปรดดูเพิ่มเติมใน ธนิต อยู่โพธิ์, **พระนิพพาน**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่หจก. ศิวพร, ๒๕๓๐),หน้า ๒๖/ใน ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๖**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๘)

บทที่ ๓

วิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับพระอภิธรรมในฐานะเป็นพุทธจริยศาสตร์

๓.๑ การกระทำความดีและความชั่วในพระอภิธรรม

การที่เราจะทราบว่าอะไรคือการกระทำความดีความชั่วนั้น ถ้าไม่กล่าวถึงผู้กระทำกรรมในพระอภิธรรมก่อนแล้วย่อมจะไม่ทราบถึงการกระทำความดีความชั่วได้ เพราะว่าตามหลักพระอภิธรรมไม่ได้กล่าวถึงผู้กระทำคือตัวมนุษย์โดยตรงไว้ แต่สามารถทราบได้โดยนัยแห่งสภาวะที่เป็นปรมัตถธรรม ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานโดยทางอ้อมว่าเป็นการอธิบายถึงหลักธรรมล้วน ๆ ในพระอภิธรรมตามสภาวะที่แท้จริง ซึ่งหมายถึงการอธิบายข้อเท็จจริงตามกระบวนการทางธรรมชาติที่เกี่ยวกับมนุษย์นั่นเองโดยทางตรงนั้นมีการอธิบายมนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งการกระทำคือกรรมทั้งหมดซึ่งปรากฏอยู่ในหลักปรมัตถธรรม ๓ ประการ คือ จิต เจตสิก และรูป

อีกอย่างหนึ่งอาจจะมีปัญหาสำหรับบางท่านที่จะมีความสงสัยได้ว่าพระอภิธรรมนั้นจัดว่าเป็นปรมัตถธรรมล้วน ๆ มิได้อธิบายให้ถึงบุคคล สัตว์ สิ่งของแล้ว เราจะสามารถอธิบายเกี่ยวกับเรื่องการกระทำความดีและความชั่วได้อย่างไร ดังนั้น ผู้วิจัยขอทำความเข้าใจในเบื้องต้นว่าถ้าไม่มีมนุษย์เสียแล้วคงจะไม่มีการกระทำใด ๆ เกิดขึ้น เพราะว่ามนุษย์คือการอธิบายภาพรวมตามหลักปรมัตถ์ธรรมของพระอภิธรรม แต่ว่าถ้าอธิบายโดยแยกแยะให้เห็นถึงสภาวธรรมล้วน ๆ จะเป็นปรมัตถ์แบบวิภัชวาทีคือมีการแยกส่วนประกอบของมนุษย์ออกมาตามความเป็นจริงตามหลักอนัตตาในพุทธปรัชญา

ดังนั้น การอภิปรายปัญหาเกี่ยวกับการกระทำความดีความชั่วในพระอภิธรรมนั้นก็คือการอภิปรายภาพรวมของพระอภิธรรมทั้งหมดซึ่งจะปรากฏอยู่ในจิต เจตสิก รูป พระนิพพาน โดยจะได้อภิปรายและวิเคราะห์ต่อไป

๓.๑.๑ ความหมายของการกระทำ

คำว่า"การกระทำ"นั้นมาจากคำในภาษาบาลีว่า"กมฺม"(กัมมะ)ในภาษาไทยใช้คำว่า"กรรม"(Action) หมายถึง กิริยาอาการที่ประกอบกิจการงานอย่างใดอย่างหนึ่งในชีวิตประจำวันของ

มนุษย์ หรือมีความหมายว่า การกระทำ การงาน กิจ[๑] การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาคือทำด้วยความจงใจหรือจงใจทำดีก็ตาม ชั่วก็ตาม[๒] หรือว่าการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม[๓]

กล่าวโดยสรุป คำว่าการกระทำคือกรรมนั้น หมายถึง สภาพที่เป็นการกระทำ สภาวะที่เป็นตัวกระทำการ โดยมีการเคลื่อนไหวทางร่างกาย เช่น การประกอบกิจกรรมหรือการเจรจาติดต่อสื่อสารกันตามหลักการของพระอภิธรรม หมายถึง การแสดงกิริยาอาการบทบาทของรูปเรียกว่ากายวิญญัติและวจีวิญญัติ[๔] คือสภาวะที่แสดงให้รู้ความหมายแห่งกายและวาจาซึ่งเรียกว่ากายกรรมและวจีกรรม เช่น การเคลื่อนไหวทางร่างกายโดยมีความตั้งใจให้ผู้อื่นได้ล่วงรู้ความมุ่งหมายโดยมีการกวักมือเรียกการ โบกมือขับไล่หรือมีการเคลื่อนไหวทางวาจาโดยมีการร้องเรียกชื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือมีการบอกเล่าพรรณนาเรื่องราวต่าง ๆ เป็นต้น

ส่วนการกระทำที่สำคัญอีกอย่างคือการกระทำทางด้านจิตใจที่เรียกว่า"มโนกรรม"นั้น หมายถึง การรู้สึกนึกคิด การพิจารณา การใคร่ครวญอยู่ภายในใจโดยเป็นที่มาแห่งการกระทำทางกายและทางวาจา นอกจากนั้นยังหมายถึงความคิด ความเห็น ความเชื่อ แนวความคิด ทัศนคติ ทฤษฎี ลัทธิ และอุดมคติ เป็นต้น

การกระทำในที่นี้จึงมีความมุ่งหมายถึงการกระทำที่มีตัวเจตนาเข้ามาประกอบเป็นพื้นฐานอยู่ด้วยเสมอโดยมีความจงใจกำกับอยู่ด้วยตลอดเวลาที่กระทำการใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำความดีหรือการกระทำความชั่วก็ตาม เพราะมีข้อความเชิงยืนยันว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าเจตนาเป็นกรรม[๕] ดังนั้น การกระทำทั้งสองอย่างนั้นจะเกิดขึ้นโดยปราศจากตัวเจตนาคือความจงใจนั้นไม่ได้เลย

แต่ว่าการกระทำที่จัดเป็นกรรมในที่นี้จึงมิได้หมายถึงกิริยาอาการของการเคลื่อนไหวทางร่างกายและทางวาจาอันเป็นไปตามปกติในชีวิตประจำวันของมนุษย์ เช่น กิริยาอาการของคนเรามีการเดิน การยืน การนั่ง และการนอนที่ปรากฏอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ แม้แต่การรับประทาน

---

[๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม** ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอักษรเจริญทัศน์จำกัด, ๒๕๓๙),หน้า ๑๒.

[๒] พระราชวรมุนี, **พจนานุกรมพุทธศาสน์** ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทด่านสุทธาการพิมพ์,๒๕๒๗),หน้า ๔.

[๓] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๗), หน้า ๖๙.

[๔] อภิ.สํ. (บาลี) ๓๔ / ๖๓๕ - ๖๓๖ / ๑๖๕.

[๕] องฺ. ฉกฺก. (บาลี) ๒๒ / ๖๓ / ๓๖๕.

อาหารตามปกติทั่วไปหรือมิได้หมายถึงการเปล่งเสียงพูดออกมาเฉย ๆ โดยมิได้มีความเจาะจงให้ผู้อื่นได้รับรู้ การเปล่งเสียงอุทานออกมาในเวลาตกใจ การร้องเพลงในเวลาอยู่คนเดียว การอ่านหนังสือออกเสียงตามลำพัง เป็นต้น

เพราะฉะนั้น การกระทำ(กรรม)ในที่นี้จึงมีความหมายไปในเชิงจริยธรรมตามหลักการของพุทธจริยศาสตร์คือการกระทำความดีความชั่วอย่างมีสาเหตุ(Cause)ที่มาของการกระทำนั้น และจะต้องมีผล(Effect)แห่งการกระทำนั้นด้วย เพราะว่าการกระทำจะส่งผลไปยังตัวผู้ทำเองและส่งผลกระทบต่อผู้อื่น นอกจากนั้นยังมีผลกระทบต่อสังคมส่วนรวมของมนุษย์โลกอีกด้วย เพราะว่าการกระทำดังกล่าวมานี้เป็นการแสดงออกของความประพฤติหรือพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งดีและไม่ดี ซึ่งจะได้วิเคราะห์และอภิปรายต่อไปในแต่ละประเด็นปัญหาของพระอภิธรรมตามแนวความคิดของพุทธจริยศาสตร์

๓.๑.๒ ปัญหาเกี่ยวกับกรรม

การกระทำคือกรรมนั้นเป็นคำกลาง ๆ ซึ่งยังไม่ได้บ่งชี้ถึงคุณค่าทางจริยะ(Ethical Value) เพราะว่าจะเป็นการกระทำความดีหรือความชั่วก็ได้ ถ้าการกระทำนั้นเป็นการกระทำที่ดีแล้วจะเรียกว่า "กรรมดี" แต่ถ้าการกระทำนั้นเป็นการกระทำความชั่วจึงเรียกว่า"กรรมชั่ว" การกระทำดังกล่าวมานี้จึงจะจัดว่าเป็นกรรม การกระทำนั้นย่อมจะมีการบ่งบอกถึงคุณค่าทางศีลธรรม(Moral) อันเป็นคุณค่าทางพุทธจริยธรรมทั้งในแง่บวกและในแง่ลบ

มีข้อสังเกตอยู่ว่า การกระทำนั้นที่ใช้คำว่า"กรรม" แทนการกระทำต่าง ๆ โดยความเข้าใจของคนเราทั่วไปแล้วย่อมจะมีความรู้สึกไปในทางลบทันทีว่า"กรรม"เป็นการกระทำที่มีผลต่อไปในทางชั่วร้าย แต่งานวิจัยนี้ผู้วิจัยขอใช้คำว่า"กรรม" แทนการกระทำที่เป็นคำกลาง ๆ สลับกันไป ถ้าเป็นการกระทำความดีจะใช้คำว่า"กรรมดี"แทน ถ้าเป็นการกระทำความชั่วจะใช้คำว่า"กรรมชั่ว" แทนโดยจะแสดงคุณค่าทางจริยธรรมกำกับไว้ด้วยเสมอ

๓.๑.๒.๑ กรรม ๒

การกระทำ(กรรม)นั้น ย่อมมีจำแนกออกเป็นการกระทำตามคุณภาพหรือมูลเหตุ ๒ ประการ คือ

๑) อกุศลกรรม คือ กรรมที่เป็นอกุศล กรรมชั่ว การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ โทสะ หรือโมหะ[๖]

๒)กุศลกรรม คือ กรรมที่เป็นกุศล กรรมดี การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ หรือ อโมหะ[๗]

การกระทำประการแรกนั้นเป็นการกระทำที่ไม่ดีซึ่งเป็นสาเหตุแห่งความชั่วร้าย เพราะเกิดมาจากรากเง่าของอกุศลทั้งปวงโดยจะคอยส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนตามมาภายหลังจัดว่า กรรมชั่ว กรรมไม่ดี กรรมที่เลวทราม กรรมที่เป็นบาป กรรมทั้งหมดนี้จึงเป็นการกระทำที่ไม่พึงปรารถนาไม่น่าพอใจของมนุษย์ทั้งหลาย เพราะจะเป็นการกระทำให้คุณภาพชีวิตของคนเราเสียหายและตกต่ำโดยเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความทุกข์ทั้งมวลให้เกิดกับสังคมมนุษย์และไม่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่นเลย แต่ว่าจะเป็นภัยร้ายแรงที่ทำให้มนุษย์เดือดร้อนและได้รับแต่ความทุกข์ยากลำบากในการดำเนินชีวิต

การกระทำประการที่สองนั้นเป็นการกระทำที่ดีโดยเกิดมาจากสาเหตุแห่งความดีนั้นจัดได้ว่าเป็นกรรมดี นอกจากนั้นยังส่งผลให้เกิดความดีงามติดตามมาภายหลัง ดังนั้น กรรมดีที่เป็นความดีดังกล่าวนั้นจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ควรประพฤติในชีวิตมากที่สุด ย่อมจะนำความสุขและความเจริญมาให้เกิดขึ้นแก่ตัวมนุษย์เองและแก่สังคมของมนุษย์โดยไม่เกิดความเสียหาย เพราะว่าเป็นการกระทำที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป และยังเป็นการเอื้ออำนวยประโยชน์เกื้อกูลต่อชีวิตของตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงสังคมของมนุษย์อีกด้วย

๓.๑.๒.๒ กรรม ๓

การกระทำ(กรรม)นั้น ย่อมจำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) กายกรรม(Bodily Action) คือ การกระทำทางร่างกาย

๒) วจีกรรม (Verbal Action) คือ การกระทำทางวาจา

๓) มโนกรรม(Mental Action) คือ การกระทำทางจิตใจ

การกระทำต่าง ๆ ของคนเรานั้นแสดงออกมาให้เราเห็นอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนคือกายกรรมและวจีกรรม เช่น การเคลื่อนไหวทางร่างกายในเวลาประกอบกิจกรรมต่าง ๆ มี

---

[๖] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต),**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**,หน้า ๖๘.

[๗] เรื่องและหน้าเดียวกัน.

การได้ยินเสียง(Sound)คือสัททารมณ์ซึ่งเป็นรูปชนิดหนึ่งในโคจรรูป ๕ หรือวิสยรูป ๕ หมายถึง รูปที่เป็นอารมณ์คือแดนรับรู้ของอินทรีย์ได้แก่สิ่งที่เป็นใหญ่ในการกระทำกิจการงานทั้งปวงโดยเป็นหน้าที่หลักของคน การกระทำดังกล่าวนั้นเรียกว่ากายวิญญัติและการรับรู้วจีวิญญัติของผู้อื่นตามสำนวนพระอภิธรรม

ส่วนการกระทำที่สำคัญที่สุดในเรื่องของกรรมโดยไม่แสดงปรากฏออกมาอย่างเป็นรูปธรรมในเชิงประจักษ์คือการกระทำทางด้านจิตใจหรือกระบวนการทำงานของจิตใจมีจิตและเจตสิกในพระอภิธรรมเรียกว่า"นามธรรม" โดยมีความรู้สึก ความคิด ความพิจารณา ใคร่ครอง ใคร่ครวญ หรือการตัดสินใจ เป็นต้น การกระทำชนิดหลังนี้จะต้องอาศัยกายกรรมและวจีกรรมจึงจะแสดงปรากฏออกมาให้เราสามารถรับรู้ได้

๓.๑.๒.๓ การเกิดขึ้นของกรรม

การกระทำ(กรรม)นั้นย่อมจะเกิดขึ้นทางทวารในเวลาประกอบกิจการ โดยจะมีอยู่ ๓ ทาง คือ

๑) กายทวาร คือ ทางอันเป็นที่กระทำทางร่างกาย

๒) วจีทวาร คือ ทางอันเป็นที่กระทำทางวาจา

๓) มโนทวาร คือ ทางอันเป็นที่กระทำทางด้านจิตใจ

ทวารคือช่องทางอันเป็นที่ประกอบกรรมทั้ง ๒ คือกุศลกรรมและอกุศลกรรมจะ ต้องอาศัยทวารทั้ง ๓ เหล่านี้จึงจะเกิดการสร้างกรรมขึ้นมาตามทวารนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นกายทวาร วจีทวารหรือมโนทวารโดยจะเกิดการกระทำทางกายทวารเรียกว่า"กายกรรม" ทางวจีทวารเรียกว่า "วจีกรรม" และทางมโนทวารเรียกว่า"มโนกรรม" ซึ่งจะมีความสัมพันธ์ต่อกันและกันในขณะที่กระทำกรรมทั้งหมด

ตามหลักการของพระอภิธรรมแล้ว คำว่า"ทวาร"นั้น แปลว่า ประตูคือทางเข้าออก[*]ของจิต ได้แก่ ช่องทางอันเป็นที่รับรู้อารมณ์ของจิตทั้ง ๖ ทาง คือ(๑) จักขุทวาร คือ จิตรับอารมณ์ทางตามีการเห็นรูป เรียกว่า จักขุปสาทรูป (๒) โสตทวาร คือ จิตรับรู้อารมณ์ทางหูมีการได้ยินเสียง เรียกว่าโสตปสาทรูป (๓) ฆานทวาร คือ จิตรับรู้อารมณ์ทางจมูกมีการสูดดมกลิ่น เรียกว่า ฆานปสาทรูป (๔) ชิวหาทวาร คือ จิตรับรู้อารมณ์ทางลิ้นมีการลิ้มรส เรียกว่า ชิวหาปสาทรูป (๕) กายทวาร คือ จิตรับรู้อารมณ์ทางกายมีการถูกต้องสัมผัส เรียกว่า กายปสาทรูป (๖) มโนทวาร คือ จิตรับรู้อารมณ์ทางใจมีภวังคจิตและวิถีจิตเป็นต้น

---

[*] ม.ม. (บาลี) ๑๓ / ๔๖๐ / ๕๕๒.

ทวารหรือประตูแห่งการรับรู้ทั้ง ๕ คือ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวารและกายทวาร ทวารเหล่านี้เรียกว่า"ปัญจทวาร" จิตและเจตสิกจะรับรู้อารมณ์ทั้ง ๕ คือรู้จักรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสได้โดยปสาทรูป ๕ มีจักขุปสาทรูปเป็นต้น จึงทำให้เกิดทวิปัญจวิญญาณจิตขึ้นรับอารมณ์ และยังเป็นทางให้เกิดวิถีจิตทางปัญจทวารอีกด้วย จัดว่าเป็นรูปทวาร

ส่วนมโนทวารนั้นมีองค์ธรรมคือภวังคจิตซึ่งเป็นเหตุให้จิตทั้งปวงเกิดขึ้นโดยยกอารมณ์ขึ้นสู่วิถีทางปัญจทวาร และยังเป็นทางที่ทำให้วิถีจิตเกิดขึ้นทางมโนทวารอีกด้วยจัดว่าเป็นมโนทวาร ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งซึ่งเป็นกระบวนการทำงานของจิตโดยอาศัยทวารทั้ง ๓ คือ กายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร โดยย่อมี ๒ อย่าง คือ (๑)ปัญจทวาร (๒)มโนทวาร ตามหลักการของพระอภิธรรม ดังนั้น มนุษย์จะกระทำกรรมใดไว้ก็ตามโดยไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วย่อมจะต้องอาศัยช่องทางเหล่านี้สร้างพฤติกรรมขึ้นมาทางจิตใจก่อนแล้วจึงแสดงออกมาทางร่างกายภายหลัง

๓.๑.๒.๕ กรรม ๑๒

การกระทำ(กรรม)นั้นยังจำแนกออกได้ ๑๒ อย่าง โดยเป็นการจัดกรรมแต่ละประเภทให้อยู่ในหลักเกณฑ์เกี่ยวกับการให้ผลของกรรมตามกาลเวลาบ้าง ตามหน้าที่บ้าง ตามลำดับความรุนแรงในการให้ผลของกรรมบ้าง แต่ในที่นี้ผู้วิจัยได้อภิปรายถึงกรรมที่ท่านได้อธิบายไว้ตามหลักของพระอภิธรรมเรียกว่า"กรรมจตุกะ"[*] หมายถึง หมวด ๔ แห่งกรรมโดยมีอยู่ ๔ ประเภท คือ

๑. ชนกาทิกิจ คือ หน้าที่ของกรรมมีชนกกรรมเป็นต้น

๒. ปากทาน คือ ลำดับแห่งการให้ผลของกรรม

๓. ปากกาล คือ กำหนดเวลาที่ให้ผลกรรม

๔. ปากฐาน คือ ที่ตั้งซึ่งทำให้เกิดผลกรรม[**]

กรรมทั้ง ๔ ประเภทดังกล่าวนี้เป็นการแสดงผลของการกระทำซึ่งมีความหมายว่าการกระทำนั้นมีผลวิบากแห่งการกระทำนั้นด้วยเสมอ ย่อมจะต้องเป็นไปตามวาระแห่งกรรมนั้น ถ้ากระทำกรรมดีไว้ด้วยเหตุดี ผลที่จะได้รับจะต้องเป็นผลดี ถ้าทำกรรมไว้ด้วยเหตุไม่ดี ผลที่ได้รับย่อมจะไม่ดีเช่นกัน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่าสัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม[***] คือ ผู้ที่ทำกรรมใดไว้ย่อมเป็นไปตามการกระทำนั้นเสมอ จากข้อความนั้นแสดงให้เห็นว่าสัตว์ผู้ที่ยังเกี่ยวข้องอยู่ในอารมณ์ที่น่าพึงพอใจชนิดอิฏฐารมณ์และอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนาชนิดอนิฏฐารมณ์นั้นแล้ว เมื่อจะ

---

[*] สงฺคห. (บาลี) ๓๑.

[**] วิภาวินี. (บาลี) ๒๔๗ – ๒๕๐.

[***] ม.ม. (บาลี) ๑๓ / ๔๖๐ / ๔๕๒.(กมฺมุนา วตฺตตี โลโก)

ทำกรรมใด ๆ ไว้เป็นเหตุไม่ว่าจะเป็นเหตุดีหรือเหตุชั่ว สัตว์ผู้นั้นย่อมจะได้รับผลวิบากแห่งกรรมนั้นเสมอ ย่อมจะต้องเป็นไปตามกระบวนการแห่งกรรมนิยาม คำว่าสัตว์โลกในที่นี้หมายถึงมนุษย์โดยตรง เพราะว่ามนุษย์นั้นเป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีปัญหาทางด้านจริยธรรมอยู่ในโลกนี้โดยจะได้กล่าวอภิปรายต่อไป

กรรมประเภทแรก คือ ชนกาทิกิจ หมายถึง หน้าที่ของกรรมซึ่งจะต้องกระทำตามกฎเกณฑ์นั้นอย่างแน่นอนและสม่ำเสมอ โดยจะต้องเป็นกระบวนการตามหน้าที่ ๔ ประการ คือ

๑.ชนกกรรม หมายถึง กรรมซึ่งมีหน้าที่ทำให้ผลกรรมเกิดขึ้น ชนกกรรมเป็นกรรมที่มีหน้าที่คอยส่งผลให้วิบากจิตและกัมมชรูปเกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล โดยมีองค์ธรรมซึ่งประกอบด้วยอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง และโลกิยกุศลจิต ๑๗ ดวง คือ มหาวิบากจิต ๘ รูปาวจรวิบากจิต ๕ อรูปาวจรวิบากจิต ๔ โดยมีหน้าที่ทำให้สัตว์เกิดในเวลาปฏิสนธิในภพใหม่ที่เรียกว่า"ปฏิสนธิกาล" และทำให้วิบากจิตและกัมมัชรูปเกิดในปัจจุบัน ซึ่งจะทำให้เกิดตา หู จมูก และอวัยวะน้อยใหญ่ ตลอดถึงการได้เห็น การได้ยิน เป็นต้น[illegible] จัดว่าเป็นกรรมที่ทำให้เกิดในปัจจุบันนี้เรียกว่า"ปวัตติกาล" ตามนัยของพระอภิธรรม

๒.อุปถัมภกกรรม หมายถึง กรรมซึ่งมีหน้าที่เกื้อหนุนหรือสนับสนุนส่งเสริมการกระทำทั้ง ๒ คือ อกุศลกรรมและกุศลกรรม โดยเป็นกรรมมีหน้าที่อุดหนุนช่วยพยุงและค้ำชูกรรมดี ย่อมจะส่งผลกรรมดีนั้นให้มีผลดียิ่งขึ้นไป และย่อมส่งเสริมสนับสนุนให้กรรมไม่ดีให้มีผลเลวร้ายยิ่งขึ้นไปอีก กล่าวโดยรวมแล้วมี ๓ ประเภท[illegible] คือ

๒.๑)อุปถัมภกกรรมมีหน้าที่ส่งเสริมชนกกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผลโดยจะทำการให้ผล เมื่อมีโอกาสอำนวยผลได้เสมอ

๒.๒)อุปถัมภกกรรมมีหน้าที่ส่งเสริมชนกกรรมที่ยังกำลังให้ผลอยู่โดยจะทำให้มีกำลังรุนแรงเพิ่มยิ่งขึ้นไปอีก

๒.๓)อุปถัมภกกรรมมีหน้าที่อุดหนุนรูปนามที่เป็นวิบากของชนกกรรมให้เจริญและตั้งอยู่ได้นาน

อุปถัมภกกรรมเหล่านี้จะมีหน้าที่คอยสนับสนุนส่งเสริมชนกกรรมให้มีผลธรรมดาและมีผลยิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยมีองค์ธรรมประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ เท่านั้นย่อมมีหน้าที่คอยให้การส่งเสริมชนกกรรมให้เจริญขึ้นหรือดำรงอยู่ได้นาน โดยยกเว้นเสียแต่มหัคคตจิต ๕ ดวง ซึ่งจะมีหน้าที่เป็นชนกกรรมนำไปปฏิสนธิจิตแล้วบังเกิดเป็นพรหมอยู่ในรูปภูมิ

[illegible] ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔),หน้า ๔๗.

[illegible] ทวี ผลสมภพ, ผศ., ปรัชญาอภิธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,๒๕๒๗), หน้า ๒๒๑.

และอรูปภูมิอย่างเดียวเท่านั้น แต่ไม่มีหน้าที่คอยอุปถัมภ์กรรมอื่น ๆ อีกต่อไป เมื่อไม่อยู่ในฐานะที่คอยส่งเสริมแล้ว อุปถัมภกกรรมนี้ย่อมเป็นเพียงอโหสิกรรมไปเสีย เพราะว่ามีการยกเลิกให้การสนับสนุนการให้ผลของกรรม

๓.อุปปีฬกกรรม หมายถึง กรรมที่มีหน้าที่คอยเบียดเบียนกรรมอื่น ๆ ให้มีผลตรงกันข้าม เช่น กุศลกรรมส่งผลให้เป็นกรรมดี แต่ว่าถ้ามีอกุศลกรรมที่มีกำลังกล้าแข็งกว่าเข้ามาเบียดเบียนกุศลกรรมที่มีกำลังน้อยกว่า ย่อมจะทำให้มีสภาพลดน้อยถอยกำลังต่อการส่งผลกรรมดี โดยเป็นการเบียดเบียนหรือขัดขวางไม่ให้กุศลกรรมมีโอกาสส่งผลไปในตัวประการหนึ่ง

อุปปีฬกกรรมนั้นจะมีองค์ธรรมประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ สำหรับมหัคคตจิต ๙ นั้นย่อมไม่จัดว่าเป็นอุปปีฬกกรรม แต่ว่าจัดเป็นอุปฆาตกกรรมเลยทีเดียว เพราะว่าเป็นกรรมที่เข้าไปตัดรอนอกุศลกรรมให้ขาดสะบั้นลงอย่างชนิดถอนรากถอนโคน

๔.อุปฆาตกกรรม หมายถึง กรรมที่มีหน้าที่ตัดรอนกรรมและวิบากกรรมอื่น ๆ ให้มีความสิ้นสุดลงแห่งผลของกรรมอย่างขาดสะบั้นลงไป เช่น รูปาวจรกุศลจิต และอรูปาวจรกุศลจิตมีพลังอำนาจเข้าไปตัดอกุศลกรรมที่นำชนกกรรมให้เกิดการขาดสะบั้นด้วยอำนาจแห่งฌานสมาบัติ โดยมีอุทาหรณ์ที่ปรากฏอยู่ในนิทานธรรมบทอยู่หลายเรื่อง เช่น พระองคุลิมาล(อหิงสกะกุมาร)[๒๔] ในอดีตได้ฆ่าคนทำปาณาติบาตไว้มากมาย ควรจะได้รับผลแห่งอกุศลกรรมนั้นโดยการส่งผลให้ไปเกิดในอบายภูมิมีนรกเป็นต้น แต่ว่าพอท่านบวชเป็นพระองคุลิมาลแล้วได้บำเพ็ญเพียรเจริญจิตภาวนาจนสามารถบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วมีคุณธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือการบรรลุอรหัตมรรคแล้ว อรหัตมรรคนั่นเองจัดเป็นอุปฆาตกกรรมฝ่ายกุศลเข้าไปตัดรอนอกุศลกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นนั้นให้ขาดสะบั้นลงได้ อรหัตตมรรคจิตนั้นตัดอกุศลกรรมได้อย่างเด็ดขาด

อีกกรณีหนึ่ง พระเจ้าอชาตศัตรู[๒๕] ผู้ที่ได้รับสั่งให้ทรมานพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาจนถึงสวรรคต เมื่อพระองค์ได้สดับพระธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงเทศนาให้ฟังจึงไม่สามารถบรรลุคุณธรรมใด ๆ ได้เลย เพราะว่าพระองค์ทำอนันตริยกรรมในพระราชบิดาของพระองค์ อนันตริยกรรมนี้เองจึงเป็นอุปฆาตกกรรมเข้ามาตัดรอนกุศลกรรมมีการฟังพระธรรมเทศนาแล้วจึงไม่สามารถบรรลุมรรคผลแห่งคุณธรรมความดีอะไรเลย

แม้แต่กรณีพระเทวทัต[๒๖] ผู้ได้บรรลุโลกิยฌานแล้ว แต่ท่านทำร้ายพระพุทธเจ้าจนเกิดโลหิตุปบาทและทำสังฆเภทในหมู่สงฆ์ ย่อมจัดเป็นอนันตริยกรรมเหมือนกัน อนันตริยกรรม

---

[๒๔] ม.ม. (บาลี) ๑๓ / ๓๕๑ / ๓๓๔.

[๒๕] ที.สี. (บาลี) ๙ / ๒๕๐ - ๒๕๑ / ๘๕ - ๘๖.

[๒๖] พระพุทธโฆษาจารย์, ธมฺมปทฏฺฐกถา (ปฐโม ภาโค), พิมพ์ครั้งที่ ๓๑ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑),หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

นั้นจึงทำหน้าที่คอยตัดรอนให้มหัคคตกุศลกรรมคือฌานจิตเสื่อมลงได้ และทำให้ไปเกิดในอบายภูมิมีนรกเป็นต้น อุปฆาตกกรรมนั้นจะมีองค์ธรรมประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ และกุศลจิต ๒๑ คือ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรจิต ๕ อรูปาวจรจิต ๔ และโลกุตตรกุศลจิต ๔

กรรมประเภทที่ ๒ คือ ปากทาน หมายถึง ลำดับแห่งการให้ผลของการกระทำก่อนและหลังตามกำลังของกรรมหนัก เบา รุนแรง มีคุณมาก หรือมีโทษมาก เป็นต้น มีอยู่ ๔ ประเภท คือ

๑.ครุกรรม หมายถึง กรรมหนักจัดว่าเป็นกรรมที่มีกำลังรุนแรงส่งผลกรรมมีลำดับต้น ๆ ก่อนกว่ากรรมอื่นทั้งหมด ถ้าเป็นครุกรรมฝ่ายดีจะมีลำดับส่งผลดีให้ก่อนกว่ากรรมดีอื่น แต่ว่าถ้าเป็นครุกรรมฝ่ายไม่ดีชั่วร้าย ย่อมจะให้ลำดับผลแห่งอกุศลกรรมนั้นมีพลังรุนแรงโดยมีโทษมาก เช่น อกุศลครุกรรมมีทิฏฐิคตสัมปยุตจิต ๔ ย่อมจะเกิดขึ้นด้วยอำนาจของนิยตมิจฉาทิฏฐิคือมีความเห็นผิดทางด้านศีลธรรมและทางด้านจริยธรรมชนิดที่เรียกว่าหยั่งรากลงฝังลึกในจิตสันดานทั้ง ๓ ประเภท คือ

๑.๑) อเหตุกทิฏฐิ หมายถึง ความคิดเห็นว่าการกระทำในสิ่งทั้งหลายนั้นย่อมไม่มีสาเหตุให้เกิดขึ้นโดยไม่มีความเชื่อถือในมูลเหตุของกรรม

๑.๒) นัตถิกทิฏฐิ หมายถึง ความคิดเห็นว่าการกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปแล้วย่อมไม่มีผลตอบสนอง โดยไม่มีความเชื่อถือในผลวิบากของกรรม

๑.๓) อกิริยทิฏฐิ หมายถึง ความคิดเห็นว่าการกระทำทั้งหลายนั้นย่อมจะไม่มีทั้งเหตุและผลโดยไม่มีความเชื่อในเหตุและผลของกรรม คือ ไม่เชื่อในบุญและบาป ไม่เชื่อในนรกและสวรรค์ นิพพาน เป็นต้น

ผู้ที่มีทิฏฐิความคิดเห็นเช่นนี้สามารถกระทำสิ่งที่เป็นอกุศลกรรมใด ๆ ได้โดยไม่มีความเชื่อทั้งสาเหตุแห่งการกระทำในปัจจุบันและผลที่จะได้รับในอนาคต ผลของกรรมที่เขาทำจึงจัดเป็นครุกรรมมีลำดับการส่งผลให้ไปสู่อบายภูมิก่อนกว่ากรรมอื่น ๆ ส่วนผู้ที่ประกอบกุศลกรรมซึ่งจัดเป็นกุศลครุกรรมนั้นคือมหัคคตกุศลกรรม ๙ โดยมีฌานจิตประเภทต่าง ๆ มีคุณธรรมมากกว่าสูงกว่าฌานอื่นที่ต่ำลงมา ย่อมจะส่งผลในลำดับก่อนกว่าเป็นธรรมดาตามหลักการแห่งอำนาจผลฌานสมาบัติที่มีองค์ธรรมประเภทต่าง ๆ ที่มีประกอบอยู่ในฌานจิตนั้น

๒.อาสันนกรรม หมายถึง กรรมที่มีเกิดขึ้นในเวลาคนเรากระทำก่อนใกล้ตายขณะจิตดับลงเรียกว่า"จุติจิต" คนเราก่อนที่จะตายย่อมจะมีมโนกรรมเกิดขึ้นโดยกรรมอารมณ์ กรรมนิมิต และคติมิมิตให้หวนระลึกถึงกรรมดีกรรมชั่วที่ปรากฏขึ้นแล้วจึงทำให้จิตยึดเอาเป็นอารมณ์ก่อนตาย หรือก่อนที่จิตจะทำหน้าที่จุติกิจ เมื่อจิตยึดอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งทั้งดีและไม่ดี ย่อมจะส่ง

ผลให้จิตไปปฏิสนธิในสุคติภูมิหรือทุคคติภูมิ โดยมีองค์ธรรมประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ ดังนั้น การกระทำดังกล่าวจึงจัดว่าเป็นอาสันนกรรม

ตัวอย่างกรณีของพระติสสะ[๖๓] ก่อนมรณภาพจิตของท่านยึดติดกับจีวรเนื้อดีที่โยมพี่สาวถวาย พอท่านมรณภาพไปแล้วจึงเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานคือเกิดเป็นเล็นตัวเล็ก ๆ อยู่ภายในจีวรนั้นด้วยอำนาจของโลภมูลจิต หรือกรณีของนายโกตุหลิกะ[๖๔] ก่อนตายมีความคิดว่าการเกิดเป็นสุนัขของท่านเศรษฐีนี้ดี เพราะได้กินข้าวผสมน้ำนมทุกวัน แต่ว่าตนเองนั้นเกิดเป็นมนุษย์ทั้งชาติยังไม่ได้บริโภคอาหารชนิดที่เลิศรสเหมือนอย่างสุนัขนี้กินเลย เมื่อเขาตายไปจึงเกิดอยู่ในท้องของนางสุนัขนั้นด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ กรรมนิมิต และคตินิมิตที่รับเอาไว้ในเวลาใกล้ตาย ดังนั้น กรรมดังกล่าวจึงจัดว่าเป็นกรรมที่มีลำดับให้ผลก่อนเวลาตายคืออาสันนกรรม มีข้อสังเกตว่าอาสันนกรรมนั้นจะเป็นมโนกรรมคือความคิดเห็นภายในจิตใจเป็นส่วนใหญ่

๓.อาจิณณกรรม หมายถึง กรรมที่มีการกระทำซ้ำ ๆ บ่อย ๆ อยู่เสมออย่างต่อเนื่องโดยเป็นการสั่งสมกรรมทั้งที่เป็นอกุศลกรรมและกุศลกรรม กรรมประเภทนี้จะให้ผลในปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางร่างกาย ทางวาจา และทางใจ กระทำกรรมเมื่อใด ย่อมจะได้รับผลเมื่อนั้น ยกเว้นแต่ว่าบุคคลเมื่อใกล้ตายย่อมไม่เคยทำกรรมหนัก(ครุกรรม)และเมื่อไม่มีอาสันนกรรมใกล้ตายเสียแล้ว กรรมประเภทนี้จึงจะส่งผลให้บุคคลนั้นได้รับในชาติที่ ๒ ต่อจากปัจจุบันชาตินี้ โดยมีองค์ธรรมประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ และมหากุศลจิต ๘ เท่านั้น กรรมดังกล่าวจึงจัดว่าเป็นกรรมที่ให้ผลมีลำดับหลังครุกรรมและอาสันนกรรม

๔.กฏัตตากรรม หมายถึง กรรมที่มีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ในกรณีที่มีการกระทำไม่ดีไว้ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ อย่างใดอย่างหนึ่งโดยไม่ถึงพร้อมประกอบด้วยองค์แห่งกรรมบถ เช่น การทำร้ายสัตว์เพียงให้บาดเจ็บเท่านั้น แต่ว่าไม่ได้ฆ่าสัตว์ให้ตายจึงไม่ถึงองค์แห่งการทำปาณาติบาต

หรือในกรณีที่มีการกระทำความดีในกุศลกรรมบถที่ยังไม่ครบองค์แห่งเจตนา เช่น การทำบุญที่บกพร่องด้วยเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาเจตนาทั้ง ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ปุพพเจตนา คือ ความตั้งใจเริ่มแรกก่อนทำบุญ (๒)มุญจเจตนา คือ ความตั้งใจขณะกำลังทำบุญ (๓) อปรเจตนา คือ ความตั้งใจหลังจากทำบุญ ขณะที่บุคคลกระทำบุญกุศลอาจจะเกิดความตระหนี่เสียดายขึ้นมา การทำบุญนั้นย่อมจะมีผลไม่สมบูรณ์ กรรมประเภทนี้มีลำดับแห่งการให้ผลหลังจากครุกรรม อาสันนกรรม และอาจิณณกรรมที่ไม่ได้ให้ผลแล้ว กฏัตตากรรมนี้จึงส่งผลให้ในลำดับสุดท้าย โดยมีองค์ธรรมประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ ดวง และประกอบด้วยมหากุศลจิต ๘ ดวง

---

[๖๓] พระพุทธโฆษาจารย์,ธมฺมปทฏฺฐกถา (ตติโย ภาโค), พิมพ์ครั้งที่ ๒๐,หน้า ๕.

[๖๔] เรื่องเดียวกัน (ภาค ๒), หน้า ๑๐.

กรรมประเภทที่ ๓ คือ ปากกาล หมายถึง การกำหนดเวลาที่จะให้ผลของการกระทำ การกระทำทุกอย่างนั้นย่อมจะต้องมีการให้ผลสืบต่อไปอีก ไม่ว่าจะเป็นปัจจุบัน อนาคต หรือชาติต่อ ๆ ไป ตามวาระของกรรมนั้นโดยมีการจำแนกออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑.ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน การกระทำที่ให้ผลในชาตินี้ กรรมประเภทนี้ย่อมจะส่งผลแห่งการกระทำให้เป็นที่ประจักษ์ปรากฏแก่ผู้ที่ทำกรรมเอง ทั้งดีและไม่ดี ย่อมจะต้องได้รับผลแห่งกรรมนั้นในชาตินี้ เช่น นายมหาทุคคตะ[59] ผู้ยากจนขัดสนมากได้ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะแล้วมีผลานิสงส์ได้เป็นเศรษฐีในวันนั้น

หรือนายปุณณะกับภริยาผู้เป็นคนยากไร้ทำไร่ทำนาได้ถวายภัตตาหารแด่ท่านพระสารีบุตรเถระผู้ที่ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วมีผลได้เป็นเศรษฐีภายใน ๗ วัน[60] เป็นต้น นี่คือตัวอย่างผลของการกระทำความดีแล้วจึงได้บุญกุศลอย่างมหาศาลประเภทเห็นผลทันตาในปัจจุบัน

ส่วนผลแห่งการกระทำความชั่วย่อมจะส่งผลให้ได้รับในชาตินี้เหมือนกัน เช่น กรณีนางกิญจมาณวิกาผู้ที่กล่าววาจาใส่ร้ายพระพุทธเจ้าว่าทำให้เธอมีครรภ์[61] หรือนายนันทมาณพผู้ที่ข่มขืนภิกษุณีอุบลวรรณาเถรี[62] ทั้ง ๒ คนนี้ถูกแผ่นดินสูบในวันนั้น หรือแม้แต่กรณีของพระเจ้าสุปปพุทธะผู้ที่มีความแค้นเคืองพระพุทธเจ้าว่าทอดทิ้งพระราชธิดาของพระองค์ และมีส่วนที่ทำพระราชโอรสให้เป็นผู้มีเวรต่อกัน ท้าวเธอจึงรับสั่งให้ปิดทางเดิน เพื่อไม่ให้พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในเมืองจึงถูกแผ่นดินสูบภายใน ๗ วัน[63]

ทั้ง ๓ กรณีเป็นผลแห่งพลังอำนาจของอกุศลกรรมตามหลักของพระอภิธรรมอธิบายว่าตัวเจตนากรรมในชวนจิตดวงที่ ๑ ซึ่งคอยให้ผลคือวิบากในปัจจุบันชาตินี้ แต่ว่าในภาษาชาวบ้านนิยมเรียกกันว่า"กรรมเห็นทันตา" คือมีผลของกรรมที่เห็นอย่างประจักษ์แก่สายตาในขณะทำกรรมเสร็จลงแล้ว

๒.อุปปัชชเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในอนาคตหรือให้ผลในชาติหน้าอันเป็นชาติที่ ๒ ต่อมาจากปัจจุบันชาตินี้ การกระทำกรรมทั้งอกุศลกรรมและกุศลกรรมนั้นด้วยอำนาจแห่งเจตนากรรมในชวนจิตดวงที่ ๑ ซึ่งไม่มีโอกาสให้ผลแห่งการกระทำในชาตินี้ แต่ว่าชวนจิตดวงที่ ๗ ย่อมจะส่งผลกรรมให้ในชาติหน้าหรือชาติที่ ๒ ต่อไปตามสมควรแก่การกระทำกรรมนั้น ๆ

---

[59] พระพุทธโฆษาจารย์,ธมฺมปทฏฺฐกถา (จตุตฺโถ ภาโค), พิมพ์ครั้งที่ ๒๗,หน้า ๓๐.

[60] เรื่องเดียวกัน(ภาค ๖), หน้า ๑๖๙.

[61] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๔๙-๔๕.

[62] เรื่องเดียวกัน (ภาค ๓), หน้า ๑๔๑.

[63] เรื่องเดียวกัน(ภาค ๕), หน้า ๔๓.

กรณีพระนางมัลลิกาผู้เป็นราชเทวีของพระเจ้าปัสเสนทิโกศลแห่งเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล พระนางเป็นผู้ถวายอสทิสทานคือทานที่ไม่มีใครเหมือนในพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นการทำบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ แต่พอพระนางใกล้สิ้นพระชนม์มิได้ระลึกถึงผลแห่งทานอันนั้น แต่พระนางกลับมาระลึกถึงอาสันนกรรมคือมุสาวาทที่พระนางกล่าวแก่พระสวามีที่มาปรากฏเป็นกรรมนิมิตให้จิตยึดเป็นอารมณ์ เมื่อพระนางสิ้นพระชนม์แล้วจึงไปบังเกิดในนรก ๗ วันด้วยผลของอกุศลกรรม ต่อจากนั้นในวันที่ ๘ จึงไปเกิดในสวรรค์ด้วยผลของกุศลกรรม[๒๔] กรณีดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงชวนจิตดวงแรกไม่ได้ให้ผลในชาติแรก แต่ว่าชวนจิตดวงที่ ๗ นั้นจะให้ผลในชาติที่สอง

๓.อปราปริยเวทนียกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลต่อไปในอนาคตไม่ว่าจะเป็นในชาติที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ สืบไปอีก ด้วยอำนาจแห่งการกระทำทั้งที่ดีและไม่ดี เพราะเจตนากรรมในชวนจิตดวงที่ ๑ ไม่ส่งผลในชาตินี้ และชวนจิตดวงที่ ๗ ไม่ส่งผลในชาติที่สองแล้ว เจตนากรรมในชวนจิตดวงที่ ๒ ดวงที่ ๓ ดวงที่ ๔ ดวงที่ ๕ ดวงที่ ๖ ดวงใดดวงหนึ่งจึงจะส่งผลให้เมื่อมีโอกาสมาถึงในชาติต่อ ๆ ไป

๔.อโหสิกรรม หมายถึง กรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผลใด ๆ ได้อีก เพราะว่าเป็นกรรมที่ไม่สามารถอำนวยผลอีกแล้ว เพราะหมดเวลาแห่งการให้ผลแห่งการกระทำ เช่น กิริยาจิต ย่อมไม่มีอำนาจส่งผลอะไรเลย ซึ่งเป็นเพียงอาการสักแต่ว่ากระทำเท่านั้น แล้วจึงหมดสิ้นกันไปโดยไม่ก่อให้เกิดวิบากอันใดได้อีก เช่น พระอรหันต์ยิ้มเพราะเห็นความเสียงดังอันเกิดมาจากโรงทานแล้วจึงมีความดำริในใจว่าเรามีความละโมบในอาหารหมดแล้ว เป็นต้น

กรรมประเภทที่ ๔ คือ ปากฐาน หมายถึง ที่ตั้งแห่งวิบากจิตซึ่งเกิดขึ้นมาจากอกุศลกรรมและกุศลกรรม กล่าวโดยการเกิดขึ้นของจิตที่เรียกว่า"จิตตุปบาท" นั้นย่อมมีการจำแนกออกเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. ที่ตั้งแห่งวิบากจิตที่เกิดจากอกุศลกรรม
๒. ที่ตั้งแห่งวิบากจิตที่เกิดจากกามาวจรกุศลกรรม
๓. ที่ตั้งแห่งวิบากจิตที่เกิดจากรูปาวจรกุศลกรรม
๔. ที่ตั้งแห่งวิบากจิตที่เกิดจากอรูปาวจรกุศลกรรม[๒๕]

ปากฐาน คือ ฐานที่ตั้งแห่งการให้ผลของกรรม การกระทำด้วยอำนาจภูมิที่ให้ผล หมายถึง การกระทำกรรมใด ๆ ก็ตาม กรรมเหล่านั้นจะให้ผลในกาลเวลาใด ให้ผลเป็นอะไร

---

[๒๔] พระพุทธโฆษาจารย์, ธมฺมปทฏฺฐกถา (ปญฺจโม ภาโค), หน้า ๑๘๐.

[๒๕] ขุนสรรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม,ปริจเฉทที่ ๕,หน้า ๕๖.

และที่ไหนบ้างนั้น ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงการเกิดขึ้นของอกุศลกรรมและกุศลกรรม ซึ่งมีกามาวจรกุศลกรรม รูปาวจรกุศลกรรม และอรูปาวจรกุศลกรรมไปพร้อม ๆ กันอย่างนี้ คือ

๑.การเกิดขึ้นของอกุศลกรรมนั้นจะขอกล่าวโดยจิตตุปบาทคือการเกิดขึ้นแห่งจิต อกุศลกรรมย่อมจะเกิดขึ้นได้ด้วยอกุศลจิต ๑๒ คือ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ และโมหมูลจิต ๒ อกุศลกรรมนั้นเกิดขึ้นทางทวารมี ๓ อย่าง คือ กายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร โดยมีการจำแนกเป็นกายกรรม คือ กายวิญญัติ วจีกรรม คือวจีวิญญัติ และมโนกรรมที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ

แต่ว่าโดยกรรมบถ คือ หนทางกระทำกรรมมี ๑๐ อย่าง คือ กายกรรม ๓ ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการละเมิดทางเพศ จัดเป็นกายทุจริต วจีกรรม ๔ ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ จัดเป็นวจีทุจริต และมโนกรรม ๓ ได้แก่ การเพ่งเล็งอยากได้ของเขา การคิดพยาบาท และความเห็นผิด จัดเป็นมโนทุจริต ที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นการแสดงเหตุแห่งการเกิดขึ้นของจิตเรียกว่า "จิตตุปบาท" โดยการอาศัยเหตุมาจากอกุศลกรรมที่ได้ทำไว้นั่นเอง

ที่ว่าอกุศลกรรมจะส่งผลเมื่อใดนั้น อกุศลกรรมนั้นย่อมจะส่งผลในปฏิสนธิกาล อกุศลกรรมย่อมจะให้ผลในชาติหน้าหรือในอนาคต มิใช่ว่าส่งผลในชาติปัจจุบันนี้เพียงอย่างเดียว อกุศลกรรมจะให้ผลในชาติปัจจุบันนี้เพียงชั่วขณะหรือเพียงชั่วคราวเท่านั้น แต่ว่าการให้ผลในปฏิสนธิกาลแห่งการสืบต่อแห่งภพนั้นจะเป็นไปตลอดชาตินั้นเลยทีเดียว

ที่ว่าอกุศลกรรมให้ผลเป็นอะไรนั้น อกุศลกรรมให้ผลแห่งกรรมมีการนำไปปฏิสนธิให้สัตว์เกิดในอบายภูมิบ้าง ในมนุษยภูมิ เป็นต้น และให้ผลที่เป็นไปในปัจจุบันคือการได้เห็น การได้ยินสิ่งทั้งดีและไม่ดี และที่ว่าอกุศลกรรมให้ผลที่ไหนนั้น อกุศลกรรมย่อมให้ผลในปฏิสนธิกาล อกุศลกรรมนั้นจะส่งผลให้อกุศลจิต ๑๑ (ยกเว้นอุทธัจจจิต ๑)เกิดขึ้นด้วยอำนาจปฏิสนธิในอบายภูมิ ๔ ได้แก่ นรก เปรต สัตว์ดิรัจฉาน และอสุรกาย ส่วนในปวัตติกาล อกุศลกรรมส่งผลให้อกุศลวิบากจิต ๗ มีการเห็น การฟังที่ไม่ดี เป็นต้น ในกามภูมิ ๑๑ และในรูปภูมิ ๑๕

มีข้อสังเกตอยู่ว่า อุทธัจจจิตในอกุศลจิต ๑๒ นั้นไม่มีกำลังพอที่จะส่งผลกรรมให้เกิดในปฏิสนธิกาล เพียงแต่ส่งผลได้ในปวัตติกาลเท่านั้น เพราะความที่มีจิตซัดส่ายไปในอารมณ์ที่หลากหลายอารมณ์ เพราะไม่ปักใจลงไปในอารมณ์ประเภทใดประเภทหนึ่งได้ จึงทำให้ไม่มีแรงกำลังที่จะให้ผลใด ๆ ได้

อุปมาเหมือนกับบุคคลที่สานภาชนะใช้สอยโดยมีการสานตะกร้าเป็นต้น ซึ่งยังไม่สำเร็จเลย ย่อมหันไปสานกระบุง แต่พอสานไม่ทันเสร็จจึงหันไปสานกระจาด แต่พอสานกระจาดยังไม่ทันเสร็จจึงหันไปสานชะลอมบ้าง สานเข่งบ้าง สานบุ้งกี๋บ้าง ซึ่งยังไม่ทันที่จะสำเร็จเป็นภาชนะที่ใช้สอยได้แต่ประการใด ซึ่งเหมือนกับอุทธัจจจิตที่ไม่มีพลังส่งผลให้วิบากจิตเกิดใน

ปฏิสนธิกาล ดังนั้น ที่กล่าวมาทั้งหมดจึงรวมเรียกว่า"อกุศลจิตตุปบาท" คือการเกิดขึ้นของจิตที่เป็นอกุศลซึ่งเป็นที่ตั้งของวิบากจิตที่เกิดขึ้นจากอกุศลกรรมในปากฐานข้อแรก

๒.การเกิดขึ้นของกามาวจรกุศลกรรมโดยจิตตุปบาทแล้ว ย่อมจะมีการเกิดขึ้นของมหากุศลจิต ๘ ดวง แต่กล่าวโดยกรรมทวารเกิดได้ ๓ ทาง คือ ทางกายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร จัดเป็นกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม และยังจัดเป็นกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ซึ่งเกิดมาจากกุศลกรรมบถ ๑๐ และบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ รวมความแล้ว กามาวจรกุศลกรรมย่อมจะเกิดขึ้นได้ด้วยการประกอบคุณงามความดีคือการให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญจิตภาวนาในบุญกิริยาวัตถุ ๓ หรือในบุญกิริยาวัตถุ ๑๐

กามาวจรกุศลกรรมย่อมส่งผลในปฏิสนธิกาลให้เกิดเป็นมนุษย์ในมนุษยภูมิและให้เกิดเป็นเทวดาในเทวภูมิ ๖ ส่วนในปวัตติกาลนั้น กามาวจรกุศลกรรมย่อมจะส่งผลให้มหากุศลจิต ๘ เกิดเป็นมหาวิบากจิต ๘ โดยเกิดขึ้นในกามสุคติภูมิ ๗ ซึ่งทำหน้าที่ภวังคจิต ตทาลัมพนกิจและจุติกิจ และย่อมจะทำให้เกิดอเหตุกกุศลวิบากจิต ๘ เกิดขึ้นในกามภูมิ ๑๑ โดยทำหน้าที่เห็นได้ยินแต่สิ่งที่ดีงามเท่านั้น เป็นต้น และยังให้เกิดอเหตุกกุศลวิบากจิต ๕ ดวง คือ จักขุวิญญาณจิต ๑ ดวง โสตวิญญาณจิต ๑ ดวง สัมปฏิจฉันนจิต ๑ ดวง และสันตีรณจิต ๒ ดวง ในรูปภูมิ ๑๕ โดยยกเว้นอสัญญสัตตภูมิเท่านั้น

มหากุศลจิต ๘ ดวงที่จัดเป็นเป็นมหากุศลกรรมย่อมจะให้ผลต่างกันได้ เพราะจะต้องขึ้นอยู่กับเจตนาที่กำกับอยู่ในการกระทำนั้น ๆ ว่าจะยิ่งกว่าหรือหย่อนกว่ากันในเจตนาทั้ง ๓ กาล คือ ความตั้งใจก่อนลงมือกระทำการ ความตั้งใจขณะกำลังกระทำการ ความตั้งใจหลังกระทำการเสร็จลงแล้ว

นอกจากนั้นยังมีกาลพิเศษอยู่อีกอย่าง คือ อปราปรเจตนา หมายถึง ความตั้งใจในการกระทำซึ่งสำเร็จผ่านไปนานมากแล้ว ถ้ามีเจตนาดีทุกระยะหรือทุกขณะกาลเวลาแล้ว ย่อมจะส่งผลอย่างสูงสุดเรียกว่า"อุกกัฏฐะ" คือมีความดีอย่างยิ่งหรือมีความดีอย่างอุกฤษฏ์ แต่ถ้ามีเจตนาดีหย่อนไปบางขณะบางเวลาหรือบางโอกาสเรียกว่า"โอมกะ"คือผลที่ได้รับในมหากุศลกรรมจะหย่อนหรือเพลาลงไปบ้าง ดังนั้นจึงรวมเรียกที่ตั้งแห่งการเกิดขึ้นของการกระทำกุศลกรรมนี้ว่ากามาวจรกุศลจิตตุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นของจิตที่เป็นกุศลซึ่งยังเป็นไปอยู่ในห้วงของความใคร่ยินดีปรารถนาในกามารมณ์หรือกามคุณ ๕ มีรูปเป็นต้น

๓.การเกิดขึ้นแห่งรูปาวจรกุศลกรรมนั้น ถ้าจะกล่าวโดยจิตตุปบาทแล้วย่อมจะมีการเกิดขึ้นของจิตอยู่ ๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ ซึ่งจำแนกได้ตามฌานที่เป็นกุศลตั้งแต่ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจมฌาน แต่กล่าวโดยกรรมทวารแล้วย่อมจะมีทางที่เกิดรูปาวจรกุศลกรรมโดยทางมโนทวาร และจัดเป็นมโนกรรมเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพราะเป็น

กรรมอันเกิดแต่การเจริญจิตภาวนาทางมโนทวารวิถี โดยไม่มีการใช้ทางกายทวารและวจีทวารคือทางกายวิญญัติและวจีวิญญัติแต่ประการใด เพราะว่าจะมีแต่การเพ่งอารมณ์ทางมโนทวารเพียงอย่างเดียวโดยการปฏิบัติกรรมฐาน ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับการให้ทานและการรักษาศีล เพราะว่าการให้ทานและการรักษาศีลคือขั้นตอนของการเกิดขึ้นแห่งกามาวจรกุศลกรรม

ส่วนการเกิดขึ้นของรูปาวจรกุศลกรรมว่าโดยอารมณ์กรรมฐานแล้วย่อมจะมีอารมณ์กรรมฐาน ๒๖ อย่าง คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑ พรหมวิหาร ๔ ทำให้เกิดขึ้น แต่ว่าโดยสมาธิแล้ว รูปาวจรกุศลกรรมย่อมจะเกิดอัปปนาสมาธิคือสมาธิที่แนบแน่นกับอารมณ์จนสามารถทำให้เกิดฌานสมาบัติ และรูปาวจรกุศลกรรมนั้นยังส่งผลให้เกิดในรูปพรหมและเกิดในรูปภูมิ ๑๖ ตามชั้นแห่งรูปฌาน ซึ่งเป็นรูปาวจรวิบากจิตในปฏิสนธิกาลโดยรวมเรียกว่ารูปาวจรกุศลจิตตุปบาท คือ การเกิดขึ้นของจิตที่เป็นกุศลในรูปภพ

๔.การเกิดขึ้นแห่งอรูปาวจรกุศลกรรมนั้นว่าโดยจิตตุปบาทแล้ว ย่อมจะมีการเกิดขึ้นอยู่ ๔ ประเภทด้วยกัน คือ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ดวง ตามอรูปฌานซึ่งมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์คืออากาสานัญจายตนะ หมายถึง การกำหนดที่ว่างโดยหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ วิญญาณัญจายตนะหมายถึง การกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ อากิญจัญญายตนะ หมายถึง การกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ มาเป็นอารมณ์ และเนวสัญญานาสัญญายตนะ หมายถึง การกำหนดภาวะที่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ ซึ่งจัดว่าเป็นกรรมที่เกิดขึ้นทางมโนทวารเพียงอย่างเดียว ย่อมเป็นการเกิดขึ้นด้วยการเจริญจิตในสมถภาวนาบำเพ็ญสมาธิเท่านั้น[๖] แต่ว่าโดยสมาธิแล้วจัดเป็นอัปปนาสมาธิที่เกิดขึ้นทางมโนทวารวิถี และยังส่งผลให้เกิดอรูปาวจรวิบากจิตในอรูปพรหมในอรูปภูมิ ๔ ตามลำดับชั้นของอรูปฌานนั้นในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล รวมเรียกว่า อรูปาวจรกุศลจิตตุปบาท คือการเกิดขึ้นของจิตที่เป็นกุศลในอรูปภพ

ดังนั้น การกระทำคือกรรมจึงมีความหมายมากที่สุดในหลักพระอภิธรรมตามแนวคิดเชิงพุทธจริยศาสตร์ เพราะการกระทำของมนุษย์ทั้งหมดนั้นจะเป็นการกระทำที่มีคุณค่าทางพุทธจริยธรรมกำกับอยู่ด้วยเสมอโดยมีพื้นฐานทางศีลธรรมประกอบอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งเกิดมาจากความตั้งใจคือเจตจำนง(Will)ในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดเป็นกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่เป็นอกุศลและกุศล เพราะพฤติกรรม(Behavior)ทั้งหมดของมนุษย์ที่ได้แสดงออกมาอย่างเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนทางกายภาพคือทางกายวิญญัติและวจีวิญญัติ และพฤติกรรมที่ไม่ปรากฏออกมาอย่างเป็นรูปธรรมที่มีความสำคัญมากที่สุดคือมโนกรรมจัดเป็นสภาพนามธรรมได้แก่ความคิด ความนึก ความรู้สึก ความเห็น ความเชื่อ ย่อมสอดคล้องกับหลักพุทธพจน์ที่ว่า"ธรรม

---

[๖] Jayasuriya, W.F., The Psychology and Philosophy of Buddhism, (Kauala lumpur : Buddhist Missionary Society, 1976), p.63.

ทั้งหลายมีใจเป็นสภาพเกิดก่อนสภาวธรรมอื่น ๆ จิตใจสำคัญที่สุด และการกระทำนั้นย่อมจะเกิดขึ้นที่ใจ"[๖๓] หรือว่า "โลกอันจิตย่อมนำไปอันจิตชักมา"[๖๔] คำว่า"โลก" นั้น หมายถึง สัตว์โลกในที่นี้จึงหมายเอามนุษย์นั่นเอง ซึ่งเป็นสัตว์โลกประเภทหนึ่งที่มีอยู่ในโลกนี้ โดยความเป็นสัตว์ที่มีเหตุผลต่อการกระทำ ย่อมมีความรู้สึกสำนึกรับผิดชอบต่อการกระทำเสมอ

ดังนั้น พฤติกรรมทางกายภาพจะเกิดขึ้นได้จะต้องอาศัยจิตและเจตสิกเป็นปัจจัยในขั้นพื้นฐานซึ่งทำให้เกิดขึ้น เพราะว่ามนุษย์ในพระอภิธรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยสิ่ง ๒ อย่าง คือรูปและจิต(รูปธรรมและนามธรรม) หมายถึง ร่างกายและชีวิตจิตใจทั้งสองอย่างนี้มาประกอบกันเข้าเป็นมนุษย์ที่มีความสามารถดำเนินกิจกรรมของชีวิตอยู่ได้โดยมีการเคลื่อนไหวอยู่ในสังคมของมนุษย์ตลอดเวลา โดยที่สิ่งทั้ง ๒ ดังกล่าวจะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้ "ทั้งนามและรูปจะต้องอุบัติด้วยกันเป็นปัจจัยให้แก่กันและกันเกิดขึ้น ลำพังเพียงนามอย่างเดียวไม่สามารถจะเกิดเป็นชีวิตได้"[๖๕] เพราะไม่สามารถจะแยกออกจากส่วนประกอบของกันและกันได้

อุปมาเหมือนรถยนต์จะต้องมีปัจจัยพื้นฐานมาประกอบกันเข้าโดยมีตัวรถและโครงสร้างส่วนอื่น ๆ เช่น เครื่องยนต์ ล้อรถ และอีกชิ้นส่วนอย่างหนึ่งที่สำคัญคือแบตเตอรี่ที่สามารถทำให้เกิดพลังงานไฟฟ้าที่จะใช้สตาร์ทเครื่องยนต์ให้วิ่งขับเคลื่อนไปได้ฉันใด มนุษย์ย่อมจะต้องเป็นฉันนั้นเหมือนกัน พลังงานไฟฟ้าจึงเปรียบเหมือนจิตของมนุษย์ ส่วนประกอบของรถยนต์ที่เหลือจึงเปรียบเหมือนรูปของมนุษย์

แท้ที่จริงแล้วลักษณะทางกายภาพและลักษณะชีวภาพทางจิตของมนุษย์ที่พุทธปรัชญาเรียกว่า"นามรูป"จะมีความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันอย่างใกล้ชิด ท่านเดวิด คาลูปาฮานา (David Kalupahana)กล่าวว่า"การอธิบายมนุษย์ด้วยการเกิด-ดับภายใต้กฎปฏิจจสมุปบาทเท่ากับเป็นการกำจัด"ผีในเครื่องจักร"โดยมิได้ละทิ้งส่วนใดส่วนหนึ่งของเครื่องจักร"[๖๖] เพราะว่ากิจกรรมทางกายภาพจะต้องอาศัยสมรรถนะภาวะ(Potentiality)หรือศักยภาพของกระบวนการทางจิตอย่างมีประสิทธิภาพให้ดำเนินอยู่ได้โดยเป็นตัวพลังงานให้เกิดการเคลื่อนไหวออกมาเป็นความประพฤติ (Conduct)หรือพฤติกรรม(Behavior)ของมนุษย์ทั้งดีและชั่วร้ายอยู่เสมอ

การกระทำคือกรรมที่ได้อภิปรายมาแล้วตามนัยพระอภิธรรมจึงถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาเจตสิกอยู่ภายในจิตทั้งที่เป็นอกุศลและกุศล ย่อมจะสำเร็จเป็นผล

---

[๖๓] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๑ / ๑๕.

[๖๔] สํ.ส. (บาลี) ๑๕ / ๖๒ / ๔๔.

[๖๕] Gorkom, Nina Van, **Abhimamma in Daily Life**, (Bangkok : Dhamma Study Group, 1975), p. 89.

[๖๖] เนื่องน้อย บุณยเนตร ผศ., **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม** : โลกทัศน์ในพุทธปรัชญาและปรัชญาตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๔.

วิบากกรรมโดยเริ่มตั้งแต่การปฏิสนธิของมนุษย์ภายในครรภ์ ย่อมปรากฏเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และมีการดำเนินไปสู่กระบวนการทำงานของจิตโดยยกขึ้นสู่วิถีจิตย่อมเป็นไปตามกระบวนการทำงานจนถึงชวนจิตที่มีการเสพเสวยรสแห่งอารมณ์ที่ดีและไม่ดีแล้ว มนุษย์จึงได้แสดงออกมาทางด้านพฤติกรรมดีและชั่วร้ายให้ปรากฏออกมาอย่างเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนซึ่งเป็นหลักการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคนที่สร้างพฤติกรรมขึ้นมา ย่อมจะมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับหลักจริยธรรมที่เป็นความประพฤติดีและชั่ว หรือมีพฤติกรรมที่สุจริตและทุจริตเสมอ

สรุปว่า มนุษย์ย่อมจะมีการกระทำที่ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ของศีลธรรม(Moral) หรือว่าผิดศีลธรรม(Immoral)หรือไม่ ย่อมจะต้องมีการกระทำที่เป็นการบ่งชี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางจริยธรรม(Ethical Value)ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องคุณธรรม(Virture)หรือมโนธรรม(Conscience) ความรู้สึกสำนึกต่าง ๆ หรือแม้แต่พันธะหน้าที่(Obligation)แห่งการกระทำของมนุษย์ ตลอดถึงประเด็นปมปัญหาของการกระทำที่มีความขัดแย้งกันทางด้านศีลธรรม หรือเป็นการกระทำที่มีการฝ่าฝืนมโนธรรมเป็นต้นหรือไม่นั้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้มีการดำเนินการอภิปรายแต่ละประเด็นปัญหาที่มีต่อข้อสมมติฐานของกุศลกรรมและอกุศลกรรมในพระอภิธรรมต่อไปตามลำดับ

๓.๑.๓ ปัญหาเกี่ยวกับความดี

ความดีในพระอภิธรรม ถ้าเราจะวิเคราะห์เกี่ยวกับความดีว่ามีความหมายอย่างไร ความดีนั้นจะให้คำจำกัดความได้หรือไม่ ความดีนั้นมีคุณค่าอยู่ในตัวเองเชิงอัตวิสัย(Subjective)หรือเชิงปรวิสัย(Objective) ความดีดังกล่าวนี้จะมีคุณค่าภายในตัวเอง(Intrinsic Value)หรือมีคุณค่าภายนอกตัวเอง(Extrinsic Value) และความดีนั้นมีกี่ระดับ ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์ความดีในพระอภิธรรมตามกระบวนการแห่งแนวความคิดของพุทธจริยศาสตร์ ดังนี้

๓.๑.๓.๑ ความหมายของความดี

คำว่า "ความดี(Goodness)" มาจากคำภาษาบาลีว่า "กุสล" แต่ภาษาไทยใช้คำว่า "กุศล" แปลว่า ความดี ความเฉลียวฉลาด ความสะอาด ความหมดจด ความไม่มีโทษ และให้ผลอันเป็นความสุข ความดีในความหมายดังกล่าวนี้ตามหลักการของพระอภิธรรมอธิบายว่า"กุศล ศัพท์ในเบื้องต้น ย่อมปรากฏในความไม่มีโรค ความไม่มีโทษ ความฉลาด และมีผลวิบากที่เป็นความสุข"[๑๑] ในกุศลศัพท์มีคำอธิบายว่า "สภาวะทั้งหลายเหล่าใด ย่อมทำลายธรรมทั้งหลายที่เป็นบาปอันน่ารังเกียจ ย่อมยังธรรมอันน่ารังเกียจให้สั่นไหวคือให้หวั่นไหว ได้แก่ ย่อมกำจัด เหตุนั้น สภาวะทั้งหลาย

[๑๑] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๙๕.

เหล่านั้น จึงชื่อว่า กุศล"[๖๒] กุศลนั้นเป็นคำนาม หมายถึง สิ่งที่ดีที่ชอบ บุญ ซึ่งเป็น คำวิเศษณ์ หมายถึง ฉลาด[๖๓] กุศล แปลตามศัพท์ว่า ฉลาด ชำนาญ สบาย เอื้อหรือเกื้อกูล เหมาะ ดีงาม เป็นบุญ คล่องแคล่ว ตัดโรค หรือตัดสิ่งชั่วร้ายน่ารังเกียจ[๖๔]

จากความหมายของความดีดังกล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยจึงขอสรุปว่าความดีคือสภาวะของสิ่งที่มีความดีงามอย่างมีคุณค่า หรือสภาพที่เป็นสิ่งสะอาดบริสุทธิ์หมดจด เป็นสิ่งที่ปราศจากโทษทั้งปวง และเป็นสิ่งที่ไม่มีโรคภัยคือกิเลส(Vice)อันเป็นเครื่องเศร้าหมองทางจิตใจ ความดีเป็นความเฉลียวฉลาดจัดว่าเป็นบุญที่มีผลคอยชำระล้างมลทินภายในจิตใจโดยจะมีผลเป็นความสุขกายและสำราญใจ เพราะความดีมีสภาวะที่สามารถขจัดทำลายล้างอกุศลธรรมมีความชั่วร้ายเป็นต้น ซึ่งเป็นบาปอันเป็นที่น่ารังเกียจของมนุษย์ทั้งหลาย

ดังนั้น ความดีจึงเป็นสิ่งที่มีประโยชน์เกื้อกูลแก่มนุษย์ และความดีนั้นยังเป็นที่มาแห่งความประพฤติสุจริตทั้งหลายในโลกสำหรับมนุษย์ทุกคน ความดีคือกุศลในความหมายของพระอภิธรรมนั้นจึงมี ๕ ประการ[๖๕] คือ

๑. มีความหมายว่าไม่มีโรคปราศจากโรคเศร้าหมอง

๒. มีความหมายว่าดี มีความเกื้อกูล

๓. มีความหมายว่าฉลาด สุขุม

๔. มีความหมายว่าไร้โทษ ปราศจากโทษ

๕. มีความหมายว่าให้ผลอันเป็นความสุข

จากความหมายทั้ง ๕ ประการนี้ ความดีประการแรก หมายถึง ความไม่มีโรคภัยโดยมีสภาวะปลอดภัยจากโรคร้ายแรงคือกิเลสมีราคะ โทสะ โมหะ ซึ่งมีสภาพที่เศร้าหมองคอยรุมเร้าจิตใจให้ขุ่นมัว ความดีจึงมีสุขสภาพจิตใจที่แข็งแรงและเข้มแข็ง และคอยส่งเสริมสุขภาพจิตให้มีประสิทธิภาพในการใช้งานได้เป็นอย่างดีเลิศ ความดีประการที่สอง หมายถึง สิ่งที่มีสภาพดีงามมีสภาวะบริสุทธิ์ผ่องใส และสภาพสะอาดผ่องแผ้วสดใส และมีประโยชน์เกื้อกูลต่อมนุษย์

ความดีประการที่สาม หมายถึง ความมีสภาวะแห่งปัญญาซึ่งเป็นคุณสมบัติของบุคคลที่มีความเข้าใจในเหตุและผลในข้อเท็จจริงอย่างถูกต้องตามสภาวะธรรมทั้งหลาย ความดี

---

[๖๒] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๗๖.

[๖๓] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม** ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕, หน้า ๑๐๕.

[๖๔] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า๖๖๔.

[๖๕] กิตฺติวุฑฺโฒภิกฺขุ(นามแฝง), **ปรมัตถธรรม ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๖๒ ; ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร), **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม** ปริจเฉทที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๗) ,หน้า ๔๕.

ประการที่สี่ หมายถึง สภาพที่ปราศจากโทษความเสื่อมเสีย โดยปราศจากความบกพร่องและความผิดพลาดโดยประการทั้งปวง ย่อมเป็นความดีที่ไม่มีการตำหนิติเตียนจากวิญญูชน ความดีประการสุดท้าย หมายถึง สุขเวทนาหรือโสมนัสเวทนา ซึ่งมีสภาพที่ส่งผลให้เป็นความสุขสบายอันเป็นที่น่าปรารถนา น่าพึงพอใจ และน่าแสวงหาเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้น ความดีทั้ง ๕ ประการจึงเป็นสิ่งที่อำนวยประโยชน์มาให้แก่ชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ทุกคนในสังคม

๓.๑.๓.๒ ลักษณะคุณค่าของความดี

ความดีในพระอภิธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เราสามารถนิยามหรือให้คำจำกัดความได้ เพราะความดีย่อมจะมีสภาพที่สามารถกำหนดได้อย่างแน่นอนตายตัว โดยอาศัยสภาวะลักษณะที่แท้จริงของความดี เราสามารถพิจารณาจากวิเสสลักษณะคือลักษณะพิเศษประจำตัวของความดีโดยมีลักษณะ หน้าที่ ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐาน ตามสำนวนพระอภิธรรมเรียกว่า"ลักขณาทิจตุกะ"[๓๖] มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ความดีมีลักษณะไม่มีโทษ

๒. ความดีมีการกำจัดความชั่วร้ายเป็นหน้าที่

๓. ความดีมีความผ่องแผ้วเป็นผลปรากฏ

๔. ความดีมีโยนิโสมนสิการเป็นเหตุใกล้

จากความหมายดังกล่าว เราสามารถทราบถึงลักษณะคุณค่าทางจริยะอันเป็นธรรมชาติของความดีได้อย่างแน่นอนแล้วว่า ธรรมชาติของความดีในพระอภิธรรมนั้นมีคุณลักษณะที่ไม่มีโทษความผิด เพราะมีหน้าที่ทำลายความชั่วร้ายที่เป็นอกุศลทั้งหมด โดยมีสภาพที่บริสุทธิ์สะอาดหมดจด และมีการใส่ใจในการพิจารณาอย่างรอบคอบให้เกิดขึ้นในเวลาที่มนุษย์กระทำความดี ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าความดีในพระอภิธรรมนั้นเป็นความดีที่มีคุณค่าตามสภาวะที่มีเองเกิดเองตามธรรมชาติ โดยมิใช่เป็นคุณค่าที่เราจะไปกำหนดตั้งกฎเกณฑ์ให้มีคุณค่าของความดีตามสภาพแวดล้อมทางสังคมมนุษย์

แสดงว่าความดีดังกล่าวนั้น มีการกำหนดดีค่าโดยมีลักษณะที่แน่นอนตายตัวสม่ำเสมอโดยมีลักษณะทางธรรมชาติที่มีคุณค่าปรากฏภายในตัวเอง(Intrinsic Value)เรียกว่า "มีคุณค่าอยู่ภายในคือคุณค่าที่ตรงกับเป้าหมายโดยตรง"[๓๗] โดยเป็นสิ่งที่มีคุณค่าในตัวเอง เพราะความดีนั้นมนุษย์เราทุกคนต้องการที่จะแสวงหามาให้ได้ โดยมิใช่แค่จุดประสงค์หรือเพียงแค่เป้าหมายอัน

---

[๓๖] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๑๐๐.

[๓๗] กีรติ บุญเจือ ศ., **จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๗), หน้า ๗๓.

เป็นเพียงวิถี(Mean)ทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายสุดท้าย(End)อย่างอื่นอีก ดังนั้น ความดีในพระอภิธรรมนี้จึงเป็นความดีประเภทที่มีคุณค่าอยู่ภายในตัวเองเชิงปรวิสัย(Objective Goodness) โดยมีลักษณะที่มีอยู่ได้ด้วยการไม่ขึ้นอยู่กับการรับรู้หรือการพิจารณาของผู้ใด[๓๙]

หมายความว่า ความดีชนิดนี้มีสถานภาพอยู่ได้โดยลำพังตนเอง เพราะว่ามีความเป็นอิสระจากความคิดของคนเราไม่ว่าจะมีมนุษย์รับรู้หรือไม่ก็ตาม ธรรมชาติของความดีประเภทนี้ยังคงต้องมีอยู่ต่อไปตามกระบวนการแห่งธรรมชาติในหลักธรรมนิยามคือจิตนิยามและกรรมนิยามที่ปรากฏอยู่ในพุทธจริยศาสตร์ ซึ่งมีการกำหนดแน่นอนตายตัวและมีกฎเกณฑ์อยู่อย่างสม่ำเสมออย่างมีระเบียบแบบแผน โดยไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาหรือตามสภาพแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์ เพราะว่ามนุษย์ไม่ได้เป็นผู้กำหนดว่าดีหรือไม่ดี ซึ่งเป็นไปตามความรู้สึกว่าชอบหรือว่าไม่ชอบ น่าพึงพอใจ หรือว่าไม่น่าพึงพอใจเท่านั้น ตามทัศนะที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ความดีในพระอภิธรรมจึงจัดได้ว่าเป็นความดีที่มีลักษณะคุณสมบัติที่เป็นธรรมชาตินิยม(Naturalism)อีกประเภทหนึ่ง

สรุป ความดีนั้นมีคุณชาติที่มีลักษณะพิเศษประจำตัวโดยเฉพาะ ๔ ประการ คือ มีลักษณะไม่มีโทษคือความผิดศีลธรรม เพราะว่าเป็นปฏิปักษ์ต่อความมีโทษทางอาชญา มีสภาวะที่บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นหน้าที่ซึ่งคอยกำจัดความขุ่นมัวคือกิเลสชั่วร้ายโดยมีสภาพบริสุทธิ์เป็นผลปรากฏย่อมมีการกระทำไว้ในใจโดยอุบายอันแยบคายด้วยการพิจารณาด้วยสติปัญญาให้ทราบถึงเหตุและผลของการกระทำอันเป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้นแก่มนุษย์ทุกคน

๓.๑.๓.๓ แหล่งกำเนิดที่มาของความดี

ความดีในพระอภิธรรมนั้นย่อมจะต้องมีแหล่งกำเนิดที่มาหรือมีสาเหตุ(Cause) ของความดีอย่างแน่นอน เพราะถือว่าเป็นสิ่งสำคัญที่จะก่อให้เกิดความดีทั้งหลายขึ้นมาโดยเรียกชื่อว่า"เหตุ" หมายถึง สิ่งที่ทำให้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดมีขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไป[๔๐] สิ่งหรือเรื่องที่ทำให้เกิดผล เค้ามูล เรื่อง[๔๑]หรือเป็นธรรมที่ให้ผลธรรมเกิดขึ้นและให้ผลธรรมนั้นตั้งมั่นในอารมณ์และให้เจริญขึ้นได้[๔๒] หรือธรรมที่เป็นรากเง่า เค้ามูลที่ทำให้จิตที่เป็นอกุศล เป็นกุศล หรือเป็นอัพยากตะ[๔๓]

---

[๓๙] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ - ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๓.

[๔๐] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, หน้า ๑๖.

[๔๑] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, หน้า ๙๕๗.

[๔๒] วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิแนบ มหานีรานนท์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๙.

จากข้อความดังกล่าวแสดงว่าแหล่งที่มาของความดีคือกุศลเหตุหมายถึงมูลฐานของความเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความดี เพราะเป็นพื้นฐานของสิ่งที่เราเรียกว่า"ความดี" ถ้าไม่มีเหตุหรือแหล่งที่มาของความดีเสียแล้ว ความดีจะเกิดมีขึ้นไม่ได้ ดังนั้น จึงมีคำที่กล่าวไว้เสมอว่า ผลย่อมไหลมาแต่เหตุ หมายความว่า ผลจะเกิดมีขึ้นโดยลำพังตนเองไม่ได้ ย่อมจะต้องมีสาเหตุที่ทำให้เกิดขึ้นมาโดยมีแหล่งที่มาเสมอ ถ้าเหตุดีแล้ว ผลที่ปรากฏย่อมจะดี ถ้าเหตุไม่ดีเสียแล้ว ผลที่เกิดขึ้นมาย่อมจะต้องไม่ดี ซึ่งจะเป็นไปตามเหตุนั้นอย่างแน่นอนโดยไม่ต้องสงสัย

ดังนั้น ความดีจึงมีแหล่งที่มาหรือสาเหตุให้เกิดขึ้นที่เรียกว่า กุศลเหตุบ้าง กุศลมูลบ้าง ดังมีข้อความเชิงยืนยันที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกว่า

> สภาวธรรมที่เป็นกุศลเป็นไฉน กุศลมูล ๓ คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยกุศลมูลนั้น และกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลเป็นสมุฏฐาน สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่า กุศล[๔๓]

จากข้อความดังกล่าวได้อธิบายให้เราทราบว่า แหล่งที่มาของความดีคือกุศลมูลหมายถึง รากเง่าของความดี มีอยู่ ๓ ชนิด คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง นอกจากนั้นยังได้อธิบายถึงสภาวธรรมที่มีกลุ่มเจตสิก ๓ มีเวทนา สัญญา และสังขารที่ประกอบด้วยกุศลมูล และอธิบายถึงการกระทำที่มีพฤติกรรมที่สุจริตทางร่างกาย วาจา และจิตใจ ย่อมจะต้องมีกุศลเหตุเป็นพื้นฐาน สภาพอย่างนี้จึงจะเรียกว่า "ความดี"

ส่วนกรรมทั้ง ๓ ประเภท คือ กายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ และมโนกรรม ๓ มีแหล่งที่มาจากกุศลเหตุ จึงรวมเป็นกุศลกรรมบถ ๑๐ ในทางพระอภิธรรมนั้นเรียกว่าจิตและเจตสิกที่ประกอบด้วยมูลเหตุแห่งความดีแล้วว่า "กุศลจิต"หรือ "กุศลเจตสิก" มีสภาวธรรมที่จัดเป็นกุศล เราจะเห็นได้ว่าการกระทำทั้ง ๓ ทวารคือทางกายทวาร วจีทวาร และมโนทวารจะต้องมีแหล่งที่มาดีคือกุศลมูลที่เป็นเหตุดี โดยมีพื้นฐานและที่ตั้งให้เกิดขึ้นเสียก่อนแล้ว ย่อมจะเป็นการกระทำหรือกรรมที่ดีได้ ดังนั้น สภาวะธรรมทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้วจึงเป็นแหล่งกำเนิดที่มาของความดีทั้งปวง

ในคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกได้อธิบายถึงเหตุที่เป็นแหล่งกำเนิดที่มาของกรรมทั้งหลายว่ามี ๙ ประการ[๔๔] คือ กุศลเหตุ ๓ อกุศลเหตุ ๓ และอัพยากตเหตุ ๓ แต่ว่าในคัมภีร์พระอภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๓ ได้อธิบายว่า เหตุอันเป็นแหล่งกำเนิดที่มาของกรรมทั้งหลายมี

---

[๔๒] ขุนสรรพกิจโกศล, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๒), หน้า ๑๐.

[๔๓] อภิ.สํ. (บาลี) ๓๔ / ๖๔๖ / ๒๔๗.

[๔๔] อภิ.วิ. (บาลี) ๓๕ / ๖๔๔ / ๔๔๕.

๖ อย่าง[๘๘] คือ กุศลเหตุ ๓ และอกุศลเหตุ ๓ เท่านั้น แต่ในที่นี้จะได้อภิปรายวิเคราะห์เพียงแค่กุศลเหตุ ๓ ประการก่อน ส่วนอกุศลเหตุ ๓ จะได้อธิบายข้างหน้าที่ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับความชั่วร้าย แต่จะไม่อธิบายถึงอัพยากตเหตุ ๓ ประการในพระอภิธรรมปิฎก เพราะว่าไม่ตรงประเด็นที่เกี่ยวข้องเนื้อหาของความดีและความชั่วในงานวิจัยนี้

ตามหลักพระอภิธรรมอธิบายถึงจิตและเจตสิกที่ประกอบด้วยเหตุแล้วเรียกว่า "สเหตุกะ"คือ จิตและเจตสิกจะต้องมีสาเหตุมาประกอบปรุงแต่งขึ้นก่อนที่จะเกิดมโนกรรม ถ้าจิตและเจตสิกมีสาเหตุอย่างเดียวมาประกอบเรียกว่า"เอกเหตุกะ" ถ้ามีสาเหตุ ๒ ประการมาประกอบเรียกว่า"ทวิเหตุกะ" ถ้ามีสาเหตุมาประกอบทั้ง ๓ อย่างเรียกว่า"ติเหตุกะ" ตามลำดับแห่งความเกิดขึ้นของจิตและเจตสิกอย่างนี้ คือ

๑.จิตที่ประกอบด้วยกุศลเหตุเพียงอย่างเดียวนั้นไม่มี เพราะจิตจะต้องประกอบไปด้วยเหตุ ๒ อย่าง เรียกว่า "ทวิเหตุกจิต" หรือประกอบด้วยเหตุ ๓ อย่าง เรียกว่า "ติเหตุกจิต" คำว่า "ทวิเหตุกจิต" หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยกุศลเหตุ ๒ ประการ คือ อโลภมูลเหตุ และอโทสมูลเหตุ คือมูลเหตุแห่งความไม่โลภและมูลเหตุแห่งความไม่โกรธ ซึ่งมีจิตที่ประกอบด้วยมูลเหตุดังกล่าว ๑๒ ดวง คือ ญาณวิปปยุตจิตที่เป็นกามาวจรจิตประเภทกามาวจรกุศลที่ปราศจากปัญญา ๔ ดวง เป็นกามาวจรวิบากที่ปราศจากปัญญา ๔ ดวง และเป็นกามาวจรกิริยาที่ปราศจากปัญญาอีก ๔ ดวง รวมแล้วจะมีอยู่ ๑๒ ดวงด้วยกัน

ส่วนคำว่า "ติเหตุกจิต" หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยกุศลเหตุ ๓ ประการ คือ อโลภมูลเหตุ อโทสมูลเหตุ และอโมหมูลเหตุ โดยมีจิตที่ประกอบด้วยมูลเหตุเหล่านี้ทั้งหมด ๔๗ ดวงหรือ ๗๙ ดวง อย่างนี้ คือ

๑.๑) กามาวจรญาณสัมปยุตจิต ๑๒ ดวง ได้แก่ กามาวจรจิตที่ประกอบด้วยปัญญาฝ่ายกุศล ๔ ดวง ฝ่ายวิบาก ๔ ดวง ฝ่ายกิริยา ๔ ดวง รวมเป็น ๑๒ ดวง

๑.๒) มหัคคตจิต ๒๗ ดวง ได้แก่ รูปาวจรจิตฝ่ายกุศล ๕ ฝ่าย วิบาก ๕ ดวงฝ่ายกิริยา ๕ ดวง และอรูปาวจรจิตฝ่ายกุศล ๔ ดวง ฝ่ายวิบาก ๔ ดวงและฝ่ายกิริยา ๔ ดวง รวมเป็น ๒๗ ดวง

๑.๓) โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง ได้แก่ โลกุตตรกุศลจิต ๔ ดวงหรือ ๒๐ ดวง และโลกุตตรวิบากจิต ๔ ดวงหรือ ๒๐ ดวง

---

[๘๘]วิภาวินี. (บาลี) ๒๐๘ – ๒๐๙.

๒.เจตสิกที่มีกุศลมูลเหตุเข้าประกอบเป็นทวิเหตุกะบ้าง เป็นติเหตุกะบ้าง นอกจากนั้นยังมีมูลเหตุ ๕ เข้าประกอบเรียกว่า"ปัญจเหตุกะ" และมีมูลเหตุ ๖ เข้ามาประกอบเรียกว่า "ฉเหตุกะ" ดังนี้ คือ

๒.๑) อโลภเจตสิกที่มีกุศลเหตุ ๒ ชนิด คือ อโทสมูลเหตุ และอโมหมูลเหตุเข้าประกอบ อโทสเจตสิกมีกุศลเหตุ ๒ ชนิด คือ อโลภมูลเหตุ และอโมหมูลเหตุเข้าประกอบ ส่วนปัญญาเจตสิกมีกุศลเหตุ ๒ ชนิด คือ อโลภมูลเหตุ และอโทสมูลเหตุเข้าประกอบ

๒.๒) โสภณเจตสิก ๒๒ (ยกเว้นอโลภเจตสิก อโทสเจตสิก และปัญญาเจตสิก) ได้แก่ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ วีรติเจตสิก ๓ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ เจตสิกเหล่านี้จะต้องประกอบด้วยกุศลเหตุ ๓ อย่าง คือ อโลภมูลเหตุ อโทสมูลเหตุ และอโมหมูลเหตุ

๒.๓) ปีติเจตสิกนั้นมีมูลเหตุ ๕ ประการเข้าประกอบ คือ โลภมูลเหตุ และโมหมูลเหตุในฝ่ายอกุศลเหตุ ๒ อย่าง และมีมูลเหตุฝ่ายกุศลเหตุ ๓ อย่าง คือ อโลภมูลเหตุ อโทสมูลเหตุ และอโมหมูลเหตุเข้ามาประกอบ (การที่นำเอาอกุศลเหตุมาอธิบายประกอบด้วยนั้นเพื่อต้องการแสดงให้เห็นถึงปีติเจตสิกในปกิณณกเจตสิกนั้นมีเหตุ ๕ อย่างเข้ามาประกอบจึงมีทั้งเหตุดีและไม่ดีทั้งสองฝ่าย) โดยเว้นแต่โทสมูลเหตุที่เข้าประกอบด้วยไม่ได้ เพราะว่าโทสมูลเหตุนั้นมีธรรมชาติประทุษร้ายอารมณ์ ซึ่งตรงกันข้ามกับปีติเจตสิกอันมีธรรมชาติเป็นความชื่นชมยินดีในอารมณ์

๒.๔) อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติเจตสิก) ได้แก่ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ และปกิณณกเจตสิก ๕ ที่มีเหตุ ๖ เข้ามาประกอบด้วย คือ โลภมูลเหตุ โทสมูลเหตุ โมหมูลเหตุ และอโลภมูลเหตุ อโทสมูลเหตุ อโมหมูลเหตุ มีข้อสังเกตว่า เจตสิกทั้ง ๑๒ ดวงเหล่านี้จะมีอกุศลเหตุ ๓ อย่าง และกุศลเหตุ ๓ อย่างทั้ง ๒ ฝ่ายเข้าประกอบทั้งเหตุดีและเหตุไม่ดี แต่ว่าเมื่ออกุศลเหตุ ๓ อย่างเข้าประกอบในเวลาใด ในเวลานั้นกุศลเหตุ ๓ ก็ไม่เข้าประกอบด้วย เพราะธรรมชาติของความดีจะมีปกติกำจัดความไม่ดีอยู่แล้ว

รวมความว่า การกระทำความดีนั้นจะต้องมีแหล่งกำเนิดที่มาคือกุศลในพระอภิธรรมนั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ กุศลมูล ๓ อย่าง มีความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง เมื่อจิตและเจตสิกเข้าประกอบด้วยมูลเหตุแห่งความดีเหล่านี้แล้ว ความดีย่อมจะปรากฏอยู่ในมโนกรรมก่อนแล้วจึงจะมีสมรรถนะภาวะ(Potentiality)โดยส่งผลออกมาเป็นกรรมที่ดีมีพฤติกรรมที่สุจริตทางกายกรรมและวจีกรรมภายหลัง เมื่อการกระทำมีเหตุหรือสาเหตุที่ดีเข้าประกอบแล้ว ผลที่จะปรากฏตามมาภายหลังจะต้องดีตามมาด้วย เพราะว่ามีแหล่งที่มาหรือมีสาเหตุให้เกิดความดี ดังนั้น ความดีหรือการกระทำที่ดีจึงปรากฏขึ้นมาได้

ดังนั้น ถ้าเราจะพิจารณาความดีที่แท้จริงดังกล่าวแล้วนั้นให้ลึกซึ้งลงไปอีกโดยเฉพาะตามนัยของปรมัตถ์ธรรมในพระอภิธรรมแล้ว เราจะพิจารณาเห็นว่า"ความดีอันแท้จริงนั้นเป็น "สภาพ" อย่างหนึ่ง และเป็น"การกระทำ" อีกอย่างหนึ่ง"[๔๖] แสดงว่าความดีนั้นจะมีลักษณะที่เป็นคุณค่าอยู่ ๒ อย่าง คือ สภาวะตามธรรมชาติของความดีอย่างหนึ่ง เป็นกรรมอีกอย่างหนึ่ง เมื่อสภาวะดังกล่าวประกอบอยู่ในจิตใจของมนุษย์แล้ว มนุษย์จึงกระทำความดีได้อีกทีหนึ่ง ย่อมจะเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาอย่างเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนว่าเป็นการกระทำความดี โดยมีการอนุมานว่าการกระทำความดีคือการกระทำที่ไม่เจือปนด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง โดยจะมีการให้ทาน การรักษาศีล การเจริญจิตภาวนา เป็นต้น แม้กระทั่งการประกอบอาชีพที่สุจริต ความซื่อสัตย์เป็นต้นจัดว่าเป็นความดีได้เหมือนกัน

ตามที่ได้กล่าวมานี้จะเป็นเพียงแค่ความดีตามปกติธรรมดา ส่วนสภาพที่เป็นความดีแท้จริงอย่างสูงสุดคือสภาวะที่เรียกว่า"นิพพาน"นั้นจะเป็นสภาวะที่มีสภาพที่อยู่อย่างอิสระเสรี โดยหลุดพ้นจากความครอบงำของกิเลสคือความโลภ ความโกรธ และความหลงทั้งปวง

๓.๑.๓.๔ ระดับของความดี

ความดีที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นจะมีคุณสมบัติต่าง ๆ กัน เพราะว่าความดีนั้นย่อมจะมีคุณค่าที่ไม่เหมือนกัน เราจะสังเกตดูได้จากสภาวะทางจิตทุกระดับในกุศลจิตโดยเริ่มตั้งแต่คุณค่าของความดีที่ประกอบอยู่ในกามาวจรจิต ๒๔ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของความดีเพียงแค่พื้นฐานทั่วไปที่บุคคลธรรมดาย่อมสามารถที่จะประกอบให้เกิดขึ้นภายในจิตใจได้โดยไม่ยากอะไร แต่ว่าคุณค่าของความดีขั้นสูงสุดนั้นเป็นเรื่องยากที่บุคคลธรรมดาจะสามารถประกอบให้เกิดขึ้นภายในจิตใจได้ เพราะว่าเป็นคุณสมบัติที่จะเกิดขึ้นกับบุคคลผู้มีความวิริยะอุตสาหะพากเพียรอย่างแรงกล้า เช่น นักบวช หรือพระภิกษุในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ความดีชนิดนี้จะปรากฏอยู่ในรูปาวจรจิต ๑๕ ดวง และในอรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง

นอกจากนั้นยังมีคุณความดีที่พิเศษซึ่งเกิดขึ้นภายในจิตใจของพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะว่าเป็นความดีขั้นสูงสุดจะปรากฏเกิดขึ้นอยู่ภายในจิตใจของพระโสดาบันบ้าง พระสกทาคามีบ้าง พระอนาคามีบ้าง และพระอรหันต์บ้าง ตามหลักการของ

---

[๔๖] สาโรช บัวศรี ศ.ดร., **ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์** ภาคที่ ๑ ปรัชญาการศึกษา, สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กราฟิคอาร์ต, ๒๕๒๖), หน้า ๗๒.

พระอภิธรรมที่มีอยู่ในโลกุตตรจิตทั้ง ๘ ดวงหรือ ๔๐ ดวง เพราะฉะนั้น ความดีในพระอภิธรรมจึงจัดได้ว่ามี ๓ ระดับ คือ

๑) ความดีระดับพื้นฐาน

ความดีระดับพื้นฐานนี้เป็นความดีที่ปรากฏอยู่ในชีวิตประจำวันที่มนุษย์ทุกคนสามารถจะกระทำได้โดยง่าย เช่น การช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้อื่นหรือการรักษากฎระเบียบอันเป็นกฎเกณฑ์ของสังคมมนุษย์โดยไม่มีการล่วงละเมิดผิดกฎเกณฑ์ที่เรียกว่า"กฎศีลธรรม" ในพระอภิธรรมนั้นจะเรียกความดีระดับนี้ว่า"มหากุศล" หมายถึง ความดีที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางแก่บุคคลผู้กระทำความดีดังกล่าว ซึ่งเป็นความดีที่ปรากฏอยู่ในกามาวจรโสภณจิตฝ่ายกุศลจิตทั้ง ๘ ดวง และฝ่ายวิบากจิตอีก ๘ ดวง อันเป็นผลของความดีที่เกิดขึ้นอยู่ในจิตเหล่านี้ การที่ผู้วิจัยจัดความดีระดับนี้ว่าเป็นความดีขั้นพื้นฐานของความดีงาม เพราะความดีประเภทนี้บุคคลเราสามารถกระทำให้เป็นความดีด้วยปัญญาที่เป็นโลกิยปัญญา ซึ่งยังมีความเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ คือ ความปรารถนาด้วยรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่ดีอยู่ โดยเป็นความดีในระดับที่มนุษย์ผู้เป็นปุถุชนย่อมสามารถจะประกอบให้เกิดขึ้นในชีวิตและความเป็นอยู่ได้บ้าง

๒) ความดีระดับกลาง

ความดีระดับกลางนี้เป็นความดีมีการพัฒนาขึ้นมาจากความดีขั้นพื้นฐาน เพราะว่าเมื่อบุคคลมีความดีระดับพื้นฐานแล้วจึงจะสามารถกระทำความดีระดับขั้นกลางให้เกิดขึ้นด้วยการเจริญจิตภาวนาอย่างเดียวเท่านั้นโดยอาศัยสมาธิและฌานสมาบัติก่อให้เกิดคุณค่าของความดีระดับนี้ขึ้นมาโดยเรียกคุณความดีประเภทนี้ว่า"มหัคคตกุศล" หมายถึง ความดีที่ถึงความยิ่งใหญ่ ที่ปรากฏอยู่ภายในมหัคคตจิต คือ รูปาวจรกุศลจิต และอรูปาวจรกุศลจิต การที่จัดความดีระดับนี้ว่าเป็นความดีระดับกลาง เพราะความดีระดับนี้มีพลังอำนาจสามารถที่จะระงับกิเลสไว้ชั่วคราวตลอดเท่าที่คุณสมบัติของความดีระดับนี้ยังปรากฏอยู่ อุปมาเหมือนเรานำเอาแผ่นสังกะสีไปปิดสนามหญ้าหน้าบ้าน ต้นหญ้าบริเวณที่ถูกสังกะสีปิดอยู่นั้นจะไม่งอกขึ้นมาได้ฉันใด ความดีประเภทนี้ย่อมเป็นอย่างนั้นเหมือนกัน

๓) ความดีระดับสูงสุด

ความดีระดับสูงสุดนี้เป็นความดีขั้นพิเศษ เพราะว่าความดีระดับนี้ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้แก่บุคคลธรรมดาทั่วไป ความดีประเภทนี้ย่อมจะเกิดขึ้นและมีอยู่เฉพาะภายในจิตใจของพระอริยะบุคคลทั้ง ๔ ประเภทเท่านั้นโดยถือว่าเป็นความดีที่มีอยู่เหนือไปจากโลกนี้ โดยเป็น

ความดีที่ข้ามพ้นไปจากโลกของเราปุถุชนเรียกความดีระดับนี้ว่า"โลกุตตรกุศล" หมายถึง ความดีที่เป็นอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ ซึ่งปรากฏอยู่ในโลกุตตรจิต ๘ ดวง เพราะว่าความดีระดับสูงสุดดังกล่าวนี้มีคุณสมบัติที่สามารถขจัดทำลายกิเลสได้อย่างเด็ดขาดตามขั้นตอนของโลกุตตรจิตแต่ละลำดับชั้น

สรุปว่า ความดีที่มีอยู่ในพระอภิธรรมนั้นมี ๓ ระดับ คือ ความดีระดับพื้นฐานนั้นจะมีคุณสมบัติรองรับคุณธรรมชั้นสูงขึ้นไปอีกเหมือนกับการวางรากฐานไว้เป็นอย่างดี ความดีระดับกลางนั้นจะมีคุณสมบัติสามารถขจัดความชั่วร้ายไว้ชั่วคราว แสดงว่าความดีทั้ง ๒ ระดับเหล่านี้ตามหลักการของพุทธจริยศาสตร์จะเป็นเพียงแค่วิถีหรือเป็นเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่จะนำไปสู่จุดหมายอื่นคือความดีในระดับสูงสุด เพราะยังไม่มีคุณค่าสูงสุดอยู่ในตัวเอง ส่วนความดีระดับสูงสุดนั้นจัดว่าเป็นความดีระดับจุดหมายของความดีชนิดอื่น ๆ ที่จะดำเนินมาสู่จุดหมายปลายทางอันนี้ เพราะว่ามีคุณค่าสูงสุดของความดีอยู่ในตัวเอง

ดังนั้น มนุษย์เราสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นได้ด้วยการสร้างคุณงามความดีทั้ง ๓ ระดับนั้นตามขั้นตอนของการกระทำความดีได้ โดยมีวิธีการกระทำความดีกำกับไว้ทุกขั้นตอนอย่างสมบูรณ์แบบเป็นลักษณะเฉพาะ ทั้งนี้เพื่อจะแสวงหาความสุขอย่างแท้จริงตามแนวความคิดของพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในหลักปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานเหล่านี้ได้อย่างแน่นอน

๓.๑.๔ ปัญหาเกี่ยวกับความชั่ว

ความชั่วที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นเป็นสิ่งที่มีสภาพตรงกันข้ามกับความดี เพราะว่าความดีมีปกติตามกำจัดความชั่วเป็นหน้าที่ดังที่ได้กล่าวมาบ้างแล้ว ความชั่วนี้จึงเป็นต้นเหตุแห่งปัญหาของความชั่วร้าย เลวทราม เป็นบาป เป็นความลามกต่ำทราม เป็นอกุศลธรรม เป็นความผิดพลาดในการกระทำ เป็นความทุกข์และความเจ็บปวดที่ก่อให้เกิดโทษภัยวิบัติขึ้นแก่มนุษย์ทั้งปวงได้ ผู้วิจัยจะได้ทำการวิเคราะห์และอภิปรายตามความหมาย ลักษณะธรรมชาติ สภาวะของความชั่ว และสาเหตุอันเป็นแหล่งที่มาของความชั่วร้าย ดังนี้

๓.๑.๔.๑ ความหมายของความชั่ว

คำว่า"ความชั่ว"นั้น มาจากคำภาษาบาลีว่า"อกุสล" แต่ภาษาไทยใช้คำว่า "อกุศล" แปลว่า ความไม่ดี ความชั่วร้าย ความเลวทราม ความลามก ความไม่ฉลาด ความไม่สะอาด ความมีโทษ ความผิดพลาด สิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล และสิ่งที่มีผลอันเป็นความทุกข์ ผู้รู้กล่าวว่า "อกุศลคือสภาพจิตที่โรค ไร้อุขภาพ มีโทษ มีตำหนิ มีข้อเสียหาย เกิดจากอวิชชา และมีทุกข์เป็น

วิบาก[๔๗] หรือมีสภาพที่เป็นอกุศล เป็นสภาพที่ไม่ดีเศร้าหมอง อธิบายว่า "เป็นสิ่งตรงกันข้ามกับความดี เปรียบเสมือนศัตรูผู้เป็นปรปักษ์ต่อมิตร และคุงความไม่โลภเป็นต้นซึ่งเป็นปฏิปักษ์ต่อความโลภเป็นต้น และอกุศลมีลักษณะให้ผลอันเป็นโทษและเป็นความทุกข์"[๔๘]

จากความหมายของความชั่วดังกล่าวทำให้เราสามารถจำกัดความได้เลยว่า ความชั่วเป็นสิ่งไม่ดีงามและเป็นสิ่งที่ชั่วร้าย มีลักษณะเป็นสภาวะที่เศร้าหมอง ไม่มีความบริสุทธิ์ เพราะมีโทษอันเป็นความผิดพลาดและบกพร่องในการกระทำที่ทำให้จิตเสียหาย และทำให้เสื่อมเสียสมรรถภาพทางจิตใจ ความชั่วนี้ยังคอยส่งผลก่อให้เกิดความทุกข์และความเจ็บปวด(Pain) ทั้งหลายเกิดขึ้นแก่มนุษย์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ อันเป็นผลกระทบต่อตัวมนุษย์เองและยังส่งผลกระทบต่อสังคมของมนุษย์ตามอีกด้วย

เพราะว่าความชั่วนี้เป็นแหล่งที่มาของการกระทำที่ชั่วร้ายหรือเป็นที่มาของความประพฤติทุจริตทั้งหลายของมนุษย์ในโลกนี้ ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์มีการละเมิดหลักศีลธรรมและจริยธรรมที่ดีงาม โดยถือว่าเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์ที่จะต้องแก้ไขจุดบกพร่องของการกระทำย่อมจะต้องมีการกำจัดทำลายให้หมดสิ้นไปจากชีวิตและความเป็นอยู่ในสังคมของมนุษย์

๓.๑.๔.๒ ลักษณะธรรมชาติของความชั่ว

ความชั่วในพระอภิธรรมนั้นมีลักษณะทางธรรมชาติที่เป็นโทษโดยมีสภาวะที่เครื่องเศร้าหมองขุ่นมัวโดยปราศจากความบริสุทธิ์ เพราะความชั่วมีความกระวนกระวายทางด้านร่างกายและจิตใจ ย่อมจะส่งผลกระทบต่อบุคลิกภาพของมนุษย์ได้โดยตรง ความชั่วจะมีสภาพที่ถูกบีบคั้นทางด้านสภาวะทางจิตใจจนทนอยู่ไม่ได้จึงทำให้มีความรู้สึกอึดอัดโดยไม่สบายกายและไม่สบายใจ ย่อมมีแต่ความรู้สึกที่เป็นทุกขเวทนาหรือโทมนัสเวทนาอันเป็นความบกพร่องทางร่างกายและทางจิตใจ ความชั่วนี้จึงมีลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความดีโดยมีการกำจัดทำลายล้างผลาญความดีทุกประเภท และมีสภาพที่เป็นผลปรากฏอย่างชัดเจนคือมีสภาพขุ่นมัวไม่สดใสอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ตามสภาวะลักษณะประจำตัวของความชั่ว

โดยปกติแล้วมนุษย์เราจะมีสภาวะทางจิตที่สะอาดบริสุทธิ์ แต่ว่ามีความเศร้าหมองขุ่นมัวเกิดขึ้นมาครอบงำ เพราะกิเลสคือสภาพความเศร้าหมองนี้เกิดขึ้นตามมาภายหลังจึงทำให้มนุษย์มีสุขภาพจิตเสียไป ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนี้มีธรรมชาติผ่องใส

[๔๗] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติม, หน้า ๑๖๔ – ๑๖๕.

[๔๘] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๙๖ – ๙๗.

ก็แตจิตนั้นอันอุปกิเลสจรมาทำให้เศร้าหมอง"[๕๘] และตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายมีจิตเศร้าหมองก็จักเศร้าหมอง มีจิตผ่องใสก็จักผ่องใส"[๕๙]เป็นต้น

จากข้อความเชิงยืนยันดังกล่าวแสดงให้เราเห็นว่าโดยธรรมชาติภายในจิตใจของมนุษย์ทุกคนย่อมจะมีความบริสุทธิ์มาแต่เดิม แต่ว่าเมื่อมนุษย์มารู้จักโลกภายนอกคืออารมณ์ ๖ มีรูปารมณ์เป็นต้นที่เกิดการสัมผัสทางอายตนะภายในและภายนอก กิเลสคือ โลภะ โทสะ และโมหะจึงเกิดขึ้นครอบงำจิตใจภายหลัง ดังนั้น ลักษณะของความชั่วจึงมีสภาพที่เศร้าหมองขุ่นมัวไม่สะอาดบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นภายในจิตของมนุษย์โดยเรียกว่า"อกุศลจิต" ความชั่วนี้มีอิทธิพลสามารถครอบงำจิตของมนุษย์แล้ว ย่อมจะบงการให้มนุษย์การกระทำที่ผิดศีลธรรมมีประการต่าง ๆ โดยมีลักษณะเฉพาะของความชั่วจึงมีสภาวธรรมที่เศร้าหมองขุ่นมัวตามหลักการของพระพุทธวจนะนั้น

๓.๑.๔.๓ แหล่งกำเนิดที่มาของความชั่ว

ความชั่วตามหลักการของพระอภิธรรม ย่อมจะต้องมีแหล่งที่มาของความชั่ว ความชั่วนั้นจะเกิดขึ้นเองไม่ได้ เพราะความชั่วมีสาเหตุทำให้เกิดขึ้นมาเรียกว่า"อกุศลเหตุ" หรืออกุศลมูล หมายถึง สิ่งที่ทำให้การกระทำชั่วร้ายเกิดขึ้นมามีอยู่ ๓ ประการ คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง สิ่งทั้ง ๓ ประการเหล่านี้จัดว่าเป็นแหล่งกำเนิดแห่งความชั่วร้าย โดยมีหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎกว่า

> สภาวะธรรมที่เป็นอกุศลเป็นไฉน อกุศลมูล ๓ คือ โลภะ โทสะ โมหะ และกิเลสที่ตั้งอยู่ในฐานเดียวกันกับอกุศลมูลนั้น ได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์ ที่สัมปยุตด้วยอกุศลมูลนั้น กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่มีกุศลมูลนั้นเป็นสมุฏฐาน สภาวธรรมเหล่านี้ ชื่อว่า อกุศล[๖๐]

แสดงว่า ความโลภ ความโกรธ และความหลงซึ่งเรียกว่ากิเลส(Vice)เป็นแหล่งกำเนิดที่มาของความชั่วโดยเป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดการกระทำที่ผิดทางศีลธรรมอันมีกระบวนการทางจิตและเจตสิกประกอบกับมูลเหตุแหล่งที่มาทั้ง ๓ อย่าง คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงแล้วย่อมจะเกิดขึ้นทางด้านมโนทวารเรียกว่ามโนกรรม แล้วจึงมีพลังผลักดันให้เกิดการกระทำทางกายกรรมและวจีกรรมต่อมาภายหลัง โดยปรากฏออกมาทางด้านร่างกายของมนุษย์คือกายทวารและวจีทวาร ย่อมจะส่งผลปรากฏทางกายภาพคือกายวิญญัติและวจีวิญญัติไปในทางที่มีพฤติกรรม

---

[๕๘] สํ.ข. (บาลี) ๑๗ / ๑๐๐ / ๑๑๙.

[๕๙] องฺ.เอกก. (บาลี) ๒๐ / ๕๑ / ๙.

[๖๐] อภิ.สํ. (บาลี) ๓๔ / ๙๔๖ / ๒๓๙.

ชั่วร้ายและจะมีความประพฤติทุจริตอันเป็นภัยอย่างใหญ่หลวงสำหรับชีวิตมนุษย์และสังคมของมนุษย์

เมื่อเราทราบแหล่งกำเนิดที่มาของความชั่วร้ายแล้วว่ามีสาเหตุมาจากมูลเหตุ ๓ ประการ คือ โลภมูลเหตุ โทสมูลเหตุ และโมหมูลเหตุ ดังนั้น เราก็ควรจะทราบความหมายของอกุศลมูลเหตุทั้ง ๓ อย่างเหล่านี้ว่ามีความหมายเป็นอย่างไรจากคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎกอย่างนี้ คือ

๑.โลภมูลเหตุ คือ สิ่งที่เป็นรากเง่าของความอยากได้มีสภาวะที่ทำให้จิตเกิดความรู้สึกโลภขึ้นมา โดยมีลักษณะคือ"ความอยากได้ กิริยาที่อยากได้ ภาวะที่อยากได้ ความกำหนัด กิริยาที่กำหนัด ภาวะที่กำหนัด ความเพ่งเล็ง อกุศลมูล คือ โลภะ"[๕๒]

๒.โทสมูลเหตุ คือ สิ่งที่เป็นรากเง่าของความโกรธโดยสภาพที่ทำให้จิตมีความโกรธขึ้นมา ซึ่งมีลักษณะคือ"ความคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ภาวะที่คิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาที่คิดปองร้าย ความพิโรธ ความพิโรธตอบ ความดุร้าย ความเกรี้ยวกราด ความที่จิตไม่แช่มชื่น"[๕๓]

๓.โมหมูลเหตุ คือ สิ่งที่เป็นรากเง่าของความหลงโดยมีสภาพที่ทำให้จิตเกิดความลุ่มหลงขึ้นมา ได้แก่ "ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความเป็นจริง ความไม่รู้แจ้งตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงอย่างรอบคอบ ความไม่เพ่งพินิจ ความไม่พิจารณา การไม่ทำให้ประจักษ์ ความทรามปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความหลง ความลุ่มหลง อวิชชา"[๕๔]

จากความหมายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าแหล่งที่มาของความชั่วร้ายนั้นเป็นได้ทั้งนาม กิริยา อาการ หรือสภาวะ เช่น โลภมูลเหตุเป็นสาเหตุของความโลภจะเป็นตัวต้นเหตุที่ทำให้จิตและเจตสิกเกิดอาการมักมากในทางด้านกามคุณหรือกามอารมณ์และปรารถนาในอิฏฐารมณ์ซึ่งเป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนา รักใคร่ และพึงพอใจ ส่วนโทสมูลเหตุเป็นสาเหตุของความโกรธจะเป็นตัวต้นเหตุทำให้จิตและเจตสิกเกิดความคิดประทุษร้ายในอารมณ์เรียกว่าอนิฏฐารมณ์ คือ อารมณ์อันไม่น่าปรารถนา ไม่น่ารักใคร่ และไม่น่าพึงพอใจ ซึ่งจะทำให้เกิดความพยาบาท อาฆาต เบียดเบียน ทำร้าย ประหัตประหารซึ่งกันและกัน เพราะมีลักษณะดุร้ายมาก จัดว่าเป็นภัยวิบัติอย่างใหญ่หลวงสำหรับมนุษย์ทุกคนโดยสามารถก่อให้เกิดความวอดวายหายนะให้แก่ชีวิตของมนุษย์ได้

ส่วนโมหมูลเหตุเป็นสาเหตุของความลุ่มหลงจะเป็นตัวต้นเหตุแห่งอวิชชาคือความไม่รู้โดยขาดตัวปัญญาที่สามารถหยั่งรู้ทั่วถึงสภาวะธรรมตามความเป็นจริง โดยจะทำให้จิต

---

[๕๒] เล่มเดียวกัน,ข้อ ๓๗๕ หน้า ๑๐๗.

[๕๓] เล่มเดียวกัน,ข้อ ๔๑๗ หน้า ๑๑๖.

[๕๔] เล่มเดียวกัน,ข้อ ๓๖๐ หน้า ๑๐๕.

และเจตสิกเกิดสภาพที่โง่เขลามืดบอด เพราะว่าไม่มีการพิจารณาโดยอุบายอย่างลึกซึ้งอย่างสุขุมคัมภีรภาพ ย่อมทำให้มีความลังเลสงสัยไม่แน่ใจที่ตัดสินปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ตามปกตินิสัยจะเกิดความคิดเลื่อนลอยฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ โดยไม่สามารถตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียวได้

และที่สำคัญโมหมูลเหตุนี้จัดว่าเป็นรากเง่าแห่งบาปอกุศลธรรมทั้งปวง เมื่อโลภมูลเหตุเป็นตัวนำให้เกิดขึ้นในจิตและเจตสิกแล้ว ย่อมจะมีตัวโมหมูลเหตุเป็นตัวสนับสนุนส่งเสริมอยู่ด้วยเสมอ และเมื่อมีโทสมูลเหตุเป็นตัวนำให้เกิดขึ้นในจิตและเจตสิกแล้ว โมหมูลเหตุพร้อมที่จะสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดขึ้นมาทันทีในเวลาประกอบอกุศลกรรม

เพราะฉะนั้น ในพระอภิธรรมได้อธิบายถึงจิตและเจตสิกที่ประกอบด้วยมูลเหตุอันเป็นแหล่งที่มาของความชั่วที่เกิดขึ้นอยู่ตามประเภทของอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวงอย่างหนึ่ง และตามประเภทของอกุศลเจตสิกอีกอย่างหนึ่ง ในอกุศลจิตแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.จิตที่ประกอบด้วยเอกเหตุในอกุศลจิตมีอยู่ ๒ ดวงคือโมหมูลจิต เพราะว่ามีโมหมูลเหตุเพียงอย่างเดียวเท่านั้นเข้ามาประกอบ

๒.จิตที่ประกอบด้วยทวิเหตุในอกุศลจิต ได้แก่ โลภมูลเหตุกับโมหมูลเหตุ และโทสมูลเหตุกับโมหมูลเหตุ ซึ่งแยกออกเป็น ๒ ประเภท อย่างนี้

๒.๑) โลภมูลจิตทั้ง ๘ ดวงนั้นจะต้องมีอกุศลเหตุ ๒ อย่าง คือ โลภมูลเหตุและโมหมูลเหตุเข้าประกอบกับโลภมูลจิตทุกดวง

๒.๒) โทสมูลจิต ๒ ดวง มีอกุศลเหตุ ๒ คือโทสมูลเหตุกับโมหมูลเหตุเข้าประกอบกับโทสมูลจิตทั้งสองดวง

ส่วนประเภทของอกุศลเจตสิกนั้นมีอกุศลเหตุเข้ามาประกอบอยู่หลายประเภทด้วยกัน คือตั้งแต่เอกมูลเหตุ ทวิมูลเหตุ ติกมูลเหตุ ปัญจมูลเหตุ และฉมูลเหตุ โดยจะมีรายละเอียดจัดได้ ๕ ประเภท คือ

๑.อกุศลเจตสิกที่มีอกุศลเหตุเข้ามาประกอบด้วยเพียงอย่างเดียวมี ๓ ชนิด คือ โลภเจตสิกย่อมจะมีโลภมูลเหตุเข้ามาประกอบ โทสเจตสิกย่อมจะมีโทสมูลเหตุเข้ามาประกอบ และวิจิกิจฉาเจตสิกย่อมจะมีโมหเจตสิกเข้ามาประกอบ

๒. อกุศลเจตสิกที่มีทวิอกุศลเหตุเข้ามาประกอบอย่าง ๒ ชนิด คือ

๒.๑) โมหเจตสิกมีอกุศลเหตุ ๒ คือ มีโลภมูลเหตุกับโทสมูลเหตุเข้ามาประกอบ

๒.๒) ทิฏฐิเจตสิกมีอกุศลเหตุ ๒ คือ มีโลภมูลเหตุและโมหมูลเหตุเข้าประกอบ

๒.๓) มานเจตสิกมีอกุศลเหตุ ๒ คือ มีโลภมูลเหตุและโมหมูลเหตุเข้าประกอบ

๒.๔) อิสสาเจตสิกมีอกุศลเหตุ ๒ คือ มีโทสมูลเหตุและโมหมูลเหตุเข้ามาประกอบ

๒.๕) มัจฉริยเจตสิกมีอกุศลเหตุ ๒ คือ มีโทสมูลเหตุและโมหมูลเหตุเข้ามาประกอบ

๒.๖) กุกกุจจเจตสิกมีอกุศลเหตุ ๒ คือ มีโทสมูลเหตุและโมหมูลเหตุเข้ามาประกอบ

๓.อกุศลเจตสิกที่มีอกุศลเหตุ ๓ ชนิด คือ โลภมูลเหตุ โทสมูลเหตุ โมหมูลเหตุเข้ามาประกอบด้วย ได้แก่ อหิริกเจตสิก อโนตัปปเจตสิก อุทธัจจเจตสิก ถีนเจตสิก และมิทธเจตสิก

๔.อกุศลเจตสิกที่มีอกุศลเหตุ ๕ (๒+๓) ชนิด คือ โลภมูลเหตุกับโมหมูลเหตุฝ่ายอกุศลเหตุมีมูลเหตุ ๒ อย่างนี้เข้าประกอบ และยังมีกุศลเหตุ ๓ ประการ คือ อโลภมูลเหตุ อโทสมูลเหตุ และอโมหมูลเหตุเข้ามาประกอบซึ่งจะมีเพียงดวงเดียวคือปีติเจตสิก เพราะปีติเจตสิกนี้เป็นเจตสิกประเภทที่มีมูลเหตุทั้ง ๒ อย่างเข้าประกอบ

๕.อกุศลเจตสิกที่มีอกุศลเหตุ ๖ ชนิด คือ โลภมูลเหตุ โทสมูลเหตุ โมหมูลเหตุฝ่ายอกุศลเหตุ และอโลภมูลเหตุ อโทสมูลเหตุ อโมหมูลเหตุ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ ดวง (ยกเว้นปีติเจตสิก)

สรุปว่า การกระทำความชั่วร้ายของมนุษย์นั้นจะต้องมีแหล่งกำเนิดอันเป็นสาเหตุที่มาของความชั่วในพระอภิธรรมคืออกุศลมูลเหตุ ๓ ประการ คือ โลภมูลเหตุ โทสมูลเหตุ และโมหมูลเหตุที่ประกอบอยู่ในจิตใจโดยเป็นสาเหตุที่ทำให้ความชั่วร้ายทั้งปวงเกิดขึ้น ซึ่งมีผลทำให้มีความเศร้าหมองเสียสุขภาพทางด้านจิตใจ อันเป็นแหล่งที่มาของความประพฤติทุจริตทั้งหลายโดยเกิดขึ้นทางด้านมโนกรรมก่อนแล้วจึงส่งต่อมายังกายกรรมและวจีกรรมโดยมีการประกอบกิจกรรมทางทวารทั้ง ๓ คือกายทวาร วจีทวาร และมโนทวารภายหลัง โดยมีผลทำให้เกิดความทุกข์อันเป็นโทษ เพราะมีสภาพไม่สบายทางร่างกายและจิตใจ และเป็นสาเหตุให้มนุษย์กระทำการละเมิดผิดศีลธรรมและจริยธรรมต่าง ๆ มากมาย

ดังนั้น ความชั่วนั้นจึงเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาไม่น่าพึงพอใจสำหรับตัวของมนุษย์เองและสังคมของมนุษย์ โดยถือว่าความชั่วนั้นมีโทษและเป็นภัยร้ายแรง มนุษย์จึงควรจะหาทางกำจัดความชั่วร้าย และหาทางป้องกันไม่ให้ความชั่วร้ายเกิดขึ้นภายในจิตใจ ความชั่วนั้นจึงเหมือนกับความดีที่มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ เป็นสภาพเศร้าหมองอย่างหนึ่ง และเป็นการกระทำความชั่วอีกอย่างหนึ่ง



๓.๒ กฎเกณฑ์ตัดสินความดีความชั่วในพระอภิธรรมตามหลักของพุทธจริยศาสตร์

เกณฑ์การตัดสินนั้นหมายถึงมาตรการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นความถูกต้องหรือว่าเป็นความผิดพลาดทางศีลธรรม ตามหลักการของจริยศาสตร์ทั่วไป เราจะพิจารณาใช้อะไรมาเป็นเกณฑ์มาตรฐานตัดสินต่อปัญหาเกี่ยวกับเรื่องการกระทำของมนุษย์ที่ว่าการกระทำอย่างนี้ดีอย่างนี้ถูกต้อง และการกระทำอย่างนั้นไม่ดีเป็นการกระทำที่ผิดพลาด ในข้อที่ ๓.๑ นั้นได้วิเคราะห์และอภิปรายถึงปัญหาของความดีความชั่วในพระอภิธรรมมาแล้ว

ต่อไปนี้เราจะมาพิจารณาถึงปัญหาคุณค่าทางจริยธรรมในพระอภิธรรมคือเกณฑ์การตัดสินการกระทำของมนุษย์ว่ามีอะไรที่จะนำมาเป็นมาตรการทางจริยะหรือว่ามีอะไรพอที่จะเป็นเครื่องชี้ขาดในการตัดสินใจเลือกกระทำการลงไปอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่าเป็นกระทำความดีความชั่ว และมีเหตุผลอะไรที่มนุษย์ตัดสินใจประพฤติดีและประพฤติชั่ว การประพฤติดังกล่าวนั้นมีเงื่อนไขของการกระทำหรือไม่ และตัวมนุษย์เองจะตัดสินปัญหาเหล่านี้อย่างไร

การกระทำของบุคคลคนหนึ่งนั้น ย่อมจะไม่ถูกต้องทุกกรณีและจะไม่ผิดทุกกรณีไป แต่ว่าการกระทำของมนุษย์นั้นจะต้องมีองค์ประกอบอันเป็นปัจจัยเครื่องสนับสนุนอยู่หลายประการด้วยกันโดยที่เราจะนำเหตุการณ์ สถานการณ์(Ciromstances) เสรีภาพ(Freedom)ในการกระทำเจตจำนง(Will) ความตั้งใจ(Intention)หรือเจตนา(Volition)ในการกระทำ แรงจูงใจ(Motive)ซึ่งมีปรากฏอยู่ภายในสภาวะทางด้านจิตใจ หรือมีลักษณะบุคลิกท่าทีและแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดการกระทำ นอกจากนั้นยังรวมไปถึงนิสัย(Habit)และอุปนิสัย(Character)ของผู้กระทำการมาพิจารณาประกอบกับการตัดสินปัญหาเหล่านี้ว่าเป็นการกระทำถูกหรือผิดและว่าเป็นการกระทำที่ดีหรือไม่ดีกันต่อไปตามหลักการของพุทธจริยศาสตร์ที่มีต่อหลักปรมัตถธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรม

ในการกระทำความดีและความชั่วของมนุษย์นั้น บางครั้งเรายังตัดสินใจทีเดียวไม่ได้ว่าดีหรือไม่ดี กรณีตัวอย่าง เมื่อเราได้ยินคำว่า"การฆ่า" เราจะต้องตั้งข้อสมมติฐานว่าการฆ่านั้นเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรมไว้ก่อนเป็นอันดับแรก เพราะปกติคนเราจะไม่มีการทำร้ายร่างกายกันจนถึงตาย แต่ว่าพอได้ยินว่ามีการฆ่ากันตายที่นั่นที่นี่ เราย่อมจะนึกถึงว่าการฆ่ากันตายนั้นเป็นการกระทำที่ผิดแสยอ ซึ่งก็ความเป็นจริงและมีความถูกต้องอยู่บ้างเหมือนกัน แต่ว่าไม่ใช่ทั้งหมด และบางครั้งเราเรียกการฆ่ากันตายแบบเดียวกันนี้ว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องและไม่มีความผิด

แต่ว่าการกระทำนั้นจะขึ้นอยู่กับเหตุการณ์หรือสถานการณ์แบบไหนต่างหาก เช่น นาย ก.ใช้อาวุธปืนยิงเจ้าของทรัพย์ตายคาบ้าน ในขณะที่ตนเองเข้าไปลักทรัพย์ นาย ข.ใช้อาวุธปืนยิงนักโทษตาย เพราะตนเองทำหน้าที่เพชฌฆาต และนาย ค.ใช้อาวุธปืนยิงผู้ร้ายตาย โดยที่ผู้ร้ายต่อสู้ขัดขืนขณะจับกุมด้วยอาวุธปืนเช่นกัน เพราะตนเองเป็นตำรวจ เป็นต้น

ทั้ง ๓ กรณีจัดว่าเป็นการฆ่าเหมือนกันหมดทุกกรณี แต่ว่าการฆ่ากันตายในกรณีแรกเท่านั้นที่เราจะสามารถตัดสินใจได้เลยว่าเป็นการกระทำที่ไม่ดี และเป็นการกระทำที่ผิดทางด้านศีลธรรมตามเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เป็นจริง โดยผู้กระทำมีเจตนาที่ไม่ดีอันเป็นแรงจูงใจที่ก่อให้เกิดการกระทำ และผู้กระทำนั้นมีบุคลิกท่าที่ส่อให้เห็นถึงลักษณะของพฤติกรรมที่ไม่ดีโดยมีแนวโน้มว่าจะก่อให้เกิดการกระทำความชั่วร้ายขึ้น

แต่ว่าสองกรณีหลังนั้น เรายังกล่าวไม่ได้ว่าการฆ่ากันตายในลักษณะอย่างนี้เป็นการกระทำที่ไม่ดีหรือว่าเป็นการกระทำที่ผิด เพราะว่าเหตุการณ์ของนาย ข.และนาย ค.นั้นจะมีข้อเท็จจริง(fact)ที่แตกต่างกันก็จริง แต่การฆ่าของนาย ข.นั้นเป็นการกระทำลงไปตามหน้าที่เป็นผู้ฆ่าโดยไม่ผิดกฎหมายหรือไม่ผิดศีลธรรม เพราะว่าไม่มีเจตนากลั่นแกล้งให้ผู้อื่นตายมาเป็นแรงจูงใจในการกระทำ อีกฝ่ายคือนาย ค.ตัดสินใจเลือกกระทำวิสามัญฆาตกรรมผู้ต้องหาตาย เพราะมีสถานการณ์บีบบังคับให้ต้องทำโดยไม่มีเจตนาให้ผู้อื่นตาย แต่ว่าเพื่อเป็นการนำมาซึ่งความปลอดภัยแก่การปฏิบัติหน้าที่ผู้พิทักษ์สันติราษฎร์จึงจำเป็นต้องเลือกปฏิบัติกระทำอย่างนี้

การกระทำของมนุษย์ในกรณีดังกล่าว ทุกคนจะถือว่าถูกต้องหรือมีความผิดไม่ได้ ต่อเมื่อการกระทำอย่างนั้นอาจจะถูกหรือผิดก็ได้ โดยจะมีเหตุการณ์หรือสถานการณ์บางอย่างกำหนดตัดสินใจให้เลือกกระทำ ซึ่งบุคคลนั้นจะต้องลงมือกระทำไปโดยไม่มีการถูกบีบบังคับให้กระทำและจะต้องมีเสรีภาพในการกระทำสิ่งนั้น ๆ ด้วยตนเองโดยจะต้องมีอยู่ภายในขอบเขตของธรรมชาติข้อเท็จจริงทางสังคมของมนุษย์ ย่อมจะมีค่าทางจริยะที่หมายถึง"น้ำหนักของความน่าพึงปรารถนาของความประพฤติ"[๘๘] หรือมีมาตรการจริยะมาเป็นตัวกำหนดความประพฤติที่เหมาะสมและอย่างถูกต้องอันจะเป็นสิ่งที่พึงประสงค์อย่างดีที่สุดตามหลักการของจริยศาสตร์ทั่วไป โดยจะมีเหตุผลทางจิตวิทยาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันและส่งผลกระทบถึงชีวิตในอนาคตของมนุษย์ ดังนั้น ในหลักพุทธจริยศาสตร์จึงเน้นให้เห็นถึงข้อเท็จจริงว่ามีอยู่ ๓ ประการ[๘๙] คือ

๑.หลักเสรีภาพในการกระทำ(กิริยวาทะ)

๒.ชีวิตในอนาคต(ปรโลกะ)

๓.ความเป็นเหตุผลซึ่งกันและกันทางศีลธรรม(เหตุวาทะ)

จากข้อเท็จจริงทั้ง ๓ ประการนี้ เราจะเห็นได้ว่า ข้อเท็จจริงประการแรกนั้นหมายถึงการกระทำของตัวมนุษย์เองว่าตนเองกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปแล้ว ย่อมจะต้องมีการยอมรับผลว่าเป็นอันได้กระทำแล้วอย่างมีอิสระทั้งที่ดีและถูกต้องหรือไม่ดีและผิดพลาดโดยไม่มีการบังคับหรือ

---

[๘๘] ศักชัย นิรัญทวี, **จริยศาสตร์ศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗.

[๘๙] เค.เอ็น.ชยติลเลเก, ดร., **จริยศาสตร์แนวพุทธ** สุเชาว์ พลอยชุม เรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๓๓.

จูงใจให้กระทำการลงไป ข้อเท็จจริงประการที่สองหมายถึงการกระทำดังกล่าวนั้นมีผลแห่งการกระทำสืบต่อไปในอนาคตซึ่งมีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์เหมือนกัน และข้อเท็จจริงประการสุดท้ายการกระทำจะต้องมีสาเหตุแห่งการกระทำมาก่อนและผลลัพธ์ย่อมจะตามมาภายหลังโดยจะมีความสัมพันธ์กันและกันอย่างต่อเนื่องกัน

สิ่งที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้นขึ้นอยู่กับตัวกรรมคือการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้นโดยจะเป็นการเลือกปฏิบัติให้ตนเองมีความประพฤติ(Conduct)หรือมีพฤติกรรม(Behavior)ที่ดีและไม่ดี ถูกต้องหรือผิดศีลธรรมอย่างไร สิ่งเหล่านั้นย่อมจะขึ้นอยู่กับอารมณ์ความรู้สึกทางด้านมโนธรรม(Conscience)ที่ปรากฏขึ้นภายใต้จิตสำนึกในคุณค่าทางจริยธรรมมากหรือน้อยเพียงไร เพราะเหตุนั้นท่านผู้รู้จึงกล่าวไว้ว่า"ความประพฤติจึงเป็นบ่อเกิดของจริยธรรม เพราะจริยธรรมคือมาตรการวัดความประพฤติ ถ้าไม่มีความประพฤติ ย่อมจะไม่มีจริยธรรมสำหรับวัด"[๕๓] แต่ว่ามาตรการทางจริยะนี้มิใช่เป้าหมาย(End)สุดท้ายทางด้านคุณธรรม แต่ว่าอาจจะเป็นกรอบให้เลือกในการตัดสินใจกระทำโดยเป็นเป้าหมายเฉพาะกิจ หรืออาจจะเป็นวิถีทาง(Means)ที่เป็นเครื่องกำหนดวิธีการแห่งการกระทำของมนุษย์ได้โดยสามารถที่จะดำเนินกิจกรรมให้บรรลุไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดทางจริยศาสตร์คือความดีสูงสุด(The Highest Good)ได้หรือไม่อย่างไรเท่านั้น

ก่อนจะอภิปรายถึงปัญหาเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมในพระอภิธรรมว่ามีอะไรมาเป็นเกณฑ์มาตรฐานหรือมาตรการจริยะตัดสินการกระทำของมนุษย์ว่าการกระทำอย่างนี้ดีหรือไม่ดีถูกหรือผิดนั้น เราควรมาพิจารณาถึงแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ตามสำนักปรัชญาทางตะวันตกกันก่อนว่ามีทัศนะอย่างไรบ้าง เพื่อเป็นประโยชน์ในการเปรียบเทียบแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในหลักปรมัตถธรรมของพระอภิธรรมว่าจะมีความสอดคล้องหรือมีความตรงกันข้ามกับแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ของสำนักปรัชญาทางตะวันตกหรือไม่ ดังนี้ คือ

๓.๒.๑ ลัทธิสัมพัทธนิยม(Relativism)

กลุ่มลัทธินี้มีทัศนะเกี่ยวกับมาตรการทางจริยธรรมที่ว่า การกระทำนั้นไม่ดี ไม่ชั่ว ไม่ถูกหรือผิดอย่างแน่นอนตายตัว แต่ว่าการกระทำดีชั่ว การกระทำที่ถูกต้องหรือผิดพลาดนั้นย่อมจะขึ้นอยู่กับสภาวะแวดล้อมของการกระทำหรือว่าการกระทำของมนุษย์ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยหลายอย่าง[๕๔] อันเนื่องมาจากแนวความคิดของนักปรัชญาสำนักนี้ถือว่าค่าทางจริยธรรมนั้นมี

---

[๕๓] กีรติ บุญเจือ, ศ., **จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน**, หน้า ๖๒.

[๕๔] บุญมี แท่นแก้ว, ผศ., **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้า, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๐.

ลักษณะเป็นสิ่งสัมพัทธ์ คือ การกระทำที่ดีหรือไม่ดีนั้นย่อมจะต้องขึ้นอยู่กับสิ่งอื่น ๆ เช่น บุคคล กาลเวลา สถานที่ เหตุการณ์ จารีต ประเพณี สภาพแวดล้อมทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นต้น

ตัวอย่าง น้ำที่บรรจุอยู่ในภาชนะอย่างเดียวกัน แต่เมื่อเราเอาน้ำนั้นไปใส่ไว้ในตู้เย็นภายในช่องทำความเย็นจัด น้ำนั้นจะกลายเป็นน้ำแข็ง แต่ถ้าเรานำน้ำที่เป็นน้ำแข็งมาตั้งไว้บนโต๊ะ น้ำนั้นจะกลายเป็นของเหลวอีก แต่ว่าถ้าเรานำเอาน้ำนั้นไปต้มใส่กา น้ำนั้นย่อมจะร้อนมีไอขึ้นมาอีก เราจะเห็นได้ว่าน้ำนั้นจะมีลักษณะเป็นสิ่งสัมพัทธ์คือมีคุณสมบัติไม่คงที่ เป็นต้น

กรณีที่ผู้ชายอิสลามมีกฎว่ามีภรรยาได้ถึง ๔ คน ชาวพุทธทุกคนถือว่าการกราบไหว้พระพุทธรูปเป็นความดีที่พึงกระทำ ส่วนชาวฮินดูถือว่าการบูชาอ้อนวอนพระพรหม พระอิศวร พระนารายณ์จัดได้ว่าเป็นความดี ชาวจีนไหว้เจ้าเซ่นสรวงบรรพบุรุษ ย่อมเป็นการทำความดี เป็นต้น มาตรฐานของจารีตประเพณีทางศาสนายิ่งต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจน

ดังนั้น เกณฑ์การตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมจึงไม่ได้มีอยู่อย่างแน่นอนตายตัวเด็ดขาด การกระทำความดีความชั่วจึงเป็นสิ่งตายตัวไม่ได้ และไม่มีเกณฑ์มาตรฐานใดมาเป็นเครื่องกำหนดตัดสินชี้ขาดได้ เพราะมีเกณฑ์การตัดสินที่ขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นผู้กำหนดตัดสินใจว่าถูกหรือผิดมากกว่าสิ่งอื่น ตามทัศนะของลัทธินี้จึงแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม[๕๕] คือ

๑. สัมพัทธนิยมส่วนบุคคล(Individual Relativism)

ลัทธิกลุ่มนี้มีความเชื่อที่ว่ามนุษย์แต่ละคนนั่นเองจะตัดสินกฎเกณฑ์หรือมีมาตรการทางจริยธรรมได้ด้วยตนเอง ถ้าในโลกใบนี้ไม่มีมนุษย์เสียแล้ว ใครเล่าจะเป็นผู้มากำหนดตัดสิน แต่ถ้ามีปรากฏเพียงข้อเท็จจริงตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ความดีความชั่วใครจะมาเป็นผู้กำหนดตัดสินความประพฤติเหล่านั้น ดังนั้น เมื่อมีสิ่งทั้งสองมนุษย์จึงตัดสินในกฎเกณฑ์มาตรฐานของตนเองได้ตามเหตุปัจจัยและเงื่อนไขที่มีอยู่ แต่ว่ามนุษย์ต่างคนก็ต่างจิตใจมีรสนิยมไม่เหมือนกันจึงเป็นเรื่องยากที่จะตัดสินให้เหมือนกันได้ ดังนั้น การกระทำดีหรือชั่วจึงอยู่ที่ความเห็นของแต่ละบุคคลมากเสียกว่าความเป็นจริงตามหลักสากลหรือตามสภาพของความดีความชั่ว

ดังที่พวกโซฟิสต์(Sophists)[๕๖] เชื่อว่า ความจริงที่แน่นอนตายตัวไม่มีอยู่ในโลกนี้และสิ่งที่ดีสากลไม่มี ความจริงและความดีจึงเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ใครจะมีความรู้สึกรับรู้ได้อย่างไร สิ่งนั้นย่อมเป็นจริงสำหรับผู้นั้นโดยเฉพาะที่ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ของเขา เพราะ

---

[๕๕] สุจิตรา (อ่อนค้อม)รณรื่น,รศ.ดร.,ปรัชญาเบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์ ๒๕๔๐), หน้า ๙๐.

[๕๖] วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร., จริยศาสตร์เบื้องต้น, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐), หน้า ๖๒.

ไม่มีอะไรที่จะเป็นอย่างนั้นในตัวมันเองโดยสมบูรณ์ และไม่มีเกณฑ์กลางอันหนึ่งอันใดที่จะตัดสินสิ่งต่าง ๆ ว่าดีหรือชั่ว นอกเสียจากตัวบุคคลนั่นเอง โดยเฉพาะโซฟิสต์คนสำคัญคือโปรทากอรัส(Protagoras)เห็นว่า "มนุษย์เป็นเครื่องวัดสรรพสิ่ง"[๖๑] คือ การกระทำดีกระทำชั่วนั้น มนุษย์เองย่อมจะตัดสินได้ด้วยตัวเองเกี่ยวกับค่าทางจริยะ ตัวมนุษย์เองเป็นผู้ชี้ขาด ส่วนโธมัส ฮ็อบส์(Thomas Hobbes) กล่าวว่า สิ่งที่ดีคือสิ่งที่บุคคลต้องการ ส่วนสิ่งที่ชั่วคือสิ่งที่บุคคลไม่ต้องการ สิ่งที่ดีคือสิ่งที่ฉันชอบ ดังนั้น "ความดีโดยธรรมชาตินั้นคือสิ่งที่ตอบสนองความปรารถนาของข้าพเจ้า"[๖๒] ตามทัศนะของฮ็อบส์มีการตัดสินใจเลือกตามความนิยมส่วนบุคคลเหมือนกัน

๒. สัมพัทธนิยมทางสังคม(Social Relativism)

ลัทธิกลุ่มนี้เห็นว่าเกณฑ์หรือมาตรการทางจริยธรรมที่จะใช้ตัดสินการกระทำของมนุษย์นั้นย่อมจะต้องมีกฎเกณฑ์ทางสังคม เช่น ค่านิยม ขนบธรรมเนียม จารีต ประเพณี หรือมีความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่มาตัดสินความดีและความชั่ว ถ้าคนส่วนมากเห็นว่าการกระทำอย่างนั้นดีและถูกต้อง หรือการกระทำอย่างนั้นไม่ดีและผิด สิ่งนั้นจะเป็นความดีและความชั่วตามเสียงของคนส่วนใหญ่

ตัวแทนของกลุ่มนี้ได้แก่สำนักปรัชญาประโยชน์นิยม(Utilitarianism)มีเบ็นธัมและมิลล์ เป็นต้น โดยมีความเชื่อว่า"ประโยชน์หรือหลักมหสุขเป็นรากฐานของศีลธรรม โดยถือว่าความถูกต้องของการกระทำนั้นจะขึ้นอยู่กับแนวโน้มของการกระทำที่จะก่อให้เกิดความสุข แต่ความผิดนั้นจะขึ้นอยู่กับแนวโน้มของการกระทำที่จะก่อให้เกิดความทุกข์"[๖๓] โดยเฉพาะมิลล์นั้นมีความเห็นว่าสิ่งที่ดีที่สุดคือสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุดแก่คนเป็นจำนวนมากที่สุด ซึ่งมีการคำนวณโดยปริมาณของความสุขมากที่สุดอันเกิดมาจากการกระทำ

สรุป ค่าทางจริยธรรมเกี่ยวกับเกณฑ์การตัดสินการกระทำความดีความชั่วในทัศนะของลัทธิสัมพัทธนิยมนั้นไม่มีเกณฑ์มาตรฐานใดเลยมาเป็นเครื่องชี้ขาด แต่การตัดสินว่าดีหรือไม่ดีจะอยู่ที่ตัวของบุคคลมากกว่า ดังนั้น ค่าทางจริยะจึงมีลักษณะเป็นอัตวิสัย(Subjective) เพราะว่าไม่มีกฎเกณฑ์ความแน่นอนตายตัว ความดีและความชั่วจึงมีลักษณะเป็นสิ่งสัมพัทธ์ คือ "ดี" กับ "ชั่ว" ไม่

---

[๖๑] ดับบลิว.ที.สเตซ, แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน, ปรัชญากรีก, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔), หน้า ๖๒.

[๖๒] ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์,รศ., จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔), หน้า ๑๔๕.

[๖๓] วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร., จริยศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๘๘.

ใช่คุณสมบัติที่แน่นอนตายตัวของการกระทำ แต่ว่าจะขึ้นอยู่กับปัจเจกบุคคลและสภาพแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์มากกว่าสิ่งอื่นใด

๓.๒.๒ ลัทธิสัมบูรณ์นิยม(Absolutism)

กลุ่มลัทธินี้มีความเชื่อว่าการกระทำความดีหรือความชั่วนั้นเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในตัวเองและเป็นสิ่งที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติที่แน่นอนตายตัว ความดีและความชั่วนั้นย่อมจะมีอยู่จริงและมีอยู่โดยอิสระจากความคิดของมนุษย์ การกระทำความดีหรือความชั่วนั้นย่อมจะไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งอื่นๆ ที่เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์โดยปราศจากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ เช่น บุคคล กาลเวลา สถานที่ จารีต ประเพณี เป็นต้น

แนวความคิดเรื่องคุณค่าทางจริยะของสำนักปรัชญากลุ่มนี้ยังมีความเชื่อที่ว่า ความดีความถูกต้อง หรือความชั่ว ความผิดนั้น ย่อมจะขึ้นอยู่กับสิ่งที่ถูกตัดสินมากกว่าตัวผู้ตัดสินเอง เช่น เมื่อเรากล่าวถึง นาย ก.ดี และคำว่า "ดี" ของนาย ก.นั้นจะเป็นคุณลักษณะประจำตัวของเขา ซึ่งมีความดีติดตัวอยู่โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามความคิดเห็นของผู้อื่นเลย

ดังนั้น กลุ่มลัทธิสัมบูรณนิยมนี้จึงถือว่า คุณค่าทางจริยธรรมมีลักษณะเป็นสิ่งสมบูรณ์ หมายถึง สิ่งที่คุณค่ามีอยู่อย่างแน่นอนตายตัว และมีอยู่ได้โดยตัวของมันเองโดยไม่ต้องอาศัยสิ่งอื่น หรือไม่เปลี่ยนไปตามสภาวะแวดล้อมทางสังคม การกระทำความดีหรือการกระทำความชั่วนั้นจะมีเกณฑ์หรือมาตรการทางจริยะตัดสินได้เลยว่าการกระทำอย่างนี้ถูกต้องหรือการกระทำอย่างนี้ผิด ไม่ว่าจะกระทำที่ไหน กระทำเมื่อไร และมีบุคคลใดกระทำ ถ้าการกระทำอย่างหนึ่งดีจะต้องกล่าวได้ว่าเป็นการกระทำความดีอยู่เสมอโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง เกณฑ์การตัดสินหรือมาตรการทางจริยะย่อมจะต้องมีมาตรฐานที่แน่นอนตายตัวแบบคงที่อย่างถาวรและมีลักษณะเป็นสิ่งสากล ดังนั้น ลัทธิสัมบูรณนิยมนี้จึงแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม[๒๔] คือ

๑. เจตจำนงนิยม(Intentionalism)

ลัทธินี้มีการใช้แรงจูงใจที่ก่อให้เกิดการกระทำของมนุษย์ได้แก่ตัวเจตนานำมาเป็นมาตรการใช้ตัดสินปัญหาเกี่ยวกับคุณค่าทางจริยธรรมซึ่งมีลักษณะแน่นอนตายตัว การกระทำสิ่งใดก็ตาม เมื่อกระทำด้วยเจตนาดี การกระทำอย่างนี้จะต้องเป็นความดีเสมอ แต่ในทางตรงกันข้ามถ้ากระทำด้วยเจตนาชั่วร้าย กระทำอย่างนี้ย่อมจะเป็นความชั่วร้ายเสมอ ดังนั้น เจตจำนงนิยมจึงถือเอาเจตนามาเป็นเกณฑ์หรือมาตรการตัดสินใจในการเลือกกระทำทุกครั้งด้วยแรงจูงใจที่ดีหรือแรงจูง

---

[๒๔] สุจิตรา (อ่อนค้อม)รณรื่น, รศ.ดร., ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๕๔.

ใจใฝ่ต่ำโดยถือเป็นเรื่องสำคัญที่สุดในการตัดสินปัญหาด้านศีลธรรม เช่น การตัดสินความดีและความชั่วในลัทธิศาสนาต่าง ๆ มีศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น

๒. กรรมนิยม(Deontologicalism)

ลัทธินี้มีการใช้ตัวการกระทำมาเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำของมนุษย์ การกระทำความดีหรือความถูกต้อง การกระทำความชั่วหรือความผิดนั้นมันจะอยู่ในตัวการกระทำนั้นเอง และจะต้องเป็นการกระทำที่ดีหรือชั่วเสมอไป ค่าทางจริยะที่แน่นอนตายตัวจึงอยู่ในตัวการกระทำ เช่น การพูดเท็จเป็นสิ่งที่ไม่ดีอยู่ในตัวมันเอง โดยไม่มีอะไรที่จะทำให้การพูดเท็จเป็นการพูดอย่างถูกต้องขึ้นมาได้ ไม่ว่าผลแห่งการพูดจะเป็นอย่างไรภายหลังก็ตาม แต่การพูดอย่างนี้ถือว่าเป็นการกระทำความชั่วหรือความผิดพลาดทางศีลธรรม ลัทธิประเภทนี้จัดอยู่ในกลุ่มมโนธรรมนิยม (Conscientialism)และลัทธิของค้านท์[๖๕]

ลัทธิมโนธรรมนิยมนั้น หมายถึง กลุ่มที่มีแนวความคิดที่ว่ามโนธรรมคือความสำนึกที่ทุกคนมีอยู่โดยธรรมชาติในฐานะที่เป็นมนุษย์ ความสำนึกนี้เป็นเสียงภายในจิตใจที่ทำให้เราตัดสินได้ว่าอะไรผิดอะไรถูก[๖๖] และมโนธรรมสำนึกนี้มีอยู่ติดตัวของมนุษย์มาตั้งแต่เกิด ซึ่งนำมาเป็นกฎเกณฑ์ที่มีลักษณะตายตัวมาตัดสินการกระทำของมนุษย์ว่าดีหรือไม่ดีอย่างไร ถ้าเป็นการกระทำที่ดีคือการกระทำที่สอดคล้องกับมโนธรรม แต่ว่าการกระทำที่ไม่ดีคือการกระทำที่ขัดแย้งกับมโนธรรม

ถัทธิมโนธรรมนิยมนี้จึงถือว่ามโนธรรมนั้นมีคุณค่าอันเป็นสำนึกอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ ซึ่งมีสมรรถนะ(Faculty)และจะเป็นอินทรีย์พิเศษชนิดหนึ่งที่จะเป็นมาตรการตัดสินการกระทำว่าถูกต้องหรือผิดของมนุษย์ ซึ่งจะหยั่งรู้ความดีหรือความชั่วได้เช่นเดียวกับตา หู จมูก ลิ้น ร่างกายนั้นจะเป็นอินทรีย์หยั่งรู้รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสได้

ดังนั้น จึงมีปัญหาการหยั่งรู้ด้วยอินทรีย์พิเศษว่ามีได้อย่างไร นักมโนธรรมนิยมตอบว่ามีการหยั่งรู้ได้โดยตรง ตัวอย่าง เกลือที่มีความเค็มนั้น ใครจะมาบอกว่ามีความเค็มอย่างโน้นอย่างนี้ เราไม่อาจรับทราบความเค็มนั้นได้เลย แต่ว่าถ้าเรานำเอาอินทรีย์คือลิ้นของเราเข้าไปสัมผัสที่ก้อนเกลือเราจึงจะรับรู้ด้วยการหยั่งถึงความเค็มได้โดยตรงเลยว่าเกลือมีคุณลักษณะเค็มอย่างนี้เป็นต้น

เหตุนั้น ลัทธินี้จึงถือว่า"อินทรีย์พิเศษที่หยั่งรู้คุณสมบัติของความดีความชั่วได้คือปัญญา(Intellect or Understanding)หรือเรียกมโนธรรมนี้ว่าอินทรีย์ทางศีลธรรม(Moral Faculty)"[๖๗]

---

[๖๕] สุจิตรา (อ่อนค้อม)รณรื่น, รศ.ดร., ปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๙๕.

[๖๖] วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร., จริยศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๗๔.

[๖๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

ปัญหาที่มีลักษณะเช่นนี้ในพระอภิธรรมนั้นจะมีปัญญาเจตสิกเข้าประกอบอยู่ภายในจิตแล้วย่อมสามารถที่จะหยั่งรู้คุณธรรมดังกล่าวได้เหมือนกัน

ลัทธิของค้านท์นั้นมีทัศนะเกี่ยวกับค่าทางจริยธรรมที่จะต้องมีลักษณะที่แน่นอนตายตัว ถ้าสิ่งใดกระทำลงไปแล้วเป็นความดีอย่างนั้นก็จะต้องเป็นสิ่งที่ดีเสมอไปโดยไม่จำกัดเวลาสถานที่ หรือสภาพแวดล้อมหรือไม่ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้กระทำเลย การกระทำที่ดีคือการกระทำที่เกิดมาจากเจตนาดีอันเป็นเหตุแรงจูงใจ แต่สำหรับค้านท์แล้วถือว่า "การกระทำดีเกิดมาจากเจตนาดีคือการกระทำตามหน้าที่"[๖๘]ซึ่งถือว่าการกระทำความดีเป็นเรื่องเดียวกันกับการกระทำตามหน้าที่เกณฑ์การตัดสินหรือมาตรการทางจริยะจึงเป็นไปในลักษณะของมโนธรรมสำนึกในหน้าที่

การกระทำตามหน้าที่ซึ่งเป็นความดีตามความคิดเห็นของค้านท์นั้นคือการกระทำอย่างมีเหตุมีผลโดยมิใช่กระทำไปตามอารมณ์ความรู้สึกและแรงปรารถนาของตนเอง เพราะว่าหลักการของค้านท์นั้นถือเอาตัวเจตนามาเป็นเกณฑ์ตัดสินเครื่องชี้ขาดทางด้านศีลธรรมเหมือนกัน ความสุขของมนุษย์มิใช่จุดมุ่งหมายสุดท้ายในชีวิตมนุษย์ แต่การใช้ชีวิตที่ถูกต้องตามเหตุและผลนั้นคือการใช้ชีวิตที่ถูกต้องทางศีลธรรมจึงจะทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

สรุปว่า ลัทธิสัมบูรณนิยมนี้เป็นลัทธิที่มีทฤษฎีว่าด้วยค่าทางจริยธรรมเป็นสิ่งสัมบูรณ์ก็มีความแน่นอนตายตัวซึ่งมีอยู่จริงและเป็นอิสระได้ด้วยตนเอง คุณค่าทางจริยะจึงมีลักษณะเป็นวัตถุวิสัย(Objective)คือมีคุณสมบัติอยู่ภายในตัวของการกระทำความดีความชั่ว เช่น ความดี ความถูกต้อง ความผิด ความชั่ว เหล่านี้จะมีอยู่ในวัตถุที่เป็นคุณลักษณะแห่งการกระทำโดยจะมีมโนธรรมเป็นเครื่องตัดสินชี้ขาดโดยประกอบด้วยเจตนาซึ่งเป็นหลักการของกฎเกณฑ์ในการตัดสินคุณค่าทางจริยธรรมนั้นเปรียบเทียบได้กับกฎของคณิตศาสตร์ที่ว่า ๒ + ๕ = ๗ เป็นต้นนั้น ซึ่งเป็นความจริงได้โดยไม่มีใครโต้แย้ง

๓.๒.๓ เกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในพระอภิธรรม

ปัญหาเกณฑ์ตัดสินว่าอะไรคือความดีความชั่วในพระอภิธรรมนั้นจะเหมือนกับแนวความคิดของสำนักปรัชญาสำนักไหนกันระหว่างสัมพัทธนิยมหรือสัมบูรณนิยม ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องนำมาพิจารณาและอภิปรายกันต่อไป ในบทที่ ๒ นั้นผู้วิจัยได้เสนอทัศนะเกี่ยวกับเกณฑ์การตัดสินจริยธรรมหรือมาตรการจริยะไว้ ๒ ประการด้วยกัน คือ (๑) การวินิจฉัยโดยพิจารณาสาเหตุแห่งการกระทำของมนุษย์ (๒) การวินิจฉัยโดยพิจารณาผลแห่งการกระทำของมนุษย์ มีการอธิบายมาบ้างแล้วตามแนวทางของพุทธจริยศาสตร์ แต่ว่าหลักปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และ

---

[๖๘] วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร., จริยศาสตร์เบื้องต้น, หน้า ๑๐๘.

นิพพานในพระอภิธรรมเหล่านี้จะมีความสอดคล้องกับหลักเกณฑ์ดังกล่าวบ้างหรือไม่ ซึ่งเราจะมาพิจารณากันต่อไป

๓.๒.๓.๑ การวินิจฉัยสาเหตุแห่งการกระทำในพระอภิธรรม

ปัญหาของวิธีการตัดสินเกี่ยวกับความประพฤติดีและประพฤติชั่วของมนุษย์ในพระอภิธรรมนั้นจะมีการสืบค้นถึงต้นตอของกระบวนการทางจิตของมนุษย์โดยตรง เพราะว่าจิตนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งที่มนุษย์จะสร้างการกระทำหรือสร้างกรรมใดไว้ไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม จิตนั้นย่อมจะมีอิทธิพลต่อการกระทำทั้งหมด เพราะจิตนั้นจัดว่าเป็นกรรมที่สำคัญเรียกว่า "มโนกรรม" ซึ่งจะมีพลังผลักดันให้มนุษย์ได้สร้างกายกรรมและวจีกรรมออกมาเป็นพฤติกรรมหรือความประพฤติมีทั้งแง่บวกและแง่ลบ จิตของมนุษย์ย่อมจะต้องมีสาเหตุทำให้เกิดพฤติกรรมมากมายในชีวิตประจำวัน

สิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่มีอยู่ในโลกนี้ย่อมจะมีสาเหตุทำให้เกิดขึ้นทั้งสิ้น เหมือนดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า"ธรรมทั้งหลายล้วนมีเหตุเป็นแดนเกิดก่อน"[๖๙] จากพุทธพจน์นี้แสดงว่าการกระทำของมนุษย์ที่จะเกิดมีขึ้นได้จะต้องมีเหตุทำให้เกิดขึ้นอย่างแน่นอนโดยไม่ต้องสงสัย คำว่า "เหตุ" ในที่นี้หมายถึงสิ่งหรือเรื่องที่ทำให้เกิดผลติดตามมา เมื่อมีเหตุแห่งการกระทำเกิดขึ้นก่อนแล้ว สิ่งที่เป็นผลอันเนื่องมาจากเหตุย่อมจะเกิดขึ้นตามมาภายหลัง

เพราะว่าตามหลักการของพระอภิธรรมเราทราบดีว่ามูลเหตุแห่งการกระทำความดีความชั่วคือกุศลเหตุและอกุศลเหตุที่ประกอบอยู่ในจิตใจของมนุษย์ซึ่งเป็นแรงจูงใจให้คนเรานั้นกระทำดีและชั่วหรือทำให้มีบุคลิกภาพ ลักษณะนิสัย หรืออุปนิสัย โดยปรากฏออกมาทั้ง ๒ ด้าน คือ ในแง่บวกมีพฤติกรรมที่ดี ส่วนในแง่ลบคือมีพฤติกรรมที่ไม่ดีงามและความชั่วร้าย ดังนั้นแรงจูงใจฝ่ายดีเราจึงเรียกว่ากุศล คือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ และความไม่หลง ส่วนแรงจูงใจฝ่ายไม่ดีเรียกว่าอกุศลหรือกิเลสมีสภาวะที่เป็นสิ่งเศร้าหมองภายในจิตใจของมนุษย์ ดังนั้น เราจะมาพิจารณาเกณฑ์ตัดสินสาเหตุเกี่ยวกับการกระทำความดีก่อน และจะพิจารณาเกณฑ์ตัดสินสาเหตุเกี่ยวกับการกระทำความชั่วเป็นลำดับต่อไป

๑. การวินิจฉัยสาเหตุของการกระทำความดี

การพิจารณาถึงสาเหตุแห่งการกระทำความดี คือ การพิจารณาแหล่งที่มาของความดีย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมที่ดีของมนุษย์โดยตรง การพิจารณากุศลเหตุคืออโลภเหตุ

---

[๖๙] วิ.ม. (บาลี) ๔ / ๖๐ / ๕๒ ; ขุ.อป. (บาลี) ๓๒ / ๒๘๖ / ๓๖.

อโทสเหตุ และอโมหเหตุนั้นตามหลักของพระอภิธรรม ย่อมจะปรากฏอยู่ภายในกระบวนการทางจิตและเจตสิกที่ถูกปรุงแต่งแล้วจึงจะส่งผลไปยังรูปคือร่างกายของมนุษย์ ในการกระทำความดีแต่ละครั้งไม่ว่าจะเป็นการให้ทาน การรักษาศีล การเจริญจิตภาวนาในหลักการทำความดีอย่างกว้าง ๆ ทั่วไป เพื่อให้เกิดผลบุญที่เป็นความดีโดยก่อให้เกิดความสุขในชีวิตโดยเป็นเป้าหมายในการดำรงชีวิตของมนุษย์อย่างหนึ่ง แต่ว่าความสุขประเภทนี้ยังไม่ใช่จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต เพราะเป็นเพียงวิธีการพื้นฐานที่จะทำให้มนุษย์บรรลุถึงความสุขสูงสุดได้ตามอุดมคติของชีวิต

การให้ทานนั้นจัดได้ว่าเป็นการกระทำความดีขั้นพื้นฐานเพื่อให้เกิดบุญกุศลแก่ตัวมนุษย์เองและยังเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อสังคมของมนุษย์ เพราะว่าในการอยู่รวมกันของสังคมมนุษย์นั้นย่อมจะต้องกระทำความดีเพื่อตนเองและผู้อื่นด้วย จึงจะถือว่ามีความสุขในชีวิตและมีความเป็นอยู่ที่ดีอยู่ในโลกนี้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสรับรองไว้ว่า"การสั่งสมความดี(บุญ)เป็นสาเหตุนำความสุขมาให้"[๓๐] การสั่งสมในที่นี้จึงหมายถึงการกระทำความดีอยู่บ่อยครั้งอย่างสม่ำเสมอในชีวิตประจำวัน เพราะการกระทำความดีดังกล่าวเป็นสาเหตุเป็นแหล่งที่มาของความสุขในชีวิตได้ตามหลักพระพุทธวจนะในพระสูตรนั้น

แต่ว่าการทำความดีประเภทนี้ตามนัยพระอภิธรรมย่อมจะต้องมีโครงสร้างที่เป็นองค์ประกอบสภาวะธรรมภายในจิตใจอยู่หลายประการซึ่งเป็นสาเหตุแห่งการสร้างความดีให้เกิดความสุขโดยผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างมาประกอบการพิจารณาตัดสินการกระทำความดีประเภทนี้ ๓ กรณี ดังนี้

กรณีที่ ๑ นางสาวแววมีการใส่ทำบุญใส่บาตรอาหารแก่พระภิกษุตอนเช้าทุกวันเป็นประจำก่อนไปทำงาน ในการใส่บาตรทุกวันนั้นย่อมจะต้องมีการคิดตระเตรียมการว่าเราจะประกอบอาหารอะไรดีก่อนใส่บาตรทุกครั้ง และหลังจากเลิกงานแล้วจึงซื้ออาหารมาจัดเตรียมไว้เพื่อนำมาประกอบอาหารในการใส่บาตรพระในวันรุ่งขึ้น การกระทำความดีของนาวสาวแววในลักษณะอย่างนี้ย่อมจะต้องมีสาเหตุมาจากกุศลเหตุคือความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลงเข้ามาประกอบภายในจิตใจเป็นพื้นฐานให้กระทำความดีมีการให้ทานเป็นอันดับแรก

ประการต่อมาจิตของนางสาวแววย่อมจะต้องมีองค์ประกอบของเจตสิกต่าง ๆ เข้ามาปรุงแต่งจิตอันเป็นแรงจูงใจใฝ่ดี โดยเป็นพลังผลักดันหรือส่งเสริมให้กระทำความดีคือมีโสมนัสเวทนาเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตที่ให้เกิดความรู้สึกยินดีโดยมีความดีใจขึ้นมาในเวลากระทำความดี มีปัญญินทรีย์เจตสิกหมายถึงธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีปัญญามาพิจารณาการกระทำ

---

[๓๐] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๑๘ / ๓๘.(สุโข ปุญฺญสฺส อุจฺจโย)

ความดีของตนเองอย่างมีความเชื่อมั่นในการกระทำความดีโดยมีสัทธาเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีความเชื่อมั่นในการกระทำความดีที่ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา

องค์ประกอบที่สำคัญจะต้องมีตัวเจตนาเจตสิกหมายถึงธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีความตั้งใจมั่นต่อการกระทำความดีทั้ง ๓ ขณะที่ปรากฏในทานสูตร[**] ได้แก่ ขณะเวลาก่อนการให้ทานมีจิตใจดีผ่องใส ขณะกำลังให้ทานด้วยจิตใจที่เลื่อมใส ขณะหลังจากให้ทานเสร็จแล้วย่อมจะมีจิตใจที่ปลาบปลื้ม ความตั้งใจทั้ง ๓ ขณะนั้นจึงจะมีความสมบูรณ์ชัดเจน

และมีองค์ประกอบอื่น เช่น ปีติเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีความเอิบอิ่มใจ มีมนสิการเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีการทำใจไว้โดยอุบายแยบคายโดยมีความคิดที่เกิดขึ้นเองโดยมิได้มีใครมาชักชวนในการกระทำความดีอันเป็นไปตามแรงจูงใจของเจตสิกฝ่ายกุศลซึ่งเป็นไปตามกระบวนการทางกามาวจรโสภณจิตเรียกจิตประเภทนี้ว่า"มหากุศลจิต"คือจิตที่มีองค์ประกอบด้วยมูลเหตุแห่งความดีอย่างยิ่งใหญ่โดยจัดว่าเป็นมหากุศลจิตดวงที่ ๑

ประการสุดท้าย การให้ทานคือการกระทำความดีของนางสาวแวววนั้นยังจะต้องมีองค์ประกอบของสภาวะทางร่างกายคือรูป(Corporeality)มีอยู่ ๒๘ ชนิด ย่อมจะถูกสั่งการโดยกระบวนการพลังอำนาจทางจิตและเจตสิกฝ่ายกุศลที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น มีการทำหน้าที่บังคับบัญชาให้รูปได้มีการเคลื่อนไหวทำกิจการงานต่างๆได้ ประการแรก คือ มหาภูตรูป ๔ ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม หมายถึงโครงสร้างพื้นฐานของร่างกายส่วนใหญ่ทั้งหมด และอุปาทายรูป ๒๔ ประเภท หมายถึง กิริยาอาการของมหาภูตรูปมีปสาทรูป ๕ โคจรรูป ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญัติรูป ๒ วิการรูป ๓ ลักขณรูป ๔ ครบองค์ประกอบของร่างกายคนเรา ย่อมเป็นรูปที่แสดงกิริยาอาการให้มหาภูตรูปเคลื่อนไหว เช่น ปสาทรูป ๕ มีจักขุปสาทรูปเป็นต้นโดยเห็นรูปารมณ์คือเห็นพระภิกษุเดินมารับอาหารบิณฑบาตอยู่ข้างหน้าโดยจะมีภาวรูป ๑ เพียงอย่างเดียวคือเฉพาะอิตถีภาวรูปเท่านั้นมีสภาพความเป็นผู้หญิงของผู้กระทำความดี

และจะต้องมีวิญญัติรูป ๒ คือ (๑)กายวิญญัติหมายถึงการเคลื่อนไหวทางร่างกายขณะประกอบความดีคือกำลังใส่บาตร (๒)วจีวิญญัติหมายถึงการเคลื่อนไหวทางคำพูดคือการเปล่งวาจานิมนต์ให้พระภิกษุหยุดเดินรับอาหารบิณฑบาตอย่างไพเราะสุภาพอ่อนหวานอันเป็นการแสดงปิยวาจาของผู้กระทำความดี

นอกจากนั้นยังมีวิการรูป ๓ คือ รูปที่มีความเบา รูปที่อ่อนสลวย รูปที่มีความเหมาะสมควรแก่การงานในขณะประกอบกิจการกระทำความดีที่มีการให้ทานเสร็จแล้วจึงไหว้พระภิกษุอย่างสุภาพอ่อนโยนเหมาะสมกับการเป็นกุลสตรีเป็นต้น อีกทั้งยังมีบุคลิกภาพทางด้าน

[**] องฺ. ฉกฺก. (บาลี) ๒๒ / ๓๗ / ๓๒๓.

กิริยามารยาทท่าทางสุภาพงดงาม รวมไปถึงมีนิสัยและอุปนิสัยแสดงออกซึ่งลักษณะที่ว่าเป็นคนดีในเวลาประกอบกุศลกรรมคือการให้ทานดังกล่าว ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่แสดงออกอย่างเหมาะสม

กรณีที่ ๒ นายเพชรทำงานอยู่ที่สำนักงานธุรกิจการค้าแห่งหนึ่ง มีความประสงค์จะไปร่วมบริจาคเงินที่มูลนิธิสงเคราะห์เด็กพิการ โดยมีการชักชวนเพื่อนร่วมงานบริจาคเงินหลายคน แต่ยังขาดนายพลอยซึ่งเป็นผู้จัดการเพียงคนเดียว ดังนั้น นายเพชรจึงบอกนายพลอยให้ร่วมกันบริจาคเงินเข้ามูลนิธิ ทีแรกนายพลอยนั้นไม่มีความประสงค์จะร่วมบริจาคจึงตอบปฏิเสธไป แต่เมื่อถูกชักชวนบ่อย ๆ พร้อมทั้งได้รับฟังเหตุผลและคุณประโยชน์ของการบริจาคแล้ว นายพลอยจึงได้บริจาคเงินร่วมกับนายเพชร

กรณีอย่างนี้ในสภาวะทางจิตของนายพลอยนั้นประกอบด้วยกุศลเหตุก็จริง แต่ว่าต้องคอยถูกกระตุ้นเตือนชักชวนให้ร่วมกันกระทำความดีจึงจัดได้ว่าเป็นจิตประเภทโสมนัสสหคตะและญาณสัมปยุตเหมือนกัน แต่ว่าจะมีความแปลกกันเพียง แต่เมื่อเขาได้มีการพิจารณาไตร่ตรองถึงเหตุผลในการบริจาคแล้วจะเกิดกัมมัสสกตาปัญญาภายหลัง เหตุนั้น จิตของเขาจึงเป็นจิตประเภทสังขาริกในกามาวจรโสภณจิตโดยจัดว่าเป็นมหากุศลจิตดวงที่ ๒

ส่วนสภาวะปรุงแต่งจิตอันเป็นแรงจูงใจคือเจตสิกที่เกิดขึ้นคล้ายกับนางสาวแววเหมือนกัน มีความต่างกันเพียงเจตนาเจตสิกอาจจะบกพร่องขาดความสมบูรณ์ไปขณะแรกคือปุพเจตนาก่อนประกอบความดีเท่านั้นเอง เพราะไม่ได้คิดเองโดยลำพังตนเอง แต่ถูกชักชวนให้กระทำความดี และจะมีกรุณาเจตสิกหมายถึงธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตให้มีความสงสารเห็นใจเพื่อนมนุษย์ที่กำลังเดือดร้อนและมีความทุกข์เพิ่มเข้ามาอีกอย่างหนึ่ง

ส่วนเรื่องสภาพทางร่างกายคือรูปนั้นจะถูกจิตคอยควบคุมให้ร่างกายมีการเคลื่อนไหวในขณะกระทำความดีในขณะบริจาคเงินนั้น ต่างจากกรณีนางสาวแววมีเพียงแต่ปุริสภาวะรูปคือร่างกายที่มีสภาพความเป็นผู้ชายของผู้กระทำความดีเท่านั้นเอง นอกจากนั้นรูปที่เหลือจะเหมือนกันกับกรณีนางสาวแววทุกประการ

กรณีที่ ๓ นาย ก.เห็นนาย ข.และเพื่อนซึ่งเป็นดาราแสดงภาพยนต์และละครทีวีออกไปทำงานช่วยเหลือผู้ได้รับบาดเจ็บและเก็บศพอันเกิดจากประสบอุบัติเหตุต่างๆ กับมูลนิธิแห่งหนึ่งทางสื่อมวลชน เพื่อเป็นการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ที่ได้รับบาดเจ็บ และเป็นการสงเคราะห์ศพที่ไร้ญาติขาดที่พึ่งแล้วมีความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สนใจที่จะไปร่วมทำงานสังคมสงเคราะห์อย่างนี้ แต่พอถูกเพื่อน ๆ ชักชวนบ่อย ๆ เข้าก็รำคาญใจเลยเข้าไปร่วมทำงานช่วยเหลือผู้ได้รับบาดเจ็บและเก็บศพแบบทดลองทำดู เพื่อจะได้รับการสรรเสริญจากสื่อมวลชนบ้าง

กรณีอย่างนี้ สภาวะธรรมทางจิตที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของบุคคลผู้นั้นจึงจัดว่าเป็นมหากุศลจิตดวงที่ ๘ แม้ว่าสภาวะทางจิตของเขาจะประกอบด้วยกุศลเหตุก็จริง แต่ว่าแรงจูงใจให้กระทำความดีอ่อนกำลัง เพราะมีอุเบกขาเวทนาเจตสิกคือธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตจะมีสภาพเป็นการวางเฉยไม่ใส่ใจในการกระทำความดีเท่าที่ควรจะเป็นจึงเรียกว่ามีจิตเป็นกลางวางเฉยต่อการกระทำความดี และไม่มีปัญญาที่เป็นเหตุพิจารณาเหตุผลของการกระทำความดีเท่าที่ควร

นอกจากนั้นจิตยังมีสภาพที่คอยถูกกระตุ้นเตือนอยู่เสมอและมีเจตนาเจตสิกคือความตั้งใจในการกระทำความดีซึ่งมีสภาพไม่สมบูรณ์ในเวลาทั้ง ๓ ขณะ ส่วนรูปคือร่างกายที่ถูกควบคุมโดยพลังจิต ย่อมจะมีภาวะการเคลื่อนไหวอย่างไม่ใคร่อยากจะไปร่วมทำงานเท่าไรนัก แต่ว่าเพราะมีสาเหตุเพียงอย่างเดียวคือความอยากได้รับการสรรเสริญบ้างเท่านั้นเองจึงลงมือกระทำความดีเพื่อจุดมุ่งหมายอื่น

จากการกระทำความดีทั้ง ๓ กรณีดังกล่าวนั้น เราพอจะทราบถึงเกณฑ์การตัดสินทางด้านจริยธรรมเกี่ยวกับการกระทำความดีตามนัยพระอภิธรรมว่าจะต้องพิจารณาถึงสาเหตุ (Cause)คือแหล่งที่มาของความดีมีกุศลเหตุที่ประกอบอยู่ในจิต และยังต้องพิจารณาถึงส่วนประกอบอื่น ๆ อีก เช่น แรงจูงใจของการกระทำความดีคือกลุ่มเจตสิกฝ่ายกุศลต่างมีเจตนาเจตสิกเป็นต้น ซึ่งเป็นสภาวธรรมที่เกิดขึ้นในกระบวนการภายในทางจิตที่มีความสัมพันธ์กันและกันโดยมีอิทธิพลต่อร่างกาย เพราะสภาวธรรมเหล่านี้จะมีความสามารถพิเศษคอยควบคุมร่างกายของคนเราให้มีความประพฤติที่ดีงามและมีพฤติกรรมที่สุจริตต่อตนเองและบุคคลอื่นในสังคมของมนุษย์ โดยมีมาตรการทางจริยธรรมตัดสินวัดค่าความดีอยู่ที่การกระทำอันมาจากมูลเหตุที่แท้จริงอันพื้นฐานของการสร้างความดี ย่อมเป็นการสืบสาวหาความเป็นจริงตามกระบวนการของธรรมชาติที่มีอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์อย่างละเอียดลึกซึ้ง อีกอย่างหนึ่งเป็นการสืบค้นถึงแหล่งที่มาของการทำความดีของมนุษย์ได้อย่างสมบูรณ์และถูกต้องตรงต่อข้อเท็จจริงมากที่สุดตามแนวความคิดทางพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระอภิธรรม

๒. การวินิจฉัยสาเหตุของการกระทำความชั่ว

การวินิจฉัยสาเหตุของการกระทำความชั่วในพระอภิธรรมนั้น เราจะต้องมาพิจารณาถึงสาเหตุคือแหล่งที่มาของความชั่วมีอกุศลเหตุที่ประกอบอยู่ในจิตมีอยู่ ๓ ประเภท คือ (๑) ความโลภ (๒)ความโกรธ (๓)ความหลง สาเหตุของความชั่วเหล่านี้จะประกอบอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ทุกขณะที่กำลังประกอบกิจกรรมไปในทางที่ไม่ดีงามที่เรียกกันว่ามีพฤติกรรมทุจริตโดยมีความประพฤติที่เลวร้ายไม่เป็นที่พึงปรารถนาน่าพอใจของมนุษย์ เพราะว่าสาเหตุดังกล่าวเหล่านี้มี

อิทธิพลอยู่เหนือจิตใจของมนุษย์ ซึ่งมีความสามารถพิเศษคอยสั่งการและควบคุมร่างกายให้ปฏิบัติการสร้างอกุศลกรรม

การกระทำความชั่วร้าย คือ การฆ่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองบ้าง ตลอดถึงการฆ่าสัตว์อื่นบ้าง การลักขโมยทรัพย์ของบุคคลอื่นบ้าง การประพฤติผิดในทางเพศสัมพันธ์กับผู้อื่นนอกไปจากคู่ครองของตนเองบ้าง และการโกหกหลอกลวงด้วยคำพูดต่าง ๆ ให้ผู้อื่นหลงเชื่อบ้าง สิ่งเหล่านี้จัดว่าเป็นพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาย่อมจะต้องมีพื้นฐานทางจิตใจเกิดจากอกุศลเหตุทั้งสิ้น ย่อมจะต้องสืบสาวถึงโครงสร้างที่เป็นสาเหตุให้มนุษย์สร้างพฤติกรรมชั่วภายในจิตที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมกันต่อไป

การพิจารณาปัญหาของการกระทำความชั่วนั้นจะต้องมีมูลเหตุแห่งความชั่วร้ายดังกล่าวมาแล้วตามแนวความคิดในทัศนะของพระอภิธรรมนั้น ย่อมจะเริ่มต้นมาจากแหล่งที่มาของความชั่วร้ายคืออกุศลเหตุที่เรียกว่า"กิเลส"หมายถึงสภาวะธรรมที่เป็นเครื่องเศร้าหมองที่มีอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ เพราะจิตของมนุษย์จะประกอบด้วยอกุศลเหตุอยู่เสมอ ดังนั้น จิตประเภทนี้จึงเรียกว่า"อกุศลจิต"หมายถึงจิตที่มีสภาวะอันประกอบด้วยอกุศลธรรมโดยแบ่งออกเป็น ๑๒ ประเภท คือ

๑.โลภมูลจิตที่ประกอบด้วยความอยากได้จนเกินไปมีจำนวน ๘ ดวง

๒.โทสมูลจิตที่ประกอบด้วยความโกรธมีจำนวน ๒ ดวง

๓.โมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความลุ่มหลงงมงายมีจำนวน ๒ ดวง

จิตเหล่านี้จะประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายอกุศลอันเป็นแรงจูงใจให้ค้ำสนับสนุนส่งเสริมจิตให้มีพลังอำนาจกระทำการสร้างความชั่วมากมาย ซึ่งจะได้อภิปรายถึงการกระทำความชั่วพร้อมทั้งยกตัวอย่างมาประกอบการอธิบายสาเหตุคือแหล่งที่มาในการกระทำที่ผิดศีลธรรมต่อไป

กรณีที่ ๑ สมมติว่ามีร้านค้าอยู่ ๒ ร้านอยู่ในย่านธุรกิจแห่งหนึ่งคือร้านหนึ่งขายเครื่องอะไหล่รถยนต์มีเจ้าของร้านชื่อนาย ก. ส่วนอีกร้านจำหน่ายรองเท้าซึ่งมีเจ้าของร้านชื่อนาย ข. โดยปกติเจ้าของร้านทั้งสองไม่ถูกกัน เพราะมีปัญหาเรื่องการจอดรถยนต์ขวางหน้าร้านของกันและกันเป็นประจำ อยู่มาวันหนึ่งนาย ก.จะนำรถยนต์ไปจอดหน้าร้านของตนเอง แต่วันนี้มีลูกค้ามาซื้อสินค้าแล้วนำรถมาจอดที่หน้าร้าน เขาจึงนำรถของตนเองเลยไปจอดหน้าร้านของนาย ข.

เมื่อนาย ข. เห็นดังนั้นจึงออกไปต่อว่าทำไมจึงมาจอดรถขวางหน้าร้านของเขาแบบนี้ นาย ก.ให้เหตุผลว่าไม่มีที่ว่างสำหรับจอดรถ และขอจอดรถชั่วคราวก่อน นาย ข.บอกว่าไม่ได้ ถ้ามีลูกค้ามาซื้อสินค้าแล้วจะไม่มีที่จอดรถเพื่อลูกค้าของเขา ทั้งสองคนนั้นมีการโต้เถียงกันขึ้นมา นาย ข.เถียงสู้นาย ก.ไม่ได้จึงเกิดบันดาลโทสะขึ้นมาเลยชักปืนพกออกมาจ่อยิงนาย ก.จนถึงแก่ความตาย

จากกรณีอย่างนี้เป็นการฆ่าคนตายโดยเจตนา จิตของนาย ข.นั้นจะต้องประกอบด้วยอกุศลเหตุคือมีโทสะมูลเหตุหมายถึงความโกรธคับแค้นขัดเคืองใจ(ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ)เป็นอันดับแรก และเป็นพื้นฐานของจิตเบื้องต้นซึ่งจะเกิดขึ้นพร้อมกับมีความรู้สึกเสียใจ(โทมนสฺสสหคตํ)อันเป็นส่วน

ประกอบของกลุ่มเจตสิกฝ่ายอกุศล โดยมีโทมนัสเวทนาเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีสภาวะแห่งความเสียใจ

นอกจากนั้นยังมีเจตสิกอื่นเข้าประกอบอีก เช่น โทสเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีความโกรธประทุษร้ายอารมณ์ความรู้สึก อหิริกเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้ไม่มีความละอายต่อความชั่ว อโนตัปปเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้ไม่มีความเกรงกลัวต่อความชั่ว เจตนาเจตสิกคือธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีความจงใจประกอบความชั่วเป็นต้น อกุศลเจตสิกเหล่านี้เป็นแรงจูงใจสนับสนุนส่งเสริมให้นาย ข.กระทำความชั่ว และสภาพภายในจิตใจของเขานั้นยังมีสภาวะที่เป็นไปโดยการคิดทำร้ายผู้อื่นให้ถึงแก่ความตายเองเพียงลำพังโดยไม่มีใครมาชักชวน(อสงฺขาริก)

ในการฆ่าคนตายอย่างนี้จะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับร่างกายคือรูป ๒๘ โดยมีการเคลื่อนไหวทางร่างกายทั้งมหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ เช่น นาย ข.มีการแสดงออกถึงอารมณ์โกรธเมื่อจักขุปสาทรูปไปกระทบคือสัมผัสกับรูปารมณ์ และโสตปสาทรูปไปกระทบกับเสียงคือสัททารมณ์ แล้วจิตจะเกิดปฏิฆะคือการกระทบกระทั่งกับอนิฏฐารมณ์เหล่านั้น โดยมีผลกระทบส่งไปยังส่วนอื่น ๆ ของร่างกาย คือ ปุริสภาวรูป ซึ่งจะมีการแสดงออกถึงบุคลิกภาพท่าที นิสัย และอุปนิสัยในการกระทำความชั่ว โดยมีปฏิกิริยาเกิดขึ้นทางกายวิญญัติ เช่น มีการกายสั่นเทาไปด้วยความโกรธและมีใบหน้าแดงกล่ำแสดงว่ามีอารมณ์พลุ่งพล่าน เพราะเกิดการโต้เถียงกันทางวจีวิญญัติอย่างหยาบคาย สุดท้ายจบลงด้วยการชักปืนออกมายิงคู่กรณีตาย

การฆ่าคนตายหรือการฆ่าสัตว์อื่น ๆ นอกจากมนุษย์แล้วทางพุทธจริยศาสตร์เรียกว่า "การทำปาณาติบาต"หมายถึงการปลงชีวิตของผู้อื่นในขณะที่ยังมีลมหายใจอยู่ให้ถึงความสิ้นไปแห่งชีวิต การฆ่าสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ดิรัจฉานก็ตาม ย่อมจะต้องมีองค์ประกอบในการฆ่าอยู่ ๕ ประการด้วยกัน[๗๒] คือ

๑.สัตว์มีชีวิต

๒.การรู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิตอยู่

๓.ความคิดที่จะฆ่าให้ตาย

๔.ความพยายามในการฆ่า

๕.สัตว์นั้นตายด้วยความพยายามนั้น

ข้อหนึ่งและข้อที่ห้านั้นเป็นเรื่องเกี่ยวกับวัตถุที่ถูกกระทำ ส่วนข้อที่สอง สาม และสี่นั้นเป็นเรื่องของผู้กระทำการ หมายความว่า สัตว์มีชีวิตในทางพระอภิธรรมนั้นหมายถึงชีวิตินทรีย์ทั้ง ๒ ชนิด คือชีวิตินทรีย์ของรูปธรรมและชีวิตินทรีย์ของนามธรรมได้แก่ ชีวิตินทรีย์เจตสิก วัตถุซึ่งถูกกระทำนั้นจะต้องมีคุณสมบัติครบทั้งสองประการ และสัตว์ตายนั้นหมายถึงสัตว์นั้นมีชีวิตินทรีย์ถูกทำลายให้ถูกสิ้นไปแล้ว จิตของสัตว์นั้นจึงทำหน้าที่จุติกิจคือการเคลื่อนย้ายไปสู่ภพใหม่แล้ว

---

[๗๒] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๑๔๕.

ส่วนผู้ทำการจะต้องมีองค์ประกอบคือการรู้ว่าสัตว์มีชีวิตได้แก่มีสัญญาเจตสิก หมายถึงธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้จำได้และกำหนดหมายรู้ได้ว่าสัตว์นั้นยังมีลมหายใจอยู่ ความคิดที่จะฆ่าให้ตายด้วยเจตนาเจตสิก คือ ธรรมชาติปรุงแต่งจิตให้มีเจตจำนงในการกระทำ และมีความพยายามในการฆ่าคือมีวิริยเจตสิกที่เป็นธรรมชาติปรุงแต่งจิตใจให้มีความอุตสาหะในการกระทำ จึงถือว่าการฆ่าสัตว์ดังกล่าวครบองค์ประกอบของการกระทำความผิดศีลธรรม

สรุปว่า การฆ่ามนุษย์และสัตว์อื่น ๆ ตายนั้นเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรมข้อที่หนึ่ง และเป็นการกระทำที่ไม่ดีถือว่าเป็นการกระทำความชั่วร้ายโดยเป็นภัยร้ายแรงสำหรับมนุษย์และสังคมของมนุษย์ ถ้าการฆ่านั้นมีพื้นฐานสาเหตุมาจากความโกรธเกิดขึ้นในจิตของผู้กระทำการแล้วพร้อมด้วยองค์ประกอบของการฆ่าในลักษณะอย่างนี้ถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ผิดทุกกรณีไป ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่หรือเหตุการณ์อย่างไรในสถานการณ์ไหนก็ตาม

ฉะนั้น เราจึงสามารถพิจารณาวินิจฉัยตัดสินได้เลยว่าเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรม โดยมีการวินิจฉัยไปตามกระบวนการของสาเหตุในอกุศลเหตุที่ปรากฏเกิดขึ้นแก่จิตและเจตสิกโดยส่งผลไปสู่รูปคือร่างกายของผู้ทำการซึ่งมีลักษณะโครงสร้างและองค์ประกอบในพระอภิธรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งเราสามารถจะนำมาเป็นเกณฑ์หรือมาตรการจริยะตัดสินการกระทำความชั่วได้อย่างถูกต้องตามข้อเท็จจริงทางธรรมชาติในหลักการของพระอภิธรรม

อีกอย่างหนึ่งมีปัญหาจริยธรรมอันเป็นที่ถกเถียงกันมานานแล้วเกี่ยวกับคำว่า "การุณยฆาต(Mercy Killing)" นั้นเป็นปัญหาที่เราควรต้องนำมาอภิปรายอีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ถกเถียงกันมากในแวดวงของจริยศาสตร์ว่าเป็นการกระทำที่ผิดต่อหลักการของศีลธรรมหรือไม่ ก่อนอื่นเราจะต้องมาพิจารณาดูความหมายของคำว่า "การุณยฆาต" นั้นจะมีความหมายว่าอย่างไรบ้างในพระอภิธรรม การุณยฆาต หมายถึง การฆ่าด้วยความกรุณาสงสาร ซึ่งเป็นการให้ความหมายตามรูปศัพท์ หรือการฆ่าเพราะหวังดี(Euthanasia)[๗๒] เช่น การฆ่ามนุษย์ในครรภ์ กรณีที่มารดาถูกข่มขืนบ้าง กรณีมารดาป่วยมีโรคร้ายแรงบ้าง หรือกรณีที่ทารกมีความพิการบ้าง และการที่ผู้ป่วยขอร้องให้แพทย์ฉีดยาฆ่าตัวเองตายเพื่อหนีจากโรคร้ายบ้าง

กรณีของการฆ่ามนุษย์ในครรภ์ทั้ง ๓ กรณีนั้นเป็นการพิจารณาปัญหาเพียงด้านเดียวเกี่ยวกับมารดาเท่านั้น เพราะว่ามีการฆ่าทารกเพียงเพื่อความหวังดีต่อมารดาผู้กำลังประสบทุกข์ทางสำนวนพระอภิธรรมเรียกว่า "ทุกขิตสัตว์" หมายถึงคนที่กำลังได้รับความลำบากเหลือเกิน เพราะว่ากำลังประสบกับชะตากรรมในชีวิตของตนเอง แต่ว่าไม่มีความกรุณาสงสารต่อทารกในครรภ์บ้าง ช่างเป็นความโหดร้ายเหลือเกินที่ฆ่าได้แม้กระทั่งเด็กทารกผู้ยังไม่รู้เรื่องราวใด ๆ และเป็นผู้ไม่มีความผิดแต่

---

[๗๒] สมภาร พรมทา, พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๙-๑๒๐.

อย่างใด แต่ว่าถูกผู้เป็นมารดาของตนเองและแพทย์ลงความเห็นร่วมกันว่าจะต้องฆ่าให้ตาย เพื่อหลีกหนีปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้นเองที่มารดากำลังเผชิญอยู่โดยมุ่งที่จะรักษาชีวิตมารดาฝ่ายเดียว

แต่อีกด้านหนึ่งของทารกนั้น มารดาและแพทย์มิได้พิจารณาเหตุผลของทารกเลยว่า ไม่มีใครจะกำหนดตัดสินชีวิตของบุคคลอื่นที่เกิดขึ้นตามกระบวนการธรรมชาติของความจริงตามหลักกรรมนิยามได้ว่าจะต้องมีชีวิตอยู่เท่านี้เท่านั้น เพราะว่าชีวิตทุกชีวิตที่เกิดมาแล้วมีคุณค่าอย่างที่สุดสำหรับมนุษย์ทุกคน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า การได้เกิดเฉพาะเป็นมนุษย์นั้นแสนจะลำบากย่อมเกิดขึ้นได้โดยยากยิ่งนัก[๓๔] แล้วชีวิตของเด็กทารกไม่มีคุณค่าเลยหรืออย่างไรในแง่ของความเป็นจริงตามกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติของมนุษย์

ตามหลักพระอภิธรรมแล้วการุณยฆาตประเภทนี้จัดว่าเป็นโทสมูลจิตดวงที่สองคือจิตที่ประกอบด้วยความกระทบกระทั่งแห่งอารมณ์(ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ)ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับความเศร้าโศกเสียใจ(โทมนสฺสสหคตํ) และเกิดขึ้นโดยมีการชักชวนหรือกระตุ้นเตือน(สสงฺขาริกํ)ให้มีการฆ่าทารกตายไม่ว่าจะเป็นด้วยเหตุผลของแพทย์ก็ตามหรือจะเป็นเหตุผลของมารดาก็ตาม จึงถือว่าเป็นความผิดศีลธรรม

ในกรณีหลังที่ผู้ป่วยขอร้องต่อแพทย์ให้ฉีดยาฆ่าตัวเองตายด้วยเหตุผลเพียงเดียวเพื่อจะหลีกหนีจากการเจ็บปวดจากโรคร้ายซึ่งเป็นผลของอดีตกรรมหรือผลกรรมในปัจจุบันของตนเองนั้น ถ้าแพทย์เห็นตามคำขอร้องของคนไข้แล้วฉีดยาให้คนไข้ได้ตายสมใจปรารถนาแล้วย่อมเป็นการสนับสนุนให้มนุษย์มีการฆ่าตัวตาย ซึ่งจัดได้ว่าเป็นโทสมูลจิตดวงที่สองเหมือนกันและจัดได้ว่าเป็นความทะยานอยากคือตัณหาอีกประเภทหนึ่งได้แก่วิภวตัณหาคือความไม่อยากมีความไม่อยากเป็นอย่างที่ตัวเองเป็นอยู่ในขณะนี้ โดยไม่ยอมรับความจริงเกี่ยวกับสัจธรรมความเป็นจริงของชีวิตว่ามีการเกิดย่อมจะต้องมีความแก่ชราภาพคือความเจ็บไข้เป็นสิ่งธรรมดาสำหรับมนุษย์ทุกคน

ดังนั้น กล่าวโดยสรุป การุณยฆาต(Mercy Killing)นั้น หมายถึง การฆ่าด้วยความสงสารเพราะหวังดี(Euthanasia)นั้นอาจจะเป็นคำกล่าวที่ถูกต้องสำหรับคนบางกลุ่มเท่านั้น แต่ถ้าจะกล่าวถึงความถูกต้องของคำ ๆ นี้ตามความหมายในหลักการของพระอภิธรรมหรือไม่นั้น ผู้วิจัยขอตอบว่าไม่ถูกต้องเลย เพราะว่าตามความเป็นจริงของหลักพุทธจริยศาสตร์แล้วการฆ่าถือว่าเป็นความผิดโดยเป็นการละเมิดศีลธรรมข้อที่หนึ่ง และเป็นการผิดหลักธรรมชาติของความเป็นจริงทางด้านสภาวธรรมเชิงปรมัตถ์ในพระอภิธรรมอีกด้วย

เพราะฉะนั้น คำว่า"การุณยฆาต"นั้นย่อมจะใช้คำ ๆ นี้ไม่ได้เลย เพราะว่ามีความผิดสภาวธรรมตามธรรมชาติแห่งความเป็นจริงโดยมีเหตุผลอยู่ว่าการฆ่านั้นจัดเป็นโทสมูลจิตฝ่ายอกุศลพร้อมด้วยมีองค์ประกอบเจตนาเจตสิกเป็นฝ่ายอกุศลด้วยเช่นกัน คือ มีความรู้สึกนึกคิดนั้นเป็นสิ่งที่

---

[๓๔] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๘๒ / ๔๕. (กิจฺโฉ มนุสฺสปฺปฏิลาโภ)

ชั่วร้าย เพราะว่าขาดคุณธรรม(Virtue)หรือขาดมโนธรรม(Conscience)คือการขาดความสำนึกรับผิดชอบต่อการกระทำ ในที่นี้คือการขาดหิริคือความละอายบาปและขาดโอตตัปปะคือความเกรงกลัวต่อบาป

ส่วนความหวังดีคือความกรุณาสงสารนั้นจัดเป็นมโนธรรมหรือคุณธรรมฝ่ายกุศล มีกรุณาเจตสิกหมายถึงธรรมชาติที่มีความสงสารเห็นใจต่อทุกข์ของสัตว์และอยากจะช่วยเหลือผู้ที่มีความทุกข์ให้พ้นจากความทุกข์ โดยมีความสงสารเป็นลักษณะ มีการไม่นิ่งดูเฉย ๆ เป็นหน้าที่ และมีความไม่เบียดเบียนเป็นผลปรากฏโดยเป็นคุณธรรมคือคุณงามความดีเป็นคำที่ส่อแสดงความหมายถึงคุณภาพของจิตใจ[๓๕] สำหรับมนุษย์ที่ดีโดยสามารถแผ่ความสงสารไปอย่างไม่มีจำกัดทั้งในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเรียกว่า"อัปปมัญญาเจตสิก" เพราะว่ากรุณาเจตสิกนี้เป็นหนึ่งในอัปปมัญญาเจตสิกฝ่ายกุศลเจตสิกธรรม

ดังนั้น จึงมีความเป็นไปไม่ได้ที่การฆ่าสัตว์ซึ่งมีองค์ธรรมอันเป็นเครื่องประกอบปรุงแต่งเป็นฝ่ายอกุศลธรรม ย่อมจะเป็นการกระทำที่ประกอบเจือปนด้วยกุศลธรรมคือมีกรุณาเจตสิกได้แก่มีความสงสาร ดังที่ผู้รู้กล่าวว่า"การฆ่าก็คือการฆ่าจัดว่าผิดศีลข้อที่หนึ่ง การฆ่าด้วยเจตนาดีอาจช่วยผ่อนบาปที่หนักให้เป็นเบาได้ แต่ไม่สามารถหักล้างให้การุณยฆาตเป็นสิ่งที่ไม่ผิดศีลธรรมในพุทธศาสนาได้"[๓๖] ตามหลักการของพระอภิธรรมจึงถือว่าไม่มีสภาวะธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลที่จะประกอบเข้ากันได้กับสภาวธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลภายในกุศลจิตและอกุศลจิต ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ในความหมายของคำว่า"การุณยฆาต"นั้น เพราะว่าเป็นการผิดหลักการของสภาวธรรมเชิงปรมัตถ์

ประการต่อมา การกระทำความชั่วที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องมาจากอกุศลเหตุอีกประเภทหนึ่งคือโลภมูลเหตุมีการลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตัวเองโดยเกิดขึ้นมาจากจิตของมนุษย์มีกิเลสมีความโลภเป็นต้นเป็นสาเหตุแห่งการกระทำที่ผิดศีลธรรมประเภทนี้จึงเรียกจิตอย่างนี้ว่าโลภมูลจิต หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยความอยากได้เกินขอบเขตเป็นพื้นฐาน

เพราะว่าเมื่ออยากได้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ แล้วมิได้แสวงหาวัตถุสิ่งของนั้นมาอย่างชอบธรรมหรืออย่างสุจริต แต่แสวงหาวัตถุสิ่งของนั้นด้วยอาการอย่างขโมยคืออย่างโจรกรรมมีการฉกชิง วิ่งราว แอบซ่อน ยักยอก ปล้นสดมภ์เป็นต้น จิตชนิดนี้มีอยู่ทั้งหมด ๘ ดวง ย่อมจะเป็นจิตดวงใดดวงหนึ่งที่เกิดขึ้นแก่มนุษย์ผู้ทำการลักขโมย

กรณีที่ ๒ นายจอห์นเห็นนายเอ็มออกรถเก๋งยี่ห้อบีเอ็มดับเบิ้ลยูรุ่นใหม่ล่าสุดสีแดงแล้วจึงเกิดความชื่นชอบในรถคันนั้น แต่ว่านายจอห์นไม่มีเงินเพียงพอที่จะซื้อรถเช่นนั้นได้ ดังนั้น เขาจึงตัดสินใจลักรถเก๋งของนายเอ็มนำมาไว้ใช้เพื่อเป็นสมบัติของตนเอง ประการแรกนั้น จิตของนาย

---

[๓๕] ศักดิ์ชัย นิรัญทวี, **จริยศาสตร์ศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๕๕.

[๓๖] สมภาร พรมทา, **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์**, หน้า ๑๔๐.

ของนั้นย่อมจะต้องเกิดขึ้นพร้อมกับความยินดี(โสมนสฺสสหคตํ)หรือมีความอยากได้ในวัตถุสิ่งของนั้นก่อน

ต่อมาจิตจะประกอบด้วยความคิดเห็นผิด(ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ)คือมีมิจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นเองโดยมิได้มีการชักชวนหรือถูกกระตุ้นเตือนจากปัจจัยภายนอก(อสงฺขาริกํ)โดยมีแรงจูงใจจากกลุ่มเจตสิกที่เป็นเครื่องปรุงแต่งจิตคือโสมนัสเวทนาเจตสิก เจตนาเจตสิก อหิริเจตสิก อโนตตัปปเจตสิก ฉันทเจตสิก วิริยเจตสิก โลภเจตสิก ทิฏฐิเจตสิก โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ภาคผนวก ข ที่ว่าด้วยเรื่องของเจตสิก ๕๒

เมื่อจิตมีสภาวะเครื่องสนับสนุนแล้วจึงมีพลังอำนาจบังคับร่างกายคือรูป ๒๘ มีกายวิญญัติเป็นต้นให้มีการเคลื่อนไหวทางร่างกายโดยบุคลิกภาพท่าทางทำการลักขโมยทรัพย์สินของผู้อื่นด้วยมือของตนเอง เป็นต้น โดยมีองค์ประกอบ ๕ ประการ[๗๗] คือ

๑.วัตถุที่บุคคลอื่นหวงแหน

๒.การรู้อยู่ว่าวัตถุมีเจ้าของ

๓.การคิดที่จะลักขโมย

๔.การพยายามที่จะลักขโมย

๕.การลักขโมยสำเร็จได้ด้วยความพยายามนั้น

ข้อที่หนึ่งนั้นเป็นเรื่องของวัตถุสิ่งของซึ่งมีอยู่ภายนอกร่างกายของผู้กระทำการ แต่ข้อที่สองถึงข้อที่ห้านั้นเป็นเรื่องของจิตและเจตสิกซึ่งเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นภายในของผู้กระทำการลักขโมยจะต้องประกอบด้วยสัญญาเจตสิกคือหมายรู้วัตถุที่เจ้าของหวงแหน โดยมีจิตคิดจะลักขโมย(ไถยจิต)มีตัวเจตนาเจตสิกคือความจงใจลักขโมย มีการพยายามคือวิริยเจตสิกโดยมีความพากเพียรพยายามลักขโมยให้ได้และมีความสำเร็จกิจแห่งการลักขโมยด้วยความตั้งใจ เพราะว่าความพยายามอันเกิดจากจิตมีความโลภเป็นมูลเหตุแล้ว พร้อมด้วยองค์ประกอบครบถ้วน ๕ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ การกระทำความชั่วประเภทนี้เราจึงทำการตัดสินได้ว่าเป็นการกระทำที่ผิดศีลธรรมทุกกรณี

ส่วนการกระทำความชั่วที่ผิดศีลธรรมซึ่งมีปัญหาอย่างมากมายในสังคมมนุษย์ยุคปัจจุบันนี้อีกประเภทหนึ่งคือการพูดเท็จหรือการโกหกหลอกลวง โดยมากจะเป็นการกระทำที่ผิดอันเนื่องมาจากความโลภเสียเป็นส่วนใหญ่ เช่น การล่อลวงหญิงสาวไปข่มขืนแล้วนำไปขายซ่องโสเภณี การต้มตุ๋นล่อลวงตกสร้อยคอทองคำ การหลอกขายสินค้าไม่ได้มาตรฐานต่าง ๆ เป็นต้น การกระทำความชั่วประเภทอย่างนี้จะต้องอาศัยการพูดจาหว่านล้อมด้วยคำพูดที่ไม่มีความซื่อสัตย์โดยมีจุดประสงค์อยู่ที่ทรัพย์สินเงินทองของผู้อื่นหรือสิ่งอื่นตามที่ต้องการของผู้กระทำการ โดยเราจะมาพิจารณาปัญหากรณีดังกล่าวต่อไปนี้

---

[๗๗] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๑๔๖.

กรณีที่ ๓ นายเอทำการล่อลวงน.ส.บี ไปข่มขืนเพื่อความสมปรารถนาในด้านทางกามารมณ์หรือกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสแล้วยังมีความปรารถนาเงินทองตามมาอีกด้วย เพราะว่าจิตของนายเอประกอบด้วยกิเลสกามคือมีทั้งกามราคะมีจิตกำหนัดยินดีปรารภความสุขอันเกิดขึ้นมาจากวัตถุกามคือร่างกายของน.ส.บีโดยมีอุปาทานคือการยึดมั่นในวัตถุกามมีเงินทองอีกด้วยฉะนั้น จิตของนายเอจัดเป็นโลภมูลจิตดวงที่ ๑ หมายถึงจิตที่เกิดขึ้นพร้อมกับความรู้สึกกำหนัดยินดีในกิเลสกามที่เป็นกามารมณ์และวัตถุกามโดยเกิดพร้อมด้วยความเห็นผิด จิตของนายเอย่อมจะเกิดขึ้นเองตามลำพังโดยไม่มีใครมาชักชวน และยังจะประกอบด้วยกลุ่มเจตสิกฝ่ายอกุศลต่าง ๆ เช่น ผัสสเจตสิก สัญญาเจตสิก เจตนาเจตสิก วิริยเจตสิก ฉันทเจตสิก โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก อโนตตัปปเจตสิก โลภเจตสิก และทิฏฐิเจตสิก(โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวก ข)

เจตสิกเหล่านี้จะปรุงแต่งจิตให้มีพลังอำนาจในการสั่งการบังคับควบคุมร่างกายคือรูป ๒๘ มีกายวิญญัติและวจีวิญญัติคือการเคลื่อนไหวทางกายคือกายทุจริต และการเปล่งคำพูดจาโกหกหลอกลวงทางวจีทุจริตโดยการหว่านล้อมด้วยเหตุผลที่ไม่มีความจริงจนผู้อื่นตกหลุมพรางเชื่อถือในคำพูดนั้นโดยมีองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ

๑. เรื่องที่ไม่จริง

๒. ความคิดที่จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน

๓. ความพยายามที่เกิดจากความคิดนั้น

๔. ผู้อื่นรู้ความไม่จริงนั้น[๑๙]

จากนั้นผู้ทำการจึงลงมือกระทำความชั่วที่ผิดศีลธรรมโดยมีโลภมูลจิตเป็นพื้นฐานและประกอบด้วยแรงจูงใจของกลุ่มเจตสิกฝ่ายอกุศลต่างๆ โดยจะมีองค์ประกอบคือมีเรื่องที่ไม่มีความเป็นจริง เพราะว่ามีแต่ความเท็จเป็นอุบายกลลวงโดยมีความจงใจคือเจตนาที่จะหลอกลวง มีความวิริยะคือความเพียรจากเจตนานั้นและผู้ถูกกระทำรู้ว่าตนเองถูกล่อลวงเสียแล้ว การกระทำความชั่วดังกล่าวมานี้จึงถือได้ว่าเป็นความผิดศีลธรรมทุกกรณีไป

กรณีที่ ๔ การต้มตุ๋นตกทองและการหลอกขายสินค้านั้น โดยส่วนมากแล้วมักจะกระทำการกันเป็นทีมงานเรียกว่าทำกันเป็นแก๊ง ซึ่งจัดเป็นโลภมูลจิตดวงที่สอง คือ จิตเกิดขึ้นพร้อมกับความยินดี(โสมนสฺสสหคตํ)ในวัตถุสิ่งของ และประกอบด้วยความเห็นผิด(ทิฏฐิคตสมฺปยุตฺตํ) แต่ว่าจิตนั้นจะเกิดขึ้นด้วยการชักชวนกัน(สสงฺขาริกํ) ส่วนกลุ่มเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตนั้นย่อมจะเหมือนกับโลภมูลจิตดวงที่หนึ่งพร้อมทั้งองค์ประกอบ ๔ ประการเช่นเดียวกันจึงตัดสินใจได้ว่าเป็นการกระทำความชั่วที่ผิดศีลธรรมทุกกรณีไป เพราะว่าการกระทำชั่วดังกล่าวมีสาเหตุมาจากความโลภเป็นส่วนใหญ่

กล่าวโดยสรุปแล้ว การวินิจฉัยเหตุแห่งการกระทำความดีหรือเหตุแห่งการกระทำความชั่วในพระอภิธรรมนั้นให้พิจารณาถึงสาเหตุหรือแหล่งที่มาของการกระทำทั้งสอง เพราะว่าการ

---

[๑๙] อภิ.สํ.อ. (บาลี) ๑๔๖.

กระทำต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาล้วนแล้วแต่มีเหตุมีปัจจัยเครื่องสนับสนุนให้เกิดขึ้นมาทั้งสิ้น การกระทำคือกรรมนี้จะไม่เกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ ดังคำกล่าวของท่านมักขลิโคศาลที่ขัดแย้งกับหลักคำสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า กรรมไม่มี กิริยาไม่มี ความเพียรไม่มี[๕๙] เป็นต้น แสดงว่าการกระทำนั้นไม่มีสาเหตุมาก่อนและย่อมจะไม่มีผลให้เกิดขึ้นด้วย แนวความคิดดังกล่าวนี้พระพุทธเจ้าทรงอุปมาเหมือนไซดักมนุษย์ในโลกนี้ ซึ่งเป็นไปเพื่อความไม่เกื้อกูลคือมีแต่ความทุกข์ยาก ความฉิบหาย ความพินาศแก่สรรพสัตว์

ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า เหตุให้เกิดกรรมชั่วมี ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ กรรมใดที่บุคคลทำด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือมีโลภะโทสะโมหะเป็นเหตุเป็นแดนเกิดแล้ว กรรมนั้นเป็นอกุศล กรรมนั้นมีโทษ กรรมนั้นมีผลเป็นทุกข์ กรรมนั้นเป็นไปเพื่อความเกิดกรรมขึ้นอีก กรรมนั้นไม่เป็นไปเพื่อความดับกรรม[๖๐] ส่วนความดีมีเหตุ ๓ ประการเหมือนกันคือ ความไม่โลภ ความไม่โกรธ ความไม่หลงแล้ว กรรมที่ทำด้วยเหตุเหล่านี้จะเป็นกุศลกรรม กรรมนั้นไม่มีโทษ กรรมนั้นให้ผลเป็นความสุข เป็นต้น

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงข้อยืนยันว่า การพิจารณาตัดสินความดีหรือความชั่วให้ยึดหลักเกณฑ์อยู่ที่มูลเหตุของความดีและความชั่วที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของผู้กระทำการ ถ้าเขากระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปด้วยเหตุแห่งความดี เราสามารถพิจารณาตัดสินได้ว่าเขากระทำความดี แต่ถ้าเขากระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปแล้วด้วยเหตุแห่งความชั่วร้ายแล้ว เราจึงสามารถพิจารณาตัดสินได้เลยว่าการกระทำของเขาเป็นสิ่งชั่วร้าย เพราะว่ากรรมคือการกระทำนั้นเองมีการจำแนกผู้กระทำการให้มีความดีและความเลวทรามต่างกันได้ และให้มีบุคลิกภาพแตกต่างกันในความประพฤติสุจริตและทุจริต

๓.๒.๓.๒ การวินิจฉัยผลแห่งการกระทำในพระอภิธรรม

ปัญหาของเกณฑ์ตัดสินทางศีลธรรมหรือทางจริยธรรมอีกประเภทหนึ่งในพระอภิธรรมนั่นคือการพิจารณาตัดสินถึงผลแห่งการกระทำความดีหรือผลแห่งการกระทำความชั่ว เพราะว่าผลแห่งการกระทำทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วนั้นจะมีผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมาจากการกระทำอย่างต่อเนื่องมาจากเหตุหรือมาจากสาเหตุอย่างสม่ำเสมอ คำว่า"ผล"นั้นหมายถึงสิ่งที่เกิดจากเหตุ เช่น บุญ บาป สิ่งที่เกิดจากการกระทำทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ทำนาได้ผล เรียนได้ผล[๖๑] เป็นต้น เพราะว่าสิ่งที่เป็นผลย่อมจะเกิดขึ้นมาจากเหตุเสมอ ถ้าไม่มีเหตุเสียแล้วผลย่อมจะเกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ ไม่ได้

เพราะฉะนั้น เมื่อมนุษย์จะกระทำกรรมใด ๆ ไว้ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว มนุษย์จะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำ(กรรม)เหล่านั้นเสมอ และย่อมจะต้องได้รับผลสนอง

---

[๕๙] องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐ / ๑๓๘ / ๒๗๕.

[๖๐] องฺ.ติก. (บาลี) ๒๐ / ๑๑๒ / ๒๕๖-๒๕๗.

[๖๑] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, หน้า ๕๕๕.

ของกรรมเหล่านั้น ใคร ๆ ไม่สามารถหลีกหนีผลของการกระทำนั้นได้ การกระทำคือกรรมจึงไม่สูญหายไปไหน ถ้าเราทำความดี ภาพแห่งความดีจะถูกบันทึกไว้ในภวังคจิตทันที ถ้าเราทำชั่ว ภาพแห่งความชั่วจะถูกเก็บบันทึกไว้ในภวังคจิตทันที[๔๒] ซึ่งเหมือนกับผู้วิจัยกำลังจัดเก็บข้อมูลงานพิมพ์ของวิทยานิพนธ์นี้ไว้ในหน่วยความจำแห่งเครื่องสมองกลคอมพิวเตอร์อยู่ในขณะนี้นั่นเอง

ถ้าเป็นสำนวนทางพระอภิธรรมแล้วการจัดเก็บข้อมูลซึ่งเป็นข้อเท็จจริงที่มาจากเหตุไปสู่ผลแห่งการกระทำไว้ในภวังคจิตนั้นเรียกว่า"วิบาก"หรือ"วิบากจิต" ซึ่งมีทั้ง ๒ อย่าง คือผลแห่งการกระทำความดีเรียกว่า"กุศลวิบากจิต" ส่วนผลแห่งการกระทำความชั่วเรียกว่า"อกุศวิบากจิต" ผลหรือวิบากของการกระทำความดีและความชั่วทั้งสองนี้จึงถูกประทับไว้ในภวังคจิตในทางจิตวิทยานั้นเรียกว่า"จิตใต้สำนึก(Subconsciousness)" และนักปรัชญาตะวันตกเรียกภวังคจิตว่า Subconsciousness หรือจิตใต้สำนึก[๔๓] เช่นเดียวกัน

ในพระอภิธรรมอธิบายให้เราทราบถึงผลแห่งการกระทำความดีและความชั่วได้โดยมีการสืบค้นถึงมูลฐานของสาเหตุแห่งความดีและความชั่วแล้วยังแสดงผลของการกระทำความดีและความชั่วอันเป็นกระบวนการสั่งสมผลของการกระทำความดีและความชั่วนั้นโดยผ่านปรากฏการณ์ทางจิตของมนุษย์ที่สลับซับซ้อนซึ่งดำเนินอยู่ภายในและภายนอกแห่งกระแสวิถีจิต เราจะต้องมาพิจารณาปัญหาของผลหรือวิบากกรรมของการกระทำความดีและการกระทำความชั่วกันต่อไป

๑. การวินิจฉัยผลของการกระทำความดี

ที่ผ่านได้อภิปรายปัญหาเกี่ยวกับเรื่องสาเหตุแห่งความดีและความชั่วมาแล้ว ต่อไปนี้เราต้องมาอภิปรายถึงผลของการกระทำความดีกันก่อน และจะได้ทำการอภิปรายถึงผลแห่งการกระทำความชั่วในบทถัดไป ส่วนในเบื้องต้นของบทนี้ได้กล่าวถึงผลของการกระทำได้ถูกประทับไว้ในภวังคจิต เมื่อมีโอกาสอำนวยให้จะส่งผลทันที ผลหรือวิบากของการกระทำนี้จึงมีอยู่เป็น ๒ ระยะ[๔๔] คือ

๑.ระยะแรกเป็นผลที่ถูกเก็บไว้ในภวังคจิตขั้นนี้ยังเป็นนามธรรม

๒.ระยะที่สองเป็นช่วงที่กรรมให้ผลเป็นรูปธรรม

เมื่อมนุษย์กระทำความดีเป็นเหตุเอาไว้แน่นอนผลของเหตุนั้นจะต้องมีผลดีเสมอไป ผลแห่งการกระทำฝ่ายดีที่ถูกสะสมไว้ในจิตนั้นที่เรียกว่า"กุศลวิบากจิต"หมายถึงจิตที่ประกอบด้วยผลหรือวิบากของความดีทั้งหลาย หรือเป็นจิตที่เป็นผลของมหากุศล[๔๕] โดยสืบเนื่องมาจากมหากุศลจิตเป็น

---

[๔๒] พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, พิมพ์อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเรือง มิฤกษ์, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๓๐-๓๑.

[๔๓] Aung,S.Z., Compendium of Phulosophy(Abhidbammattha Sangaha), (London : Pali Text Society, 1956),p.101.

[๔๔] พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา,หน้า ๓๐.

[๔๕] พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๕.

เหตุ ย่อมให้ผลเป็นมหาวิบากจิตที่ตรงกันเสมอ[๘๖] ซึ่งมีวิบากเป็นอิฏฐผลคือมีผลลัพธ์ที่น่าปรารถนาพึงพอใจสำหรับมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้และโลกแห่งอนาคต ดังนั้นจึงมีพระพุทธภาษิตที่ว่าถ้าคนมีใจดีแล้วจะพูดก็ตามจะทำก็ตาม ย่อมจะต้องดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น ความสุขย่อมจะติดตามเขาไป เหมือนเงาที่ติดตามตัวเขาไปฉะนั้น[๘๗] เพราะเหตุนั้น ผลวิบากของการกระทำความดีของมนุษย์ที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นจึงแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑.๑) อเหตุกกุศลวิบากจิต

อเหตุกกุศลวิบากจิตนั้น หมายถึง จิตที่เป็นผลของกุศลกรรมซึ่งไม่มีเหตุคือสัมปยุตเหตุมาประกอบโดยมีสภาวะสัมฤทธิ์เป็นผลหรือวิบากแล้วจึงปราศจากกุศลเหตุคือองโลภเหตุอโทสเหตุและอโมหเหตุ โดยเป็นจิตที่มีผลแห่งความดีงามที่สร้างขึ้นไว้แต่อดีตกาล ย่อมจะไม่สูญหายไปไหนโดยถูกสั่งสมไว้ในภวังพจิตภายนอกวิถีหรือถูกประทับไว้ภายใต้จิตสำนึก จิตประเภทนี้จัดว่าเป็นผลวิบากอย่างชนิดอ่อนกำลังที่เกิดมาจากกุศลกรรมที่ผ่านมาแล้ว

เพราะว่าด้วยยังมีการกระทำกุศลกรรมบางอย่างแล้วปราศจากกุศลธรรมบางชนิดซึ่งเป็นพื้นฐานเดิมของจิต เช่น การให้ทานวัตถุนั้นไม่สมบูรณ์ด้วยกาลทั้ง ๓ ขณะ โดยมีจิตศรัทธาเบื้องต้นก่อนบริจาคทานในขณะแรก ขณะกำลังให้ทานย่อมเลื่อมใส แต่ว่าขณะสุดท้ายให้ทานแล้วจึงเกิดความรู้สึกนึกเสียดายทานที่บริจาคแล้วด้วยความตระหนี่ เราจะเห็นได้ว่าผลของกุศลกรรมประเภทนี้มีความบกพร่องไปในขณะสุดท้ายโดยมีความตระหนี่ซึ่งจัดว่าเป็นอกุศลเป็นบริวารอยู่

อเหตุกกุศลวิบากจิตนั้นมีทั้งหมด ๘ ดวง คือ จัดเป็นปัญจวิญญาณจิต ๕ ดวง ได้แก่ จักขุวิญญาณจิต โสตวิญญาณจิต ฆานวิญญาณจิต ชิวหาวิญญาณจิต กายวิญญาณจิต ทั้ง ๔ ดวงแรกเกิดขึ้นพร้อมกับอุเบกขาเวทนา ดวงสุดท้ายที่ ๕ นั้นเกิดขึ้นพร้อมกับสุขเวทนา และดวงที่ ๖ ชื่อสัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นพร้อมกับอุเบกขาเวทนา ดวงที่ ๗ ชื่อสันตีรณจิต เกิดขึ้นพร้อมกับอุเบกขาเวทนา ดวงสุดท้ายที่ ๘ ชื่อสันตีรณจิต เกิดขึ้นพร้อมกับโสมนัสเวทนา

อเหตุกกุศลวิบากจิตเหล่านี้ ๗ ดวงแรกให้ผลในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น เช่น การเห็นรูปสวยงาม การฟังเสียงที่ไพเราะ การดมกลิ่นดีหอม การลิ้มรสที่อร่อย และการได้สัมผัสถูกต้องกับความสุขสบายทางร่างกาย แต่ว่าอเหตุกกุศลวิบากจิตดวงสุดท้ายที่ ๘ นั้นจะส่งผลแห่งกุศลกรรมนำมนุษย์และสัตว์ให้ไปปฏิสนธิในปรโลก หรือได้กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีกเรียกว่ามนุสสภูมิ และย่อมไปเกิดขึ้นในเทวโลกชั้นจาตุมมหาราชิกาภูมิ โดยเรียกบุคคลผู้ไปเกิดด้วยพลังอำนาจของอเหตุกกุศล

---

[๘๖] ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมสูนทร), **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๘), หน้า ๕๗.

[๘๗] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๒ / ๑๕.

วิบากจิตดวงที่ ๘ นี้ว่า"สุคติเหตุกบุคคล" ในบรรดาบุคคลผู้เป็นปุถุชน ๔ ประเภท คือ ทุคติเหตุกบุคคล ๑ สุคติเหตุกบุคคล ๑ ทวิเหตุกบุคคล ๑ ติกเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปอีกข้างหน้า

ตามหลักการของอเหตุกกุศลจิตทั้ง ๘ ดวงเหล่านี้เราจะมีข้อสังเกตอยู่ว่า อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากจิตดวงที่ ๘ นี้มีผลทำให้ผู้ที่กระทำกุศลกรรมความดีโดยไม่สมบูรณ์แล้วให้ไปเกิดเป็นมนุษย์ย่อมจะมีความบกพร่องทางด้านอวัยวะ เช่น เป็นมนุษย์ที่มีความหูหนวก ตาบอด เป็นง้ำ เป็นใบ้ หรือมีความพิกลพิการต่าง ๆ[๘๘] และย่อมมีผลทำให้เกิดเป็นเทวดาชั้นต่ำในจาตุมมหาราชิกา คือเกิดเป็นเทวดา ๓ จำพวก คือ ภุมมัฏฐเทวดาหมายถึงเทพยดาที่เกิดอาศัยอยู่บริเวณตามภูมิพื้นแผ่นดิน รุกขัฏฐเทวดาหมายถึงเทพยดาที่อาศัยเกิดอยู่ตามต้นไม้ และอากาสัฏฐเทวดาหมายถึงเทพยดาที่เกิดอาศัยอยู่ในอากาศ

๑.๒) สเหตุกกุศลวิบากจิต

สเหตุกกุศลวิบากจิตนั้นหมายถึงจิตที่เป็นผลของกุศลกรรม ย่อมจะมีเหตุคือสัมปยุตตเหตุเข้ามาประกอบด้วยกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ จิตประเภทนี้เกิดมาจากการกระทำกุศลกรรมความดีมีการให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญจิตภาวนา ย่อมเป็นผลที่เกิดขึ้นมาจากมหากุศลจิตทั้ง ๘ ดวง ซึ่งให้ผลชนิดดวงต่อดวงคือมหากุศลจิตเป็นโสมนัสญาณสัมปยุตอสังขาริกจะให้ผลเป็นมหาวิบากเป็นโสมนัส ญาณสัมปยุต อสังขาริก เป็นต้น

ดังนั้น สเหตุกกุศลวิบากจิตนี้เรียกว่า"มหาวิบากจิต" เช่น เมื่อคนเรามีการให้ทานแล้วจะเกิดผลคือมีความยินดีปราโมทย์เอมอิ่มสุขใจและเกิดปัญญารอบรู้ในผลแห่งการกระทำความดี ย่อมจะมีรูปร่างกายผ่องใสปรากฏอยู่บนใบหน้าอย่างอิ่มเอิบโดยมีบุคลิกภาพท่าทางของลักษณะนิสัยและอุปนิสัยที่บ่งบอกว่าเป็นคนดีที่มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาดหมดจดชอบช่วยเหลือสงเคราะห์เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน พอที่จะคบหากันเป็นกัลยาณมิตรที่พึ่งพิงอาศัยได้อยู่ ที่ได้กล่าวมาเพียงเป็นตัวอย่างของผลแห่งการกระทำกุศลกรรมความดีซึ่งเกิดขึ้นในปัจจุบันนี้

ส่วนผลแห่งสเหตุกกุศลวิบากจิตหรือมหาวิบากจิตนั้นยังส่งผลให้บุคคลไปปฏิสนธิในสุคติภูมิต่าง ๆ ดังนี้ คือ

(๑)มหาวิบากญาณวิปปยุตจิต ๔ ดวง มีผลทำให้บุคคลผู้กระทำความดีด้วยจิตประเภทนี้แล้วให้ไปเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ มี มนุสสภูมิ ๑ และเทวดา ๖ ภูมิ หมายความว่ามหาวิบากญาณวิปยุตจิตนี้มีผลทำให้บุคคลได้กลับมาเกิดในโลกมนุษย์ และเกิดเป็นเทวดาทั้ง ๖ ชั้น คือ สวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกา สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ สวรรค์ชั้นยามา สวรรค์ชั้นดุสิต สวรรค์ชั้นนิมมานรดี

---

[๘๘] ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมสูนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๔ วิถีสังคหวิภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๕๔.

และสวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี แต่ว่ามีผลให้ไปเกิดเป็นมนุษย์และเทวดาประเภทที่ขาดตัวปัญญา เพราะว่าเป็นมหาวิบากที่เป็นญาณวิปปยุตนั้นเองโดยเรียกบุคคลประเภทนี้ว่า "ทวิเหตุกบุคคล"

(๒)มหาวิบากญาณสัมปยุตจิต ๔ ดวง มีผลทำให้บุคคลผู้ประกอบกุศลกรรมความดีด้วยจิตประเภทนี้แล้วให้ไปปฏิสนธิในสุคติภูมิ ๒๑ มีมนุสสภูมิ ๑ ภูมิ เทวดาภูมิ ๖ ชั้น และสำหรับผู้ที่บำเพ็ญเพียรเจริญจิตภาวนาโดยมีมหากุศลจิตฝ่ายญาณสัมปยุตเป็นพื้นฐานแล้ว ย่อมจะสำเร็จเป็นเป็นมหัคคตกุศลจิตและมีผลเป็นมหัคคตวิบากจิต ៩ ดวงแล้วจึงจะให้ปฏิสนธิในรูปพรหมภูมิ ๑๐ ชั้น(ยกเว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ ชั้น และอสัญญสัตตภูมิ ๑ ชั้น) โดยมีผลให้เกิดเป็นมนุษย์ เป็นเทวดา และเป็นพรหมที่มีปัญญา เพราะว่าเป็นมหาวิบากที่เกิดจากญาณสัมปยุตนั้นเองโดยเรียกบุคคลประเภทนี้ว่า "ติเหตุกบุคคล"

๒. การวินิจฉัยผลแห่งการกระทำความชั่ว

การพิจารณาตัดสินผลของการกระทำความชั่วนั้น เราจะต้องมาพิจารณาดูตามหลักการของพระอภิธรรมที่ได้แสดงให้เห็นถึงสภาวะของอกุศลวิบากจิตโดยเป็นจิตที่มีผลมาจากการกระทำความชั่วต่าง ๆ จากอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งการกระทำความชั่วร้ายต่างแล้วได้มีการสั่งสมไว้ในภวังคจิตภายนอกวิถีจิต ย่อมจะไม่สูญหายไปไหนและเมื่อมีโอกาสมาถึงเมื่อไรจะให้ผลทันที โดยทำให้คนเรานั้นมีความเศร้าหมองขุ่นมัวภายในจิตใจ แต่ว่าโดยมากมักจะมีผลปรากฏออกมาคือได้รับความทุกข์และความเดือดร้อนอยู่เป็นนิตย์

อกุศลวิบากจิตนี้มีอยู่จำนวน ๗ ดวงด้วยกัน คือ จัดเป็นปัญจวิญญาณจิต ๕ ดวง ได้แก่ จักขุวิญญาณจิต โสตวิญญาณจิต ฆานวิญญาณจิต ชิวหาวิญญาณจิต และกายวิญญาณจิต วิญญาณจิต ๔ ดวงแรกนั้นจะเกิดขึ้นพร้อมกับความรู้สึกเฉย ๆ คืออุเบกขาเวทนา ส่วนกายวิญญาณจิตเป็นดวงสุดท้ายนั้นเกิดขึ้นด้วยทุกขเวทนา ดวงที่ ๖ ชื่อว่าสัมปฏิจฉันนจิตเกิดขึ้นพร้อมกับอุเบกขาเวทนา และดวงที่ ๗ ชื่อว่า สันตีรณจิตเกิดขึ้นพร้อมกับอุเบกขาเวทนา

อกุศลวิบากจิตที่จัดเป็นปัญจวิญญาณจิตทั้ง ๕ ดวงมีผลเป็นอนิฏฐารมณ์คือมีการเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัสแต่สิ่งที่ไม่ดี ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพึงพอใจ เพราะมีการสั่งสมอกุศลกรรมไว้จึงได้รับผลของกรรมที่ไม่ดีตามไปด้วย และสัมปฏิจฉันนจิตดวงที่ ๖ นั้นจะมีการรับอารมณ์ที่ไม่ดีต่อจากปัญจวิญญาณจิตทั้ง ๕ ดวงอีกทีหนึ่ง ซึ่งปรากฏให้ผลเป็นความทุกข์ในปัจจุบันชาตินี้ ส่วนสันตีรณจิตดวงที่ ๗ นั้นมีการสั่งสมประทับไว้ในภวังคจิตแล้วมีการให้ผลในอนาคตด้วยการให้บุคคลปฏิสนธิในทุคติคือเกิดขึ้นในอบายภูมิทั้ง ๔ มี นรก ๑ ภูมิ เปรต ๑ ภูมิ อสุรกาย ๑ ภูมิ และสัตว์ดิรัจฉาน ๑ ภูมิ[๕๕] โดยเรียกผู้ไปเกิดในทุคติภูมิเหล่านี้ว่า"ทุคติอเหตุกบุคคล"

---

[๕๕] ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมสุนทร), คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๔ , หน้า ๕๙.

เพราะฉะนั้น อเหตุกอกุศลวิบากจิตนี้จึงเป็นจิตที่มีผลสืบเนื่องมาจากอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง ย่อมจะมีผลลัพธ์ให้มีความทุกข์เกิดขึ้นแก่ผู้กระทำการในความชั่วร้าย ผลที่ได้รับจึงไม่เป็นที่น่าปรารถนา ไม่น่าพึงพอใจ เพราะว่ามีผลแห่งความเจ็บปวดเดือดร้อน และให้ผลอันเป็นความทุกข์เศร้าหมองทั้งร่างกายและจิตใจในปัจจุบันที่ได้รับ นอกจากนั้นยังส่งผลในอนาคตให้ผู้กระทำการนั้นไปเกิดในสถานที่ไม่พึงปรารถนามีทุคติภูมิหรืออบายภูมิ ซึ่งเป็นสถานที่ปราศจากความเจริญรุ่งเรืองด้วยอำนาจของผลแห่งบาปกรรมที่ตนเองได้ก่อเอาไว้แต่อดีตที่ผ่านมานั้นเอง

กล่าวโดยย่อ การวินิจฉัยความดีหรือความชั่วของมนุษย์อีกอย่างหนึ่งคือการพิจารณาตัดสินถึงหลักแห่งผลหรือวิบากหมายถึงสิ่งที่เป็นผลหรือวิบากของการกระทำทั้งที่ดีและไม่ดีนั้นจะต้องมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับสาเหตุแห่งจิตและเจตสิกพร้อมด้วยรูปในพระอภิธรรมเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงผลลัพธ์จึงเกิดขึ้นตามมาภายหลัง ผลแห่งการกระทำมิได้สูญหายไปไหน ดังข้อความที่ว่ากรรมทุกอย่างที่นรชนประพฤติดีแล้วมีผล ผลกรรมถึงจะเล็กน้อย ชื่อว่าเป็นโมฆะหามีไม่[๖๐] เมื่อมีเหตุจะต้องมีผลเป็นธรรมดา การกระทำแล้วย่อมจะไม่ว่างเปล่าจากผลลัพธ์

แสดงให้เห็นว่าจิตนั้นมีความสำคัญในการทำหน้าที่ผู้กระทำการหรือเป็นผู้บงการให้ร่างกายได้สร้างกรรมหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นมาทั้ง ๒ ด้าน คือ ด้านดีและไม่ดีแล้วจึงถูกประทับไว้ในภวังคจิต โดยความเป็นจิตที่ไม่ขึ้นสู่วิถี คือ ไม่รู้ ไม่รับ ไม่คิดอารมณ์ต่าง ๆ ทางทวารทั้ง ๖ เป็นจิตที่สงบนิ่ง[๖๑] โดยมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันออกไปรวมกันถึง ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตีรณวิบาก ๒ มหาวิบาก ๘ รูปาวจรวิบาก ๕ และอรูปาวจรวิบาก ๔

กรรมคือการกระทำของมนุษย์ที่ได้สร้างนั้นมีทั้งบุญและบาปหรือมีทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรมที่จะเกิดขึ้นเป็นผลสำเร็จต่อเมื่อจิตเสพอารมณ์ที่เป็นกุศลและอกุศลแล้วเรียกว่า "ชวนจิต" หมายถึงจิตที่เสพอารมณ์แห่งการกระทำด้วยเจตนาเจตสิกมาประกอบจึงเรียกว่ากรรม ซึ่งเป็นกรรมตามสภาพว่า การกระทำใด ๆ อันประกอบด้วยเจตนาเจตสิก ย่อมเป็นกรรมที่ต้องมีวิบากเป็นผลและถูกเก็บสั่งสมไว้ในจิต จะปฏิเสธหรือหลีกเลี่ยงอย่างใดหาได้ไม่ กรรมนั้นแม้จะเล็กน้อยเท่าใดก็ตามย่อมมีวิบากเป็นผลเสมอ[๖๒] ดังนั้น เราจึงไม่ควรประมาทว่าเป็นกรรมเล็กน้อยมีผลหรือวิบากไม่มากมายอะไร แต่ถ้าสั่งสมเอาไว้บ่อย ๆ เข้าย่อมจะกลายเป็นผลมากได้เหมือนกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่าหากบุคคลทำบาป ย่อมไม่ควรทำบาปนั้นซ้ำอีก ไม่ควรทำความพอใจในบาปนั้น เพราะการสั่งสมบาปเป็นเหตุนำมาซึ่งความทุกข์[๖๓] ความทุกข์ดังกล่าวนั้นเกิดมาจากการกระทำความชั่วโดยมีการประกอบอกุศลกรรมบ่อย ๆ ซ้ำแล้วซ้ำเล่าอยู่นั่นเอง

---

[๖๐] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗ / ๒๕-๒๖ /๓๒๕.

[๖๑] พระนิติเกษตรสุนทร, **พระอภิธรรมสังเขป** และธรรมบางประการที่น่าสนใจ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : อภิธรรมมูลนิธิ,๒๕๒๖), หน้า ๑๐๔.

[๖๒] พระนิติเกษตรสุนทร, **พระอภิธรรมสังเขป**, หน้า ๑๑๓.

[๖๓] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๑๗ / ๓๗.

ส่วนชวนจิตนี้เกิดขึ้นเสพอารมณ์เป็นกิจคือหน้าที่ภายในกระแสวิถีจิตโดยปกติแล้วจะมี ๗ ดวงด้วยกันจัดว่าเป็นกรรมคือการกระทำที่สมบูรณ์แล้ว เพราะผ่านการพิจารณากลั่นกรองและตัดสินอารมณ์มาจากสันตีรณจิตและโวฏฐัพพนจิตแล้วจึงเสพอารมณ์ทั้งดีและไม่ดีหรือทั้งบุญ (กุศล)และบาป(อกุศล) ซึ่งจะเป็นวิบากประทับไว้ในภวังคจิต ย่อมจะให้ผลเกิดขึ้นในระยะเวลาที่แตกต่างกัน[๘๔] คือ ชวนจิตดวงที่ ๑ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเฉพาะในภพปัจจุบันอย่างเดียวเรียกชื่อว่า "ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม" ชวนจิตดวงที่ ๗ ให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นเฉพาะในภพที่ ๒ ถัดจากภพปัจจุบันเรียกชื่อว่า"อุปปัชชเวทนียกรรม" ชวนจิตที่ ๒ ถึงชวนจิตดวงที่ ๖ ทั้ง ๕ ดวงเหล่านี้จะให้วิบากเป็นผลเกิดขึ้นในอนาคตถัดไปตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป เรียกชื่อว่า"อปราปริยเวทนียกรรม"

ดังนั้นจึงมีข้อความเชิงยืนยันที่ว่าบาปกรรมที่บุคคลทำแล้วยังไม่ให้ผลทันทีเหมือนน้ำนมที่รีดในวันนี้[๘๕] หรือตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล คนพาลย่อมสำคัญบาปดุจน้ำผึ้ง แต่เมื่อบาปให้ผล คนพาลจึงประสบทุกข์[๘๖] หรือว่าคราบใดที่บาปยังไม่ให้ผล คราบนั้น คนชั่วจะเห็นบาปว่าดี เมื่อบาปให้ผล ย่อมจะเห็นว่าบาปนั้นชั่วโดยแท้ และคราบใดกรรมดียังไม่ให้ผล คราบนั้นคนดีจะเห็นว่ากรรมดีว่าชั่ว เมื่อกรรมดีให้ผลแล้ว คนดีย่อมจะเห็นว่ากรรมดีว่าดีแท้[๘๗]

ข้อความทั้งหมดเหล่านี้แสดงให้เห็นผลแห่งความดีและความชั่วจะต้องให้ผลสืบต่อไปในอนาคต อุปมาเหมือนกับน้ำนมที่เขารีดในวันนี้ยังเป็นน้ำนมอยู่ แต่วันต่อ ๆ ไปย่อมจะกลายสภาพให้ผลเป็นนมเปรี้ยวหรือเปรียงต่อไปอีก เป็นต้น และผลแห่งความดีและความชั่วนี้บางอย่างไม่ได้ให้ผลในปัจจุบันทันที บางอย่างย่อมจะให้ผลในทันทีเหมือนกันแล้วแต่โอกาสจะอำนวยผลให้

และชวนจิตนี้มีความสำคัญอยู่อีกประการหนึ่งในเวลามนุษย์ใกล้ตายจะมีวิถีจิตเกิดขึ้นเรียกว่า "มรณาสันนวิถี" คือ ก่อนจิตจะทำหน้าที่จุติกิจนั้น ชวนจิตนี้จะทำหน้าที่ส่งผลวิบากให้จิตไปทำการปฏิสนธิในภพใหม่ตามแรงพลังขับเคลื่อนของกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก ถ้าเป็นวิบากฝ่ายกุศลจะส่งผลให้จิตไปปฏิสนธิในสุคติภูมิ แต่ถ้าเป็นวิบากฝ่ายอกุศลจะส่งผลให้จิตไปปฏิสนธิในทุคติภูมิตามอำนาจของกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตและคตินิมิตที่มาปรากฏในเวลาใกล้ตาย

ดังนั้น ถ้ามีใครปฏิเสธหรือคัดค้านเรื่องผลหรือวิบากของกรรมหรือการกระทำว่าไม่มีผลย่อมจะถูกจัดว่าเป็นพวกมิจฉาทิฏฐิมีพวกอุทเฉทวาท[๘๘]ทันทีหมายถึงพวกที่มีความเห็นผิดคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงที่ว่าทานให้แล้วไม่มีผล การบูชาย่อมไม่มีผล ผลหรือวิบากแห่งการกระทำความดีและความชั่วไม่มี โลกนี้และโลกหน้าไม่มี มารดาบิดาไม่มี ไม่มีสัตว์ที่ผุดเกิดขึ้น และไม่มีสมณะผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบอยู่ในโลกนี้ เป็นต้น

---

[๘๔] พระนิติเกษตรสุนทร, พระอภิธรรมสังเขป, หน้า ๑๑๕.

[๘๕] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ /๗๑ / ๒๖.

[๘๖] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๖๙ / ๒๖.

[๘๗] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๑๙ – ๑๒๐ / ๓๔.

[๘๘] ที.สี. (บาลี) ๙ / ๑๗๑ / ๕๕.

แนวความคิดดังกล่าวนี้ส่อให้เห็นถึงระบบความไม่เชื่อมั่นในเหตุและผลของการกระทำซึ่งเป็นระบบความเชื่อที่ผิดพลาด เพราะว่าจะทำให้มนุษย์ไม่ต้องกลัวเกรงบาปกรรมใด ๆ ทั้งสิ้น ย่อมจะทำให้สามารถตัดสินใจเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ผิดพลาด แล้วจะทำให้สังคมของมนุษย์มีความชั่วร้ายเลวทรามมากยิ่งขึ้นโดยเป็นสิ่งไม่น่าพึงปรารถนาไม่น่าพึงพอใจสำหรับมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมจะมีความขัดแย้งกับหลักการของพุทธปรัชญาที่ว่า คนทำกรรมใดไว้ ย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น[๙๙] พวกที่ทำบาปกรรมย่อมไปสู่นรก พวกที่ทำความดีย่อมไปสู่สวรรค์[๑๐๐] คนทำบาปถึงจะเหาะขึ้นไปในอากาศ ดำลงไปกลางทะเล หลบอยู่ในซอกเขาก็ไม่พ้นจากบาปกรรม เพราะไม่มีแผ่นดินให้คนทำบาปยืนอยู่[๑๐๑] คนมีความโลภ ความโกรธ ความหลง ย่อมไม่รู้จักเหตุผล สิ่งทั้ง ๓ ครอบงำเมื่อใด ความมืดบอดย่อมจะมีเมื่อนั้น[๑๐๒]

นี่คือข้อความเชิงยืนยันถึงผลลัพธ์ของวิบากแห่งกรรมดีกรรมชั่วนั้นย่อมจะต้องมีอยู่เมื่อมนุษย์กระทำสิ่งใดไว้ ย่อมจะต้องได้รับผลของการกระทำนั้นโดยไม่ต้องมีความสงสัยอีกต่อไป และจะหลบหลีกหนีจากกรรมคือการกระทำที่ให้ผลแล้วไม่ได้ เพราะว่าจะมีสถานที่รองรับบุคคลที่ทำความดีความชั่วไว้แล้ว เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน[๑๐๓] จากข้อความดังกล่าวมีการยืนยันได้ว่ามนุษย์เรามีการกระทำเป็นตนเองจะต้องยอมรับผลกรรมที่จะต้องเกิดขึ้นตามมาภายหลัง การกระทำความดีความชั่วของมนุษย์นั้นจะทำได้มากน้อยแค่ไหนจะต้องขึ้นอยู่กับประเด็นที่ว่า"พื้นฐานจิตใจของเขาจะมีความดีความชั่วหมักดองอยู่มากน้อยแค่ไหน"[๑๐๔] แต่ถ้ามีความดีอยู่มากย่อมจะทำความดีได้มาก หากมีความดีน้อยกว่าย่อมจะทำความชั่วได้มากกว่า ดังนั้น การกระทำที่มนุษย์ได้กระทำขึ้นมาแล้วสามารถที่จะนำมาเป็นเกณฑ์มาตรฐานวัดหรือตัดสินตัวของเราเองหรือบุคคลอื่นว่าจะเป็นคนดีหรือคนชั่วร้ายได้เป็นอย่างดีที่สุด

สรุปความว่า การวินิจฉัยเหตุและผลของการกระทำความดีและการกระทำความชั่วของมนุษย์ในพระอภิธรรมนั้น ความดี ความชั่ว ความผิด ความถูกต้องจะต้องมีลักษณะที่เป็นจริงอยู่ในตัววัตถุหมายถึงคุณสมบัติของผู้กระทำการคือผู้กระทำกรรมนั่นเอง ความดีและความชั่วจึงมีลักษณะตายตัวแบบวัตถุวิสัย(Objective)โดยถือว่าค่าทางจริยธรรมเป็นสิ่งที่แน่นอนตายตัว และจะมีอยู่ได้ด้วยตัวเองอิสระจากความคิด เพราะไม่ขึ้นอยู่กับบุคคล สถานที่ กาลเวลา และเหตุการณ์ใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะ

---

[๙๙] ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗ / ๑๕ /๑๒๖.

[๑๐๐] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๒๖ / ๒๕.

[๑๐๑] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๑๒๗ / ๓๕.

[๑๐๒] ขุ.อิติ. (บาลี) ๒๕ / ๘๘ / ๓๐๔.

[๑๐๓] ม.อุ. (บาลี) ๑๔ / ๒๘๗ / ๒๖๘.

[๑๐๔] บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗.

ความดีหรือความชั่วนั้นไม่ขึ้นอยู่กับความรู้สึกว่าดีหรือไม่ดีตามความชอบใจของผู้ตัดสิน หรือไม่ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์ เช่น เมื่อเราพูดถึงว่าเด็กชายสมชายว่าเป็นคนดี คำว่า"ดี"นี้จัดว่าเป็นคุณสมบัติประจำตัวของเขา แต่ถ้ามีคนอื่นมาพูดว่าเด็กชายสมชายไม่ดีหรือเลว ย่อมมิได้หมายความว่า"ดี"ซึ่งเป็นคุณลักษณะแห่งความดีของเขาจะเปลี่ยนแปลงไปตามคำพูดของคนอื่นเลย

ดังนั้น การพิจารณาตัดสินความดีและความชั่วในพระอภิธรรมจึงมีหลักเกณฑ์การตัดสินมาตรการจริยะอยู่ที่การวินิจฉัยเหตุและผลแห่งการกระทำความดีและความชั่ว และมีการวินิจฉัยตัดสินถึงสาเหตุคือแหล่งที่มาและผลแห่งการกระทำความดีและผลแห่งการกระทำความชั่วพร้อมด้วยองค์ประกอบแห่งกระบวนการทางจิตและเจตสิกเป็นสำคัญ ซึ่งจะมีลักษณะแห่งความสมบูรณ์อยู่แล้วในเหตุและผลอย่างแน่นอนตายตัวแบบลัทธิสัมบูรณ์นิยม(Absolutism)โดยมีเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมตรงกันข้ามกับลัทธิสัมพัทธ์นิยม(Relativism)อย่างสิ้นเชิง เพราะว่าความดีและความชั่วในพระอภิธรรมนั้นจะมีสาเหตุให้เกิดขึ้นและมีผลลัพธ์อย่างแน่นอนตายตัวจึงไม่มีลักษณะเป็นสิ่งสัมพัทธ์คือเป็นสิ่งที่ไม่มีความแน่นอน เพราะว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขหรือปัจจัยอื่น ๆ ตามบุคคลหรือสภาพแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์

๓.๓ อุดมคติสูงสุดหรือสิ่งที่ดีที่สุด(Summum Bonum)ในพระอภิธรรม

ในบทแรกผู้วิจัยได้ตั้งข้อสมมติฐานปัญหาเกี่ยวกับเรื่องอุดมคติอันสูงสุดในพุทธจริยศาสตร์และในบทที่สองได้เสนอมโนทัศน์ทางจริยธรรมเกี่ยวกับอุดมคติ(Idea)ในพุทธปรัชญาไว้ ส่วนในบทนี้จะได้วิเคราะห์แนวความคิด(Concept)ในพระอภิธรรมว่ามีอะไรเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในตัวเองอย่างสูงสุด อะไรเป็นสิ่งที่ดีอย่างสูงสุด อะไรคือกฎเกณฑ์มาตรฐานสูงสุดทางศีลธรรม การกระทำที่ดีอย่างสูงสุดซึ่งมนุษย์ควรกระทำหรือควรแสวงหาอย่างยิ่งคืออะไร หรือว่าอะไรเป็นสิ่งที่พึงปรารถนามากที่สุดสำหรับชีวิตของมนุษย์เพื่อให้ก่อเกิดประโยชน์และความสุขอันเป็นจุดมุ่งหมาย(End)สุดท้ายของชีวิตตามอุดมคติสูงสุด

ดังนั้นผู้วิจัยเห็นว่าพระนิพพานในพระอภิธรรมนั้นจัดว่าเป็นอุดมคติสูงสุดตามมโนทัศน์ของระบบจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทตามแนวความคิดของท่านผู้รู้ที่กล่าวว่า"พุทธปรัชญาในส่วนแห่งจริยศาสตร์ได้ชี้ไปที่นิพพานว่าเป็นอุดมคติสูงสุด"[๓๙] ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์ให้เห็นถึงปัญหาเกี่ยวกับพระนิพพานว่าเป็นอุดมคติสูงสุดได้อย่างไรหรือเป็นสิ่งที่ดีที่สุดได้อย่างไรหรือไม่ต่อไป

๓.๓.๑ พระนิพพานเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในตัวเองอย่างสูงสุด

พระนิพพานในพระอภิธรรมนั้นมีคุณลักษณะที่เป็นอสังขตธรรมโดยมีสภาวะเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง(Existence)และมีความเป็นจริง(Reality)ซึ่งสามารถดำรงอยู่ด้วยตนเองได้โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับ

---

[๓๙] เดือน คำดี, ดร., **พุทธปรัชญา**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ โอ.เอ็ส.พริ้นติ้งเฮ้า, ๒๕๓๔), หน้า ๑๔๒.

สิ่งอื่นหรือไม่ขึ้นอยู่กับกาลเทศะ และไม่มีสิ่งอื่นทำให้เกิดขึ้นโดยไม่ใช่ธาตุ(Element)ไม่ใช่วัตถุสสาร(Matter)ที่เป็นเช่นเดียวกับดวงดาวอันเป็นเทหวัตถุที่อยู่บนท้องฟ้าและไม่มีแหล่งกำเนิดที่ตั้งอาศัย เพราะพระนิพพานจัดเป็นอัตถิธรรมหรือธรรมายตนะอันเป็นคุณค่าที่มีอยู่ในตัวเอง(Intrinsic Value)ว่าโดยเนื้อแท้แล้วเป็นสภาวะที่มีอยู่ได้ลำพังตนเองอย่างมีอิสระ

หมายความว่าพระนิพพานไม่มีสาเหตุในการสร้างไม่มีผู้สร้างไม่มีความเกิดดับและพระนิพพานไม่ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของมนุษย์ ไม่ว่าจะมีมนุษย์อยู่ในโลกนี้หรือไม่มีอยู่ก็ตาม พระนิพพานยังคงมีอยู่ตามสภาวะ โดยไม่มีความปรวนแปรปรากฏเป็นอย่างอื่นได้เลย ซึ่งพิจารณาตามหลักการของภววิทยา(Ontology)ในพุทธปรัชญาแล้ว พระนิพพานเป็นภาวะ(Being)ที่มีอยู่จริง แต่ไม่ใช่ภาวะที่ไม่มีอยู่จริง(Non-Being) ซึ่งไม่ใช่ความจริงในระดับโลกิยะ แท้จริงแล้วพระนิพพานจัดว่าเป็นความจริงที่ปรากฏอยู่ในขั้นระดับโลกุตตระคือมีอยู่เหนือพ้นไปจากโลกของเรานี้ เพราะข้ามพ้นไปจากกามโลกและพรหมโลกไปแล้วตามสำนวนพระอภิธรรม

แต่ว่ากันตามหลักของพุทธจริยศาสตร์แล้ว พระนิพพานนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในตัวเองอย่างแท้จริงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว พระนิพพานเป็นสภาวะที่ยอดเยี่ยมปลอดจากโยคะ[๒๐๖] เพราะว่าพระนิพพานเป็นยอดแห่งคุณค่าที่มนุษย์ทุกคนควรประพฤติปฏิบัติหรือเข้าถึงคุณค่าทางจริยธรรมสูงสุดในพุทธจริยศาสตร์โดยมีอริยมรรคเป็นปทัฏฐานแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุเข้าถึงคุณค่าของพระนิพพาน โดยมีพระอริยบุคคลสูงสุดในพระพุทธศาสนาคือพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นจากอำนาจแห่งกิเลสอาสวะทั้งปวงได้ด้วยอรหัตตมรรคญาณโดยมีการประพฤติและปฏิบัติวิปัสนากรรมฐานให้เราดูเป็นตัวอย่างมาแล้วในอดีตที่ผ่านมา

ดังนั้น ความเป็นพระอรหันต์จึงเป็นภาวะที่สมบูรณ์ทางศีลธรรม[๒๐๗] และการบรรลุความเป็นพระอรหันต์นั้นจะมีภาวะแห่งบุคคลที่ดีสมบูรณ์ทุกประการได้รับการยกย่องว่ามีการศึกษาสมบูรณ์(อเสขะผู้ไม่ต้องศึกษา)ในพระพุทธศาสนา[๒๐๘] เมื่อบุคคลดำเนินไปสู่พระนิพพานนั้นแล้วจะพบความเป็นจริงดังกล่าวได้เองโดยไม่มีใครสามารถบรรยายบอกให้เรารู้ได้จริงถึงสภาวะของพระนิพพาน

ฉะนั้น ผู้วิจัยจึงขอสรุปสภาวะของพระนิพพานนั้นว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่มีคุณสมบัติที่ดีอย่างมีคุณค่าอยู่ในตัวเองมากที่สุด เพราะจัดว่าเป็นความดีที่เป็นจุดหมายปลายทางโดยไม่เป็นความดีชนิดที่เป็นอุปกรณ์หรือวิถีทาง เพื่อจะนำให้ไปสู่ความดีสูงสุดประเภทอื่นได้อีกตามหลักจริยธรรมสูงสุดในพุทธจริยศาสตร์ มนุษย์ทุกคนควรประพฤติและปฏิบัติเพื่อเข้าถึงมากที่สุดในชีวิต เพราะว่าพระนิพพานเป็นคุณธรรมที่ควรน้อมนำเข้ามาใส่ตัวไว้เป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อจะให้ชีวิตบรรลุถึงจุดมุ่งหมายคือสิ่งที่เรียกว่าความดีสูงสุดจัดว่าเป็นบรมสุขและเป็นความสมบูรณ์ทางศีลธรรมมากที่สุด

---

[๒๐๖] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๒๓ / ๑๙.

[๒๐๗] เค. เอ็น. ชยติลเลเก, ดร., จริยศาสตร์แนวพุทธ สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง, หน้า ๑๙.

[๒๐๘] พระเทพโสภณ(ประยูร มีฤกษ์), โลกทัศน์ของชาวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

๓.๓.๒ พระนิพพานเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์

พระนิพพานเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ในตัวเองที่คืออย่างสูงสุดซึ่งมนุษย์ทุกคนจะต้องแสวงหาไว้ ตามอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว พระนิพพานเป็นความดีอย่างสูงสุดนั้นมีความดีอย่างไรบ้าง มีหมายความว่าว่าอย่าไรบ้าง พระนิพพานนั้นเป็นภาวะที่ดับสิ้นความทุกข์อันเนื่องมาจากการดับกิเลสทั้งปวงคือราคะ(Attachment) โทสะ(Ill-Will)และ โมหะ(Delution) โดยเป็นคุณธรรมที่มีคุณค่าอย่างสูงสุดที่ดำเนินไปสู่การดับความต้องการ(Want)หรือดับความกระหายหรือดับคว เมอยาก(Desire)หรือว่าดับความทะยานอยาก(Appetite)อันเป็นกระแสแห่งตัณหา โดยสิ้นเชิง

เหตุนั้น พระนิพพานจึงจัดได้ว่าเป็นความดีสูงสุดได้ เพราะว่าเมื่อจิตของมนุษย์เข้าถึงพระนิพพานได้แล้ว ย่อมจะพบกับจุดมุ่งหมายสุดท้ายหรือเป้าหมายสุดท้าย(End)ของชีวิต "แท้ที่จริงแล้วเป้าหมายของพระพุทธเจ้าคือการค้นหาอิสระภาพที่สมบูรณ์สำหรับความทุกข์ ซึ่งพระองค์ทรงหมายถึงชีวิตที่ดีหรือนิพพาน"[๑๐๙] และถือว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่ดีคือเป็นกุศลอย่างสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนควรแสวงหามากที่สุด พระนิพพานนั้นมิใช่ว่าจะเป็นความดีสูงสุดเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ว่าเมื่อมนุษย์เข้าถึงความดีสูงสุดคือพระนิพพานแล้วย่อมจะพบกับความสุขอย่างยิ่ง ดังมีคำที่พระอรหันต์กล่าวว่า นิพพานที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแล้วเป็นสุขดีหนอ[๑๑๐] เป็นต้น

มีข้อความเชิงยืนยันที่เราพบอยู่บ่อย ๆ ว่าพระนิพพานเป็นความสุขอย่างยิ่ง[๑๑๑] การบรรลุนิพพานซึ่งมีความสงบอย่างยิ่ง ไม่มีภัยแต่ที่ไหน[๑๑๒] เพราะว่าความสุขประเภทนี้จัดเป็นความสุขที่บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตแล้วโดยมีความเป็นประโยชน์อย่างสูงสุดคือปรมัตถ์ประโยชน์ ดังที่ตรัสว่า ท่านวิสาขะ ท่านก้าวเลยปัญหาไปเสียแล้ว ไม่อาจกำหนดที่สุดแห่งปัญหาได้ เพราะพรหมจรรย์มีนิพพานเป็นที่หยั่งลง มีนิพพานเป็นจุดหมาย มีนิพพานเป็นที่สุด[๑๑๓]

แสดงว่าข้อความที่พระพุทธองค์ตรัสนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องการเข้าถึงความดีระดับสูงสุดอย่างแท้จริง นั่นคือมนุษย์ได้ค้นพบความเป็นจริงโดยมีความสงบสุขหรือสันติสุขอันเป็นจุดหมายปลายทางของการแสวงหาความจริงอย่างประเสริฐสูงสุดหรือเป็นสิ่งที่มีความดีอย่างสูงสุด(Summum Bonum) โดยเป็นยอดแห่งความดีทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้

สรุป พระนิพพานในพระอภิธรรมนั้นเป็นสิ่งที่ดีที่สุดสำหรับมนุษย์ทุกคน เพราะว่าเป็นสิ่งที่สามารถให้เราได้พบกับความสุขสงบอย่างยิ่ง โดยความเป็นปรมัตถ์ประโยชน์ เมื่อมนุษย์ดำเนินชีวิต

---

[๑๐๙] สาโรช บัวศรี, ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย : จุดบรรจบระหว่างพุทธศาสนากับประชาธิปไตย, แปลโดย สุนทร โคตรบรรเทา, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่สุวีริยาสาส์น, ๒๕๔๔), หน้า ๖๔.

[๑๑๐] ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖ / ๒๖๓ / ๓๑๒.

[๑๑๑] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๒๐๓ – ๒๐๔ / ๕๓, ม.ม. (บาลี) ๑๓ / ๒๑๕ /๑๘๑.(นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ)

[๑๑๒] องฺ.จตุ. (บาลี) ๒๑ / ๒๓ / ๒๘.

[๑๑๓] ม.มู. (บาลี) ๑๒ / ๔๖๖ / ๔๑๖.

ไปสู่จุดมุ่งหมายของชีวิตแล้ว ย่อมจะสามารถขจัดปัญหาในชีวิตของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ที่สุดโดยความมีอิสระภาพด้วยการมีความดับกิเลสและความทุกข์ทั้งปวงของมนุษย์ได้อย่างแท้จริง

๓.๓.๓ พระนิพพานเป็นเกณฑ์มาตรฐานทางศีลธรรม

พระนิพพานในพระอภิธรรมนั้นมีมาตรการเกณฑ์ตัดสินความดีอย่างสูงสุด เพราะว่ามนุษย์ที่จะเข้าถึงพระนิพพานได้จะต้องมีการกระทำความดีขั้นพื้นฐานทางศีลธรรมขั้นที่หนึ่งในระบบอธิศีลสิกขาแล้วจึงจะมีการประพฤติและปฏิบัติความดีขั้นที่สองในระบบอธิจิตตสิกขาโดยมีการเจริญจิตภาวนาให้เกิดสมาธิไปจนถึงฌานสมาบัติ และสุดท้ายจะมีการประพฤติและปฏิบัติขั้นสูงสุดในพุทธจริยศาสตร์คือการเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานหมายถึงกรรมวิธีหรือข้อปฏิบัติที่ดำเนินการนำไปสู่จุดมุ่งหมายสูงสุด รวมเรียกว่า"มัชฌิมาปฏิปทาหรือทางสายกลาง(Middle Way)" ซึ่งเป็นเกณฑ์มาตรฐานตัดสินได้ว่าเป็นการกระทำความดีอย่างสูงสุด

ดังนั้น จึงมีคำกล่าวของท่านผู้รู้ที่ว่า"ศาสนาพุทธถือการเข้าใกล้นิพพานเป็นมาตรการความประพฤติ"[๓๗๔] และมีพุทธพจน์ยืนยันว่า ภิกษุผู้ยินดีในความไม่ประมาท เห็นภัยในความประมาท เป็นผู้ไม่ควรจะเสื่อม เป็นผู้ดำรงอยู่ใกล้นิพพาน[๓๗๕] แสดงว่าพระนิพพานนี้เป็นเกณฑ์มาตรฐานความประพฤติของมนุษย์ได้เป็นอย่างดีที่มนุษย์จะต้องดำเนินไปให้เข้าใกล้หรือว่าให้เข้าถึงที่สุดแห่งจุดหมายปลายทางอยู่ที่พระนิพพาน

เพราะว่าการกระทำความดีนั้นจะต้องประกอบด้วยตัวพุทธิปัญญา(Intellect)ในทางปรัชญาหรือในทางพระพุทธศาสนาคือตัวโลกุตตรปัญญา(Enlightenment)จึงจะสามารถพิจารณาให้เห็นแจ้งในอริยสัจ ๔ คือความจริงอันประเสริฐสูงสุดหมายถึง ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรคได้ โดยมีการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาดีเพื่อจะพ้นไปจากความทุกข์เป็นที่ตั้งแล้ว ย่อมจะได้แสวงหาจนพบกับคุณค่าอย่างแท้จริงคือมีภาวะที่สิ้นทุกข์โดยมีสภาพพ้นจากความทุกข์อันเป็นค่านิยมสูงสุด โดยมีการกระทำความดีสูงสุดทางจริยธรรมอันเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีของการปฏิบัติในสังคมของมนุษย์ และมีคุณประโยชน์อย่างสูงสุดที่ได้หล่อหลอมให้คนในสังคมมีค่านิยมที่ดีเหมือนกันทั้งหมดแล้ว ย่อมจะมีความดี(Goodness)ความถูกต้อง(Right) ความบริสุทธิ์(Purity) ความยุติธรรม(Justice) ความสุข(Happiness)มีอิสระเสรีภาพ(Freedom)เหมือนกันหมด

ดังนั้น นิพพานจึงเป็นหลักในการตัดสินความดีความชั่วได้เป็นอย่างดี การกระทำความดีคือการดำเนินไปตามหนทางสู่นิพพาน หนทางนั้นชื่อว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่สี่[๓๗๖] และพระนิพพานจัดว่าเป็นหลักมหสุขของมนุษย์ได้โดยมีรากฐานอันเป็นเกณฑ์มาตรฐานของมาตรการทาง

---

[๓๗๔] กีรติ บุญเจือ ศ., จริยศาสตร์สำหรับผู้เริ่มเรียน, หน้า ๒๙.

[๓๗๕] ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕ / ๓๒ / ๒๐.

[๓๗๖] พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, หน้า ๑๐๐.

จริยธรรมที่มีอยู่ให้เราสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางปฏิบัติได้ เพราะว่าการกระทำความดีที่กำลังดำเนินไปสู่พระนิพพานนั้นเป็นการกระทำที่มีแนวโน้มแห่งความประพฤติที่สุจริตทั้งหลายซึ่งจะทำให้เกิดความสุขมากที่สุดหรือสามารถก่อให้เกิดประโยชน์สุขมากที่สุดแก่ตัวเองมนุษย์และมนุษย์ทุกคนในสังคมด้วย

เพราะฉะนั้น พระนิพพานในพระอภิธรรมนี้จึงมีคุณค่าทางจริยะอันเป็นที่แน่นอนตายตัวและมีอยู่อย่างเป็นอิสระเสรีจากการนึกคิดโดยไม่ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้เข้าถึงโดยไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา และไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์ เพราะว่ามีคุณค่าทางจริยธรรมอย่างสมบูรณ์แบบที่เรียกว่าเป็นสิ่งสัมบูรณ์(Absolute)

หมายความว่าพระนิพพานเป็นสิ่งที่ดีมีความถูกต้องความบริสุทธิ์อันเป็นสิ่งที่แน่นอนตายตัวเสมอ เช่น บุคคลผู้กระทำความดีโดยมีการใช้พระนิพพานมาเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำที่อยู่ในขอบข่ายทางศีลธรรมแล้ว ถ้าการกระทำอันนั้นดีแล้วไม่ว่าจะกระทำที่ไหน เมื่อใด ทำแล้วเกิดผลเป็นอย่างไร การกระทำอันนั้นเราสามารถเรียกว่าเป็นการกระทำที่ดีอยู่อย่างสม่ำเสมอและแน่นอนที่สุด

เพราะว่าตามหลักการของพุทธจริยศาสตร์ถือว่าการกระทำที่ผู้กระทำนั้นจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำหรือจะต้องรับผลแห่งการกระทำนั้นโดยมีเจตนาดีมาเป็นแรงจูงใจในการหลีกเลี่ยงจากความทุกข์(Suffering)และความเจ็บปวด(Pain) เพราะบุคคลผู้นั้นมีจิตสำนึกหรือมีมโนธรรม(Conscience)มาประกอบกับการตัดสินใจเลือกการกระทำอย่างมีอิสระ(Deliberation)ที่จะยอมเลือกปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาของชีวิตตนเอง เพื่อหลีกหนีให้ไปเสียจากความเจ็บปวด(Pain)ความชั่วร้าย(Evil) และเลือกปฏิบัติให้ตนเองได้โดยมีภาวะที่มีความพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้

การที่พระพุทธองค์ทรงคัดโซ่แห่งเหตุผลในปฏิจจสมุปบาทโดยการทำลายกิเลสตัณหาคือความทะยานอยากทุกรูปแบบของพระองค์ เพื่อการมีอิสระภาพจากความทุกข์สมดังที่พระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยไว้สำหรับพระองค์เองที่ทรงคิดว่า "ชีวิตที่ดี"คืออิสระภาพจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ซึ่งแน่นอนย่อมหมายถึง อิสระภาพจากความทุกข์ คำว่า "นิพพาน" ใช้อธิบายอิสระภาพหรือชีวิตที่ดีประเภทนี้เหมือนกัน"[illegible] ซึ่งถือว่าเป็นแบบอย่างของการเลือกตัดสินใจในการกระทำความดีได้เป็นอย่างดีโดยนำมาเป็นเกณฑ์มาตรฐานในการวัดคุณค่าในชีวิตของมนุษย์ผู้บรรลุเป้าหมายแล้วจะทำให้มีความเป็นอิสระเสรีภาพอย่างแท้จริงได้

ดังท่านผู้รู้กล่าวว่า "อริยสัจข้อที่ ๓ คือนิโรธหรือนิพพานอันได้แก่ภาวะที่ความทุกข์ดับคือเป็นคุณค่าสูงสุดในชีวิต นิพพานเป็นเป้าหมายของชีวิต ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่มุ่งสู่นิพพาน ชีวิตไม่ดีคือชีวิตที่ดำเนินสวนทางกับนิพพาน"[illegible] แสดงว่าหลักการดำเนินของชีวิตจะต้องมีนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดโดยมีการปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธศาสนาที่มุ่งไปที่ความพ้นทุกข์จึงจะถือได้ว่ามีชีวิตที่ดีมีคุณ

[illegible] สาโรช บัวศรี, ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย, หน้า ๖๙.

[illegible] พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธศาสนากับปรัชญา, หน้า ๑๓๐.

ประโยชน์ ถ้ามนุษย์ไม่ยอมดำเนินชีวิตให้เข้าไปสู่หนทางแห่งพระนิพพานแล้วย่อมจะเป็นการปฏิบัติผิดหลักการของพระพุทธศาสนา เพราะว่าเป็นการปฏิบัติสวนกระแสแห่งพระนิพพานคือไม่สามารถกำจัดทำลายสภาพของกิเลสและตัณหาภายในจิตใจของมนุษย์ได้

สรุปว่า พระนิพพานในพระอภิธรรมนั้นผู้วิจัยได้วิเคราะห์และอภิปรายมาตามแนวความคิดหรือตามทฤษฎีของพุทธจริยศาสตร์ได้ให้คำตอบเกี่ยวกับปัญหาในเรื่องอุดมคติสูงสุดของชีวิตมนุษย์ว่าพระนิพพานเป็นความดีสูงสุดหรือเป็นสิ่งที่ดีที่สุด(Summum Bonum)และมีประโยชน์สุขมากที่สุดซึ่งมนุษย์ทุกคนควรแสวงหามากที่สุดสำหรับชีวิตนี้ เพราะว่าพระนิพพานนั้นเป็นแรงผลักดันให้มนุษย์ได้กระทำความดีให้ถึงที่สุดแห่งความดีอย่างประเสริฐสมบูรณ์ทางศีลธรรมและเป็นเกณฑ์การตัดสินในมาตรการทางจริยธรรมได้เป็นอย่างดี พระนิพพานนั้นจึงเป็นสิ่งที่มีคุณค่าสูงสุดทางจริยธรรมอย่างสมบูรณ์ที่สุดโดยมีความเป็นปรมัตถประโยชน์มีสภาวะสิ้นความทุกข์อันเป็นเป้าหมายสุดท้าย(End)ในชีวิตของมนุษย์

บทที่ ๔

แนวความคิดเรื่องพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นจริยธรรมเชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยา

๔.๑ การนำเสนอหลักพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นจริยธรรมเชิงจิตวิทยา

การนำเสนอหลักปรมัตถธรรมของพระอภิธรรมทั้ง ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพานในฐานะเป็นจริยธรรมเชิงจิตวิทยานั้นเป็นการเอื้ออำนวยประโยชน์ในการแสวงหาความเป็นจริงในคุณค่าแห่งชีวิตของมนุษย์รวมไปถึงความเป็นอยู่ของมนุษย์ให้ดีขึ้น เพราะว่าเป็นการเสนอให้ทราบถึงปัญหาทางจริยธรรมทางจิตวิญญาณอันเป็นกระบวนการแห่งการเรียนรู้และวิเคราะห์ถึงสาเหตุแห่งพฤติกรรม(Behavior)ทั้งหลายของมนุษย์ โดยอาศัยประสบการณ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์มีปฏิกิริยาตอบสนองและมีการเปลี่ยนแปลงต่อภาวะทางอารมณ์อยู่เสมอในพฤติกรรมทั้งสองด้านคือทั้งในพฤติกรรมที่ดีและพฤติกรรมที่เลวเป็นต้น ดังนั้น พระอภิธรรมจึงเป็นจิตวิทยาทางพระพุทธศาสนาที่ควรศึกษา[๑] โดยนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้อย่างดียิ่ง

เพราะว่าวิชาจิตวิทยา(Psychology)คือศาสตร์ที่ช่วยให้เรามีความรู้และมีความเข้าใจต่อสภาพจิตใจและร่างกายของมนุษย์และสัตว์ได้ดีมากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะมีการวิเคราะห์ถึงพฤติกรรมของมนุษย์ที่บ่งบอกคุณค่าทางจริยธรรมนั้นจะต้องมีสาเหตุและองค์ประกอบหรือโครงสร้างของกระบวนการแห่งความเกิดขึ้นของจิตใจก่อนแล้วจึงส่งผลแสดงพฤติกรรมทางร่างกายอย่างเป็นรูปธรรมที่ปรากฏประจักษ์ชัดแก่สายตาของคนเรา

ดังมีคำกล่าวที่ว่าจิตวิทยาถือว่าการกระทำทุกอย่างจะต้องมีสาเหตุ เมื่อตั้งกฎเกณฑ์อะไรขึ้นมาจะต้องพิสูจน์ได้ว่ามีแหล่งมาจากที่ใดเหตุกับผลจะเนื่องสัมพันธ์กันเรื่อยไป ความคิดจิต กิริยา พฤติกรรมของคน ก็ย่อมมีสาเหตุที่มาโดยเกี่ยวเนื่องกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง[๒] เพราะว่าจิตวิทยานั้นมีกรรมวิธีตรวจสอบทางวิทยาศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เพื่อตรวจสอบพฤติกรรมทางจิตใจและร่างกายของมนุษย์ที่มีการยอมรับกันมากขึ้นในปัจจุบันนี้ด้วยวิธีการพินิจภายในหรือการตรวจสอบจิต(Introspection)อันเป็นกระบวนการตรวจสอบหรือสังเกตตัวเอง และมีการสำรวจด้วยตนเองต่อการพิจารณาสภาวะทางอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน

---

[๑] พระเทพวิสุทธิกวี, **จิตวิทยาในพระอภิธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔.

[๒] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., **จิตวิทยาทั่วไป**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อักษรพิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓-๑๔.

กรณีคนเราทำไมจึงชอบโกหก เพราะการพูดจาโกหกนั้นจัดเป็นการละเมิดข้อห้ามหรือกฎเกณฑ์ทางศีลธรรม แต่ว่ายังมีคนชอบพูดโกหกอยู่เสมอในชีวิตของแต่ละวัน ในการกระทำทางวจีกรรมดังกล่าวนั้นเป็นที่แน่นอนแล้วว่าพฤติกรรมอย่างนี้จะต้องมีสาเหตุอยู่เบื้องหลังทำให้เกิดขึ้นต่อการกระทำเช่นนั้น

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องจิตของมนุษย์นั้นเป็นการแสวงหาข้อเท็จจริงอยู่ ๒ ประการคือร่างกายและจิตใจ(Body and Mind)ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์กันอย่างละเอียดลึกซึ้งมากจนไม่สามารถแยกออกจากกันได้ และจิตนั้นมีส่วนสำคัญที่สุดในการสามารถควบคุมสั่งการให้มนุษย์มีการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ทางร่างกายจนทำให้เกิดกิจกรรมต่าง ๆ มากมายที่เรียกว่า"พฤติกรรม" ดังที่นักจิตวิทยาชาวอเมริกันผู้เป็นบิดาแห่งจิตวิทยายุคใหม่ชื่อว่าจอห์น บี. วัตสัน(John B.watson 1878-1958)* เสนอทัศนะไว้ว่าการศึกษาพฤติกรรมของคนนั้นมีรากฐานที่ว่าสิ่งเร้าภายนอกเป็นสาเหตุของพฤติกรรมคือสิ่งเร้าภายนอกมาเร้าร่างกายย่อมจะเกิดการตอบสนองทันทีและว่าการแสดงออกที่เรียกว่าพฤติกรรม(Behavior)เป็นการสะท้อนให้เห็นจิตของบุคคลนั้น ฉะนั้น เมื่อต้องการศึกษาเรื่องจิตจึงควรศึกษาเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ควบคู่กันไปด้วย

จากทัศนะดังกล่าวมานี้แสดงว่าการศึกษาวิเคราะห์เรื่องจิตในพระอภิธรรมนั้นจึงเป็นการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์ได้เป็นอย่างดีตามทฤษฎีของนักจิตวิทยาตะวันตก ดังนั้น เราจึงต้องอาศัยขอบข่ายของวิชาจิตวิทยามาศึกษาวิเคราะห์จิต เจตสิก รูป และนิพพานในหลักปรมัตถธรรมของพระอภิธรรมจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับปัญหาด้านพฤติกรรมกับสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ซึ่งมีความรู้สึก ความคิด จินตนาการ การรับรู้ การตัดสินใจ ความฝัน และสุขภาพจิต เป็นต้นว่าจะมีคำตอบเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้อย่างไรบ้าง แต่ก่อนจะได้อภิปรายถึงหลักธรรมของพระอภิธรรมในเชิงปรัชญาจิตวิทยา(Philosophy of Psychology)นั้น เราจึงควรจะมารับทราบโครงสร้างและองค์ประกอบของจิตในกระบวนการแห่งความเกิดขึ้นของจิตที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในทางคัมภีร์อรรถกถาของพระอภิธรรมปิฎกที่ชื่อว่าพระอภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๔ ควบคู่กันไปด้วย

๔.๑.๑ วิเคราะห์หลักปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมตามแนวคิดเชิงจิตวิทยา

การศึกษาวิเคราะห์หลักปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานในพระอภิธรรมนั้นเพื่อจะได้เข้าใจชีวิตและจิตใจของมนุษย์เกี่ยวกับเรื่องการรับรู้ การเรียนรู้ การคิด จินตนาการ

---

*กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๒๐.

และพฤติกรรม รวมถึงสุขภาพจิตตามทัศนะของจิตวิทยาว่ามีความเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ฉะนั้น เราจะต้องมาพิจารณาถึงปัญหาในเรื่องดังกล่าวแล้วจึงอภิปรายต่อไปอย่างนี้ คือ

๔.๑.๑.๑ การรับรู้หรือสัญชาน(Perception)

การรับรู้ของมนุษย์นั้นคือการรู้ความจริงของสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ไม่ว่าจะเป็นการรับรู้รูปภาพ การรับรู้เสียง การรับรู้กลิ่น การรับรู้รส และการรับรู้สัมผัสต่าง ๆ การรับรู้ดังกล่าวมาแล้วนั้นจะต้องมีองค์ประกอบของกระบวนการรับรู้ที่สำคัญ ได้แก่ ตัวมนุษย์จะเป็นศูนย์กลางโดยมีอวัยวะอันเป็นเครื่องรับรู้ และสิ่งสำคัญที่สุดคือจิตซึ่งเป็นธรรมชาติที่รู้ปรากฏการณ์ของโลกผ่านมาทางอินทรีย์คือตา หู จมูก ลิ้น และร่างกาย ดังนั้น การรับรู้จึงหมายถึงจิตรับรู้อารมณ์ภายนอกหรือรู้เรื่องราวของโลกภายนอกที่เรียกว่าสัญชาน(Perception) คือ การรับรู้ที่เกิดจากประสาทสัมผัสหรือจิตเป็นการรับรู้โดยตรงไม่ผ่านกระบวนการคิด[๔] เพราะว่าการรับรู้แบบสัญชานนั้นเป็นการรับรู้สิ่งที่เรารับรู้ได้เหมือนกับสิ่งที่มีอยู่จริงในโลกภายนอกบ้าง หรือการรับรู้ถึงสิ่งที่มีอยู่เรารับรู้ได้นั้นอาจจะไม่เป็นสิ่งที่เหมือนกับสิ่งที่มีอยู่จริงในโลกภายนอกจากตัวเราบ้าง

แสดงว่าโลกภายนอกจากตัวของมนุษย์นั้นจึงเป็นสาเหตุให้เกิดสัญชานขึ้นมาได้ การรับรู้โลกนี้จะมีความเป็นจริงมากน้อยอย่างไรจะต้องขึ้นอยู่กับประสบการณ์(Experience)ของแต่ละบุคคล โดยมีทัศนะของการรับรู้แตกต่างกันคือบางทฤษฎีเห็นว่าข้อมูลทางประสาทสัมผัสที่เกิดขึ้นนั้นมิได้มีอยู่จริงโดยตัวเองมาแต่เดิม แต่ว่ามีได้เพราะสัญชาน บางทฤษฎีเห็นว่าข้อมูลทางประสาทสัมผัสมีอยู่ได้โดยลำพังด้วยตนเองมาแต่ดั้งเดิมโดยมิได้มีขึ้นเพราะสัญชานแต่อย่างใด ฉะนั้น จึงควรมาพิจารณาการรับรู้หรือสัญชานในทัศนะต่าง ๆ ของนักปราชญ์ท่านผู้รู้ทั้งหลายดังนี้

๑. การรับรู้ในทัศนะทางปรัชญา

นักปรัชญาลัทธิประจักษนิยม(Empiricism)ชาวอังกฤษชื่อว่าจอห์น ลอค(John Locke)[๕] ได้กล่าวถึงปัญหาเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้โดยมีความเชื่อที่ว่าจิต(Mind)เป็นสภาพที่ว่างเปล่าเปรียบเหมือนกระดาษขาว(White Paper)ไม่เปรอะเปื้อนรอยประทับใด ๆ กล่าวคือปราศจากจินตภาพและความคิดทั้งมวล จินตภาพและความคิดจะมีได้ต่อเมื่อมีประสบการณ์โดยผ่านกระบวนการเพทนาการ(Sensation)ของอวัยวะรับสัมผัส เมื่อมีการสัมผัสจินตภาพเชิงเดี่ยว(Simple Idea)จะ

---

[๔] ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๗.

[๕] เดือน คำดี,ดร., ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก.ทิพย์อักษร, ๒๕๒๖), หน้า ๕๕.

เกิดขึ้น และถ้ามีการสัมผัสกันหลาย ๆ ครั้ง จิตจะเกิดการเปรียบเทียบอย่างมีความสัมพันธ์(Relation) กันจึงกลายเป็นจินตภาพเชิงซ้อน(Complex Idea)แล้วจะมีการสร้างความตรึงตรา(Impression)

สรุปว่า ทัศนะของจอห์น ล็อค คือจิตย่อมจะเกิดความคิดขึ้นมาภายหลังเพราะมีประสบการณ์รับรู้แล้ว ประสบการณ์มี ๒ อย่าง[๖] คือ เพทนาการ และ มโนภาพ เพทนาการคือการรับรู้ทางประสาทสัมผัสภายนอกทั้ง ๕ คือตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง มโนภาพคือการรับรู้ภายในจิตอันเกิดจากนำความคิดต่าง ๆ มาประสานกัน ความรู้ย่อมเกิดจากเพทนาการและมโนภาพดังกล่าวนี้ ดังนั้น "คนเราจึงเกิดมาพร้อมกับจิตที่ว่างเปล่า เมื่อได้ข้อมูลจากประสาทสัมผัสมาทีละอย่าง มนุษย์จึงมีวัสดุที่เป็นรากฐานของความรู้"[๗] โดยถือว่าประสบการณ์เป็นที่มาของความรู้ ทั้งนี้เพื่อจะปฏิเสธหรือขัดแย้งทฤษฎีเหตุผลนิยมของเดการ์ตที่ว่าการคิดหาเหตุผลเป็นที่มาของความรู้ เพราะว่ามนุษย์มีความคิดติดตัวมาตั้งแต่เกิดโดยพระเจ้ามอบให้มาเกี่ยวกับการคิดหาเหตุผล(Causality)

ส่วนอิมมานูเอล ค้านท์(Immanuel Kant)[๘] นักปรัชญาชาวเยอรมันสมัยใหม่ได้รวมทฤษฎีความรู้เหตุผลนิยมกับทฤษฎีประจักษนิยมเข้าด้วยกันเรียกกันว่า"ทฤษฎีอนุมานนิยม"โดยถือว่าความรู้เกิดจากประสบการณ์และการคิดหาเหตุผลรวมกัน ซึ่งแบ่งออกเป็นเนื้อหาและรูปแบบของความรู้ เนื้อหาของความรู้ได้มาจากประสบการณ์ที่มีเพทนาการอันเป็นส่วนหนึ่งโดยการสร้าง"สิ่งในตัวเอง"ให้เกิดขึ้นมาภายในจิตที่ยังกระจัดกระจายแยกกันอยู่ แต่ยังให้ความรู้ไม่ได้ ดังนั้น จึงต้องมีรูปแบบของความรู้ที่ได้มาจากการคิดหาเหตุผลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการสงเคราะห์ของจิตโดยจัดเพทนาการที่กระจัดกระจายให้เป็นระบบซึ่งขึ้นอยู่กับกาลและอวกาศตามรูปแบบแห่งความคิดอีกทีหนึ่ง รูปแบบแห่งความคิดนั้นมี ๔ อย่าง คือ ปริมาณ คุณภาพ สัมพันธภาพ และระดับความแน่นอน เมื่อจิตสังเคราะห์คือมีการจัดระบบตามรูปแบบความคิดดังกล่าวแล้วจะกลายเป็นระบบความรู้ขึ้น ฉะนั้น ความรู้จึงเกิดขึ้นมาจากเพทนาการ ประสบการณ์ และการคิดหาเหตุผลมารวมกัน

๒. การรับรู้ในทัศนะทางจิตวิทยา

แต่ว่าการรับรู้หรือสัญชานในทางจิตวิทยานั้นหมายถึงการที่จิตใช้ประสบการณ์เดิมแปลความหมายต่อสิ่งเร้าซึ่งผ่านไปยังประสาทสัมผัส(Sense Organs)ทางตา หู จมูก ลิ้น และกายแล้วจึงเกิดการสัมผัส(Sensation)คือการตื่นตัวของประสาทขึ้นมาระหว่างจิต(Conscious)กับสิ่ง

---

[๖] อมร โสภณวิเชษฐวงศ์,ผศ., **ปรัชญาเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๑๑๒.

[๗] วิทย์ วิศทเวทย์,ศ.ดร., **ปรัชญาทั่วไป : ฉบับปรับปรุงใหม่**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๙.

[๘] อมร โสภณวิเชษฐวงศ์, ผศ., **ปรัชญาเบื้องต้น**, หน้า ๑๑๕.

เร้า(Stimulus)ซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมอยู่รอบ ๆ ตัวคนเรามากระตุ้นให้เกิดการรับรู้ขึ้นมาได้แล้วจึงทำให้บุคคลเกิดการสร้างพฤติกรรม โดยจัดสิ่งเร้าเป็น ๒ ประเภท[๑๙] คือ

๑.สิ่งเร้าภายใน(Internal Stimulus) หมายถึง สิ่งที่มีกระบวนการทำงานอยู่ภายในร่างกายคนเรา เช่น การเกร็งกล้ามเนื้อ การสั่งงานของระบบสมอง เป็นต้น

๒.สิ่งเร้าภายนอก(External Stimulus)หมายถึง สิ่งที่เป็นวัตถุต่าง ๆ ภายนอกร่างกายคนเรา เช่น รูปภาพ สิ่งของเครื่องใช้ อุปกรณ์ดำรงชีวิต มนุษย์ และสัตว์อื่นนอกจากตัวเรา ตลอดรวมถึงสภาวะที่เป็นนามธรรมมีศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี ลัทธิ ความเชื่อ และค่านิยม เป็นต้น

ดังนั้น การรับรู้หรือสัญชานในทัศนะของนักจิตวิทยามีฮิลการ์ด(Hilgard) เป็นต้นกล่าวว่า การรับรู้เป็นการทำงานของอินทรีย์ ขั้นแรกสุดของการติดต่อกับโลกภายนอกโดยผ่านประสาทสัมผัส(Sense Organs)ทางหู ตา จมูก ลิ้น ผิวหนัง ช่วยทำให้อินทรีย์เรียนรู้ได้ในบรรดาสิ่งเร้าทั้งปวง[๒๐] หรือการรับรู้หมายถึงการที่ร่างกายรับสิ่งต่าง ๆ มาเร้าผ่านทางประสาทสัมผัสทางใดทางหนึ่งแล้วตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้นออกมา[๒๑] และการรับรู้ของนักจิตวิทยากลุ่มเกสตัลท์[๒๒] หมายถึงกระบวนการแปลความหมายของสิ่งเร้าที่มากระทบกับประสาทสัมผัสซึ่งมีตา หู จมูก ลิ้นและผิวหนัง และการแปลความหมายของสิ่งที่มากระทบสัมผัสย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์เป็นการสร้างความหมายกับสิ่งนั้น ๆ ให้กับตัวเรา ได้แก่ การรับรู้ทางสายตา เช่น เมื่อมีรูปภาพมากระทบสายตา สายตาจะสัมผัสมองเห็นและแปลความหมายเป็นสิ่งสวยงามหรือน่าเกลียด เป็นต้น

การรับรู้ดังกล่าวอาจจะมีความแตกต่างของอินทรีย์ในผู้รับรู้บ้างอันเนื่องมาจากประสบการณ์ที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล แต่ว่าการรับรู้ที่ดีนั้นในความเชื่อของกลุ่มนักจิตวิทยานี้จะต้องมีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ (๑)ภาพ(Figure) คือส่วนสำคัญที่เป็นจุดเด่นศูนย์รวมของลักษณะภาพที่เป็นสิ่งที่เน้นหรือน่าสนใจเป็นพิเศษ (๒)พื้น(Ground) คือส่วนประกอบของภาพอันเป็นส่วนรับรองที่ชัดเจน นอกจากนั้นการรับรู้ในหลักจิตวิทยาจะต้องมีองค์ประกอบหลาย ๆ อย่าง จึงจะเกิดการรับรู้ได้ เช่น กระบวนการของการรับรู้ ลำดับขั้นตอนของการรับรู้ เป็นต้น ดังนี้ คือ

๒.๑) กระบวนการ(Process)ของการรับรู้

กระบวนการรับรู้นั้นจะต้องมีความสัมพันธ์กันระหว่างความรู้สึกนึกคิด ความจำได้ ตลอดถึงการเรียนรู้ การตัดสินใจ และการแสดงออกของปฏิกิริยาตอบสนอง สิ่งแรกของ

---

[๑๙] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., **จิตวิทยาทั่วไป**, หน้า ๑๒๗.

[๒๐] เรื่องและหน้าเดียวกัน.

[๒๑] เดโช สวนานนท์, **จิตวิทยาสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๘), หน้า ๒๕.

[๒๒] อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., **จิตวิทยาการเรียนการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ้อจำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๕.

การรับรู้คือ"กระบวนการรับสัมผัส(Sensation)เป็นบันไดขั้นแรกของการรับรู้ และหลังจากเราได้ข้อมูลมาจากอวัยวะรับสัมผัสแล้ว เราย่อมจะนำมาตีความ(Interpret)อันเป็นบันไดขั้นที่สองของการรับรู้"[๗๓] การรับรู้นั้นยังมีกระบวนการต่อไปอีกคือ"มีสิ่งเร้า(Stimulus)มาเร้าที่ปลายประสาทจึงเกิดอาการสัมผัสแล้วจึงเกิดการแปลสัมผัสและจะต้องมีเจตนา(Conation)ที่จะแปลสัมผัสนั้น"[๗๔] การแปลสัมผัสดังกล่าวในทัศนะทางจิตวิทยาถือว่าการแปลสัมผัสจะเกิดขึ้นในสมอง เช่น การเห็นรูปภาพ การได้ยินเสียง การได้ดมกลิ่น การลิ้มรส และการรับสัมผัสทางผิวหนัง ขณะนั้นจิตของคนเราจะมีการเปรียบเทียบว่ารูปภาพอะไรเป็นต้น สิ่งที่เคยพบเห็นมาก่อนแล้วย่อมจะประทับอยู่ในสมองเมื่อมีสิ่งเร้ามาถูกต้องกับอวัยวะสัมผัส(Sensory Organs)ทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น ผิวหนัง สมองจะมีการทบทวนความรู้เดิมที่มีอยู่ว่าเป็นสิ่งเร้าประเภทไหนหรือสิ่งเร้านั้นคืออะไร

นอกจากนั้นแล้วยังมีกระบวนการสัมผัสภายในอีก ๓ อย่าง[๗๕] คือ (๑) สัมผัส คีเนสเธซีส(Kinesthesis)ได้แก่ สัมผัสที่เคลื่อนไหวรับรู้โดยอาศัยประสาทในกล้ามเนื้อ (๒) สัมผัสการทรงตัว(Vestibular Sense)ได้แก่การรับรู้อยู่ในลักษณะการทรงตัวที่อยู่ในช่องหูด้านใน (๓)สัมผัสออร์แกนิค(Organic Sense)ได้แก่ สัมผัสที่เกิดกับอวัยวะกายใน เช่น ความหิวกระหาย เป็นต้น

การที่ผู้รับสัมผัสแล้วจะต้องแปลความหมายของการสัมผัสออกมาโดยประสบการณ์เดิม เพื่อให้รับรู้สภาวะแวดล้อมอันเป็นกระบวนการเบื้องต้นที่ก่อให้เกิดการรับรู้หรือสัญชาน(Perception)ซึ่งเป็นการสร้างความคิดรวบยอดหรือสังกัป(Concept)และการเรียนรู้(Learning)ฉะนั้น การรับรู้จึงเป็นผลของความรู้เดิมบวกกับการรับสัมผัส[๗๖] เพราะอวัยวะรับสัมผัสจากสิ่งเร้าแล้วสมองจะเกิดการคิดเข้าใจโดยป้อนข้อมูลคำสั่งไปยังประสาทมอเตอร์(Moter Nerve)สู่อวัยวะมอเตอร์(Moter Organ)แล้วจึงเกิดปฏิกิริยตอบสนองทางร่างกายให้เกิดพฤติกรรมขึ้นมา

ตัวอย่าง เมื่อคนเราขับรถยนต์ไปถึงสี่แยกไฟเขียวไฟแดงแล้ว เขาจะเห็นไฟแดงซึ่งเป็นสิ่งเร้าทางประสาทตา สมองจะแปลความหมายของสีแดงที่สัมผัสอยู่นั้นว่าเป็นสัญญาณจะต้องหยุดรถ โดยการใช้ประสบการณ์เดิมกับสัญลักษณ์นั้น ต่อมาจะเห็นไฟสีเขียวแสดงว่าจะต้องขับรถไปได้ เป็นต้น สิ่งดังกล่าวมาแล้วนี้คือแนวความเชื่อของจิตวิทยา

---

[๗๓] กันยา สุวรรณแสง,ร.ศ.ดร., **จิตวิทยาทั่วไป**,หน้า ๑๒๙.

[๗๔] เรื่องและหน้าเดียวกัน.

[๗๕] ปราณี รามสูต,ผศ., **จิตวิทยาการศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๒๘), หน้า ๕๐.

[๗๖] กันยา สุวรรณแสง,ร.ศ.ดร., **จิตวิทยาทั่วไป**, หน้า ๑๒๙.

๒.๒)ลำดับขั้นตอนของการรับรู้

การรับรู้จะเกิดขึ้นได้จะต้องมีลำดับขั้นตอนอย่างเป็นกระบวนการและจะมีกลไกในการรับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งในจิตวิทยาซึ่งเป็นผลมาจากสภาวะที่มนุษย์ได้สามารถติดต่อกับสภาพสิ่งแวดล้อมภายนอกได้โดยใช้อวัยวะสัมผัสในตัวเองที่เรียกว่าเครื่องรับ(Receptors)หรืออวัยวะรับรู้ความรู้สึก(Sense Organs)ทั้งห้าชนิดโดยมีตาที่รับรู้ภาพหรือแสงเป็นต้นแล้วจะมีระบบกล้ามเนื้อคือสัมผัสคีเนสเธซีส ช่องหูด้านในคือสัมผัสที่มีลักษณะการทรงตัวและอวัยวะภายในคือสัมผัสออร์แกนิค

เพราะว่า"เมื่ออวัยวะสัมผัส(Sensory Organ)สัมผัส(Contact)กับสิ่งเร้าแล้วจะมีประสาทสัมผัส(Sensory Nerve)เป็นตัวเชื่อมผ่านไปยังเขตแดนการสัมผัสต่าง ๆ ของสมอง"[๗๓] อย่างนี้แสดงว่าสมองจะแปลสัมผัสนี้ส่งไปยังประสาทมอเตอร์แล้วจะส่งต่อไปยังอวัยวะมอเตอร์ที่ประกอบด้วยระบบกล้ามเนื้อและต่อมไร้ท่อต่าง ๆ ให้มีการบังคับบัญชาโดยระบบประสาท เพราะว่าจะมีเซลล์และเส้นใยประสาทรับรู้ความรู้สึกต่าง ๆ แล้วจึงเกิดปฏิกิริยาตอบสนอง(Response)คือมีอาการตอบสนองต่อสิ่งเร้า

ตัวอย่าง ขณะที่เรานอนอยู่ในห้องนอนภายในบ้าน เราย่อมจะสะดุ้งตื่นขึ้นมาเพราะมีความรู้สึกว่ามีคนมาเรียกเรา สิ่งที่เราได้ยินนั้นจึงเป็นสิ่งเร้า"เสียงจะแล่นมากระทบหูในหูมีปลายประสาท(End Organ)เป็นเครื่องรับ(Receptor) เครื่องรับนี้จึงส่งกระแสความรู้สึก(Impulse)ไปทางประสาทสัมผัส(Sensory Nerve)เข้าไปสู่สมอง สมองจึงเกิดความตื่นตัวขึ้น"[๗๔] เราจะเห็นได้ว่าระบบประสาทจะมีการตื่นตัวโดยสิ่งเร้าภายนอกผ่านทางกลไกลอวัยวะภายในของประสาทสัมผัสส่วนลึกที่ช่องหูด้านในเข้ามาถึงสมอง สมองย่อมจะทำงานคือการแยกแยะรับรู้ทางประสาทสัมผัสทางหูว่าเป็นเสียงอะไรหรือว่าเป็นเสียงคนเรียกเรา เป็นต้น

การรับรู้ในจิตวิทยาดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการรับรู้ที่ถูกต้องตามกระบวนการและลำดับขั้นตอนกลไลของการรับรู้ แต่ว่าการรับรู้นั้นย่อมจะต้องมีความผิดพลาดเกิดขึ้นได้โดยมีการรับรู้ที่ไม่ถูกต้องบ้างในบางกรณี ซึ่งจะมีสาเหตุหลายประการด้วยกัน แต่ว่ากล่าวโดยสรุปจะมีสาเหตุ ๒ ประการ[๗๕] คือ

---

[๗๓] วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, **จิตวิทยาพุทธศาสนา**, หน้า ๑๒๐.

[๗๔] กันยา สุวรรณแสง,ร.ศ.ดร., **จิตวิทยาทั่วไป**, หน้า ๑๓๑.

[๗๕] ปราณี รามสูต, ผศ., **จิตวิทยาการศึกษา**, หน้า ๖๕.

(๑)อวัยวะรับสัมผัสบกพร่อง คือ ไม่มีความสมบูรณ์ในอวัยวะอันเป็นเครื่องรับหรือประสาทสัมผัส เช่น คนบอดตาสี หูตึง เป็นโรคไซนัสอักเสบ หรือแม้กระทั่งความมีอายุมากชราภาพ ความเมื่อยล้า(Fatigue) อิทธิพลของสารเคมี แอลกอฮอล์ และยาบางชนิด

(๒)การแปลความหมายของสิ่งเร้าผิด คือ คุณสมบัติของสิ่งเร้ามีส่วนประกอบที่เหมือนกันหรือแตกต่างกัน เช่น ภาพและพื้นเด่นชัดพอ ๆ กัน หรือมีความเลือนลางเท่า ๆ กัน จึงทำให้เกิดมายาภาพ(Illusion)ภาพลวงตา เพราะสภาวะบางประการของสิ่งเร้ามีการเติมสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้าไปในลักษณะที่ตรงกันข้าม ความสัมพันธ์ของขนาด และการตัดกันของเส้นตรงหรือการเกิดมุมหักเหเป็นต้น

ตัวอย่าง ในกรณีที่เรายืนอยู่บนถนนในหน้าแล้ง พอเรามองไปข้างหน้าบนถนนไกลออกไป เราจะพบว่าบนท้องถนนที่ไกลออกไปนั้นจะมีน้ำอยู่บนถนนนั้น แต่พอเราเดินเข้าไปใกล้ น้ำนั้นจะเลือนหายไป ที่แท้เป็นภาพลวงตาคือภาพพยับแดดเท่านั้น การรับรู้อาจผิดพลาดขึ้นได้เนื่องมาจากสาเหตุอีกหลายประการ เช่น ความเชื่อที่ผิด(Delution) อารมณ์ความรู้สึก ความใส่ใจ(Attention)หรืออุปาทานของคนเองเป็นต้น

การรับรู้ในจิตวิทยานั้นยังมีการอธิบายถึงการรับรู้พิเศษที่เรียกว่าการรับรู้สัมผัสพิเศษ(Extra Sensory Perception)คือการรับรู้พิเศษโดยไม่ต้องอาศัยอวัยวะรับสัมผัสชนิดใด ๆ เข้าไปรับรู้ได้ โดยมีเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างพิสูจน์ไม่ได้เหลือเชื่อซึ่งจะมีอยู่ ๒ อย่าง[๒๐] คือ

๑.การรับรู้สัมผัสพิเศษ(Extra Sensory Perception)มี ๓ ประเภท คือ (๑)การส่งกระแสจิต(Telepathy)ถึงกันได้แบบถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดของกันและกันได้ (๒)การรับรู้เหตุการณ์หรือวัตถุด้วยญาณ(Claivcyance)อันเป็นอำนาจทางจิต (๓)การรับรู้เหตุการณ์ในอนาคตได้(Precognition)โดยมีการพยากรณ์ได้อย่างถูกต้องและแม่นยำ

๒.การเพ่งกระแสจิต(Psychkinesis) คือ การบังคับวัตถุให้เคลื่อนที่ได้ด้วยพลังอำนาจของจิตไปตามลักษณะและทิศทางที่ตนต้องการได้ตลอดเวลา

การรับรู้ประเภทนี้จิตวิทยาถือว่ายังเป็นเรื่องมหัศจรรย์ยากจะพิสูจน์ด้วยความรู้ของวิทยาศาสตร์ เพราะว่าการรับรู้ชนิดนี้อยู่เหนืออำนาจขอบเขตของสัมผัสทั้ง ๕ ของมนุษย์โดยถือว่าเป็นเรื่องของพลังอำนาจลึกลับที่มีอยู่ภายในจิตใจ

---

[๒๐] วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, (นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล,มปท.), หน้า ๑๒๔ ; กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อักษรพิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๕๐.

๓. การรับรู้ในทัศนะทางพระอภิธรรม

การรับรู้ในพระอภิธรรมเริ่มด้วยส่วนประกอบโครงสร้างของมนุษย์ที่สำคัญ ๒ ส่วนคือรูปกับนาม รูปหมายถึงรูปธรรมซึ่งเป็นส่วนของร่างกายที่มองเห็นและจับต้องได้โดยประกอบด้วยสสาร ๔ ชนิด คือ ธาตุดินที่มีลักษณะเป็นของแข็ง ธาตุน้ำที่มีลักษณะเป็นของเหลว ธาตุลมที่มีลักษณะพัดไหวไปมา และธาตุไฟที่มีลักษณะร้อน ส่วนนามนั้นหมายถึงนามธรรมอันมีสภาวะที่เป็นสิ่งไม่มีรูปร่างตัวตนมองไม่เห็นด้วยตาเปล่า ได้แก่ มโน จิตและวิญญาณ เป็นต้น รูปและนามดังกล่าวมานี้จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไม่ได้เลยจะต้องอาศัยกันและกันอย่างใกล้ชิดเสมอจึงจะเกิดกระบวนการรับรู้โลกภายนอกขึ้นมาได้ การรับรู้ในพระอภิธรรมนั้นจะมีการรับรู้อย่างเป็นกระบวนการซึ่งจัดได้ว่ามีอยู่ ๒ ส่วนที่สำคัญ คือ

๓.๑)กระบวนการรับรู้ภายนอก

การรับรู้ภายนอก หมายถึง การรับรู้ถึงสิ่งที่มีอยู่ภายนอกจากตัวคนเราคือสิ่งที่มีอยู่ได้โดยลำพังตนเองไม่ขึ้นอยู่กับจิต(Consciousness)ซึ่งเป็นผู้รู้(Subject)ในที่นี้จึงหมายเอาอารมณ์ คือสิ่งที่เป็นตัวถูกรู้(Object)ทางพระอภิธรรมเรียกว่าอาลัมพณะคือสิ่งที่จิตรับรู้หรือสิ่งที่ถูกรับรู้ อารมณ์ในภาษาจิตวิทยาคืออาเวคหรือภาษาอังกฤษว่า Emotion หมายถึง สภาวะสะเทือนใจอย่างแรง[๒๓] เช่น การที่คนเรามีความรู้สึกสะเทือนใจจากความรู้สึกโกรธ ความรู้สึกกลัวหรือมีความรู้สึกดีใจและตื่นเต้นเป็นอย่างยิ่ง ส่วนอารมณ์ในความหมายทางพระอภิธรรมคือสิ่งที่ถูกจิตและเจตสิกได้รับรู้ตามสำนวนพระอภิธรรมว่าสิ่งที่เป็นธรรมชาติน่ายินดีของจิตและเจตสิก เพราะว่าอารมณ์นั้นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้จิตและเจตสิกได้รับรู้โลกภายนอกได้มีอยู่ ๖ อย่าง[๒๔] คือ

(๑)รูปารมณ์ คือ รูปภาพต่าง ๆ หรือสีต่าง ๆ
(๒)สัททารมณ์ คือ เสียงพูดหรือเสียงร้องต่าง ๆ
(๓)คันธารมณ์ คือ กลิ่นที่ได้สูดดมต่าง ๆ
(๔)รสารมณ์ คือ รสชาติที่ได้ลิ้มลองต่าง ๆ
(๕)โผฏฐัพพารมณ์ คือ การสัมผัสถูกต้องต่าง ๆ
(๖)ธรรมารมณ์ คือ จินตภาพและมโนภาพต่าง ๆ

---

[๒๓] แสง จันทร์งาม, ปรากฏการณ์ทางจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธีระการพิมพ์จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗.

[๒๔] สงฺคห. (บาลี) ๑๘.

สิ่งทั้ง ๖ อย่างเหล่านี้คือสิ่งแวดล้อมภายนอกหรือเป็นสิ่งเร้าให้จิตได้รับรู้ความจริงโดยอาศัยกระบวนการทางธรรมชาติ เช่น จิตย่อมจะรับรู้รูปารมณ์ได้จะต้องผ่านกระบวนการทางจักขุทวาร โดยการอาศัยจักขุวัตถุคือตาซึ่งจะมีจักขุปสาทรูปคือความใสรับรู้รูปารมณ์คือสีต่าง ๆ จิตย่อมจะรับรู้สัททารมณ์ผ่านกระบวนการทางโสตทวารโดยอาศัยโสตวัตถุคือหูที่มีโสตปสาทรูปรับรู้เสียงต่าง ๆ จิตย่อมจะรับรู้คันธารมณ์ผ่านทางฆานวัตถุคือจมูกที่มีฆานปสาทรูปรับรู้กลิ่นต่าง ๆ จิตย่อมจะรับรู้รสารมณ์ผ่านทางชิวหาวัตถุคือลิ้นที่มีชิวหาปสาทรูปรับรู้รสต่าง ๆ จิตนั้นย่อมจะรับรู้ถึงโผฏฐัพพารมณ์ผ่านทางกายวัตถุคือร่างกายที่มีกายปสาทรูปรับรู้สัมผัสต่าง ๆ และจิตย่อมจะรับรู้ธรรมารมณ์ผ่านกระบวนการทางมโนทวารคือหทัยวัตถุมีจิตใจในการคิดและเข้าใจรับรู้จินตภาพและมโนภาพต่าง ๆ ได้

๓.๒)กระบวนการรับรู้ภายใน

กระบวนการรับรู้ภายในคือจิตจะทำหน้าที่เป็นตัวรับรู้(Subject)หรือเรียกจิตอีกอย่างว่า"วิญญาณ"ได้แก่การที่จิตทำหน้าที่ทัสนกิจมีการเห็นรูปภาพโดยอาศัยจักขุวิญญาณ จิตทำหน้าที่สวนกิจมีการได้ยินเสียงโดยอาศัยโสตวิญญาณ จิตทำหน้าที่ฆานกิจมีการสูดดมกลิ่นโดยอาศัยฆานวิญญาณ จิตทำหน้าที่สายนกิจมีการลิ้มรสโดยอาศัยชิวหาวิญญาณ จิตทำหน้าที่ผุสนกิจมีการสัมผัสถูกต้องโดยอาศัยกายวิญญาณ และจิตจะทำการรับรู้ธรรมารมณ์ทางมโนทวารโดยการอาศัยมโนวิญญาณ วิญญาณจิตเหล่านี้ย่อมจะทำหน้าที่ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วโดยมีกระบวนการภายในวิถีจิตอย่างสลับซับซ้อนของจิตอยู่ ๒ อย่าง คือ

๓.๒.๑)ปัญจทวารวิถี หมายถึง จิตนั้นมีกระแสการทำงานภายในรับรู้อารมณ์ ๕ อย่าง โดยผ่านทางจักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร และกายทวาร รวมเรียกว่า"ปัญจทวาร" จิตจะต้องอาศัยทวารเหล่านี้รับรู้อารมณ์หรือสิ่งเร้าทางตา หู จมูก ลิ้น และร่างกายโดยผ่านทางกระบวนการของปัญจทวารวิถีโดยปัญจวิญญาณจิตทำหน้าที่รับรู้เชื่อมต่อกันระหว่างอายตนะภายในและภายนอก

๓.๒.๒)มโนทวารวิถี หมายถึง จิตนั้นมีกระแสทำงานภายในอีกช่วงหนึ่งสืบต่อจากกระบวนการทำงานทางปัญจทวารวิถีโดยจะทำหน้าที่สัมปฏิจฉันกิจคือจะมีหน้าที่รับรู้ปัญจารมณ์ทางมโนทวารโดยอาศัยสัมปฏิจฉันนจิตทำหน้าที่สันตีรณกิจคือพิจารณาสอบสวนอารมณ์โดยสันตีรณจิตทำหน้าที่โวฏฐัพพนกิจคือพิจารณาตัดสินอารมณ์โดยมโนทวาราวัชชนจิตทำหน้าที่ชวนกิจคือการรับรู้(เสพ,เสวย)ถึงผลแห่งอารมณ์คือสิ่งเร้านั้นโดยอาศัยชวนจิต และทำหน้าที่ ตทาลัมพนกิจคือการรับรู้อารมณ์ที่เหลือจากชวนกิจโดยตทาลัมพนจิต กระบวนการทำงานของจิตเหล่านี้เป็นระบบการทำงานของจิตภายในกระแสวิถีล้วน ๆ โดยไม่ต้องอาศัยทวารใด ๆ เลย

นอกจากนั้นยังมีกระบวนการทำงานของจิตที่พ้นไปจากปัญจทวารและมโนทวารทั้ง ๒ อย่างดังกล่าวมานี้เรียกว่าวิถีวิมุตตจิตหมายถึงจิตมีระบบการทำงานภายนอกวิถีมีภวังคจิตซึ่งทำหน้าที่รักษาอารมณ์เก่าที่เป็นประสบการณ์เดิมของการรับรู้เอาไว้ แต่ว่ามีอารมณ์ใหม่มากระทบภวังคจิตเกิดการสั่นสะเทือนเคลื่อนไหวเรียกว่า"ภวังคจลนะ" เพื่อจะรับรู้อารมณ์นั้น จึงทำการตัดขาดจากอารมณ์เก่าเรียกว่า"ภวังคุปัจเฉทะ"แล้วจิตจึงยกอารมณ์ใหม่ขึ้นสู่วิถีทำหน้าที่รับรู้เบื้องต้นเรียกว่าปฐมวิถี โดยมีปัญจทวารวัชชนจิตเป็นดวงแรกจนถึงตทาลัมพนจิตดวงสุดท้ายจึงสิ้นสุดกระบวนการภายในกระแสวิถีแล้ว จิตย่อมจะตกลงสู่ภวังค์ตามเดิมเป็นอย่างนี้เรื่อยไปในชีวิตประจำวันทุกขณะ"การเกิดดับของจิตหรือวิญญาณจึงเป็นระบบที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและเชื่อมโยงอยู่ตลอดเวลาเป็นลักษณะสืบต่อแบบสันตติ(Continuity)"[๖๘] คือ เมื่อขณะเก่ากำลังจะดับ ขณะใหม่ย่อมจะอาศัยพลังงานจากขณะเก่าเกิดขึ้น

ตัวอย่าง การรับรู้ในพระอภิธรรม เช่น การเห็นรูปภาพ อันดับแรกจิตที่เรียกว่าจักขุวิญญาณจิตจะทำหน้าที่ทัสนกิจคือการรับรู้รูปภาพ(รูปารมณ์)นั้นจะมีกระบวนการลำดับขั้นตอน คือ ขณะที่ ๑ เริ่มต้นจากภวังคจิตก่อนมีเมื่อมีรูปารมณ์มากระทบจักขุวิญญาณจิตแล้ว ขณะที่ ๒ ภวังคจิตเริ่มไหวตัวรับรู้รูปารมณ์นั้นแล้ว ขณะที่ ๓ จึงทำการตัดขาดจากอารมณ์เก่าที่เป็นประสบการณ์เดิมแล้ว ขณะที่ ๔ จักขุวิญญาณจิตจะยกอารมณ์ใหม่ที่รับรู้มาขึ้นสู่จักขุทวารวิถี โดยผ่านกระบวนการทางจักขุทวาร โดยอาศัยจักขุวัตถุซึ่งมีประสาทตา(จักขุปสาทรูป)มีความใสชัดเจนเห็นเพียงสีเท่านั้นในทัสนกิจในขณะที่ ๕ ต่อมาจิตนั้นจะทำหน้าที่สัมปฏิจฉันนกิจคือรับรู้ในขณะที่ ๖ ทางมโนทวารวิถี ขณะที่ ๗ ย่อมพิจารณา ขณะที่ ๘ ย่อมตัดสินรูปารมณ์ทางจักขุทวารว่าเป็นรูปภาพอะไร รูปภาพนั้นจะเป็นรูปภาพที่สวยงามหรือรูปภาพที่ไม่สวยงาม ขณะที่ ๙ ถึงขณะที่ ๑๕ จิตนั้นย่อมจะทำหน้าที่ชวนกิจคือเสวยอารมณ์โดยการรับรู้รูปภาพตรงนี้ และขณะที่ ๑๖ และ ๑๗ จิตจะรับรู้รูปภาพได้อีก ๒ ระยะขณะจิต ก่อนจะสิ้นสุดกระแสกระบวนการทำงานของวิถีจิตทางจักขุทวารวิถี

มีข้อสังเกตว่า กระบวนการรับรู้รูปภาพในมโนทวารวิถีนั้นยังมีลำดับขั้นตอนของการรับรู้ที่สลับซับซ้อนอยู่อีกเรียกว่าตทนุวัตติกะมโนทวารวิถีหรืออนุพันธกะมโนทวารวิถีหมายถึงวิถีจิตที่เกิดขึ้นทางมโนทวารรับรู้รูปารมณ์ที่เป็นเพียงสีซึ่งเป็นปรมัตถอารมณ์ แต่ไม่ทราบว่าเป็นรูปอะไรตามโวหารร้องเรียกของชาวโลกทั่วไปโดยความเป็นสมมติบัญญัติอารมณ์ซึ่งมีมโนทวารวิถีชนิดนี้เกิดขึ้น ๔ อย่างคือ

---

[๖๘] Guenther, Herbert V., **Philosophy and Psychology in Abhidhamma**, 2 nd ed, (Delhi : Motial Banarasidass Publisher, 1975), p.5.

(๑)อตีตัคคหณวิถีคือวิถีที่รับรูปารมณ์มาทางกระบวนการของปัญจทวารวิถีมาแล้วและรูปารมณ์ได้หมดอายุลงและกำลังจะดับไป

(๒)สมูหัคคหณวิถีคือวิถีที่รับรูปารมณ์มารวมกัน ถ้ากรณีที่เกิดรับรู้รูปารมณ์หลากหลายชนิด แต่ว่ากรณีรับรู้รูปารมณ์เดียววิถีนี้จะไม่เกิดขึ้น

(๓)อัตถัคคหณวิถีคือวิถีที่บอกให้รู้เนื้อความของรูปารมณ์ซึ่งเป็นสมมติบัญญัติอารมณ์

(๔)นามัคคหณวิถีคือวิถีที่รู้จักชื่อของรูปารมณ์นั้นว่าโวหารชาวโลกเขาเรียกว่ารูปภาพนั้นว่าอย่างไร ตั้งชื่อว่าอะไร ในกรณีนี้ถ้าหากไม่เคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับการเห็นรูปภาพนั้นมาก่อน นามัคคหณวิถีนี้ย่อมจะไม่เกิดขึ้นเลย[๒๔]

นอกจากนั้นยังมีรายละเอียดของการรับรู้แบบอัตถัคคหณวิถีที่จำแนกออกเป็น ๓ อย่าง คือ

(๑)กายวิญญัติคหณวิถี คือ วิถีที่รับรู้ถึงความเคลื่อนไหว กิริยา ท่าทางอาการของรูปารมณ์

(๒)วจีวิญญัติคหณวิถี คือ วิถีที่มีการรับรู้ถึงคำพูดร้องเรียกของรูปารมณ์

(๓)อธิปายัคคหณวิถี คือ วิถีที่มีการรับรู้ความมุ่งหมายหรือจุดประสงค์ของรูปารมณ์ [๒๕]

ตัวอย่าง กระบวนการแห่งความเกิดขึ้นของอัตถัคคหณวิถี เช่น เมื่อเราเห็นคนยืนร้องเรียกเราอยู่ เราจะได้เห็นกิริยาอาการเคลื่อนไหวทางร่างกายของเขามีการโบกมือหรือกวักมือจัดเป็นกายวิญญัติคหณวิถี พร้อมทั้งส่งเสียงเรียกเราอีกจัดเป็นวจีวิญญัติคหณวิถี และเรายังมีการรับรู้ถึงจุดประสงค์แห่งการร้องเรียกเราว่าต้องการให้เราเดินไปหาเขาอีกจัดเป็นอธิปายัคคหณวิถี

ตามหลักการของพระอภิธรรมนั้นการรับรู้จะมีประสิทธิภาพมากเพียงใดย่อมจะต้องขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่สำคัญคือจักขุประสาทซึ่งเป็นอวัยวะรับสัมผัส ดังนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงอธิบายว่าจักขุปสาทรูปจะต้องมีความใสดุจกระจกเงารับรู้รูปารมณ์คือสีต่าง ๆ ได้จะมีเยื่อนัยน์ตา ๗ ชั้นซับซ้อนกันอยู่ประดุจปุยแห่งสำลี ๗ ชั้นที่ชุ่มด้วยน้ำมันมีสัณฐานประมาณ

---

[๒๔] วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๔**, (กรุงเทพมหานคร : ธเนศวรการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๒.

[๒๕] ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมสูต), **คือมือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๔**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

เท่าศีรษะเข็มตัวเล็กๆตั้งอยู่ท่ามกลางแววตาดำ[๒๖] ซึ่งเป็นวัตถุที่ตั้งอยู่ของวิญญาณจิตและเป็นช่องทางให้เกิดขึ้นแห่งจักขุทวารวิถีในขณะจิตรับรู้รูปารมณ์ การรับรู้รูปภาพที่ดีจะต้องมีองค์ประกอบ ๔ ประการ[๒๗] คือ

๑. มีจักษุประสาทดี

๒. มีรูปารมณ์คือสิ่งเร้าภายนอก

๓. มีแสงสว่างอย่างพอเพียง

๔. มีการเอาใจใส่ในการมองเห็น

ดังนั้น องค์ประกอบทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้คือสาเหตุที่ทำให้จักขุวิญญาณจิตรับรู้รูปารมณ์ได้เรียกว่า"อุปปัตติเหตุ"[๒๘] ดังนั้น ท่านจึงกล่าวอธิบายอีกว่า"ดวงตาทั้งหมดจึงไม่ชื่อว่าจักขุประสาท ความจริง จักขุปสาทนี้คือธรรมชาติที่เป็นรูปธรรมชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรมซึ่งมีความใสดุจกระจกเงาอันเป็นเครื่องรับรู้รูปารมณ์"[๒๙] อย่างนี้แสดงว่าลูกนัยน์ตาทั้งหมดที่เป็นวัตถุเนื้อสสารไม่เป็นจักษุประสาท มีวัตถุเพียงบางส่วนเท่านั้นที่เป็นจักษุประสาทซึ่งอยู่ตรงกลางลูกตาดำ ๆ เท่านั้นที่เป็นเครื่องรับรูปารมณ์จะต้องดีมีความสดใสชัดเจนคือมีประสาทตาดีและมีแสงสว่างอย่างพอเพียงเป็นต้น

กรณีอย่างอื่น ๆ เช่น เราได้ยินเสียงดังปัง ๆ ติดต่อกันในเทศกาลตรุษจีน เราย่อมจะทราบได้เลยทันทีว่าเป็นการจุดประทัดไหว้เจ้า โดยมิใช่เสียงปืนหรือเสียงอื่น ๆ เพราะว่าเราเกิดกระบวนการรับสัมผัสจากอวัยวะรับข้อมูลคือหูของเราแล้ว ย่อมจะเกิดการตีความ(Interpret) โดยมีการเปรียบเทียบกับประสบการณ์เก่าที่เราเคยได้รับมา สมองจะต้องแปลการสัมผัสจากที่อวัยวะสัมผัสกับสิ่งเร้าคือเสียงตามปกติอันเป็นการสนองตอบต่อสิ่งเร้าตามหลักจิตวิทยา

แต่ว่าตามหลักการของพระอภิธรรมสามารถอธิบายเช่นเดียวกันกับจิตวิทยาได้ เมื่อคนเราได้ยินเสียงดังปัง ๆ นั้น จิตจะทำหน้าที่สวนกิจคือการได้ยินเสียง โดยเริ่มอย่างเป็นกระบวนการทางภายนอกกระแสวิถีจิตและภายในกระแสวิถีจิต เบื้องต้นคนเรายังมีอารมณ์ความรู้สึกเก่าอยู่ที่ภวังคจิตเรียกว่าอตีตภวังค์ เมื่อได้ยินเสียงจิตจะมีการเคลื่อนไหว(ภวังคจลนะ)แล้วจะคลายอารมณ์ความรู้สึกเดิมเสีย(ภวังคุปัจเฉทะ)แล้วรับอารมณ์ใหม่คือสัททารมณ์ ได้แก่ การได้ยินเสียงปืนดังปัง ๆ อันเป็นไปตามขั้นตอนของวิถีวิมุตตจิตก่อน ถามว่าจิตได้ยินเสียงประทัดดังปังเลย

---

[๒๖] วิสุทฺธิ. (บาลี) ๔๓๖/๔๕.

[๒๗] กิตติวุฑโฒภิกขุ(นามแฝง), ปรมัตถธรรม ๔ , พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอภิธรรมมหาธาตุวิทยาลัย, ๒๕๑๖),หน้า ๔๐.

[๒๘] เรื่องและหน้าเดียวกัน.

[๒๙] พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๓), หน้า ๗๐.

หรือ ตอบว่ายัง เพราะยังมีกระบวนการรับรู้ทางกระแสวิถีจิตอยู่อีกคือโสตประสาทย่อมจะต้องกระทบกับสัททารมณ์

คำว่า"กระทบ" คือ การสัมผัส(Sensation)นั่นเอง จากนั้นจิตจึงจะแล่นขึ้นสู่วิถีทางโสตทวารวิถีมีการรับรู้เสียงก่อน ต่อจากนั้นมโนทวารวิถีจึงจะทำหน้าที่รับรู้อารมณ์(สัมปฏิฉันนกิจ)แล้วมาพิจารณาไตร่ตรองอารมณ์(สันตีรณะกิจ)แล้วจึงจะมาตัดสินอารมณ์(โวฏฐัพพนะกิจ)ว่าเสียงอะไร คำตอบคือเสียงประทัด จากนั้นจิตจะทำหน้าที่รับรู้ถึงอารมณ์คือมีความรู้สึกว่าเสียงประทัดนั่นเอง(ชวนะกิจ)อีก ๗ ขณะ และขั้นตอนสุดท้ายจิตจะมีการเหนี่ยวอารมณ์ในขณะมีความรู้สึกทางเสียงนี้อีก ๒ ขณะ จึงเป็นการสิ้นสุดของการได้ยินเสียง จิตจะตกไปสู่ภวังค์ตามเดิมรักษาอารมณ์คือเสียงไว้จนกว่าจะมีการรับรู้อารมณ์ทางทวารวิถีอื่น ๆ อีกต่อไป

แต่ว่าองค์ประกอบที่สำคัญในกระบวนการรับรู้ทางเสียงที่สำคัญในพระอภิธรรมนั้นมี ๔ ประการ[๓๓] คือ

๑. โสตปสาทรูป หมายถึง ประสาทการรับรู้ทางหู

๒. สัททารมณ์ หมายถึง สิ่งเร้าภายนอก

๓. อาโลกะ หมายถึง ช่องว่างทางอากาศ

๔. มนสิการ หมายถึง การใส่ใจถึงต่อการรับรู้ในใจ

ดังนั้น การรับรู้ทางเสียงนั้นถ้าขาดองค์ประกอบในการรับรู้อย่างใดอย่างหนึ่งบกพร่องไปเสีย การรับรู้ทางเสียงย่อมอาจจะมีการรับรู้ได้ไม่ชัดเจนและไม่มีความเข้าใจในการรับรู้เสียงนั้นได้

ถ้าจะอธิบายวิเคราะห์ถึงกระบวนการรับรู้สัททารมณ์ทางโสตทวารวิถีในพระอภิธรรมนั้นให้ละเอียดลึกซึ้งเข้าไปอีกได้ดังนี้ คือ จิตจะเกิดอนุพันธกมโนทวารวิถีอีก ๓ หรือ ๔ วิถีขึ้นอีกแล้วแต่กรณีไป เช่น เมื่อเราได้ยินเสียงดังของประทัด(สัททารมณ์)ทางโสตทวารวิถีดับไปแล้ว มโนทวารวิถีที่ชื่อว่าอตีตัคคหณวิถีจะเกิดขึ้นรับสัททารมณ์ที่โสตวิญญาณจิตได้ยินเสียงอันเป็นเพียงแค่ปรมัตถ์อารมณ์ของอดีตที่ผ่านไปหมาด ๆ แต่ว่ายังเป็นปัจจุบันสันตติอยู่ ขณะนี้ยังไม่รู้ความหมายว่าเสียงอะไร แต่ว่าเป็นเพียงสักว่าได้ยิน

จากนั้นจะเกิดสมูหัคคหณวิถีขึ้นมารวบรวมปรมัตถ์สัททารมณ์ที่ได้ยินคำที่มีหลายพยางค์(ในกรณีอื่น เช่น ลิง กิน กล้วย ต้นไม้ เป็นต้น) แต่ในที่นี้มิใช่คำพูดแต่เป็นเสียงประทัดที่ได้ยิน สมูหัคคณวิถีจึงยังไม่เกิดขึ้นโดยมีการยกเว้นวิถีนี้ไปเสีย ต่อจากนั้นนามัคคหณวิถีจะเกิดขึ้นรู้ประเภทของเสียงว่าเป็นเสียงอะไร เสียงคำพูดหรือเสียงประทัด และสุดท้ายจะเกิดอัตถัคคหณวิถี

---

[๓๓] กิตติวุฑโฒภิกขุ(นามแฝง), ปรมัตถธรรม ๔, หน้า ๔๑.

ขึ้นมารู้ความหมายว่าเสียงประทัดที่ได้ยินอยู่นี้ ซึ่งเป็นเสียงของการจุดประทัดเพื่อไหว้เจ้าในเทศกาลตรุษจีนนั่นเอง

ในกรณีอื่น ๆ เช่น การรับรู้อารมณ์ที่เป็นรูปภาพในจิตวิทยาจะอธิบายถึงการรับรู้ระหว่างจิตและสิ่งเร้าคล้ายกันที่ได้อภิปรายมาแล้วในเรื่องเสียง เพียงแต่มีความแปลกกันอยู่ที่วัตถุสิ่งเร้าเท่านั้น ในหลักจิตวิทยาการรับรู้อาจมีปัญหาการผิดพลาดได้จนเกิดเป็นมายาภาพ(Illusion)ได้

ส่วนหลักการของพระอภิธรรมนั้นย่อมจะเกิดการรับรู้ที่ไม่ชัดเจนขึ้นได้เหมือนกัน กรณีที่องค์ประกอบของการรับรู้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์โดยขาดปัจจัยสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น แสงสว่างไม่เพียงพอ โดยไม่เอาใจใส่ต่อการรับรู้ หรือสิ่งเร้าภายนอกคือรูปารมณ์อยู่ไกลเกินไป เป็นต้น และที่สำคัญแสงสว่างถ้ามีไม่พอวิญญาณจิตจะไม่อาจเกิดขึ้นรับรู้รูปารมณ์นั้นได้เลย[๓๓] เช่น คนเราอยู่ในที่มืดหรืออยู่ในถ้ำที่มีแสงสว่างสลัว ๆ ย่อมจะไม่สามารถรับรู้รูปภาพได้อย่างชัดเจนเหมือนกัน

นอกจากนั้นจิตวิทยายังได้มีอธิบายถึงการรับรู้ด้วยสัมผัสขั้นพิเศษ(Extra Sensory Perception) เช่น การส่งกระแสจิตถึงกันได้(Telepathy)ทำให้เกิดการรับรู้ความรู้สึกนึกคิดของคนอื่นได้ หรือมีการรับรู้เหตุการณ์ในอนาคตได้แล้วจึงพยากรณ์ล่วงหน้าได้อย่างถูกต้องแม่นยำตามความเป็นจริง หรือแม้แต่การใช้อำนาจพลังทางจิตสามารถบังคับวัตถุให้เคลื่อนที่ไปในทิศทางที่ต้องการได้ เป็นต้น

ส่วนการรับรู้ขั้นสัมผัสพิเศษนั้นในหลักการพระอภิธรรมเรียกว่า"อภิญญาจิต(Ultra Conscious Insight)" หมายถึง จิตที่มีการฝึกฝนอบรมสมถภาวนาจนถึงขั้นมีการรับรู้ระดับฌานซึ่งประกอบด้วยปัญญามีอำนาจในการรับรู้อารมณ์ทั้ง ๖ ประเภท ได้แก่ รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตในระดับมหัคคตจิตและในระดับโลกุตตรจิต จึงจะมีการรับรู้ถึงขั้นพิเศษนี้ได้ การรับรู้สัมผัสพิเศษนั้นในพระอภิธรรมนั้นมีอยู่ ๖ ประการ[๓๔] คือ

๑. อิทธิวิธี(Magical Powers) คือ การมีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหารย์สามารถดำลงไปในดินก็ได้หรือเหาะขึ้นไปบนท้องฟ้าได้

๒. ทิพยโสต(Divine Ear) คือ การรับรู้ทางประสาทหูคือได้ยินเสียงในระยะห่างไกลมากที่สุดได้

๓. เจโตปริยญาณ(Telepathy) คือ การรับรู้จิตที่ผู้อื่นกำลังคิดอะไรอยู่ได้

๔.ปุพเพนิวาสนุสสติ(Retrocognition) คือ การรับรู้ถึงอดีตชาติว่าเคยเกิดมาแล้วแต่ชาติก่อนของตนเองและผู้อื่น

---

[๓๓] วิภาวินี. (บาลี) ๒๒๔.

[๓๔] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๓๕.

๕. ทิพยจักษุ(Divine Eye) คือ การรับรู้ทางประสาทตาคือสามารถเห็นได้ระยะไกลและสิ่งที่เล็กที่สุดได้

๖. อาสวักขยญาณ(Knowledge of The Exhaustion of Mental Intoxicants)คือญาณที่ทำให้กิเลสอาสวะสิ้นไป

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าการรับรู้ขั้นพิเศษในพระอภิธรรมนั้นมีการรับรู้ได้อย่างกว้างขวางและพิสดารอย่างมหัศจรรย์มากกว่าจิตวิทยาได้อธิบายเอาไว้ยิ่งนัก เพราะว่าเป็นการรับรู้ของผู้ที่ได้ฌานสมาบัติจึงมีการรับรู้มากกว่าบุคคลธรรมดาทั่วไปจะรับรู้ได้ นั่นคือการรับรู้ได้โดยทางกระแสแห่งวิถีจิตที่เรียกว่า"อภิญญาวิถี"จึงเป็นความมหัศจรรย์อย่างยิ่ง แต่ว่าเราสามารถพิสูจน์ตรวจสอบได้ด้วยกระบวนการทางจิต เมื่อเราได้ผ่านวิธีการขั้นตอนของการปฏิบัติในหลักของสมถกัมมัฏฐานอย่างสมบูรณ์มาแล้วจนถึงขั้นได้ฌานสมาบัติ ๘ ในรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิต

๔. วิเคราะห์เปรียบเทียบการรับรู้หรือสัญชาน(Perception)ทั้ง ๓ ทัศนะ

การรับรู้หรือสัญชานนั้นจะมีความเหมือนกันและแตกต่างกันออกไปตามแนวความคิดของมนุษย์ที่มีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน การรับรู้จึงขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคล แต่ว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่มีแนวความคิดตรงกันคือการรับรู้จะต้องมีการสัมผัสและแปลความหมายด้วยอวัยวะรับสัมผัสและเครื่องรับสัมผัส ซึ่งจะได้ทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนและความต่างกัน ดังนี้

ก) ความพ้องกัน(Similarities)

การรับรู้ตามทัศนะทั้ง ๓ แนวความคิดนั้นจะมีความเหมือนกันได้บ้างแต่ว่าจะไม่เหมือนเลยทีเดียวซึ่งพอจะทำการเปรียบเทียบกันได้ อย่างนี้ คือ

(๑)กระบวนการรับรู้ในทัศนะของนักปรัชญาประกอบด้วยจิตวิญญาณและประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้นและร่างกาย จิตมาเกิดความคิดขึ้นภายหลังจากมีประสบการณ์แล้วจึงเกิดเพทนาการและมโนภาพ ส่วนกระบวนการรับรู้ในทัศนะของนักจิตวิทยานั้นจะประกอบด้วยอวัยวะรับสัมผัส(Sensory Organs)คือ ตา หู จมูก ลิ้น และผิวหนัง กับสิ่งเร้า(Stimulus)ภายนอกคือรูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งสัมผัส และประสบการณ์เดิมเกี่ยวกับสิ่งเร้าที่ได้สัมผัสมาก่อน

แนวความคิดทั้งสองทัศนะนั้นเปรียบเทียบกับกระบวนการรับรู้ทางพระอภิธรรมได้ทั้งสองส่วนคือกระบวนการทำงานของกระแสจิตทางปัญจทวาร คือ จักขุ(ตา) โสตะ(หู) ฆานะ(จมูก) ชิวหา(ลิ้น) โผฏฐัพพะ(กาย) และมโนทวารคือจิต มโน วิญญาณ และอารมณ์ ๖ อย่าง

คือรูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ และธรรมารมณ์ และจะต้องมีประสบการณ์ด้วยเช่นกัน

การรับรู้ทางจิตวิทยาถือว่าการรับรู้เกิดมาจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ โดยมีเครื่องรับหรือเครื่องเชื่อมต่อกันระหว่างตัวมนุษย์และสิ่งแวดล้อมภายนอก แต่ว่ามาพิจารณาการรับรู้ในพระอภิธรรมย่อมจะมีเครื่องรับหรือเครื่องเชื่อมต่ออายตนะเหมือนกัน ซึ่งเป็นศัพท์เทคนิคทางพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า "อายตนะภายในเชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก"

(๒)การแปลความหมายจากอาการสัมผัสในทางปรัชญาถือว่าการคิดหาเหตุผลจะเกิดขึ้นได้ต้องมีประสบการณ์แล้วจากประสาทสัมผัสรับรู้สสาร จิตจึงเป็นพื้นฐานของการรับรู้โดยมีเพทนาการคือการรู้สึกด้านประสาทสัมผัสทางอินทรีย์ทั้งห้า และมโนภาพคือการรับรู้ภายในจิต ซึ่งจะนำความคิดต่าง ๆ มาประสานกันผ่านทางประสาทสัมผัสเข้าไปสู่จิตแล้ว จิตย่อมจะทำการเปรียบเทียบเพทนาการนั้น ๆ รวมเป็นความรู้และความคิดในทัศนะของจอห์น ลอค หรือในทัศนะของเดวิด ฮิวม์ถือว่าความรู้เกิดมาจากความครึ่งครา(Impression)จากเพทนาการและมโนภาพคือความจิตเข้าไปกระทบจิตจนเกิดความฝังแน่นอยู่ภายในจิต

ส่วนทัศนะของอิมมานูเอล ค้านท์ถือว่าความรู้เกิดมาจากประสบการณ์และการคิดหาเหตุผลรวมกันโดยมีเนื้อหาของความรู้ที่ได้มาจากประสบการณ์และรูปแบบของความรู้ได้มาจากการคิดหาเหตุผล และเพทนาการอันเป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ ย่อมเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาภายในตัวเองเรียกว่า"สิ่งในตัวเอง" หมายถึง นามธรรมอยู่เบื้องหลังคอยควบคุมการทำงานของจิต

ในทัศนะทางจิตวิทยาถือว่าการรับรู้คือการใช้ประสบการณ์เดิมแปลความหมายของสิ่งเร้าโดยผ่านทางประสาทสัมผัสแล้วจึงเกิดความรับรู้มีอาการตื่นตัวของประสาทสัมผัสต้องอาศัยสิ่งเร้ามากระตุ้นให้คนเราได้รับรู้จากแหล่งข้อมูลรับอวัยวะสัมผัสแล้วนำมาตีความเป็นลำดับไปแล้วย่อมจะเกิดปฏิกิริยาตอบสนองรับรู้ขึ้นมา

ส่วนทัศนะทางพระอภิธรรมถือว่าการรับรู้เกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยกระแสของกระบวนการทำงานของจิตเป็นสำคัญผ่านทางปัญจทวารเข้าไปสู่มโนทวารอีกทีหนึ่ง โดยรับรู้อารมณ์คือสิ่งเร้าแล้ว กระบวนการทางจิตจะเกิดเคลื่อนไหวตัวรับรู้ความรู้สึกสั่นสะเทือนแล้วตัดขาดจากอารมณ์เก่าขึ้นสู่อารมณ์ใหม่นำมาพิจารณาใคร่ครวญตัดสินกำหนดรับรู้อารมณ์และเสพ(เสวย)อารมณ์ความรู้สึกนั้น

กระบวนการรับรู้ในพระอภิธรรมนั้นจะไม่รู้จักกับสิ่งที่จิตไม่มีประสบการณ์ของการรับรู้มาก่อน เพราะว่าจะมีการรับรู้เป็นเพียงวัตถุสสารเท่านั้น ต่อมาจิตจะมีการ

ประมวลชื่อหรือความหมายในอนุพันธกะมโนทวารวิถีเสียก่อนแล้วจึงจะแปลความหมายของอารมณ์ที่รับรู้อยู่ว่าเป็นอะไรบัญญัติเรียกว่าอะไรเป็นต้น

ทั้งสามทัศนะดังกล่าวไม่มีความแตกต่างกันเกี่ยวกับเรื่องของการแปลความหมายจากจิตไปสัมผัสกับสิ่งเร้าภายนอกแล้วรับรู้ว่าเป็นอะไรจะต้องผ่านกระบวนการทางประสาทสัมผัสไปยังกระแสการทำงานของจิตอย่างตรงกัน

(๓)คุณภาพของการรับรู้ทั้งสามทัศนะตรงกัน คือ การรับรู้จะมีคุณภาพดีสมบูรณ์แค่ไหนจะต้องมีปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบที่สมบูรณ์ด้วยเช่นกัน ได้แก่ มีอวัยวะรับสัมผัสดีมีเครื่องรับดี รวมทั้งมีความตั้งใจในการรับรู้และสภาวะล้อมทางธรรมชาติภายนอกต้องดีด้วย

การรับรู้อาจจะมีคุณภาพตกต่ำได้เพราะมีสาเหตุมาจากเกิดมายาภาพหรือภาพลวงตาได้จนทำให้การรับรู้เกิดความผิดพลาดได้จากการเติมสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือขนาดของความสัมพันธ์เปรียบเทียบผิดไปจากความเป็นจริงทางจิตวิทยา และในทางพระอภิธรรมย่อมจะเกิดการรับรู้ผิดพลาดได้เช่นเดียวกันคือจักขุปสาทรูป ได้แก่ อวัยวะรับสัมผัสไม่ดี มีแสงสว่าง อากาศไม่ดีเป็นต้น หรือไม่มีการสนใจคือไม่มีมนสิการในการรับรู้

ส่วนการรับรู้ในจิตวิทยามีการรับรู้ด้วยสัมผัสพิเศษ เช่น การส่งกระแสจิตถึงกัน การรับรู้วัตถุหรือเหตุการณ์ด้วยญาณ การรู้จักพยากรณ์เหตุการณ์รู้ล่วงหน้า และการเพ่งจิตบังคับวัตถุให้เคลื่อนที่ได้ ในทางพระอภิธรรมย่อมจะมีการรับรู้ด้วยสัมผัสพิเศษเหมือนกันโดยเรียกว่าอภิญญาจิต คือการแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้ การมีตาทิพย์ การมีหูทิพย์ การกำหนดรู้จิตใจของผู้อื่นและการระลึกชาติได้เป็นต้น

ข) ความแตกต่างกัน(Difference)

การรับรู้ในทัศนะทางปรัชญากับพระอภิธรรมอาจจะไม่มีข้อแตกต่างกันโดยภาพรวม แต่ว่ารายละเอียดจะมีความแตกต่างกันบ้างเป็นธรรมดา ส่วนทัศนะทางจิตวิทยากับทัศนะทางพระอภิธรรมนั้นจะมีข้อแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง ดังนี้ คือ

(๑)การแปลความหมายจากอาการสัมผัสในทัศนะทางจิตวิทยาถือว่ากรรมวิธีของการรับรู้นั้นเริ่มกระบวนการสัมผัสจากอวัยวะสัมผัสโดยมีเครื่องเร้ามาเร้าที่ปลายประสาทเกิดอาการแปลสัมผัสและมีเจตนา(Conation)ที่จะแปลสัมผัสโดยเกิดที่สมองของมนุษย์ สมองจะทำหน้าที่แปลสัมผัสโดยมีการทบทวนความรู้ที่มีประสบการณ์เดิมอยู่ สมองจึงเป็นเสมือนศูนย์กลางควบคุมสั่งการระบบประสาทของการรับรู้ทั้งหมด

ซึ่งมีความแตกต่างจากกระบวนการรับรู้ในทัศนะของพระอภิธรรมที่มีแนวความคิดที่ว่ากระบวนการรับรู้นั้นจะเกิดขึ้นภายในจิตวิญญาณ(Consciousness)เท่านั้น จิต

๑. การเรียนรู้ในทัศนะของจิตวิทยา

การเรียนรู้ทางจิตวิทยานั้นมีหลายทฤษฎีด้วยกันโดยเราสามารถที่จะแบ่งออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่[๓๕] ตามทัศนะของนักจิตวิทยาดังนี้ คือ

๑.ทฤษฎีความสัมพันธ์ต่อเนื่อง(Associative Theory) คือทฤษฎีที่มีแนวความคิดโดยมีการเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับปฏิกิริยาการตอบสนอง

๒.ทฤษฎีความความรู้ความเข้าใจ(Cognitive Theory) คือทฤษฎีที่มีแนวความคิดซึ่งเน้นถึงกระบวนการทางสติปัญญาและความคิดความเข้าใจ

ในทฤษฎีความสัมพันธ์ต่อเนื่องนั้นได้อธิบายการเรียนรู้โดยเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของสิ่งเร้าและการตอบสนอง ซึ่งมีนักจิตวิทยาเจ้าของทฤษฎีหลายท่าน ดังนี้

๑)ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิคของพาฟลอพ(Ivan Petrocich Pavlov)นักจิตวิทยาชาวรัสเซียเจ้าของทฤษฎีการทดลองเรื่องปฏิกิริยาตอบสนองแบบอัตโนมัติที่เรียกว่าปฏิกิริยาสะท้อน[๓๖] ซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยมีการวางเงื่อนไขแบบไม่จงใจกระทำโดยมีใจความสำคัญคือปฏิกิริยาตอบสนองอย่างใดอย่างหนึ่งของอินทรีย์ที่มาจากสิ่งเร้าจะต้องมีการวางเงื่อนไขอย่างถูกต้องและเหมาะสม

พาฟลอพเชื่อว่า"การเรียนรู้ของสิ่งมีชีวิตเกิดมาจากการวางเงื่อนไข (Conditioning)กล่าวคือการตอบสนองหรือการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นต่อสิ่งเร้านั้น ๆ จะต้องมีเงื่อนไขหรือการสร้างสถานการณ์ให้เกิดขึ้น"[๓๗] ตัวอย่าง การทดลองสุนัขตัวหนึ่งกำลังหิวที่เขาผ่าตัดกระพุ้งแก้มแล้วต่อท่อสายยางไว้ที่ต่อมน้ำลายแล้วสั่นกระดิ่งพร้อมทั้งนำผงเนื้อมาพ่นใส่ปากสุนัขปรากฏมีน้ำลายไหล ต่อมามีการนำเนื้อบดมาให้สุนัขกินพร้อมด้วยการสั่นกระดิ่งทุกครั้ง ซึ่งทดลองอยู่หลายวันเพื่อจะโยงความสัมพันธ์ระหว่างการกินอาหารกับเสียงกระดิ่งเข้าด้วยกัน

สุดท้ายเขาสั่นกระดิ่งสุนัขจะมียังน้ำลายไหล ถึงแม้ว่าจะไม่มีเนื้อบดก็ตาม ดังนั้น ทฤษฎีการเรียนรู้ของสุนัขจะเกิดมาจากการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิคโดยอาศัยสิ่งเร้าที่ถูกวางเงื่อนไขคือเสียงกระดิ่งกับเนื้อบด และมีปฏิกิริยาตอบสนองคือน้ำลายไหล ซึ่งเป็นพฤติกรรมทำให้เกิดการเรียนรู้จากการวางเงื่อนไข

๒)ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิคของนักจิตวิทยาคนสำคัญที่ชื่อว่า จอห์น บี. วัตสัน(John B.Watson)นักจิตวิทยาชาวอเมริกาได้พัฒนาทฤษฎีของพาฟลอพมาอธิบาย

---

[๓๕] อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., จิตวิทยาการเรียนการสอน, หน้า ๙๙-๑๐๐.

[๓๖] ปราณี รามสูต ผศ., จิตวิทยาการศึกษา,หน้า ๕๗.

[๓๗] อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., จิตวิทยาการเรียนการสอน, หน้า ๑๐๒.

การเรียนรู้ให้เข้าใจยิ่งขึ้นคือการใช้สิ่งเร้าสองสิ่งมาคู่กันคือสิ่งเร้าที่วางเงื่อนไขกับสิ่งเร้าที่ไม่วางเงื่อนไขแล้วทำให้เกิดการตอบสนองอย่างเดียวกันโดยกล่าวว่า"พฤติกรรมของมนุษย์สามารถสร้างให้เกิดมีขึ้นและลบพฤติกรรมนั้น ๆ ให้หายไปได้"[๓๔]

ตัวอย่าง การทดลองเด็กชายอัลเบอร์ตกับหนูขาวพร้อมเสียงตีแผ่นเหล็ก เด็กจะเกิดความกลัวเมื่อยื่นมือไปแตะตัวหนูจะหดมือกลับและร้องไห้ทุกครั้ง แต่ว่าจะสามารถลบความกลัวอย่างนี้ได้โดยการให้เด็กอยู่ในสภาวะปลอดภัยมีมารดาอุ้มอยู่ด้วยการดูดนม พร้อมกับยื่นหนูขาวให้ห่างในวันแรก และต่อมายื่นหนูมาให้จับใกล้ ๆ โดยไม่มีเสียงตีเหล็ก เด็กจะหายกลัวหนูขาวได้

๓)ทฤษฎีการวางเงื่อนไขแบบการกระทำของสกินเนอร์(Burrhus F.Skinner)นักจิตวิทยาชาวอเมริกัน ซึ่งมีหลักการเรียนรู้ที่เน้นการกระทำของผู้เรียนมากกว่าสิ่งเร้าที่ถูกทดลอง การตอบสนองจะขึ้นอยู่กับการเสริมแรง(Reinforcement)โดยกล่าวว่า"การกระทำใด ๆ ถ้าได้รับการเสริมแรงจะมีแนวโน้มให้เกิดการกระทำนั้นอีก แต่ถ้าไม่มีการเสริมแรงแล้วแนวโน้มในความถี่ของการกระทำจะค่อย ๆ หายไปในที่สุด"[๓๕] การเสริมแรงดังกล่าวช่วยให้การตอบสนองต่อสิ่งเร้าปรากฏขึ้นซ้ำ ๆ อยู่เสมอทำให้เกิดความเคยชินเมื่อพบกับสิ่งเร้าเดิม การตอบสนองย่อมจะเกิดขึ้นตามมาอีกจึงหมายถึงการเรียนรู้ได้เกิดขึ้นแล้ว

ตัวอย่าง การทดลองการเรียนรู้ด้วยการวางเงื่อนไขแบบจงใจกระทำโดยมีเครื่องมือ หนู กรง และอาหาร โดยมีการขังหนูไว้ในกล่องทดลองซึ่งภายในมีคานไม้ยื่นออกมาพร้อมทั้งมีไฟ เมื่อหนูหิวย่อมจะวิ่งพล่านบังเอิญไปถูกคานไม้และมีแสงไฟ อาหารจะตกลงมาโดยเป็นอย่างนี้หลาย ๆ ครั้ง หนูจะเกิดการเรียนรู้ขึ้นแบบต้องปฏิบัติด้วยตนเอง เมื่อหิวจะต้องกดคานในเวลามีแสงไฟด้วย ถ้าไม่มีแสงไฟอาหารจะไม่ตกลงมา

อย่างนี้แสดงว่า คานไม้เป็นสิ่งเร้า อาหารเป็นการเสริมแรง และแสงไฟเป็นเงื่อนไข ซึ่งเป็นการทดลองแบบมีเงื่อนไขต่อการกระทำพร้อมด้วยการเสริมแรงให้เกิดการปฏิบัติขึ้นอันมีพฤติกรรมที่เป็นไปด้วยการควบคุมจิตใจให้ตั้งใจอยู่เสมอ

ส่วนทฤษฎีการเรียนรู้โดยความคิดความเข้าใจ(Cognitive Theory)นั้นจะเน้นให้เห็นถึงกระบวนการทางสติปัญญา(Intellectual Process)นั้นมีบทบาทและมีความสำคัญมากในการเรียนรู้พร้อมด้วยความคิดความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในปัญหาที่เกิดขึ้นโดยเล็งเห็นความสัมพันธ์ของข้อเท็จจริงที่ว่าปัญหานั้นเป็นผลรวมของอะไรบ้าง และมนุษย์นั้นมีความสามารถที่จะแก้ไขปัญหา

---

[๓๔] อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., จิตวิทยาการเรียนการสอน, หน้า ๑๐๙.

[๓๕] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๘๙.

ของตนเองได้ด้วยการหยั่งเห็น(Insight)ถึงรายละเอียดของปัญหาอย่างทะลุปรุโปร่งซึ่งผุดเกิดขึ้นภายในจิตใจ นักจิตวิทยากลุ่มนี้แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม[๔๐] คือ

๑)ทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มเกสตอลท์(Gestalt Psychology)นั้นมีแนวคิดว่า การเรียนรู้ไม่ได้เอาส่วนเล็กน้อยมาบวกกัน แต่ว่าจะเริ่มมาจากการรับรู้ส่วนรวมทั้งหมด (Wholes) โดยเน้นการเรียนรู้อยู่ที่ความสำคัญของส่วนรวม ซึ่งจะมีความหมายมากกว่าผลบวกของส่วนย่อย ๆ ดังนั้น การเรียนรู้จะไม่เกิดขึ้นจากการตอบสนองต่อสิ่งเร้าเป็นอย่าง ๆ ไปไม่ แต่ว่ามีการตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้นเป็นไปอย่างส่วนรวมต่อสถานการณ์ทั้งหมด เมื่อบุคคลปะทะกับสิ่งเร้าแล้วจะมีการรับรู้โดยส่วนรวมคือมีการจัดโครงสร้างของสิ่งเร้าให้มีความสัมพันธ์กันทั้งหมดจนเกิดการหยั่งเห็น(Insight)[๔๑] คือเกิดค้นพบความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งในปัญหาอย่างฉับพลันแล้วย่อมจะแสดงปฏิกิริยาตอบสนองออกมา เมื่อบุคคลเกิดการเรียนรู้แล้วจะเก็บไว้เป็นประสบการณ์หรือเป็นรอยพิมพ์ใจ(Trace)จะมีอยู่ตลอดไป แต่ว่าเมื่อเกิดปัญหาขึ้นมาย่อมจะเลือกรอยพิมพ์ใจที่เหมาะสมนำออกมาใช้แก้ไขปัญหาต่อไป

ตัวอย่าง การทดลองเรื่องการเรียนรู้แบบเกสตัลท์ของโคห์เลอร์[๔๒] (Kohler's Experimentation)นักจิตวิทยาชาวเยอรมันได้ทดลองกับลิงชิมแปนซีที่มีอุปกรณ์คือกรงไม้ ๒ ท่อน และกล้วยที่แขวนไว้นอกกรง โดยมีการขังลิงหิวไว้ เมื่อลิงหิวก็จะยื่นมือออกมาเอื้อมมาที่กล้วยแขวน แต่มือลิงเอื้อมไปไม่ถึงลิงจะพยายามจนกว่าเหนื่อยและหยุดพักไปเอง ในที่สุดลิงจะมองไปรอบ ๆ เห็นไม้ ๒ ท่อนนำมาสอยกล้วยลงมากินได้ โคห์เลอร์เชื่อว่าลิงใช้สมองหรือสติปัญญาในการคิดแก้ไขปัญหาโดยการพิจารณาสิ่งเร้าที่เป็นส่วนรวม ในที่สุดจึงนำไปสู่การหยั่งเห็นแต่มิใช่การลองผิดลองถูก

๒)ทฤษฎีการเรียนรู้แบบสนามของเลวิน(Lewin Field Theory)นักจิตวิทยาชาวเยอรมันในกลุ่มเกสตัลท์เหมือนกัน แต่แยกออกมาตั้งทฤษฎีสนามแห่งความรู้ความเข้าใจที่เรียกกันว่าทฤษฎีสัญฐานโครงสร้าง(Topological Theory)[๔๓] คือการสร้างการรับรู้ในกระบวนการหยั่งเห็นเหมือนกันโดยเชื่อว่า การเรียนรู้เกิดจากการรวบรวมและจัดหมู่ของสิ่งเร้าจนเกิดภาพของการรับรู้ แต่มีแนวความคิดที่ต่างออกไปคือแรงจูงใจที่เป็นสิ่งกระตุ้นในเกิดปฏิกิริยาตอบสนองในการเรียนรู้ ปฏิกิริยาตอบสนองจะออกมาในรูปแบบใดจะต้องขึ้นอยู่กับอวกาศชีวิต(Life space)ของผู้เรียนรู้นั้น ซึ่งประกอบด้วยตัวบุคคลและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ทฤษฎีของเลวินนั้นจึงพยายามอธิบาย

---

[๔๐] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๔๓.

[๔๑] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๔๓.

[๔๒] ปราณี รามสูต,ผศ., จิตวิทยาการศึกษา, หน้า ๑๐๕.

[๔๓] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป , หน้า ๑๔๔.

พลังต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในจิตใจของบุคคลอันเป็นแรงจูงมากระตุ้นผลักดันก่อให้เกิดพฤติกรรมเพื่อบรรลุจุดประสงค์

๓)ทฤษฎีการเรียนรู้แบบการคาดหมายล่วงหน้าของโทลแมน(Tolman's Sign-Gestalt Expectation Theory)นักจิตวิทยาชาวอเมริกันสนับสนุนทฤษฎีของเลวิน โดยเชื่อว่าการเรียนรู้คือการเข้าใจถึงทางที่จะนำไปสู่จุดหมาย ไม่ใช่ปฏิกิริยาตอบสนองที่นำความพอใจมาให้บุคคลจะสนองความต้องการนั้นได้ด้วยการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างจุดมุ่งหมายและเครื่องหมาย (Signs) ต่าง ๆ คือการพิจารณาว่าสิ่งใดจะนำไปสู่จุดมุ่งหมายได้[๘๘] โดยมีสมองช่วยในการพิจารณาความสัมพันธ์ของสิ่งเร้า พฤติกรรมของมนุษย์ทุกอย่างที่แสดงออกมาล้วนแล้วจะต้องมีความมุ่งหมายทั้งสิ้น ซึ่งอาศัยเครื่องหมายบางชนิดที่เป็นแนวทางไปสู่เป้าหมาย ดังนั้น ทฤษฎีนี้จึงมีการเรียนรู้ที่จัดเป็นกระบวนการค้นหาสิ่งที่มุ่งหวังโดยอาศัยความสัมพันธ์กันระหว่างเครื่องหมายกับจุดประสงค์ที่ต้องการ

สรุป การเรียนรู้ในจิตวิทยานั้นจะมีแนวความคิด ๓ ประเภท คือ (๑)การเรียนรู้โดยการวางเงื่อนไขแบบคลาสสิค ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยกระบวนการทางธรรมชาติของความเป็นจริงมิได้เกิดขึ้นจากพลังอำนาจของการควบคุมจิตใจ เช่น การเรียนรู้ของพาฟลอฟเกี่ยวกับน้ำลายไหลของสุนัขเป็นต้น (๒)การเรียนรู้โดยการวางเงื่อนไขแบบการกระทำ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นมาจากการบังคับควบคุมจิตใจให้มีความตั้งใจคือมีเจตนาในการปฏิบัติที่อินทรีย์สั่งออกมาเอง เช่น การเรียนรู้ของสกินเนอร์เกี่ยวกับการฝึกหนูกดคานแล้วได้อาหารเป็นต้น (๓)การเรียนรู้โดยความคิดความเข้าใจ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เน้นถึงความสำคัญของกระบวนการทางสติปัญญาแก้ไขปัญหาโดยการหยั่งเห็นความสัมพันธ์(Relationship)ของข้อเท็จจริงอย่างแจ่มแจ้ง เช่น การเรียนรู้ของคอฮ์เลอร์เกี่ยวกับลิงชิมแปนซีใช้ไม้สอยกล้วยมากินได้เป็นต้น

๒. การเรียนรู้ในพระอภิธรรม

การเรียนรู้ในพระอภิธรรมคือการฝึกฝนอบรมพัฒนากระบวนการรับรู้ทางกระแสแห่งวิถีจิตทางปัญจทวารและมโนทวาร โดยมีการควบคุมอวัยวะภายในต่อการรับรู้อารมณ์คือสิ่งเร้าภายนอก อันจะมีผลคือปฏิกิริยาที่ตอบสนอง(Response)ทางทวารทั้ง ๖ ซึ่งจะมีการพิจารณาผลกระทบทางด้านอารมณ์ความรู้สึกว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ในขณะที่ชวนจิตเสวยอารมณ์แต่ว่าให้มีการปล่อยวางในอารมณ์คือวางเฉยเสียโดยมิให้ปล่อยจิตให้ไหลไปตามกระแสแห่งอารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายที่ได้รับรู้นั้น

---

[๘๘] อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., **จิตวิทยาการเรียนการสอน**, หน้า ๑๔๕.

ตามหลักการของพระอภิธรรมจะเห็นได้ว่ามีการอธิบายถึงการเรียนรู้ในวิถีจิตต่างๆ มากมาย ตั้งแต่มนุษย์แรกเกิดมีการอธิบายวิถีจิตของทารกไว้โดยเริ่มแรกที่ในครรภ์มารดาของทารกนั้นจะมีปัญจทวารวิถีเกิดขึ้น ๓ วิถี[๔๕] คือ มีการรับรู้ทางหู ทางชิวหา และทางร่างกาย ส่วนการรับรู้ทางตาคือจักขุทวารวิถีและทางกลิ่นคือฆานทวารวิถีจะเกิดขึ้นได้ เมื่อทารกคลอดออกมาจากครรภ์ของมารดาแล้ว และระหว่างที่มนุษย์มีการดำรงชีวิตอยู่จะมีการอธิบายถึงการเรียนรู้ในกามวิถีและอัปปนาวิถีไว้ไปจนกระทั่งในวิถีสุดท้ายนั้น มนุษย์จะตายลงย่อมจะมีมรณาสันวิถีเกิดขึ้นอีก

แต่ว่าทัศนะทางพุทธปรัชญาเถรวาทมีระบบทฤษฎีไตรสิกขาคือระบบการเรียนรู้ การพัฒนาทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา[๔๖] หมายความว่า การเรียนรู้คือการพัฒนาการรับรู้อารมณ์ ๖ มีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และการนึกคิดจากเด็กไปสู่ผู้ใหญ่ซึ่งบรรลุนิติภาวะอันเป็นการสั่งสมประสบการณ์เกี่ยวกับโลกภายนอกของตนเองจนเกิดทักษะ(Skill)ในการเรียนรู้มากมายจนเกิดวุฒิภาวะ หมายถึง กระบวนการเจริญเติบโตจนถึงระดับความเจริญสูงสุดทางธรรมชาติของมนุษย์ที่จะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งเหมาะสมกับวัยของตนเอง[๔๗] โดยมีการควบคุมการรับรู้ทางปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี และสุดท้ายคือการทำลายกิเลสในอัปปนาวิถีได้ด้วยการฝึกฝนจนคล่องแคล่วด้วยฌานจิตเบื้องต้นในโลกียะอัปปนาวิถีก่อนด้วยสมถกรรมฐานจนทำให้เกิดฌานสมบัติ ผลสมาบัติ นิโรธสมาบัติ

จากนั้นในส่วนเบื้องปลายสามารถทำลายกิเลสได้โดยสิ้นเชิงเด็ดขาดด้วยมรรควิถีจนบรรลุถึงพระนิพพาน และมีพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียวด้วยวิปัสสนากรรมฐานทำให้การเรียนรู้นั้นบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดแห่งกระบวนการเรียนรู้ด้านสติปัญญาอย่างสมบูรณ์ซึ่งจัดเป็นโลกุตตรปัญญา(Supermundane)คือมีปัญญาจากการเรียนรู้แล้วมีญาณทัศน์(Insight)หยั่งเห็นธรรมชาติของสภาวะความเป็นจริงในสรรพสิ่งด้วยการเข้าใจต่อปัญหาและการแก้ปัญหาในชีวิตของตนเองได้ในอริยสัจ ๔ คือ มีการหยั่งรู้ว่า อะไรคือสภาวะของความทุกข์ อะไรเป็นสาเหตุให้เกิดความทุกข์ อะไรคือการดับทุกข์และอะไรคือกรรมวิธีดำเนินการดับทุกข์นั่นเอง ที่ได้กล่าวมาตามแนวความคิดทางจิตวิทยาในพระอภิธรรมนั้นจะมีแนวความคิดหรือทฤษฎีแห่งการเรียนรู้ที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุดอันเป็นกระบวนการแสวงหาความจริงขั้นสูงสุด(Altimate Reality)เชิงปรมัตถ์ด้านอภิปรัชญาและญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาท

---

[๔๕] วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, พระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๔, หน้า ๗๓.

[๔๖] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๔๔.

[๔๗] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๕๕.

๒.๑)วิธีการเรียนรู้ในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิธีการเรียนรู้ในพุทธปรัชญานั้นมีผู้ได้อธิบายถึงวิธีการเรียนรู้แบบพุทธะนั้นย่อมจะต้องมีองค์ประกอบ ๕ ประการ[๔๔] คือ

(๑)วิธีการฟัง คือ สุตมยปัญญา หมายถึง การเรียนรู้ย่อมเกิดมาจากการฟังอย่างตั้งใจและสนใจมีจิตใจจดจ่อต่อการศึกษาเล่าเรียนจนเกิดปัญญาความรอบรู้

(๒)วิธีการจำ คือ สัญญา หมายถึง การเรียนย่อมเกิดมาจากการจดจำด้วยการทำเครื่องหมายช่วยความจำได้และหมายรู้เอาไว้

(๓)วิธีการสาธยาย คือ การอ่าน การท่องจำ การทบทวน และการบรรยายอย่างคล่องแคล่ว

(๔)วิธีการเพ่งพินิจด้วยใจ คือ จินตมยปัญญา หมายถึง การเอาใจติดตามพินิจภายในตรวจสอบคิดหาเหตุผลต่อการศึกษาเล่าเรียนระบบของสมถกรรมฐานที่มีสมาธิเข้ามาช่วย

(๕)วิธีการเรียนรู้แบบญาณทัศน์(Insight)คือ ภาวนามยปัญญา อันหมายถึง การเรียนรู้ที่เกิดมาจากการรู้แจ้งตามความเป็นจริงตามสภาวธรรม(ยถาภูตํ ปชานาติ)ด้วยวิปัสสนากรรมฐาน

สรุปว่า การเรียนรู้ตามที่ได้กล่าวมาทั้ง ๕ ประเภทนี้จะเป็นระบบการเรียนรู้แบบการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับเรื่องความพ้นจากความทุกข์ในอริยสัจ ซึ่งเป็นการเรียนรู้โดยมองจากปัญหาทุก ๆ ด้านของกระบวนการแก้ไขปัญหา ถ้าเรียนรู้ตามกระบวนการแนวความคิดของปฏิจจสมุปบาทเราจะพบว่าอวิชชาคือความไม่รู้หมายถึงการไม่ได้มีการศึกษาเรียนรู้นั่นเองเป็นตัวมูลฐานต้นตอให้เกิดความทุกข์อีกประการหนึ่ง ดังนั้น จึงต้องใช้กระบวนการเรียนรู้แบบศีล สมาธิ และปัญญาในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ซึ่งเป็นระบบการเรียนรู้โดยการกระทำ

๒.๒)วิธีการเรียนรู้ในพระอภิธรรม

การเรียนรู้กับการรับรู้ในพระอภิธรรมนั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้เพราะว่าการรับรู้จึงเป็นผลมาจากการเรียนรู้บวกกับความรู้สึกจากการสัมผัส การรู้จักสิ่งต่าง ๆ โดยผ่านอวัยวะสัมผัสนั้นจัดเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่ง[๔๕] มนุษย์ผู้เรียนรู้นั้นจะต้องประกอบด้วยส่วน ๒ ส่วน คือ ร่างกาย(รูป)และจิตใจ(นาม) ร่างกายมีการอุปมาเหมือนหุ่นยนต์ไม่สามารถรับรู้และเรียนรู้

---

[๔๔] วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, จิตวิทยาพุทธศาสนา, หน้า๑๒๖.

[๔๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕.

อะไรได้ จิตเปรียบเหมือนสมองกลในหุ่นยนต์เป็นผู้รับรู้และเรียนรู้ได้ ในทางพระอภิธรรมยืนยันได้ว่าจิตเท่านั้นที่สามารถจะเรียนรู้ได้ ดังมีคำวิเคราะห์ที่ว่าธรรมชาติใดย่อมคิดมีอธิบายว่าย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ เหตุนั้นธรรมชาตินั้น ย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ ดังนั้น วิธีการเรียนรู้ในพระอภิธรรมจะเกิดขึ้นได้จะต้องประกอบด้วยเหตุปัจจัย ๔ อย่าง[๑๐] คือ

(๑)อดีตกรรม คือ ประสบการณ์เดิมที่ประทับไว้ในภวังคจิต

(๒)อารมณ์ คือ สิ่งเร้าที่เข้ามากระทบภวังคจิตให้เคลื่อนไหว

(๓)เจตสิก คือ สิ่งปรุงแต่งจิตให้มีความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ได้แก่ เวทนาและสัญญาเป็นต้น

(๔)วัตถุรูป คือ ปสาทรูปทั้ง ๕ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย

การเรียนรู้ในพระอภิธรรมจะเกิดขึ้นได้ย่อมจะต้องมีเหตุปัจจัยสี่ดังกล่าวมาทำงานอย่างประสานสอดคล้องกันตามกระแสวิถีจิต ถ้าว่ามนุษย์เรามีประสบการณ์เดิมคืออดีตกรรม มาก ๆ มีสิ่งเร้าภายนอกดี มีเครื่องรับคืออวัยวะรับสัมผัสดี และมีการเอาใจใส่อย่างตั้งใจดี การเรียนรู้ย่อมจะสัมฤทธิ์ผลอย่างมีประสิทธิภาพและมีคุณค่าแก่ชีวิตของมนุษย์

๓. เปรียบเทียบการเรียนรู้ในทัศนะของจิตวิทยากับพระอภิธรรม

การเรียนรู้ทางจิตวิทยาตะวันตกได้มีการเสนอทฤษฎีไว้หลายแนวความคิดส่วนมากจะมี ๒ ทฤษฎีใหญ่ ๆ คือ (๑)ทฤษฎีการเรียนรู้แบบวางเงื่อนไข (๒)ทฤษฎีการเรียนรู้แบบความคิดความเข้าใจในเชิงหยั่งรู้อย่างแจ่มแจ้ง ทั้งสองทฤษฎีมีการทดลองกับคนและสัตว์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเด็กทารกกับหนูขาว สุนัขน้ำลายไหล การกดคานของหนู และลิงชิมแปนซีใช้ไม้สอยกล้วยมากินได้เป็นต้นนั้นเป็นแนวความคิดที่มีเหตุมีผลโดยเป็นการเรียนรู้ของการปฏิกิริยาตอบสนองทางอินทรีย์ให้เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมภายนอกคือสิ่งเร้า เพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่เราสามารถเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรม

ส่วนการเรียนรู้ตามแนวความคิดในหลักพระอภิธรรมนั้นจะเน้นให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้ทางกระแสแห่งวิถีจิตในปัญจทวารและมโนทวารวิถีเป็นสำคัญซึ่งเป็นระบบการเรียนรู้เชิงนามธรรม เป็นการยากที่จะวิเคราะห์เปรียบเทียบให้เห็นแนวความคิดที่เป็นทฤษฎีการทดลองแบบจิตวิทยาทางตะวันตกได้ แต่ว่าถ้าจะยกตัวอย่างการเรียนรู้เปรียบเทียบกับทฤษฎีสุนัขน้ำลายไหลของพาฟลอฟกับหลักการเรียนรู้ทางพระอภิธรรมแล้วจะปรากฏดังนี้

---

[๑๐] วิไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, **จิตวิทยาพุทธศาสนา**, หน้า ๑๒๖.

คนเราเมื่อได้ยินคนอื่นพูดถึงผลมะดันแล้วจะมีความรู้สึกว่ามีน้ำลายสอมารวมกันอยู่ที่ลิ้นและกระพุ้งแก้ม เพราะว่าภายในจิตคนเรารับรู้สัททารมณ์คือเสียงว่ามะดัน จิตย่อมจะทำหน้าที่สวนะกิจคือได้ยินจากโสตปสาทรูป คือ หูอันเป็นเครื่องรับทางโสตทวารวิถีแล้ว จิตจะทำการแปลความหมายทางอนุพันธกะมโนทวารวิถีให้เกิดการเรียนรู้ชื่อผลไม้และความหมายของผลไม้คือมะดันนั้นมีรสเปรี้ยวจัดโดยอาศัยประสบการณ์เดิมได้แก่อดีตกรรมมาทำการเปรียบเทียบขึ้นในภวังคจิตที่ประทับไว้จึงส่งผลให้ในกระพุ้งแก้มจึงมีน้ำลายสอ เป็นต้น

มีข้อสังเกตว่าการเรียนรู้ในพระอภิธรรมนั้นจะเกิดขึ้นมาตามกระบวนการทางธรรมชาติเป็นหลักโดยไม่ต้องมีการวางเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น ซึ่งไม่เหมือนกับทฤษฎีการเรียนรู้แบบวางเงื่อนไขของมนุษย์โดยมีแบบวางเงื่อนไขโดยไม่จงใจของพาฟลอฟหรือทฤษฎีการเรียนรู้แบบวางเงื่อนไขโดยตั้งใจกระทำของสกินเนอร์

อีกกรณีหนึ่ง เช่น การจุดพลุในงานฌาปนกิจศพตามวัดต่าง ๆ ในต่างจังหวัดในวันทำการเผาศพ คนทุกคนในหมู่บ้านจึงเกิดการเรียนรู้ได้ว่าเสียงที่ได้ยินนั้นเป็นเสียงของการจุดพลุโดยไม่ใช่เสียงการจุดประทัด เพราะว่าในหมู่บ้านมีคนตาย ฉะนั้น เสียงพลุจึงเป็นสัญญาณบอกว่ากำลังมีการเผาศพเกิดขึ้นที่วัดอย่างแน่นอน กรณีอย่างนี้จิตของทุกคนจะมีการเรียนรู้โดยมีผลมาจากการรับรู้ในเสียงคือสัททารมณ์อันเป็นสิ่งเร้าภายนอก จิตจะทำการแปลความหมายของเสียงนั้นแทนสัญลักษณ์ของการเผาศพเป็นต้น

แต่ว่าถ้าจะทำการเปรียบเทียบทฤษฎีการเรียนรู้โดยความคิดและความเข้าใจของกลุ่มเกสตัลท์กับการเรียนรู้ในพระอภิธรรมได้อย่างนี้ คือ ทฤษฎีการเรียนรู้ของกลุ่มเกสตัลท์ถือว่าการเรียนรู้โดยมีความรู้แจ้งเกิดขึ้นในจิตใจ เมื่อบุคลปะทะกับสิ่งเร้าอันเป็นส่วนรวมด้วยการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งเร้าทั้งหมดจนเกิดการหยั่งเห็น(Insight)ได้แล้วจึงเก็บการเรียนรู้ไว้เป็นประสบการณ์ประทับไว้ในรอยพิมพ์ใจ(Trace)ตลอดไป ซึ่งเหมือนกับการเรียนรู้ในทัศนะทางพระอภิธรรมที่อธิบายถึงการประทับผล(วิบาก)ของการเรียนไว้ในภวังคจิต

แต่ว่ามีข้อแตกต่างของการเรียนรู้ในทัศนะของจิตวิทยากับทัศนะทางพระอภิธรรมคือทางพระอภิธรรมได้แบ่งระบบการเรียนรู้โดยการหยั่งเห็นออกเป็น ๔ ระดับ คือ (๑)การเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นปัญหาแบบปุถุชนทั่วไป (๒) การเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นด้วยอำนาจฌานสมาบัติ (๓) การเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นอำนาจโลกุตตรปัญญาแบบพระอริยบุคคล ๓ จำพวกซึ่งมีพระโสดาบัน เป็นต้น (๔) การเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นด้วยอำนาจโลกุตตรปัญญาแบบพระอรหันต์

การเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นปัญหาแบบคอห์เลอร์ในการทดลองลิงชิมแปนซีนั้นจะเป็นการเรียนกับสัตว์หรือว่ากับมนุษย์เมื่อเทียบกับการเรียนรู้ในพระอภิธรรมจะมีความคล้ายกับ

การเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นแบบปุถุชนทั่วไป เพราะเป็นการหยั่งเห็นปัญหาที่ผุดขึ้นในจิตใจของคนเราโดยปกติตามสติปัญญาสามัญเท่านั้น

ส่วนการเรียนรู้แบบการหยั่งเห็นในทัศนะของพระอภิธรรมเป็นการหยั่งเห็นด้วยอำนาจฌานสมาบัติและด้วยอำนาจการหยั่งเห็นด้วยโลกุตตรปัญญานั้นได้ก้าวพ้นความหยั่งรู้ของโลกียปัญญา ซึ่งเป็นการเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นสภาวะจริงของสิ่งทั้งหลายอย่างจบสิ้นกระบวนความคือสิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวง ดังนั้น การเรียนรู้ด้วยการหยั่งเห็นของกลุ่มเกสตัลท์จึงไม่อาจจะเปรียบเทียบกันได้กับการเรียนรู้ทั้ง ๓ อย่างหลังนี้ในแนวความคิดทางพระอภิธรรม

๔.๑.๑.๓ ความคิดและจินตนาการ(Thinking and Imagination)

ความคิดนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่สุดของมนุษย์โดยเฉพาะจิตวิทยาที่กำลังจะอภิปรายกันอยู่นี้ หรือในวิชาการสาขาต่าง ๆ ความคิดนั้นย่อมเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีความคิดอยู่ในโลกนี้ ๆ ย่อมจะต้องว่างเปล่าและย่อมจะไม่มีการคิดสร้างสรรค์(Creative Thinking)ใด ๆ เกิดขึ้นได้ เพราะว่าความคิดนั้นย่อมเป็นพฤติกรรมอีกประเภทหนึ่งด้านพระอภิธรรมเรียกว่า"มโนกรรม" ดังที่พระพุทธองค์ตรัสสอนเกี่ยวกับความสำคัญของความคิดไว้ว่า โลกถูกจิตนำไปอยู่ ฯลฯ โลกทั้งหมดตกอยู่ภายใต้อำนาจของจิตอย่างเดียวเท่านั้น[๕๑] และธรรมทั้งหลายมีใจเป็นสภาวะเข้าถึงก่อน จิตใจนั้นเป็นหัวหน้า เป็นแดนเกิด[๕๒] เป็นต้น

ข้อความจากพุทธพจน์เหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความคิดของมนุษย์ ถ้ามนุษย์คิดดีและถูกต้องมีเหตุมีผลย่อมจะมีประโยชน์ต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เข้ากับธรรมชาติของความเป็นจริงและมีความสงบสุขในชีวิตได้ แต่ถ้ามนุษย์คิดไม่ดีไม่ถูกต้องแล้วจะเป็นภัยอาจจะนำมาความชั่วร้ายมาให้ตัวเองและสังคมเดือดร้อนเสียหายอย่างใหญ่หลวง

ดังนั้น จึงมีท่านผู้รู้กล่าวไว้ว่า"การคิดเป็นพฤติกรรมอย่างหนึ่งเป็นการใช้สัญลักษณ์(Symbols)แทนสิ่งหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาในรูปของความเห็น การนึกคิดเป็นเรื่องสำคัญในทางจิตวิทยา เพราะเป็นการแสดงถึงความเจริญของชีวิต"[๕๓] อีกประการหนึ่ง "การคิดคือพฤติกรรมทางจิตใจซึ่งมีแนวทางอันแน่วแน่ พฤติกรรมเช่นนี้เกิดจากปัญหาที่จะต้องแก้ การแก้ปัญหานั้นอาศัยนามธรรม และสัญลักษณ์เป็นส่วนใหญ่ การคิดมักจะจบลงด้วยการสรุปผลในขั้นสุดท้าย"[๕๔] ข้อความดังกล่าวนั้นแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของความคิด

---

[๕๑] ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๑๒ / ๑๐๕.

[๕๒] ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๑๑ / ๑๕.

[๕๓] โสภา ชูพิกุลชัย, จิตวิทยาทั่วไป, (พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๙.

[๕๔] ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์,นาฏเฉลียว สุมาวงศ์ และเชื้อ สาริมาน, จิตวิทยา, (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๖), หน้า ๑๓๒.

ซึ่งจัดเป็นพฤติกรรมเชิงนามธรรมอีกประเภทหนึ่งที่มนุษย์ได้ใช้กระบวนการของความคิดนี้แก้ไขปัญหาของตนเอง

๑. ความคิดและจินตนาการในทัศนะของจิตวิทยา

ความคิดในทัศนะของจิตวิทยานั้นถือว่าเป็นเรื่องสำคัญของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ เพราะว่าตัวมนุษย์และสังคมของมนุษย์จะพัฒนาให้มีความเจริญขึ้นมาได้จะต้องอาศัยความคิดนี้สร้างสรรค์และแก้ไขปัญหาที่เป็นอุปสรรคในการดำเนินชีวิต เช่น การคิดของนักวิทยาศาสตร์เป็นต้น ความคิดนี้เป็นกระบวนการของจิตใจตามธรรมชาติชนิดหนึ่งที่มีอยู่ในตัวของมนุษย์ ซึ่งมีความสำคัญต่อระบบการเรียนรู้ การรับรู้ แต่ว่าความคิดในความหมายของนักจิตวิทยาหลายท่านได้ให้ความสำคัญของความคิดอยู่ที่กระบวนการทำงานของสมองเป็นส่วนใหญ่ สมองจึงเป็นศูนย์กลางของความคิด

นักจิตวิทยาทั้งหลายมีทัศนะคล้ายกันที่ปรากฏอยู่ในหนังสือจิตวิทยาทั่วไป[๕๕] คือ วูดเวอร์ธ(Woodworth)กล่าวว่า มนุษย์เรามีความคิดเกิดอยู่เรื่อย ๆ นับเป็นกิจกรรมของสมอง ซี. วี.กูด(C.V.Good)กล่าวว่า การคิดคือกระบวนการแห่งกิจกรรมทางสมอง ยีน พิอาเจท์(Jeen Piaget) กล่าวว่า การคิดคือการปฏิบัติการทางสมอง การที่ความคิดของเด็กและของผู้ใหญ่ผิดกันไกล เพราะปฏิบัติการทางสมองแตกต่างกัน และอี.อาร์.ฮิลการ์ด(E.R.Hilgard)กล่าวว่า การคิดเป็นพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในสมองเนื่องมาจากการใช้สัญลักษณ์แทนสิ่งของหรือสถานการณ์ต่าง ๆ

จากความหมายของนักจิตวิทยาเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการของความคิดเป็นเรื่องของอวัยวะที่สำคัญคือสมอง ซึ่งมีหน้าที่แปลง(Transform)ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นโดยมีการรับและการเก็บ ๆ นั้นหมายถึงการเก็บเอาความรู้ใหม่นั้นไปปรุงแต่งต้นแบบแห่งความคิดเพื่อเก็บเอาไว้ในเวลาเผชิญปัญหาซึ่งเป็นสาเหตุของความคิด ฉะนั้น ความคิดในทัศนะดังกล่าวจึงมีลักษณะที่สำคัญอยู่ ๕ ประการ[๕๖] คือ

๑) ปัญหาที่เป็นต้นเหตุแห่งการคิด
๒) การคิดมีแนวทางที่แน่วแน่
๓) แนวทางของความคิดคือการแก้ปัญหา
๔) การคิดอาศัยนามธรรม และสัญลักษณ์
๕) การคิดมักจะจบลงด้วยการสรุปผล

---

[๕๕] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๐๗-๑๐๘.

[๕๖] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๐๘.

ดังนั้น ความคิดทางจิตวิทยาเป็นการคิดโดยใช้เหตุผลมาแก้ไขปัญหาโดยมีการใช้ภาษาเป็นสัญลักษณ์แทนซึ่งมีการสำนึก การขบปัญหา และการตัดสินใจเป็นลักษณะในการคิดสร้างสรรค์หรือการคิดลักษณะเชิงวิเคราะห์วิจารณ์ต่อปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วมาจบลงตรงที่การคิดแบบรวบยอด(Concept)ซึ่งเป็นความคิดที่ได้มาจากการรับรู้และเรียนรู้มาเปรียบเทียบทั้งในลักษณะที่เหมือนกันและที่แตกต่างกันโดยมีการใช้ประสบการณ์เดิมนั้น เพราะฉะนั้น ในแนวความคิดของนักจิตวิทยาจึงแบ่งความคิดเป็น ๓ ประเภท คือ

๑)ความคิดรวบยอด(Concept)คือ ความคิดที่ได้มาจากการรับรู้ที่มีการเปรียบเทียบทั้งลักษณะเหมือนกันและต่างกันโดยอาศัยประสบการณ์เดิม

๒)ความคิดหาเหตุผล(Reasoning)คือ ความคิดที่เริ่มต้นด้วยข้อสมมติฐานแล้วทำการทดสอบ โดยอาศัยการวิเคราะห์วิจารณ์ เปรียบเทียบ สังเคราะห์ ตรวจสอบหาสาเหตุของปัญหา

๓)ความคิดสร้างสรรค์(Creative Thinking) คือ การคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นโดยอาศัยการหยั่งเห็น

สรุป ความคิดในทัศนะทางจิตวิทยานั้นจะแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ การคิดแบบรูปธรรม ได้แก่ การคิดจากสิ่งที่มีตัวตนและมองเห็นได้ในการคิดสร้างสรรค์ศิลปะต่าง ๆ และการคิดแบบนามธรรม ได้แก่ การคิดเกี่ยวกับศีลธรรม จริยธรรมในความคิดหาเหตุผล ดังเช่น ความคิดของนักปราชญ์ นักปรัชญาเมธี นักวิชาการ นักวิทยาศาสตร์ นักการศาสนา และศิลปิน เป็นต้น ที่พยายามคิดเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาของตนเองและสังคมของมนุษย์

จินตนาการ หมายถึง การคิดเพียงคาดคะเนถึงเหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความคิดอย่างมีขอบเขตจำกัดอีกประเภทหนึ่ง จินตนาการจึงเป็นความคิดคำนึงคืออาการที่จิตคิดเห็นสิ่งซึ่งอยู่นอกสัมผัส[๕๓]หรือว่าจินตนาการคือกระบวนการที่ทำให้สิ่งที่มิได้อยู่ในสนามเพทนาการ(Sensation)มาปรากฏขึ้นในพิชาน(Conscious)[๕๔]

แสดงว่าจินตนาการจึงเป็นการระลึกถึงสภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่เราไม่ได้สัมผัสโดยตรงจากสิ่งเร้าภายนอก แต่เราอาศัยประสบการณ์เดิมที่ผ่านมาแล้วจึงมาจินตนาการ เช่น เมื่อเราเห็นนายแพทย์เดินออกกำลังกายที่สนามหน้าบ้านของเขา เราจะวาดมโนภาพนึกถึงโรงพยาบาลและนึกถึงเตียงคนไข้ทันที โดยมีนายแพทย์กำลังเป็นคนฉีดยารักษาอาการเจ็บป่วยอยู่ เป็นต้น ทั้งที่เราเห็นเพียงนายแพทย์อย่างเดียวเท่านั้น เราจะสามารถจินตนาการไปได้อีกมากมาย

---

[๕๓] เปลื้อง ณ นคร, **จิตวิทยาครุศาสตร์**, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๔๙๕), หน้า ๓๑.

[๕๔] คุ้ย ชุมสาย, ม.ล., **จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พระนคร : วิทยาลัยวิชาการศึกษา, ๒๕๐๔), หน้า ๔๔๑.

ดังนั้น จินตนาการจึงเป็นการคิดชนิดหนึ่ง ซึ่งบุคคลไม่มีปัญหาที่จะต้องขบขอบเขตจึงกว้างเพราะไม่มีปัญหาเป็นสิ่งควบคุม[๕๙] หรือจินตนาการคือการระลึกถึงสิ่งที่อยู่ไกลตัวของเราออกไปไม่มีการรับสัมผัสโดยตรงจากอวัยวะรับสัมผัสจากสิ่งเร้าภายนอก แต่ว่าสิ่งเร้าแวดล้อมภายนอกนั้นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นให้เกิดการจินตนาการต่อไปได้อีกเท่านั้นโดยมีการวาดมโนภาพและ จินตภาพขึ้นในจิตใจ เหตุนั้น จินตนาการในจิตวิทยาจึงมี ๒ ประเภท[๖๐] คือ

๑)จินตนาการในการสร้างเสริม หมายถึง จินตนาการที่ก่อให้เกิดคุณประโยชน์แก่ตัวมนุษย์เองและผู้อื่น โดยแบ่งออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ (๑)จินตนาการผลิตซ้ำคือ การระลึกถึงประสบการณ์เดิมแล้วจินตนาการขึ้นมาใหม่ (๒)จินตนาการโครงสร้างคือการวาดมโนภาพขึ้นมาตามคำบอกเล่าตามคำบรรยายของผู้อื่น เช่น การอ่านนวนิยาย การอ่านบทละครแล้วเกิดจินตนาการ (๓)จินตนาการสร้างสรรค์คือการวาดมโนภาพและจินตภาพขึ้นมาใหม่ได้โดยตรงไม่ต้องอาศัยประสบการณ์ เช่น จินตนาการของศิลปิน เป็นต้น

๒)จินตนาการในทางทำลาย หมายถึง จินตนาการที่ก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองและผู้อื่นในสังคม เช่น จินตนาการในการวางแผนก่ออาชญากรรม การวางแผนในการก่อการร้ายเป็นต้น

จินตนาการทั้งสองอย่างนี้ อย่างแรกเป็นจินตนาการที่ดีและมีประโยชน์ในการพัฒนาสังคมโลกของมนุษย์ให้มีความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้า แต่ว่าจินตนาการอย่างหลังนั้นเป็นสิ่งที่มีโทษเพียงอย่างเดียว ดังนั้น มนุษย์จะต้องพยายามไม่ให้มีการจินตนาการชนิดเกิดขึ้นเป็นอันขาด

๒. ความคิดและจินตนาการในทัศนะของพระอภิธรรม

ความคิดในพระอภิธรรมนั้นมีความสำคัญต่อมนุษย์มากที่สุด เพราะการคิดนั้นเป็นกิจกรรมตามกระบวนการทางจิตที่มีบทบาทต่อการพัฒนาญาณปัญญาเป็นอย่างยิ่ง[๖๑] ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีอิทธิพลต่อสิ่งที่เป็นผลสำเร็จในการดำเนินชีวิตและการสิ้นไปแห่งกิเลสคือความทุกข์ยาก หรือในทางตรงกันข้ามความคิดนั้นอาจนำมาซึ่งสิ่งที่เป็นโทษต่อชีวิตของมนุษย์คือความทุกข์และความชั่วร้าย ความคิดในพระอภิธรรมนั้นจัดตามรูปแบบกระบวนทางจิตแล้วแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท[๖๒] คือ

---

[๕๙] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., **จิตวิทยาทั่วไป**, หน้า ๑๒๓.

[๖๐] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๒๔.

[๖๑] วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม, **จิตวิทยาพุทธศาสนา**, หน้า ๑๓๖.

[๖๒] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๓๗.

๒.๑) ความคิดแบบกามาวจรจิต หมายถึง ความคิดที่มีแรงชักจูงโน้มน้าวตามความต้องการทางด้านกามารมณ์ในกามคุณ ๕ อย่าง ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ ซึ่งเป็นการคิดของมนุษย์ทั่ว ๆ ไป ความคิดชนิดนี้จะมีแนวโน้มให้เกิดการก่อตัวเจตนาในการกระทำกรรมขึ้นมาทั้งดีและชั่ว โดยมีอิทธิพลของอำนาจกิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ และปัญญามาเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความคิดในตัวของมนุษย์มีอยู่ ๒ ชนิด คือ (๑)ความคิดแบบอกุศลจิต คือ การคิดที่มีอิทธิพลของกิเลสมีแนวโน้มว่าจะก่อให้เกิดการคิดลักขโมย การคิดประทุษร้ายผู้อื่น และความคิดแบบงมงายขาดสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาชีวิต โดยเรียกความคิดประเภทนี้ว่า"มโนกรรมทุจริต" (๒)ความคิดแบบกุศลจิต คือ การคิดที่มีบทบาทของตัวปัญญา(Wisdom)เข้ามาประกอบเป็นแรงจูงใจให้เกิดการกระทำที่ดี การคิดชนิดนี้เป็นความคิดที่ดีมีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น เป็นความคิดที่สร้างสรรค์ต่อการพัฒนาคุณภาพของชีวิต และเป็นความคิดที่มีสำนึกทางด้านคุณธรรมจริยธรรม โดยเรียกความคิดประเภทนี้ว่า"มโนกรรมสุจริต"

๒.๒) ความคิดแบบรูปาวจรจิต หมายถึง ความคิดที่เกิดมาจากอิทธิพลในการฝึกอบรมพัฒนาคุณภาพตามกระบวนการทางจิตด้วยการชักจูงจิตหรือมีการบังคับจิตด้วยการควบคุมอารมณ์ให้ระงับความต้องการความรู้สึกทางด้านกามารมณ์ไว้ชั่วคราว โดยมีความคิดพื้นฐานมาจากความคิดแบบกุศลจิต ความคิดประเภทนี้เป็นความคิดที่สามารถระงับกิเลสไว้ด้วยอำนาจของฌานทำให้คุณภาพของจิตเปลี่ยนไปในทางที่บริสุทธิ์

๒.๓) ความคิดแบบอรูปาวจรจิต หมายถึง ความคิดที่พัฒนามาจากการฝึกฝนการควบคุมอารมณ์ในสิ่งที่ไม่มีสภาวะทางกายภาพ(Immaterial Thinking)คือการคิดในอนันตภาพของเทศะ(Infinity of space)และในความไม่มีสภาวะของสิ่งต่าง ๆ(Nothingness) ความคิดประเภทนี้เป็นการคิดเกิดมาจากการสังเคราะห์หรือวิเคราะห์ด้วยปัญญาอันละเอียดลึกซึ้งภายในกระบวนการทางจิต

๒.๔) ความคิดแบบโลกุตตรจิต หมายถึง ความคิดที่ผ่านกระบวนการอบรมพัฒนาคุณภาพทางจิตขั้นพื้นฐานมาดีแล้วด้วยระบบไตรสิกขาคือศีล สมาธิ และปัญญา ได้แก่ ความคิดที่สติปัญญาที่สมบูรณ์มีญาณทัศน์(Insight)หยั่งเห็นสังภาวะคือสภาพปัญหา สาเหตุแห่งปัญหาความดับปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหา เพื่อขจัดปัญหาทั้งปวงได้อย่างจบสิ้นกระบวนการ อันเป็นการกำจัดภาพหลอน(Hallucination)ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ภาพลวงตาที่เกิดจากอารมณ์คือสิ่งเร้าภายนอกต่าง ๆ โดยเป็นความคิดที่จะเป็นปรมัตถ์(Supramundanc Thinking)เหนือพ้นไปจากความคิดแบบปุถุชนคนทั่วไปโดยข้ามพ้นความคิดแบบโลกิยวิสัย(Transcentental Thinking) ความคิดชนิดนี้เป็นความคิดของผู้มีปัญญาสมบูรณ์ที่พัฒนาถึงขีดสูงสุดแล้ว

ความคิดทั้ง ๔ ประเภทในพระอภิธรรมนั้นจะเกิดขึ้นต้องอาศัยกระบวนการทางวิถีจิตเกิดขึ้นภายในกระแสปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี สิ่งแรกจิตจะต้องคิดถึงสิ่งเร้าภายนอกคืออารมณ์ภายนอก ๕ ประการ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ เพื่อให้จิตรับรู้คือคิดนึกถึงรูปภาพ เสียง กลิ่น รส และสัมผัสทางปัญจทวารวิถีเสียก่อน หมายความว่าก่อนจิตที่จะคิดได้เองจะต้องอาศัยประสบการณ์เดิมที่จิตเคยได้รับรู้ถึงอารมณ์ต่าง ๆ มาจากปัญจทวารหรือทางทวารใดทวารหนึ่ง จิตจึงจะเกิดมีความรู้สึกนึกคิดขึ้นมาได้ภายหลังจากภวังคจิตเคลื่อนไหวตัวแล้วจึงขึ้นสู่ปัญจทวารวิถีแล้วกระบวนการความคิดจึงได้เกิดขึ้น จิตย่อมจะคิดถึงอดีตอารมณ์ที่รับรู้มาแล้วจึงประทับไว้ภายในภวังคจิต เมื่อคนเราคิดถึงสิ่งที่ผ่านมาแล้วจิตจะทำหน้าที่คิดทางใจได้เองโดยไม่ผ่านกระบวนการทางปัญจทวารอีก

นอกจากนั้นยังมีความคิดอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกิดมาจากจิตรับรู้อารมณ์ได้เองภายในกระแสวิถีคือธรรมารมณ์ทางมโนทวารวิถี หมายความว่าจิตจะเกิดความคิดนึกได้เองโดยไม่ต้องอาศัยประสบการณ์เดิม การเริ่มต้นของจิตประเภทหลังนี้เกิดขึ้นจากภวังคจิตเคลื่อนไหวแล้วจึงเข้าสู่ภายในกระแสวิถีทางมโนทวารได้โดยตรงเลย ซึ่งไม่ต้องผ่านกระบวนการทางปัญจทวารวิถี ความคิดชนิดนี้จะเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยประสบการณ์ใด ๆ เลย เพราะตามธรรมชาติของความเป็นจริงแล้วจิตนั้นมีจะมีธรรมชาติคิดได้เองอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความหมายทางด้านรูปศัพท์หรือความหมายทางสภาวะธรรม

ส่วนจินตนาการในทัศนะทางพระอภิธรรมนั้นหมายถึงการที่จิตรับรู้อารมณ์ทางใจอย่างเดียวคือธรรมารมณ์ ซึ่งเป็นกระบวนการทำงานของมโนทวารวิถีจิตในเชิงนามธรรมล้วนโดยไม่ต้องอาศัยกระบวนการทำงานในรูปแบบของรูปธรรมทางปัญจทวารวิถี ซึ่งจิตมีการจินตนาการเริ่มต้นขึ้นที่ภวังคจิตแล้วเข้าสู่กระแสภายในมโนทวารวิถีด้วยการวาดมโนภาพและจินตภาพขึ้นมาได้เองที่เรียกว่า"ธรรมารมณ์" หมายถึง ธรรมชาติภายในจิตที่เกิดขึ้นได้เองรับรู้ได้เองมีไว้สำหรับเป็นที่ให้จิตยึดเหนี่ยว เพราะว่าตามกระบวนการทางธรรมชาติของจิตจะว่างเว้นจากอารมณ์ไม่ได้ จิตจะต้องมีอารมณ์ ๖ ประเภทยึดเหนี่ยวทำให้เกิดการรับรู้และการเรียนรู้ตลอดเวลาถ้าจิตไม่ทำหน้าที่คิดนึกและจินตนาการแล้วเกี่ยวกับอารมณ์ทั้ง ๖ ประเภทแล้ว จิตย่อมจะเก็บรักษาอารมณ์ที่รับรู้สึกนึกคิดและจินตนาการไว้โดยการประทับไว้ที่ภวังคจิตเสมอ

จินตนาการนั้นจัดเป็นความคิดอีกประเภทหนึ่งคือเป็นกระบวนการความนึกคิดแบบมโนทวารอย่างเดียว โดยมีจุดเริ่มสตาร์ทที่ภวังคจิตก่อน จากนั้นมโนทวารวัชชนจิตจึงจะทำหน้าที่รู้อารมณ์คือมีการนึกคิดแบบจินตนาการ หมายความว่าจิตมีการนึกคิดเกิดขึ้นได้โดยไม่อาศัยสิ่งเร้าภายนอกมาสัมผัสทางปัญจทวารเลย แต่ว่าจิตมีการนึกน้อมไปตามอารมณ์ทั้ง ๖ ได้เองทางมโนทวาร โดยไม่ต้องมาอาศัยสื่อกลางมาเป็นตัวเชื่อมหรือเหนี่ยวนำให้เกิดความนึกคิดใด ๆ เลย ซึ่ง

มีมโนทวาราวัชชนจิตเป็นดวงแรกที่ขึ้นสู่วิถีแห่งจินตนาการของความรู้สึกนึกคิดได้อย่างกว้างไกลและชัดเจนที่สุดในอารมณ์ที่ได้ประสบอยู่เรียกว่า"วิภูตารมณ์" หรือว่าประสบกับอารมณ์ที่มีความกว้างไกลและชัดเจนน้อยลงมาเรียกว่า"อวิภูตารมณ์" ตามหลักการของพระอภิธรรมนั้นความคิดและจินตนาการนั้นแยกกันไม่ออกเลยว่ามีความต่างกันอย่างไร เพราะความคิดบางอย่างจะเกิดขึ้นได้เองทางมโนทวารวิถีเหมือนกับจินตนาการ

ตามหลักการของพระอภิธรรมนั้นทั้งความคิดและจินตนาการนั้นเป็นสิ่งเดียวกันคือเป็นกระบวนการของจิตที่ปรากฏอยู่ในปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถีจิต ความคิดนั้นเกิดขึ้นได้โดยเป็นพฤติกรรมทางจิตที่ได้รับรู้อารมณ์ทั้ง ๖ ชนิดทางปัญจทวารวิถีมาแล้ว จึงจะเกิดมีมโนทวารวิถีเกิดขึ้นรับอารมณ์ต่อมาให้มนุษย์ได้มีความคิดนึกเกิดขึ้นได้ ซึ่งมีจุดเริ่มต้นของความคิดอยู่ที่ภวังค์จิตก่อนแล้วจึงนำไปสู่ปัญจทวาราวัชชนจิตแล้วจึงจะดำเนินมาถึงมโนทวาราวัชชนจิต ต่อจากนั้นจิตจะมีการคิดสร้างสรรค์หรือจินตนาการในสิ่งที่ดีเรียกว่า"มโนกรรมสุจริต" แต่ว่าถ้าจิตมีการคิดและจินตนาการแบบไม่ดีไม่สร้างสรรค์เรียกว่า"มโนกรรมทุจริต" และจินตนาการในพระอภิธรรมนั้นย่อมจะมีความเหมือนกันกับความคิด ๔ ประเภท คือ จินตนาการแบบกามาวจรจิต แบบรูปาวจรจิต แบบอรูปาวจรจิต และแบบโลกุตตรจิต

๓.การเปรียบเทียบความคิดและจินตนาการในทัศนะจิตวิทยาและพระอภิธรรม

การเปรียบเทียบความคิดและจินตนาการในทัศนะของจิตวิทยาซึ่งมีแนวความคิดมาจากทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์สนับสนุนและยืนยันเกี่ยวกับเรื่องหน้าที่ของสมองที่ว่าความคิดเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของสมองโดยให้ความสำคัญกับข้อพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ที่ตรวจสอบได้ทางอายตนะทั้ง ๕ คือ ตา หู จมูก ลิ้น และร่างกาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ยังมีข้อจำกัดอยู่มากมาย ส่วนทัศนะทางพระอภิธรรมนั้นเน้นความสำคัญของนามธรรมคือจิตใจมากกว่ารูปธรรมคือร่างกายโดยมีพื้นฐานแนวความคิดมาจากพระพุทธศาสนาและพุทธปรัชญา ดังนั้น เพื่อจะให้ได้ทั้งความเหมือนและความแตกต่างกัน ผู้วิจัยจะขออภิปรายความคิดและจินตนาการในทัศนะทั้งสองดังนี้

ก) ความเหมือนกัน(Similarities)

ความคิดและจินตนาการในทัศนะทางจิตวิทยานั้นมีความสำคัญอยู่ ๒ ประการคือการคิดแบบสร้างสรรค์และจินตนาการในทางสร้างเสริมเพื่อการแก้ปัญหาของตัวมนุษย์ผู้คิดเอง และเพื่อการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ ให้มีคุณประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในสังคม ย่อมจะเหมือนกับความคิดและจินตนาการในพระอภิธรรม ๔ อย่าง คือ ความคิดแบบกุศลจิต ความคิดแบบรูปาวจรจิต ความคิดแบบอรูปาวจรจิต และความคิดแบบโลกุตตรจิต ซึ่งเป็นความคิดแบบสร้าง

สรรค์และจินตนาการสร้างเสริมอย่างมีเหตุมีผลในการแก้ปัญหาของชีวิตมนุษย์และสังคมของมนุษย์

แต่ในทางตรงกันข้ามความคิดและจินตนาการนั้น ถ้ามนุษย์มีไว้เพื่อคิดและจินตนาการในทางชั่วร้าย ผลสำเร็จอันเกิดมาจากความคิดและจินตนาการจะต้องมีโทษอย่างมหันต์ไม่ว่าจะเป็นความคิดและจินตนาการทั้งในทัศนะของจิตวิทยาหรือในทัศนะของพระอภิธรรมจะมีความเหมือนกันเกี่ยวกับเรื่องนี้

จะเห็นได้ว่าที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนั้น ความคิดและจินตนาการนั้นในจิตวิทยามีหลักการแห่งแนวความคิดเหมือนกันกับพระอภิธรรมในแง่ของการคิดที่มีจุดมุ่งหมายในการริเริ่มสร้างสรรค์และในเชิงวิเคราะห์หาเหตุผลมาใช้ในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์นั้นนำมาซึ่งคุณประโยชน์แก่มนุษย์ได้ และเหมือนกันในแง่ของความคิดและจินตนาการที่เป็นไปในทางชั่วร้ายย่อมจะนำสิ่งที่เป็นโทษคือความทุกข์และความเดือดร้อนมาให้ต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์

ข) ความต่างกัน(Difference)

ความคิดและจินตนาการมีข้อแตกต่างกันตรงที่นักจิตวิทยามีความเชื่อมั่นและยืนยันวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่ว่าความคิดเป็นกระบวนการแห่งกิจกรรมทางสมองอันเป็นวัตถุสสารทางด้านรูปธรรม ข้อนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของระบบการทำงานของสมองมากกว่าความสำคัญของจิตใจ ซึ่งจะมีความขัดแย้งกับแนวความคิดทางด้านพระอภิธรรมเกี่ยวกับความเชื่อที่ว่าการคิดและจินตนาการเป็นกระบวนการทำงานของกระแสวิถีจิตที่จัดว่าเป็นนามธรรมเพียงอย่างเดียว เท่านั้น และให้ความสำคัญโดยเน้นหนักไปที่กระบวนการทำงานของจิตโดยตรงซึ่งจะมีพลังอำนาจในการบังคับร่างกายให้ปฏิบัติหน้าที่ในการคิดและจินตนาการ

ตามทัศนะของพระอภิธรรมแล้วถือว่าจิตเป็นนามธรรมมีความนึกคิดและจินตนาการได้เอง ดังที่ท่านผู้รู้กล่าวว่า"จิตไม่ใช่สมองและจิตนั้นย่อมไม่ได้อาศัยอยู่ในสมอง สมองเป็นเพียงรูปธรรมที่เป็นทางแสดงออกของจิตเท่านั้นเอง"[๖๒] จะเห็นได้ว่าข้อพิสูจน์ทางด้านวิทยาศาสตร์ที่จิตวิทยายึดถือว่าเป็นแหล่งข้อมูลที่ถูกต้องมากที่สุดนั้นย่อมจะมีข้อจำกัดอยู่เกี่ยวกับข้อพิสูจน์ที่มีอยู่นอกเหนือจากประสาทสัมผัสที่ ๕ ขึ้นไป แต่ถ้าเราศึกษาข้อมูลจากพระอภิธรรมแล้วจะพบข้อมูลด้านนามธรรมในขอบเขตของประสาทสัมผัสที่ ๖ ได้อย่างมีเหตุมีผลที่สุดในกระบวนการทำงานของจิตมนุษย์ว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์อย่างที่สุด

---

[๖๒] บุญมี เมธางกูร, **คนตายแล้วไปเกิดได้อย่างไร**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๔๔), หน้า๔๖.

๔.๑.๑.๔ พฤติกรรม(Behavior)

พฤติกรรม หมายถึง กิริยา ท่าทาง อาการ บทบาท ความประพฤติ หรือการปฏิบัติที่มนุษย์แสดงปรากฏออกมา พฤติกรรมของมนุษย์เรานั้นทางจิตวิทยามีแนวความคิดว่าจะต้องมีสาเหตุมาจากแรงพลังผลักดันให้เกิดขึ้นมาอย่างเป็นกระบวนการ นักจิตวิทยากล่าวกันว่าพฤติกรรมทุกอย่างย่อมมีสาเหตุ(Every behavior is caused)[๖๔] หมายความว่า การกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ ๆ มนุษย์จะแสดงพฤติกรรมออกมาโดยไม่มีสาเหตุหรือแสดงออกมาโดยไม่มีเหตุมีผลไม่ได้เลย มูลเหตุหรือสาเหตุแห่งพฤติกรรมนั้นเรียกกันว่าสิ่งเร้า(Stimulus) สิ่งเร้านั้นบางอย่างจะมีอยู่นอกร่างกาย บางอย่างจะมีอยู่ภายในตัวของคนเรา ส่วนพฤติกรรมซึ่งกระทำตอบต่อสิ่งเร้านั้นเราเรียกกันว่าปฏิกิริยาตอบสนอง(Response) โดยมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างสอดประสานสัมพันธ์กัน (Integration)ด้วยเสมอ

๑.พฤติกรรมในทัศนะของซิกมันด์ ฟรอยด์(Sigmund Freud)

ซิกมันด์ ฟรอยด์(Sigmund Freud) นักจิตวิทยาคนสำคัญผู้ได้ทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องจิตแล้วอธิบายไว้ว่า"จิตมีลักษณะเป็นพลังงาน"โดยมีการเรียกว่า"พลังงานจิต(Psychic energy)" และพลังงานจิตนี้มีหน้าที่คอยควบคุมความประพฤติของมนุษย์ไว้ให้มีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทางร่างกาย ซึ่งมีการแบ่งลักษณะของจิตเป็น ๓ ประเภท[๖๕] คือ

๑) จิตสำนึก(Conscious mind) คือ สภาวะที่จิตรู้สึกตัวตลอดเวลา

๒) จิตกึ่งสำนึก(Subconscious mind) คือ สภาวะที่จิตพอจะรู้สึกตัว

๓) จิตไร้สำนึก(Unconscious mind) คือ สภาวะที่จะไม่มีความรู้สึกตัว

นอกจากนั้นฟรอยด์ยังได้อธิบายถึงโครงสร้างทางจิตของคนเราว่ามีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ ๓ ประการ ได้แก่

๑) อิด(Id) หมายถึง ตัณหาหรือความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เป็นสิ่งที่ยังไม่ได้ขัดเกลา เพราะเป็นสิ่งที่มีติดตัวมนุษย์มาตั้งแต่เกิดรวมถึงสัญชาตญาณ(Instinct)ของการดำรงเผ่าพันธุ์และความตาย ซึ่งเป็นแรงขับเคลื่อน(Motive)ให้เกิดพลังจิตขึ้นมาแก่มนุษย์สร้างพฤติกรรมตามอำนาจความพึงพอใจ(Pleasure)ของตนเองอย่างโหดร้ายป่าเถื่อนก้าวร้าวจัดเป็นสันดานดิบอีกประเภทหนึ่ง

---

[๖๔] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อักษรพิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๐๑ ; อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., จิตวิทยาการเรียนการสอน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ้อจำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๗.

[๖๕] อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., จิตวิทยาการเรียนการสอน, หน้า ๒๗.

๒) อีโก้(Ego) หมายถึง พลังจิตที่มีหน้าที่คอยควบคุมความต้องการ พื้นฐานของมนุษย์ให้มีการแสดงออกทางพฤติกรรมที่เหมาะสมอันเกิดมาจากการเรียนรู้แล้วมีประสบการณ์มาตัดสินใจโดยอาศัยกฎเกณฑ์ทางสังคมตามสภาพความเป็นจริงอย่างมีเหตุผล ซึ่งสามารถผ่อนคลายความเก็บกดและความขัดแย้งลงได้

๓) ซุปเปอร์อีโก้(Super Ego) หมายถึง พลังจิตที่มีหน้าที่คอยบังคับและบงการให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมอย่างดีที่สุดตามประสบการณ์ที่ได้อบรมสั่งสมมาตามอุดมคติ(Idea)หรือทัศนคติ(Attitude)และคุณค่า(Value)ของชีวิต เช่น ค่านิยม มโนธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม ซึ่งจะมีความรู้สึกสำนึกถึงพฤติกรรมที่แสดงออกอย่างมีการรับผิดชอบชั่วดี เป็นต้น

โครงสร้างทั้ง ๓ ระบบนี้จะต้องทำงานกันอย่างประสานสัมพันธ์กัน แต่ว่าโครงสร้างดังกล่าวทำงานไม่สัมพันธ์กันแล้วย่อมจะมีความขัดแย้งกันแล้วจะส่งผลให้มนุษย์มีบุคลิกภาพไม่เหมาะสม ในทัศนะของฟรอยด์นั้นจะเน้นที่จิตไร้สำนึกเป็นพิเศษ เพราะว่าจิตประเภทนี้จะมีพลังแฝงคอยรวบรวมความคิดและความต้องการไว้ทำให้มีการเก็บกดอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ไว้เป็นพลังงานภายในจิตใจคนเรา เมื่อมีสิ่งเร้ามากระตุ้น พลังงานที่เก็บกดไว้ในจิตไร้สำนึกย่อมจะแสดงอิทธิพลให้บุคคลเกิดพฤติกรรมบางอย่างออกมาอย่างไม่รู้สึกตัว

ฟรอยด์ยังมีความเชื่อที่ว่าพฤติกรรมทุกชนิดมีสาเหตุแรงจูงใจมาจากจิตไร้สำนึกนี้โดยมีการเปรียบเทียบจิตไว้ว่าเหมือนก้อนน้ำแข็งลอยน้ำในมหาสมุทร จิตสำนึกนั้นจึงเปรียบเหมือนก้อนน้ำแข็งอันเป็นส่วนที่โผล่พ้นน้ำแล้วมีอิทธิพลทำให้บุคคลเกิดพฤติกรรมได้เพียงบางส่วน แต่ว่าจิตไร้สำนึกนั้นเปรียบเหมือนก้อนน้ำแข็งที่อยู่ภายใต้น้ำซึ่งมีจำนวนมากกว่าที่ถูกกดทับเอาไว้สามารถทำให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ มากมาย เมื่อน้ำแข็งละลายย่อมจะแสดงพลังมหาศาลออกมา

นอกจากนั้นฟรอยด์ยังเชื่ออีกว่าพฤติกรรมทั้งหลายมีแรงจูงใจมาจากสาเหตุแห่งพลังความต้องการทางเพศ(Sex)อันเป็นความต้องการที่ไม่ได้รับการตอบสนองและถูกเก็บกดเอาไว้ เมื่อมีโอกาสและถูกแรงกระตุ้น บุคคลย่อมจะแสดงพฤติกรรมแปลก ๆ ออกมากลายเป็นบุคลิกภาพที่ผิดปกติ และจิตไร้สำนึกนั้นมักจะแสดงพฤติกรรมออกมาในรูปแบบของความฝัน การละเมอ การพลั้งปากพูดเป็นต้น

อีกสาเหตุหนึ่งของการเกิดพฤติกรรมของมนุษย์คือสาเหตุแห่งสัญชาตญาณการดำรงเผ่าพันธุ์(Sexual Instincts) เช่น ความต้องการอาหาร ความต้องการทางเพศ การขับถ่าย การเคลื่อนไหวเป็นต้น ซึ่งจะเกิดมาจากพลังขับของอิด(Id)อันเป็นพลังติดตัวมาตั้งแต่เกิด และรวมเป็นแหล่งเก็บพักพลังงานของจิตไร้สำนึก

อิด(Id)นั้นเป็นบ่อเกิดของพลังงานทางจิตมีหน้าที่สร้างแรงขับเคลื่อนและเป็นแรงกระตุ้นให้บุคคลแสดงพฤติกรรมตามอำนาจแห่งความพึงพอใจ นอกจากนั้นอิดนี้ยังเป็นแกนกลางของบุคลิกภาพของบุคคลทั้งหมดอีกด้วย โดยฟรอยด์ได้แบ่งพัฒนาการพฤติกรรมของบุคคลออกเป็น ๕ ขั้นตอน[๖๖] คือ

๑.พัฒนาการขั้นปาก(Oral Stage)

๒.พัฒนาการขั้นทวารหนัก(Anal Stage)

๓.พัฒนาการขั้นอวัยวะเพศ(Phallic Stage)

๔.พัฒนาการขั้นแฝง(Latent Stage)

๕.พัฒนาการขั้นวัยรุ่น(Genital Stage)

พัฒนาการขั้นแรกเป็นของทารกอายุ ๑-๒ ขวบมีการใช้ปาก เช่น มีการพึงพอใจในการดูดนม การใช้ปากสัมผัสสิ่งต่าง ๆ ขั้นที่สองเป็นของเด็กอายุ ๒-๓ ขวบมีบุคลิกภาพเหมาะสมเกิดจากการเรียนรู้ เช่น มีความพึงพอใจในระบบขับถ่าย ขั้นที่สามเป็นของเด็กอายุ ๓-๕ ขวบมีการลอกเรียนแบบพฤติกรรมของพ่อแม่และมีความสนใจในเพศของตนเอง ขั้นที่สี่เป็นของเด็กอายุ ๖-๑๒ ปีเป็นระยะที่มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงจากเด็กเข้าสู่วัยรุ่นมีความสนใจเพื่อนๆ มากกว่าพ่อแม่ และขั้นที่ห้าเป็นของบุคคลที่ย่างเข้าสู่วัยรุ่นที่สนใจในเพื่อนต่างเพศโดยริเริ่มที่จะมีเพศสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศ พฤติกรรมดังกล่าวทั้งหมดนั้นฟรอยด์เน้นให้เห็นว่ามีพลังเก็บกดอยู่ภายในจิตใต้สำนึกที่เป็นสาเหตุแรงจูงใจให้เกิดกระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์ทั้งหมด

๒. พฤติกรรมในทัศนะของพระอภิธรรม

พฤติกรรมในพระอภิธรรมนั้นหมายถึงความประพฤติของบุคคลซึ่งมีความเป็นไปต่าง ๆ ที่แสดงออกมาให้เราได้สังเกตเห็นได้เรียกว่า"จริต" มีอยู่ ๖ ประเภท[๖๗] คือ

๑)ราคจริต หมายถึง ความประพฤติของบุคคลที่มีพฤติกรรมส่อในทางกามารมณ์ค่อนข้างรุนแรง ได้แก่ คนที่มีความกำหนัดยินดีพึงพอใจในกามคุณ ๕ คือ ชอบใจเฉพาะแต่รูปสวยงาม เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย และสัมผัสที่อ่อนนุ่มเท่านั้น

๒)โทสจริต หมายถึง ความประพฤติของบุคคลที่มีพฤติกรรมในทางชั่วร้าย คือเป็นคนมักโกรธ เจ้าอารมณ์ ใจร้อน และชอบทำร้ายผู้อื่น

---

[๖๖] อารี พันธ์มณี, รศ.ดร., จิตวิทยาการเรียนการสอน ,หน้า ๒๙.

[๖๗] วิสุทฺธิ.(บาลี) ๔๓ / ๑๐๕.

๓)โมหจริต หมายถึง ความประพฤติของบุคคลที่มีพฤติกรรมในทางลุ่มหลง งมงาย เป็นคนโง่เขลา และขาดสติปัญญา

๔)สัทธาจริต หมายถึง ความประพฤติของบุคคลที่มีพฤติกรรมในทางเลื่อมใสมีความเชื่อง่าย

๕)พุทธิจริต หมายถึง ความประพฤติของบุคคลที่มีพฤติกรรมในทางรอบรู้เฉลียวฉลาดในสิ่งต่าง ๆ มีสติปัญญาความสามารถมาก

๖)วิตักกจริต หมายถึง ความประพฤติของบุคคลที่มีพฤติกรรมในทางชอบคิดและจินตนาการ ชอบวาดมโนภาพและจินตภาพขึ้นมาอยู่เสมอ

ตามหลักการของพระอภิธรรมถือว่าพฤติกรรมนั้นมีพื้นฐานมาจากภายในร่างกายของคนเราคือจิตเป็นสำคัญ พฤติกรรมชนิดหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมคือมโนกรรม ซึ่งเป็นกระบวนการทำงานของจิตใจภายในกระแสแห่งมโนทวารวิถีจิต และมโนกรรมนี้ถูกประทับไว้ในภวังคจิตเมื่อมีโอกาสย่อมจะแสดงพลังอำนาจทันที

พฤติกรรมที่ปรากฏทางมโนสัมผัสนั้นโดยมากจะเป็นพฤติกรรมเชิงนามธรรมนี้เองจะมีอิทธิพลเป็นอย่างมากในการบังคับให้เกิดพฤติกรรมทางรูปธรรมคือทำให้เกิดพฤติกรรมทางร่างกายและพฤติกรรมทางวาจาที่เรียกว่า"กายกรรมและวจีกรรม" ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่อยู่เบื้องหลังผลักดันให้เกิดพฤติกรรมที่แสดงออกให้เราได้สังเกตเห็นเป็นกิริยา อาการ ท่าทาง ลีลา และบทบาทต่าง ๆ ของมนุษย์แต่ละคนที่แตกต่างกันออกไป

ดังนั้น "จิตใจที่มาก่อหรือเสริมสร้างบุคลิกภาพให้เป็นขั้นเป็นตอนสำคัญส่วนหนึ่งในกระบวนการแห่งกรรมและการให้ผลวิบากกรรม นับว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญอย่างหนึ่งในการสร้างนิสัย ความเคยชิน ความรู้ ความชำนาญและบุคลิกภาพทั้งหมด"[๖๔] เพราะความเป็นไปในช่วงนี้จึงเป็นขั้นตอนสำคัญต่อพฤติกรรมของมนุษย์ พฤติกรรมที่เรียกว่า"จริต"ของแต่ละบุคคลนั้นย่อมจะเกิดขึ้นจนทำให้มนุษย์มีความประพฤติจนเคยชินที่เราเรียกกันว่านิสัย(Habit)หรืออุปนิสัย(character)นั้นส่วนใหญ่มาจากสาเหตุ ๒ ประการ คือ

๑.อกุศลเหตุ หมายถึง สาเหตุที่ทำให้มนุษย์ผู้นั้นมีนิสัยหรืออุปนิสัยเป็นคนราคจริต เป็นคนโทสจริต และเป็นคนโมหจริต ด้วยอำนาจของโลภะเหตุ โทสะเหตุ และโมหะเหตุ ซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกิดการสร้างพฤติกรรมที่ไม่ดีขึ้นมา

---

[๖๔] Guenther, Herbert V., **Philosophy and Psychology in Abhidhamma**, 2 nd ed., (Delhi : Motial Banarasidass Publisher, 1975), p. 19.

๒.กุศลเหตุ หมายถึง สาเหตุที่ทำให้มนุษย์ผู้นั้นมีนิสัยหรืออุปนิสัยเป็นคนมีสัทธาจริต พุทธิจริต และวิตักกจริต ด้วยอำนาจของอโลภะเหตุ อโทสะเหตุ และ อโมหะเหตุเป็นตัวกำหนดให้บุคคลสร้างพฤติกรรมที่ดีขึ้นมา

ดังนั้น พฤติกรรมหรือจริตนั้นในพระอภิธรรมจึงมี ๓ อย่าง คือ กายกรรม หมายถึง ความประพฤติทางร่างกาย วจีกรรม หมายถึง ความประพฤติทางวาจาหรือคำพูด และความประพฤติทางจิตใจ พฤติกรรมทางด้านจิตใจนั้นเป็นพฤติกรรมที่มีความสำคัญที่สุดต่อพฤติกรรมภายนอกของคนเราอันเนื่องมาจากพฤติกรรมเชิงนามธรรมนั้นมีพลังอำนาจขับเคลื่อนให้เกิดพฤติกรรมด้านรูปธรรม

นอกจากนั้นยังมีพฤติกรรมอีกประเภทหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระอภิธรรม คือ ความฝัน ๆ นั้นทางพระอภิธรรมได้อธิบายไว้ในสุปินวิถีนั้นว่ามีวาระการรับกามอารมณ์ขณะฝันได้ ๔ วาระ[๖๖] คือ

๑.ตทาลัมพนะวาระ หมายถึง ภวังคจิตเคลื่อนไหวแล้วรับอารมณ์ทางมโนทวารแล้วเสพอารมณ์อีก ๗ ขณะจิต และมีสิ้นสุดการรับอารมณ์ตรงตทาลัมพนะจิตอีก ๒ ขณะ ย่อมจะเป็นความฝันที่ปรากฏชัดเจนมากที่สุด และสามารถทำให้ผู้ที่ฝันตื่นขึ้นมาแล้วยังจดจำความฝันนั้นได้อย่างแม่ยำอีกด้วย

๒.ชวนะวาระ หมายถึง ภวังคจิตเคลื่อนรับอารมณ์ทางมโนทวารแล้วเสพอารมณ์ ๗ ขณะแล้วสิ้นสุดตรงขณะที่ ๗ นั้นนั่นเอง ความฝันที่ปรากฏตรงนี้มีความชัดเจนน้อยแต่ว่าผู้ที่ฝันยังสามารถรับรู้เรื่องราวของความฝันได้อย่างพอเห็นภาพเลือนลาง

๓.โวฏฐัพพนะวาระ หมายถึง จิตยกขึ้นสู่วิถีแล้วในขณะฝันนั้นขึ้นรับอารมณ์แต่ยังไม่ทันเสพอารมณ์สิ้นสุดกระแสแห่งวิถีเสียแล้ว ผู้ที่ฝันไม่สามารถจดจำความฝันนั้นได้เลย

๔.โมฆะวาระ หมายถึง จิตที่พอเคลื่อนไหวตัวเท่านั้นยังไม่ทันขึ้นสู่กระแสจิตก็ตกภวังค์ไปเลย ทั้งโวฏฐัพพนะวาระและโมฆะวาระใน ๒ วิถีจิตนี้จึงไม่สามารถรับรู้เรื่องราวของความฝันได้ เพราะไม่รู้ว่าตัวเองฝันเห็นถึงเรื่องอะไรมาบ้างจดจำแทบไม่ทันเลย

ข้อสังเกต ความฝันในพระอภิธรรมนั้นคือพฤติกรรมภายในกระบวนการทางจิตได้สำนึกย่อมจะเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เป็นปุถุชนในกามาวจรจิตในกามวิถีเท่านั้น แต่ว่าความฝันนั้นโดยมากมักจะไม่เกิดแก่บุคคลผู้มีการพัฒนาคุณภาพทางจิตแล้วในรูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิตภายในอัปปนาวิถีและโลกุตตรวิถี

---

[๖๖] สงฺคห.(บาลี) ๑๕ / ๒๓.(ตทารมฺมณชวนโวฏฺฐพฺพนโมฆวารสงฺขาตานิ จตุนฺนํ วารานํ ยถากฺกมํ อารมฺมณภูตา วิสยปฺปวตฺติ จตุธา เวทิตพฺพา)

๓. เปรียบเทียบพฤติกรรมในทัศนะของฟรอยด์กับทัศนะในพระอภิธรรม

พฤติกรรมจากทัศนะของฟรอยด์นั้นตรงกันกับหลักการของพระอภิธรรมเหมือนกันเกี่ยวกับเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์นั้นจะต้องมีสาเหตุให้เกิดขึ้นเหมือนกัน นั่นคือเหตุ ๖ อย่าง ได้แก่ เหตุฝ่ายไม่ดีมี ๓ อย่าง คือ โลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นสาเหตุให้มนุษย์ได้แสดงพฤติกรรมออกมาในทางด้านไม่เหมาะสม ชั่วร้าย และงมงายไร้เหตุผลขาดสติปัญญาคอยควบคุม ซึ่งเปรียบเสมือนพลังอิด(Id)ของ ฟรอยด์ ส่วนเหตุฝ่ายดีมี ๓ อย่าง คือ อโลภะ อโทสะ อโมหะ เหตุเหล่านี้สามารถทำให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมที่ดีออกมาอย่างมีมโนธรรมสำนึกตามหลักศีลธรรมและจริยธรรม ซึ่งมีส่วนคล้ายกับทัศนะเกี่ยวกับเรื่องอีโก้(Ego)และซุปเปอร์อีโก้(Super Ego)ของฟรอยด์ ฉะนั้น เหตุทั้ง ๖ ชนิดนี้จึงเป็นแรงพลังขับเคลื่อนภายในกระบวนการทางจิตให้มนุษย์สร้างพฤติกรรมที่ดีและชั่วร้ายดังที่ได้กล่าวมา

ส่วนจิตไร้สำนึกและจิตสำนึกของฟรอยด์ตรงกับภวังคจิตและวิถีจิตในหลักการของพระอภิธรรม เพราะจิตไร้สำนึกกับภวังค์จิตนั้นเป็นจิตที่มีภาวะคอยสั่งสมพลังงานทางจิตหรือวิบาก(ผล)แล้วจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการขับเคลื่อนทางจิตสำนึกหรือวิถีจิต ดังเช่นท่านผู้รู้กล่าวไว้ในหนังสือจิตวิเคราะห์[๓๑]ว่า จิตภาคไร้สำนึกของฟรอยด์ตรงกับภวังคจิตในทัศนะของพระพุทธเจ้า ส่วนภาครู้สำนึกตรงกับวิถีจิต ทั้งภวังคจิตและวิถีจิตนี้ย่อมมีความสัมพันธ์กันตลอดในแง่ที่ว่าทุกครั้งที่วิถีจิตเกิดย่อมมีภวังคจิตเกิดด้วยทุกครั้ง นั่นหมายความว่าภวังคจิตเป็นแรงกระตุ้นให้จิตภาคสำนึกเกิด

จากทัศนะดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่าในทัศนะของพุทธปรัชญาตามแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นถือว่าการกระทำ(กรรม)หรือพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงออกมาแล้วนั้นจะต้องมีเจตนากำกับอยู่ด้วยทุกครั้งซึ่งจะสำเร็จเป็นผล(วิบาก)ประทับอยู่ในภวังคจิตเสมอโดยภวังคจิตจะทำหน้าที่เคลื่อนไหวให้จิตขึ้นสู่กระแสแห่งวิถีทางปัญจทวารและมโนทวาร หรือเป็นแรงขับเคลื่อนขึ้นสู่มโนทวารได้โดยตรงเลยได้ เมื่อจิตดำเนินมาสิ้นสุดวิถีภวังคจิตจะทำหน้าที่เก็บรักษาอารมณ์ที่รับไว้เป็นวิบากต่อไป หรือเมื่อจิตทำหน้าที่จุติกิจแล้ว จิตจะทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจเสร็จแล้ว ภวังคจิตจะทำหน้าที่ภวังคกิจโดยความเป็นองค์แห่งภพ หมายความว่าเป็นรากฐานให้นามธรรมและรูปธรรมเจริญเติบโตได้ต่อไปอีก

ในทัศนะของฟรอยด์ตัวอิด(Id)หมายถึงตัวตัณหาซึ่งเป็นพื้นฐานให้มนุษย์แสดงพฤติกรรมออกมาตรงกับทัศนะทางพระอภิธรรมนั้นจะมีเรื่องที่เกี่ยวกับการจุติและการปฏิสนธิซึ่งมีการเกิดขึ้นได้ด้วยแรงหรือพลังผลักดันของกระแสแห่งตัณหา(กามตัณหา) โดยมีการเปรียบเทียบไว้

---

[๓๑]บรรจบ บรรณรุจิ, จิตวิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, มปท.), หน้า ๑๓-๑๔.

ว่า"วิญญาณ(จิต)นั้นเหมือนกับเมล็ดพันธุ์แห่งต้นพืช และตัณหาเป็นดุจยางเหนียวแห่งเมล็ดพืช"[๓๑] ถ้าไม่มียางเหนียวในต้นพืชเสียแล้ว ต้นพืชต่าง ๆ เกิดขึ้นไม่ได้ แม้ว่าจะมีเมล็ดพืชก็ตาม แต่ว่าถ้ามียางเหนียว ต้นพืชจะสามารถอาศัยงอกขึ้นและเจริญเติบโตต่อไปได้ อุปมาเหมือนจิตของคนเราเช่นเดียวกันถ้าไม่มีกิเลสคือตัณหาเสียแล้ว การเกิดขึ้นของมนุษย์และพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ย่อมจะไม่มีเหมือนกัน

พฤติกรรมอีกประเภทหนึ่งซึ่งเป็นกระบวนการทำงานของจิตภายในของมนุษย์ คือความฝัน(Dream) ในทัศนะของฟรอยด์เห็นว่าความฝันเป็นเครื่องแสดงออกถึงความต้องการทางเพศของบุคคลผู้ที่ไม่ได้รับการบำบัดตามความต้องการหรือความปรารถนาในประสบการณ์ของชีวิตจริง ซึ่งอยู่ในระดับจิตใต้สำนึก(Subconscious) โดยมีอยู่ ๒ ชนิด[๓๒] คือ (๑)ความฝันที่มีความกระจ่างแจ้ง(Manifest) หมายถึง ความฝันที่มีเราเคยมีประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งที่เคยพบเห็นมาแล้วก็เก็บเอาฝัน (๒)ความฝันที่มีการแฝง(Latent) หมายถึง ความฝันที่เกิดมาจากแรงจูงใจทางเพศซึ่งไม่สามารถแสดงออกมาทางพฤติกรรมธรรมดาได้จึงถูกเก็บกดสะสมเอาไว้แล้วจะปรากฏแสดงออกมาในรูปของความฝัน

จากความเห็นของนักจิตวิทยาท่านนี้เรามาพิจารณาความฝันในพระอภิธรรมนั้นจะมีสาเหตุของความฝันอย่างที่เขาได้อธิบายไว้เหมือนกันคือ ความฝันในพระอภิธรรมนั้นจะเกิดขึ้นได้ภายในมโนทวารวิถีโดยมีชื่อเรียกว่า"สุปินวิถี" หมายถึง วิถีจิตที่เกิดขึ้นได้ขณะนอนหลับไม่สนิท เรียกความเป็นไปของจิตในเวลานั้นว่า"ความฝัน"[๓๓] ซึ่งจัดเป็นกามชวนมโนทวารวิถี เพราะเป็นวิถีจิตที่มีกระแสรับกามอารมณ์ทางใจได้ทางเดียวเท่านั้นโดยเป็นวิถีจิตที่ไม่มีการเกิดขึ้นทางปัญจทวารได้เลย

สรุป ความฝันในพระอภิธรรมคือจิตใต้สำนึก(Unconscious)หรือภวังคจิตนั้นเองทำหน้าที่ฝันอันเนื่องมาจากประสบการณ์ที่มีการเห็นและความรู้สึกนึกคิดมาก่อนแล้วจึงเก็บเอามาฝัน หรือว่าภวังคจิตนั้นมีการเก็บกดความรู้สึกทางเพศเอาไว้แล้วจึงแสดงออกมาในรูปแบบของความฝันตรงกับทัศนะของฟรอยด์ แต่ในทัศนะทางพุทธปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในหลักพระอภิธรรมนั้นความฝันจึงไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญต่อพฤติกรรมเท่าไรนัก เพราะว่าไม่เป็นการนำมาซึ่งพฤติกรรมที่ผิดปกติอะไรมากมายนักตามกระบวนการทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์

---

[๓๑] องฺ. ติก.(บาลี) ๒๐ / ๗๘๑ / ๒๐๘.

[๓๒] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๑๑๓.

[๓๓] วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๔, หน้า ๖๕.

ดังที่พระพุทธองค์ทรงไม่เอาผิดทางด้านศีลธรรมอันเป็นพระวินัยบัญญัติกับพระภิกษุผู้มีความกำหนัดจนน้ำอสุจิหลั่งออกมาในขณะนอนหลับแล้วฝันไปเองว่าเป็นอาบัติสังฆาทิเสส[๓๔] เพราะถือว่าเป็นการลดความเครียดและผ่อนคลายทางด้านกามารมณ์ได้อย่างหนึ่ง[๓๕] และเป็นพฤติกรรมที่ยังอ่อนในเรื่องเจตนาคือความจงใจในการกระทำโดยยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถจึงทรงไม่ปรับอาบัติทางด้านพระวินัยบัญญัติ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าความฝันของปุถุชนเป็นเรื่องข้อเท็จจริงตามกระบวนการของธรรมชาติทางจิตวิทยาที่มีความละเอียดลึกซึ้งตามหลักการของพระอภิธรรม

๔.๑.๑.๕ สุขภาพจิต(Mental Health)

สุขภาพจิตนั้น หมายถึง การที่มนุษย์เรานั้นมีสภาวะทางจิตใจที่แข็งแรงสมบูรณ์มั่นคงต่อการรับรู้อารมณ์ที่มีความสุขสบายโดยปราศจากโรคภัยเบียดเบียนทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจโดยมีการฝึกฝนอบรมจิตเพื่อการป้องกันและคุ้มครองสภาพของจิตใจให้มีประสิทธิภาพในการดำรงชีพอยู่กับความสมดุลย์ทางธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมทางสังคม โดยส่วนมากมนุษย์มักจะเกิดโรคที่ทำให้ไม่สบายกายและไม่สบายใจซึ่งเรียกกันว่า"โรคจิต(Mental illness)" ถ้าหากไม่มีการป้องกันรักษาเสียก่อน

๑.สุขภาพจิตในทัศนะทางจิตวิทยา

สุขภาพจิตในทัศนะทางจิตวิทยานั้นได้อธิบายไว้ว่าอารมณ์ของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สุขภาพจิตเสียไป เพราะว่ามีสาเหตุมาจากปัญหา ๓ ประการ[๓๖] คือ

๑) ความกลัว(Fear) หมายถึง การที่คนเรามีจิตใจอยู่ในสภาพที่ไม่เข้มแข็งยอมหลีกหนีจากอันตรายอย่างไม่มีเหตุผลอย่างเหมาะสม

๒)ความวิตกกังวล(Anxiety) หมายถึง การที่คนเราเกิดความไม่มั่นใจตนเองจนเกินเหตุทำให้เกิดการเป็นห่วงแล้วก็คิดไปต่าง ๆ นานา

๓)ความโกรธ(Anger) หมายถึง การที่คนเรามีการประทุษร้ายในอารมณ์หรือเป็นคนมักโมโหง่ายอย่างไม่มีเหตุผล

---

[๓๔] วิ.มหา.(บาลี) ๑ / ๒๓๖ / ๑๖๕.

[๓๕] บรรจบ บรรณรุจิ, จิตวิเคราะห์, หน้า ๔๑.

[๓๖] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป, หน้า ๒๐๕.

สิ่งทั้ง ๓ ประการดังกล่าวนั้นทำให้มนุษย์มีภาวะครึ่งเครียดทางอารมณ์และเป็นมูลเหตุทำให้สุขภาพจิตเสื่อมและเป็นการทำลายสุขภาพจิตได้ง่ายโดยเกิดความบกพร่องทางจิตเกิดขึ้น ตามทัศนะของจิตวิทยาปัญหาทางความเจ็บป่วยทางด้านจิตใจและร่างกายนั้นเนื่องมาจากความกลัวและความวิตกกังวลจนเกินเหตุ คนที่เป็นโรคประสาทนั้นจะมีสาเหตุมาจากความคิดฟุ้งซ่านกระสับกระส่ายมีความยุ่งยากทางจิตใจจึงเกิดความคับข้องและตึงเครียดเก็บกดอารมณ์ความรู้สึกเอาไว้ภายในจิตใจ เพราะมีปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาทางสุขภาพจิต ๕ ประการ[๓๓] คือ

๑.มีความต้องการและปรารถนามากจนเกินขอบเขต

๒.มีความขัดแย้งภายในครอบครัว

๓.มีปัญหาด้านเศรษฐกิจรายได้ค่าครองชีพ

๔.มีปัญหาด้านสถานะภาพทางสังคม

๕.มีโรคภัยไข้เจ็บทางร่างกาย

ที่ได้กล่าวมาเป็นปัญหาทางด้านสุขภาพจิตซึ่งเป็นอาการเบื้องต้นของคนที่เริ่มจะมีสุขภาพจิตบกพร่องจนกลายเป็นโรคประสาทในเวลาต่อมาโดยจะมีสาเหตุมาจากความกลัวและความวิตกกังวลจนเกินเหตุในปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตจึงทำให้เกิดโรคทางสุขภาพจิตเสียขึ้นมามีอยู่ ๒ ประเภท[๓๔] คือ

๑.โรคประสาท(Neurosis)ชนิดต่าง ๆ เช่น โรคประสาทประเภทวิตกกังวล หวาดกลัว ย้ำคิดย้ำทำ ท้อแท้ใจ และโศกเศร้าเสียใจ

๒.โรคจิต(Psychosis)ต่าง ๆ มีโรคจิตเภท(Schizophrenic Reaction) โรคจิตชนิดหวาดระแวง โรคจิตชนิดอารมณ์แปรปรวน เป็นต้น

ส่วนสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ทางจิตวิทยานั้นคือสภาวะการณ์ทางด้านอารมณ์ของบุคคลมีสภาพที่มั่นคงแข็งแรงสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมได้เป็นอย่างดี โดยไม่มีอาการบกพร่องทางอารมณ์ เมื่อมีอุปสรรคมาขัดขวางความต้องการย่อมสามารถรู้จักผ่อนปรนหาทางออกได้อย่างราบรื่นสามารถเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ได้ และรู้จักระงับควบคุมอารมณ์ให้เป็นปกติโดยไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ จนสามารถผ่อนคลายอารมณ์ที่ตึงเครียดได้ด้วยวิธีการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมและรักษาสุขภาพของจิตไว้ให้ดีอยู่ตลอดไป

ดังที่เบอร์นาร์ดได้กล่าวไว้ว่า"คนที่มีสุขภาพจิตดีคือคนที่ทำงานในหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพมีความชื่นชมยินดีในงานที่ทำมีความเอื้อเฟื้อเห็นอกเห็นใจในเพื่อนร่วมงานอื่น

---

[๓๓] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป,หน้า ๒๐๙.

[๓๔] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๒๐៩-๒๒๒.

ไม่มีอารมณ์เครียดจนเกินไปนัก”[๓๙] นักสุขวิทยาทางจิตเชื่อว่าสภาพของจิตขึ้นอยู่กับความเจริญของบุคลิกภาพ ดังนั้น การสร้างสุขภาพจิตด้วยการฝึกฝนให้จิตมีคุณภาพเรียกว่า“อนามัยทางจิต” เพราะว่าคนเราจะต้องต่อสู้กับโรคทางจิตคือโรคประสาทและโรคทางด้านร่างกาย ฉะนั้น คนเราย่อมจะต้องทำให้มีสุขภาพทางจิตแข็งแรงสมบูรณ์ดี(Good mental health) โดยมีหลักวิธีการปฏิบัติ ๕ ประการ[๔๐] คือ

๑.การปรับตัวให้เข้ากับบรรยากาศของสังคม

๒.การมีประสบการณ์ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกเหมาะสมกับสังคม

๓.การรู้จักแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

๔.การพยายามสร้างนิสัยแห่งการปรับตัวที่ดี

๕.การพยายามหาทางที่ดีและเหมาะสมผ่อนคลายอารมณ์ที่กดดันเพื่อสนองความต้องการของตนเอง

ดังนั้น หลักการทั้งห้าประการนี้จึงเป็นพลังที่จะสามารถให้มนุษย์ได้มีการดำรงชีวิตได้ในโลกนี้อย่างมีความปลอดภัยและมีความสุขได้เสมอ

๒. สุขภาพจิตในทัศนะของพระอภิธรรม

ส่วนในพระอภิธรรมได้อธิบายโรคทางสุขภาพจิตเสียไว้ในอกุศลจิตโดยมีทัศนะว่ามนุษย์เรามีสาเหตุแห่งโรคทางร่างกายและจิตใจนั้นส่วนมากจะมาจากโรคทางจิตใจเป็นสำคัญ เพราะว่าถ้ามนุษย์มีสุขภาพทางจิตเสียแล้วย่อมจะนำมาซึ่งโรคร้ายทางด้านร่างกาย ดังนั้นตามหลักการของพระอภิธรรมแล้วจะมีสาเหตุทำให้สุขภาพจิตเสีย ๑๒ ประเภท คือ

๑)โลภมูลจิต ๘ ดวงนั้นเป็นสาเหตุให้มนุษย์เป็นผู้มักมากมีความปรารถนาและมีความต้องการมากจนเกินขอบเขต

๒)โทสมูลจิต ๒ ดวงนั้นเป็นสาเหตุให้มนุษย์มีความโกรธแค้นคับข้องภายในจิตใจจนแสดงพฤติกรรมที่โหดร้ายมีการฆ่า ทำร้าย เบียดเบียนทางร่างกายผู้อื่น

๓)โมหมูลจิต ๒ ดวงนั้นเป็นสาเหตุแห่งวิกลจริตของมนุษย์

สาเหตุทั้ง ๓ ประการเหล่านี้จึงเป็นสภาวะไม่สะอาดผ่องใสและเป็นสาเหตุให้จิตไม่บริสุทธิ์ที่เรียกว่า“อโสภณจิต”หรือว่าอกุศลจิต เพราะว่าเป็นสาเหตุแห่งโรคภายในจิตซึ่งประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายอกุศลคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองปรุงแต่งจิตให้มีสุขภาพจิตเสียไป หรือทำให้

---

[๓๙] กันยา สุวรรณแสง, รศ.ดร., จิตวิทยาทั่วไป,หน้า ๒๐๙.

[๔๐]เรื่องเดียวกัน,หน้า๒๑๖.

ภาวะจิตของมนุษย์ที่มีปัญหาทางด้านสุขภาพจิตคือโรคร้ายแรงภายในจิตได้แก่โรคแห่งกิเลสตามทัศนะทางพระอภิธรรม

ตามหลักของพระอภิธรรมนั้นยังได้อธิบายให้เราเห็นถึงจิตที่มีสุขภาพจิตดีมีภาวะบริสุทธิ์มีสภาพสะอาดผ่องใสไม่ขุ่นมัวปราศจากโทษ เพราะว่าเป็นจิตที่มีคุณภาพทางจิตดีงามเรียกว่า"โสภณจิต"โดยความเป็นจิตที่ประกอบด้วยกุศลเจตสิกอันเป็นเครื่องปรุงแต่งจิตให้มีภาวะบริสุทธิ์ปราศจากโรคจิต โดยมีการแบ่งจิตที่มีสุขภาพจิตดีไว้ ๓ ระดับ คือ

๑.กามาวจรโสภณจิต หมายถึง จิตที่มีสภาวะพื้นฐานแห่งความดีงามขั้นต้น และยังเป็นปัจจัยก่อให้เกิดจิตซึ่งมีคุณภาพจิตที่ดีสูงขึ้นไปอีก ได้แก่ กามาวจรโสภณจิต ๒๔

๒.มหัคคตจิต หมายถึง จิตที่มีสุขภาพสมบูรณ์ซึ่งสามารถลดสภาวะตึงเครียดลงได้ชั่วคราวอันเป็นผลมาจากการฝึกฝนอบรมด้วยสมถะภาวนาจนสามารถข่มกิเลสไว้ได้โดยความที่เป็นจิตเผาผลาญเครื่องเศร้าหมองด้วยสมาธิอย่างแนบแน่นกับอารมณ์จนมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียวเรียกว่า"เอกัคคตารมณ์" เพราะเป็นจิตระดับฌานจิตซึ่งมี ๒ ชนิดคือรูปาวจรจิต๑๕ และอรูปวจรจิต ๑๒

๓.โลกุตตรจิต หมายถึง จิตที่มีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ที่สุดซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์จัดเป็นจิตพ้นอยู่เหนือโลก เพราะเป็นจิตประเภทประหารกิเลสได้อย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงตามลำดับขั้นตอนภายในกระแสแห่งมรรควิถีจิตด้วยการเจริญวิปัสสนา ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘

สรุป สุขภาพจิตในพระอภิธรรมมี ๓ ระดับ คือ จิตที่เป็นพื้นฐานของความดี จิตที่มีสุขภาพระดับปานกลาง และจิตที่มีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ขั้นสูงสุด การที่มนุษย์เราจะมีสุขภาพจิตที่สมบูรณ์ได้ด้วยการฝึกฝนอบรมและพัฒนา สมกับหลักพุทธภาษิตที่ว่า"การฝึกจิตเป็นการดี จิตที่ฝึกดีแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้"[๔๑] โดยมีหลักการแห่งพุทธปรัชญาที่ว่า"การไม่กระทำบาปทั้งปวง การประกอบกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว"[๔๒] จึงจะถือได้ว่ามีสุขภาพจิตที่มีดีตามจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต และจะต้องทำการรักษาสุขภาพจิตให้ดีอยู่ได้ตลอดไปอย่างมั่นคงถาวรอย่างนิรันดร์ เพราะจะต้องมีการพัฒนาสุขภาพจิตให้บรรลุถึงคุณภาพจิตขั้นสูงสุดได้ด้วยสติปัญญาที่สมบูรณ์รอบรู้อริยะสังภาวะ เราจะสังเกตเห็นได้จากมนุษย์ผู้ที่มีจิตและเจตสิกนึกน้อมเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ในโลกุตรจิตแล้วย่อมจะปรากฏว่าบุคคลผู้นั้นจะมีสุขภาพจิตแข็งแรงโดยความที่มีจิตใจบริสุทธิ์สะอาดโดยปราศจากมลพิษทางด้านจิตใจ หรือไม่มีโรคร้ายแรงคือกิเลสและตัณหาอย่างสิ้นเชิง

[๔๑] ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๓๕ / ๒๒ .(จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ)

[๔๒] ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๑๘๓ / ๔๕.

๔.๒ การนำเสนอหลักพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นจริยธรรมเชิงสังคมวิทยา

การศึกษาพระอภิธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตจิตใจเชิงจิตวิทยาสำหรับมนุษย์โดยตรง แล้วยังรวมไปถึงการศึกษาวิเคราะห์ความเป็นอยู่ในสังคมของมนุษย์ โดยอาศัยความรู้และความเข้าใจในเรื่องของวิชาสังคมวิทยา(Sociology)ซึ่งเป็นศาสตร์หนึ่งในวิชาสังคมศาสตร์อันมีจุดมุ่งหมายที่จะอธิบายแนวความคิดหรือมีทฤษฎีอยู่ในขั้นพื้นฐานเกี่ยวกับลักษณะพฤติกรรมของสังคมมนุษย์ และมีการอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม โดยใช้หลักการและวิธีการของวิทยาศาสตร์มาแสวงหาความรู้และความเข้าใจชีวิตและสังคมของมนุษย์ได้อย่างมีหลักเกณฑ์ทางวิชาการในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกัน แต่ว่าวิชาการดังกล่าวยังมีข้อจำกัดอยู่ และในด้านสังคมวิทยาย่อมมองแนวทางด้านจิตใจมองในแง่ของความรักและศีลธรรมอันทำให้เกิดระบบจริยธรรมขึ้นมา[๔๓] แต่ไม่สามารถเข้าถึงความลึกซึ้งด้านจิตใจได้และรูปธรรมอันเป็นส่วนร่างกายซึ่งเป็นที่ตั้งอาศัยของวิญญาณได้ ฉะนั้นจึงต้องอาศัยวิชาการทางด้านพระอภิธรรมมาวิเคราะห์ชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ด้วย

การที่ผู้วิจัยมีการนำเสนอหลักธรรมในพระพุทธศาสนาก็อหลักพระอภิธรรมมาวิเคราะห์เชิงจริยธรรมในแง่มุมของสังคมวิทยาศาสนาตลอดถึงสังคมวิทยาเศรษฐกิจและการเมืองเพื่อความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ตามโครงสร้างของระบบพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมาทางเป็นพฤติกรรมทางสังคม(Social behavior)โดยมีแนวความคิดพื้นฐานที่ปรากฏอยู่ในหลักพระอภิธรรมมีจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งก่อให้เกิดพฤติกรรมทางสังคม เช่น วัฒนธรรมทางสังคม การจัดระเบียบสังคม การขัดเกลาทางสังคม การกระทำทางสังคม การจัดลำดับชั้นทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นต้น เพราะว่ามนุษย์คิดและกระทำภายใต้การบีบคั้นโดยพลังของกฎเกณฑ์ทางสังคม อันได้แก่ ความเชื่อทางศาสนา จารีต ประเพณี กฎหมาย ค่านิยมของกลุ่ม[๔๔]

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าความเชื่อทางศาสนานั้นมีความสำคัญส่วนหนึ่งของสังคมมนุษย์ที่สามารถมีพลังผลักดันให้มนุษย์มีกฎเกณฑ์ไว้สำหรับเป็นหลักประพฤติและปฏิบัติซึ่งคอยควบคุมพฤติกรรมที่เป็นนิสัย(Habit)หรืออุปนิสัย(Character)อันเป็นความประพฤติที่เคยชินของสังคมซึ่งมนุษย์ได้สร้างขึ้น เช่น กฎเกณฑ์ทางด้านศีลธรรม โดยเฉพาะพระพุทธศาสนา เช่น กฎศีลห้า เป็นต้น อันเป็นบรรทัดฐาน(Norm)ที่มนุษย์ผู้เป็นศาสดาสร้างขึ้นมาเป็นมาตรฐาน

---

[๔๓] เสวง เดชะไกศยะ,ศ.นพ., อภิธรรมเพื่อการปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, มปท.), หน้า ๑.

[๔๔] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓.



เป็นจารีต ประเพณี และค่านิยมของสังคมมนุษย์ โดยมีการกำหนดว่าการกระทำใดถูกต้อง การกระทำใดผิดพลาด การกระทำอย่างไหนจัดว่าเป็นความดีและจัดว่าเป็นความชั่วร้าย หรือการกระทำอย่างใดฝ่าฝืนหรือละเมิดกฎทางศีลธรรม เป็นต้น แต่ว่าการนำเสนอนั้นจะมีข้อจำกัดของพระอภิธรรมที่ไม่สามารถวิเคราะห์เชิงสังคมวิทยาให้ปรากฏออกมาได้อย่างเป็นรูปธรรมเต็มรูปแบบ เพราะเป็นการวิเคราะห์ได้ในเพียงแง่ของสังคมวิทยาด้านศาสนาเท่านั้นโดยจะได้นำเสนอรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ การกระทำทางสังคมตามหลักพระอภิธรรม

การกระทำทางสังคม หมายถึง การกระทำที่บุคคลแสดงออกซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับผู้อื่นโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ ซึ่งทำไปในภายใต้บรรทัดฐานของสังคมโดยมีจุดมุ่งหมายให้ความหมายของผู้อื่นสามารถตอบสนองได้ การกระทำที่บุคคลหรือกลุ่มแสดงต่อกันเรียกว่าปฏิสัมพันธ์คือการกระทำตอบได้[๔๕] ในพระอภิธรรมมีหลักปรมัตถธรรม ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานนั้นสามารถแบ่งออกเป็นหลักแห่งความเป็นจริงได้ ๒ ลักษณะ คือ สิ่งที่เป็นนามธรรม และสิ่งที่เป็นรูปธรรม(ยกเว้นแต่ พระนิพพาน)ซึ่งอยู่เบื้องหลังแห่งการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์

ถ้าเราแยกพฤติกรรมออกจากการกระทำอย่างเป็นรูปธรรม เราจะพบสิ่งที่อยู่เบื้องหลังคือจิตเป็นประธาน และเจตสิกที่หมายถึงสิ่งที่ปรุงแต่งจิตส่งไปยังรูปให้เกิดพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมา ซึ่งสิ่งทั้งสองนั้นสามารถมีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์ทั้งในทางที่ดีและในทางเลวร้าย โดยมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นซึ่งจะเกิดขึ้นแต่ละบุคคลก่อนแล้วจนกลายมาเป็นการกระทำทางสังคมหรือสมาชิกของกลุ่มในสังคม ซึ่งหมายถึง การกระทำที่แสดงปรากฏออกมาสู่สังคมโลกภายนอกเรียกได้ว่าเป็นพฤติกรรมทางสังคม(Socail behavior) โดยมีหลักการของการกระทำทางสังคมอยู่ ๔ ประการ[๔๖] คือ

๑) ตัวผู้กระทำการ(Actor)

๒) เป้าหมายของการกระทำ(End)

๓) เงื่อนไข(Condition)ของการกระทำ

๔) วิธีการ(Means)ของการกระทำ

การกระทำทางสังคมตามหลักการดังกล่าวนี้ ผู้กระทำการจะต้องมีความรู้สึกสำนึกในความรู้สึกนึกคิดอันเป็นของตนเอง โดยมีเสรีภาพในการเลือกตัดสินใจในการกระทำนั้น ๆ อยู่ที่ตัว

---

[๔๕] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, หน้า ๕๕.

[๔๖] เรื่องและหน้าเดียวกัน.

ตน(Self)คือจิตใจมากกว่าสภาวะทางร่างกาย(Body)คือรูป การกระทำของมนุษย์ดังกล่าวนั้นจะต้องมีเป้าหมายอย่างชัดเจน หมายถึง สิ่งที่มนุษย์ต้องการบรรลุถึงวัตถุประสงค์ขั้นสุดท้ายในชีวิต แต่ว่าก่อนที่มนุษย์จะบรรลุถึงจุดหมายปลายทางนั้นจะต้องผ่านอุปสรรคมากั้นกลางระหว่างผู้กระทำการและเป้าหมายในพระอภิธรรมคืออกุศลจิต ๑๒ มีโลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ เพราะสิ่งเหล่านี้มักจะเป็นอุปสรรคสำหรับการเลือกตัดสินใจกระทำที่ผิดพลาดฝ่าฝืนกฎระเบียบทางด้านศีลธรรม

แต่ว่ามนุษย์สามารถเลือกข้อปฏิบัติได้ตามกระบวนการแห่งเหตุและปัจจัยที่จะผ่านอุปสรรคดังกล่าวไปให้ถึงเป้าหมายที่ดีได้ โดยการพิจารณาถึงสาเหตุแห่งการกระทำคืออกุศลเหตุนั้นย่อมจะเป็นเงื่อนไขให้เกิดการกระทำที่ชั่วร้ายได้จะต้องหาทางคอยกำจัดหรือละทิ้งเสีย และมาพิจารณาถึงกุศลเหตุอันเป็นเงื่อนไขของการกระทำความดีอันจะนำมาซึ่งความชนะอุปสรรคในพระอภิธรรมนั้นได้เสนอวิธีการไว้ ๒ วิธี คือ การทำความสงบจิตใจ และการพิจารณาให้รู้แจ้งเห็นจริงตามสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น วิธีการดังกล่าวทั้ง ๒ นี้ถือได้ว่าเป็นวิธีการที่ประสบความสำเร็จในการชนะอุปสรรคได้

สรุป การกระทำที่มนุษย์ผู้กระทำการนั้นสามารถที่จะเลือกปฏิบัติได้ตามคุณค่าทางด้านจริยธรรมทางสังคมหรือเลือกคุณประโยชน์ที่จะได้รับผลแห่งการกระทำอันนั้นไม่ว่าจะมีผลเกิดขึ้นกับตัวเองหรือมีผลส่งไปยังสิ่งแวดล้อมทางสังคมของมนุษย์ และยังสามารถที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดีขึ้นหรือเลวลงก็ตาม โดยมีเป้าหมายและเงื่อนไขของการกระทำที่มนุษย์ปรารถนาต้องการบรรลุถึงตามอุดมคติ กล่าวคือสิ่งที่มีค่ามากที่สุดของมนุษย์คือพระนิพพานได้แก่ ผลรวมแห่งการประพฤติและปฏิบัติที่มนุษย์ทุกคนได้คาดหวังเอาไว้ในขั้นสุดท้ายด้วยวิธีการดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายที่ปรากฏอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ หรือหลักการแห่งศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อการบรรลุคุณประโยชน์และความสุขอย่างสูงสุดหรือปรมัตถประโยชน์ ฉะนั้น จึงจัดได้ว่าการอธิบายการกระทำของมนุษย์ทางสังคมวิทยาคล้ายกับการอธิบายตามหลักการทางจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

๔.๒.๒ การจัดระเบียบและการขัดเกลาทางสังคมในพระอภิธรรม

การจัดระเบียบทางสังคมคือการจัดระบบชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิมโดยปกติมนุษย์มักจะทำอะไรตามใจตัวเองอยู่เสมอ โดยจะทำแต่ในสิ่งที่ตนเองเห็นว่าดีเท่านั้น และจะไม่ทำในสิ่งที่ตนเห็นว่าไม่ดีหรือไม่ชอบใจ ฉะนั้น เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีมนุษย์จึงจำเป็นต้องมีการจัดระเบียบแบบแผนของชีวิตไว้เพื่อดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมโดยใช้หลักกฎเกณฑ์ทางศาสนามาเป็นบรรทัดฐานในการจัดระเบียบคือระบบความเชื่อทางศาสนา ดังที่อีมิล เดอร์กไฮม์

(Emile Durkheim)กล่าวว่า"สิ่งที่ทำให้สมาชิกในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างเป็นระเบียบได้นั้นคือการที่คนในสังคมมีความเชื่อและค่านิยมร่วมกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อทางศาสนา"[๔๗] แต่ความเชื่อทางศาสนาทางตะวันตกนั้นมักจะเป็นลัทธิความเชื่ออันสืบเนื่องมาจากพระผู้เป็นเจ้าบันดาลให้เกิดขึ้น ความเชื่อจากศาสนาทางตะวันออกโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้นมีความเชื่อมั่นในความมีศักยภาพของความรอบรู้ในสติปัญญาของมนุษย์เองว่ามีความสามารถที่จะจัดการกับปัญหาเหล่านี้

เหตุนั้น ตามหลักการของพระอภิธรรมแล้วมนุษย์จะมีวัฒนธรรมของการจัดระเบียบและการขัดเกลาสังคมไว้อย่างชัดเจนที่สุดเกี่ยวกับเรื่องอกุศลจิต กามาวจรโสภณจิต มหัคคตจิต และโลกุตตรจิต เพราะว่าการจัดระเบียบสังคมก็ดี การขัดเกลาสังคมก็ดี ทั้งสองอย่างนี้เป็นวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมมนุษย์ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงได้สร้างขึ้นมาไว้เป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความรู้สึกปลอดภัยและมีความสุข ซึ่งจะมีรายละเอียดดังนี้

๑)การจัดระเบียบสังคม(Social organization)

การจัดระเบียบสังคมเป็นทฤษฎีที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับมนุษย์ เพราะว่าการจัดระเบียบสังคมนั้นเป็นเรื่องของวิธีการที่มนุษย์กำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักเกณฑ์ในการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน"[๔๘] ซึ่งมนุษย์ทุกคนจะต้องปฏิบัติต่อกันอย่างไรดีให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันโดยมีลักษณะพื้นฐานทั่วไปในสังคมวิทยาจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๒ ประการ[๔๙] คือ บรรทัดฐาน(Norm)และสถานภาพ(Status)มีไว้สำหรับการควบคุมและการกำหนดตำแหน่งหน้าที่ของตัวมนุษย์ที่มีต่อสังคมส่วนรวมอย่างไรบ้าง

บรรทัดฐานซึ่งเป็นวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์หมายถึงกฎเกณฑ์ทางด้านศีลธรรมตลอดถึงกฎหมาย ธรรมเนียม จารีต ประเพณี ย่อมจะต้องปรากฏอยู่ในความรู้สึกนึกคิดภายในจิตใจคือจิตและเจตสิก ซึ่งเป็นผู้บงการให้ร่างกายคือรูปแสดงพฤติกรรมออกมาด้วยการตระหนักถึงการกระทำที่ดีและถูกต้องตามหลักกุศลจิต และมีความรู้สึกผิดพลาดเป็นโทษต่อสังคมตามอิทธิพลของอกุศลจิต เพราะว่ามนุษย์ย่อมจะต้องมีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองทั้งสองอย่าง

ส่วนสถานภาพคือตำแหน่งหน้าที่ของมนุษย์ที่มีอยู่ในสังคมจะช่วยกันจัดระเบียบสังคมได้อีกประการหนึ่งด้วยเป็นตัวกำหนดสถานะของปัจเจกบุคคลในฐานะสมาชิกของสังคม ซึ่งจะมีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบร่วมกันต่อระบบการทำงานที่ตนเองจะต้องมีพันธะหน้าที่รับผิดชอบว่าตนเองนั้นมีสถานภาพอย่างไรบ้าง และมีบทบาทอย่างไรบ้างต่อการช่วยเหลือสังคมตามความ

---

[๔๗] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, หน้า ๗.

[๔๘] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๒๕.

[๔๙] เรื่องเดียวกัน,หน้า ๑๓.

คาดหวังของบุคคลในสังคม เช่น เป็นนักปกครอง เป็นเจ้าหน้าที่ หรือแม้กระทั่งนักบวชในศาสนา จะต้องมีสถานภาพช่วยเหลือในการจัดระเบียบสังคมให้ดีขึ้นโดยการอาศัยการขัดเกลาทางสังคมมนุษย์ให้มีระเบียบมากยิ่งขึ้น เพราะว่าปัจจุบันนี้โลกกำลังเกิดวิกฤตการณ์ศีลธรรมเสื่อมลงในสังคมของมนุษย์ทำให้ระเบียบของสังคมเปลี่ยนแปลงไป

แต่เมื่อกล่าวโดยแง่สังคมวิทยา "ศาสนาคือสถาบันหนึ่งทางสังคม ซึ่งปฏิบัติหน้าที่เพื่อทำให้สังคมเป็นปึกแผ่นและมีความมั่นคง"[๕๐] ดังนั้น ศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญและมีอิทธิพลที่สุดต่อสังคมของมนุษย์ซึ่งมีคุณค่าต่อชีวิตมนุษย์ ดังนี้ คือ

๑.การควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์
๒.การผนึกปัจเจกชนให้เป็นเอกภาพ
๓.การให้ความผาสุกทางจิตที่แท้จริง
๔.การพัฒนาสังคมของมนุษย์
๕.การให้คำตอบต่อปัญหาชีวิต[๕๑]

ฉะนั้น ศาสนาจึงมีบทบาทสำคัญที่เป็นรากฐานของสังคมที่มีต่ออุดมการณ์และค่านิยมของบุคคลในสังคมให้มนุษย์ได้พัฒนาคุณภาพของชีวิตให้ดีขึ้นโดยมีกระบวนการสั่งสอนอบรมในการแก้ไขปัญหาชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นวิถีคอยควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของมนุษย์ ดังที่ศาสตราจารย์ บี.ซี.ราย(B.C.Rai)[๕๒] อธิบายว่า ศาสนาคือประมวลหลักความคิดเกี่ยวกับชีวิต อิทธิพลของศาสนามีต่อพฤติกรรมและวิถีชีวิตปัจเจกชนทั้งหลาย และศาสนาอีกนั่นแหละที่เป็นสื่อสำคัญแห่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและพฤติกรรมทางสังคม ศาสนาเข้ายึดครองอาณาจักรชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

ส่วนพระพุทธศาสนาย่อมเป็นสถาบันที่สำคัญซึ่งช่วยจัดระเบียบสังคมให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นอย่างมีระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคม โดยเริ่มขึ้นที่กระบวนการทางธรรมชาติภายในจิตใจของมนุษย์ เพราะมีความเชื่อที่ว่าเมื่อมนุษย์ได้จัดระเบียบภายในจิตใจของปัจเจกชนได้แล้วจึงจะทำการจัดระเบียบทางสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งปรากฏอยู่ในกระบวนการทางกุศลจิตซึ่งเป็นพื้นฐานการจัดระเบียบของปัจเจกบุคคลและสามารถพัฒนาให้สูงขึ้นในมหัคคตจิตแล้วย่อมจะพัฒนาข้ามขั้นถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดในการจัดระเบียบทางสังคมคือบรรลุถึงโลกุตตรจิต

---

[๕๐] จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, ดร., สังคมวิทยาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๒๕),หน้า ๑๕.

[๕๑] นวม สงวนทรัพย์, พันเอก(พิเศษ), สังคมวิทยาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔.

[๕๒] นวม สงวนทรัพย์, พันเอก(พิเศษ), สังคมวิทยาศาสนา, หน้า ๓.

หลักการของพระอภิธรรมแสดงให้เห็นถึงกระบวนการพัฒนาในโลกิยวิถีจิตก่อนแล้วจึงอธิบายให้เห็นถึงอัปปนาวิถีจิตด้วยข้อปฏิบัติตามหลักการทางด้านสมถกรรมฐานและวิปัสนากรรมฐานโดยมีการยกคุณภาพจิตที่ได้รับการอบรมพัฒนาแล้วให้ขึ้นสู่โลกุตตรวิถีจิตภายในมรรควิถีจิตมีการข้ามโคตรปุถุชนซึ่งเป็นผู้เกี่ยวข้องกับกิเลสให้ก้าวขึ้นสู่อริยบุคคลผู้ซึ่งพัฒนาสำเร็จแล้ว

ในส่วนนี้สามารถชี้ให้เห็นถึงหลักปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานนั้นมีแนวความคิดที่สามารถพัฒนาคุณภาพคุณค่าของชีวิตให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมให้มีพฤติกรรมที่ดีขึ้นด้วยการอบรมสั่งสอนจนสามารถทำให้ปัจเจกบุคคลมีกุศลจิตและสามารถพัฒนาคุณค่าแห่งชีวิตให้สูงขึ้นไปสู่เส้นทางอันบริสุทธิ์แห่งพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมมนุษย์โดยเป็นวิถีควบคุมพฤติกรรมทางสังคมอยู่ตลอดเวลา

๒)การขัดเกลาทางสังคม(Socialization)

การขัดเกลาทางสังคมนั้นเป็นกระบวนการทางจิตวิทยาในการจัดระเบียบสังคมของมนุษย์ให้ดีขึ้น ซึ่งจะมีผลสามารถทำให้มนุษย์มีบุคลิกภาพที่ดีไปตามวิถีทางที่สังคมปรารถนาอันเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์โดยมีการถ่ายทอดและพัฒนาบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคลที่ปรากฏในสังคมวิทยาซึ่งมีองค์กรพร้อมที่จะทำหน้าที่ขัดเกลานี้ ได้แก่ ครอบครัว สถานศึกษา และสถาบันศาสนา เป็นต้น โดยเฉพาะสถาบันศาสนานั้นจะมีวิธีการขัดเกลาปัจเจกบุคคลก่อนแล้วจึงขัดเกลาสังคมอย่างมีผลต่อเนื่องกันมา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนานั้นจะมีกรรมวิธีขัดเกลาปัจเจกบุคคลทางด้านจิตใจคือจิตและเจตสิกก่อนเป็นอันดับแรก ต่อมาถึงมีการขัดเกลาทางด้านกายภาพคือรูปให้มีบุคลิกภาพที่ดีและเหมาะสมกับสังคมของมนุษย์

ตามหลักการของพระอภิธรรมนั้นมีหลักการขัดเกลาทางสังคมอยู่ ๓ ประการ คือ การขัดเกลาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ศีลห้า การขัดเกลาขั้นกลาง ได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ และการขัดเกลาขั้นสูงสุด ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ โดยมีการขัดเกลาขั้นพื้นฐานทางด้านกายภาพด้วยศีลห้าให้มีบุคลิกภาพทางด้านร่างกายและวาจาที่พร้อมจะขัดเกลาขั้นกลางด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ ซึ่งเป็นการขัดเกลาด้านร่างกาย วาจา และจิตใจไปพร้อมกัน และการขัดเกลาขั้นสูงสุดคือมรรคมีองค์ ๘ นั้นพร้อมจะขัดเกลาร่างกายและจิตใจของมนุษย์ให้บรรลุถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยทางสังคมได้อย่างมีประโยชน์สุขและสันติสุขอย่างแท้จริงในขั้นโลกุตตรจิต

การขัดเกลาทางสังคมในพระอภิธรรมนั้นมีการเริ่มต้นตั้งแต่การขัดเกลาทำลายกิเลสอย่างชนิดหยาบ ๆ ก่อนที่ปรากฏอยู่ในอกุศลจิต ได้แก่ โลภมูลจิต โทสมูลจิต และโมหมูลจิต เป็นพื้นฐานเบื้องต้นก่อนแล้วจึงมาขัดเกลาจิตใจให้มีสภาวะสะอาดบริสุทธิ์ผ่องใสด้วยการให้ทานคือ

การเสียสละปัจจัยสี่ และการรักษากฎทางศีลธรรมในกามาวจรโสภณจิตภายในกามวิถีจิต โดยมีการขัดเกลาเพื่อให้เกิดมหากุศลจิตแล้วจึงจะพัฒนาขัดเกลาจิตใจให้ถึงขั้นจิตมีการตั้งมั่นด้วยสมาธิอย่างต่อเนื่องจนสามารถบรรลุถึงฌานสมาบัติในรูปาวจรจิตและอรูปาวจรจิตที่เรียกว่า"มหัคคตจิต" ซึ่งปรากฏอยู่ในโลกิยอัปปนาวิถีจิต จากนั้นมีการพัฒนาขัดเกลาจนถึงขั้นมีปัญญาทั้งระบบคือ ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญาที่มีอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ ที่ปรากฏอยู่ในโลกุตตรจิตได้แก่ มรรคจิตและผลจิตภายในโลกุตตรอัปปนาวิถีจิตซึ่งเป็นผลการขัดเกลาบุคลากรให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้นจนถึงขั้นสูงสุดให้มีอยู่ในโลกแห่งความเป็นจริงของสังคมมนุษย์ตามทัศนะทางพระอภิธรรม

การขัดเกลาคือการฝึกฝนอบรมพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพจิตที่เข้มแข็งและมีความสมบูรณ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า การฝึกจิตเป็นการดี และจิตที่ฝึกแล้ว ย่อมนำประโยชน์สุขมาให้"[๖๓] จากข้อความดังกล่าวเป็นการยืนยันได้ว่าการฝึกจิตหรือการขัดเกลาจิตใจของมนุษย์แต่ละคนมีคุณประโยชน์มากมาย เพื่อชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีอย่างมีระเบียบแบบแผนทางสังคม โดยมีจุดยืนร่วมกันที่จะนำพามนุษย์ทุกคนไปสู่จุดมุ่งหมายอันเดียวกันนั่นคือความสงบสุขร่มเย็นและสันติภาพแห่งชีวิตของมนุษย์

การขัดเกลาทางสังคมในหลักการตามแนวความคิดของพระอภิธรรมแล้ว มนุษย์ย่อมจะต้องมีการพัฒนาคุณภาพชีวิตและต่างช่วยกันในการพัฒนาชีวิตให้สูงขึ้นกว่าเดิม"แม้ว่าส่วนนี้อาจจะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลก็ตาม แต่ทุกคนย่อมสามารถให้การสนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อชีวิตที่ดีกว่าของแต่ละคน"[๖๔] จนสามารถทำให้มีการกำหนดการสร้างสรรค์พฤติกรรมที่จะนำไปสู่กฎระเบียบแบบแผนทางสังคมอันเป็นค่านิยมที่ดีงามยอมรับร่วมกัน ซึ่งจะได้ถือเป็นแนวทางประพฤติและปฏิบัติตามกติกาของสังคมของมนุษย์ต่อไปในอนาคต

สรุป การขัดเกลาทางสังคมของพระอภิธรรมคือการขัดเกลากิเลสภายในจิตใจของปุถุชนซึ่งมีความไม่สะอาดภายในจิตใจให้ปราศจากความโลภ ความโกรธ และความหลง พร้อมกับการพัฒนาคุณภาพของชีวิตให้มีกุศลจิตเกิดขึ้นเป็นพื้นฐานแล้วจึงพัฒนาอย่างเป็นกระบวนการให้บรรลุถึงมหัคคตจิตและโลกุตตรจิต

---

[๖๓] ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๓๕ / ๒๒.(จิตฺตสฺส ทมโถ สาธุ, จิตฺตํ ทนฺตํ สุขาวหํ)

[๖๔] พระมหาอุทัย ญาณธโร, **พุทธวิถีแห่งสังคม : ปรัชญาสังคมและการเมืองของพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๘), หน้า ๓๒.

๔.๒.๓ พระนิพพานตามหลักพระอภิธรรมในแง่มุมของสังคมวิทยา

พระนิพพานในพระอภิธรรมนั้นเป็นอุดมคติที่มาของสังคมและการเมืองในธรรมชาติแห่งความเป็นจริงของมนุษย์ทั้งหลาย หากว่าเราจะลองย้อนหลังไปดูหลักฐานตามพุทธประวัติที่ปรากฏในยุคต้น ๆ แล้วจะพบว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงปฏิวัติระบบการปกครองของมนุษย์ในสมัยนั้นขึ้นมาใหม่ โดยทรงจัดตั้งรูปแบบการปกครองแบบใหม่เรียกว่าเป็นสังคมอุดมคติคือทรงตั้งสังคมขึ้นมาต่างหาก วิธีการของพระพุทธเจ้าคือการสร้างสังคมขึ้นมาเรียกว่า"สังฆะ" คือ สังคมสงฆ์[๘๘] ได้แก่ หมู่คณะ หมายถึง กลุ่มชนที่พระพุทธองค์ทรงจัดตั้งชุมชนที่มีการพัฒนาคุณภาพของชีวิตแล้วด้วยระบบไตรสิกขาคือ ศีล สมาธิ ปัญญา หมายความว่าเป็นชุมชนที่จัดตั้งขึ้นโดยพระพุทธเจ้าผู้เข้าถึงความเป็นจริงในกฎเกณฑ์ของธรรมชาติแล้ว จึงทรงบัญญัติกฎเกณฑ์ขึ้นใหม่ตามข้อเท็จจริงในสังคมของมนุษย์ ทรงฝึกฝนอบรมมนุษย์นั้นให้มีความพร้อมในการพัฒนาคุณภาพของชีวิตให้มีการดำเนินไปสู่จุดประสงค์คือมีเป้าหมายร่วมกันคือพระนิพพานถือว่าเป็นความดีสูงสุดทางด้านจริยธรรมของมนุษย์ในสังคมเรียกได้ว่าพระพุทธองค์ทรงจัดระเบียบทางสังคมขึ้นมาให้สืบสานเป็นวัฒนธรรมทางการเมืองที่ดีงามในสังคมของมนุษย์

ถึงแม้ว่ามนุษย์ยังไม่สามารถดำเนินชีวิตให้พัฒนาไปสู่ความดีสูงสุดตามอุดมคติดังกล่าวได้อย่างแท้จริงก็ตาม แต่ว่าถ้ามีการพัฒนาชีวิตให้เข้าสู่ระบบสังคมอุดมคติขั้นต้นหรือขั้นกลางได้อย่างที่สำนวนพระอภิธรรมเรียกว่า"การเข้าสู่กระแสแห่งพระนิพพาน"แล้วจึงเรียกได้ว่าเป็นการดำเนินการเข้าไปสู่สังคมของอริยะชน หมายถึงการดำเนินไปสู่สังคมของพระอริยบุคคลชั้นพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี และสุดท้ายจึงสามารถพัฒนาชีวิตให้เข้าไปสู่ระบบสังคมของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นสังคมที่เป็นแบบอย่างดีที่สุดของมนุษย์ อันมีประโยชน์ซึ่งสมควรที่จะนำไปเป็นตัวอย่างแบบแผนการดำเนินชีวิตอยู่ในโลกนี้ เพราะว่าเป็นสังคมพระอรหันต์ที่นำมาซึ่งประโยชน์สุขเกื้อกูลอันจะก่อให้เกิดผลดีแก่มนุษย์เป็นจำนวนมาก

เพราะฉะนั้น สังคมอุดมคติหรือสังฆะนั้นเป็นสังคมที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการอบรมฝึกฝนและพัฒนาตนเองให้มีสภาพชีวิตและความเป็นอยู่ โดยเริ่มตั้งแต่กามาวจรจิต และมหัคคตจิตจนถึงโลกุตตรจิต ซึ่งมีสิ่งแวดล้อมที่ดีปราศจากภัยอันตรายทั้งปวง เพราะมนุษย์ในสังคมแบบนี้จะมีสามารถควบคุมอารมณ์อันเกิดมาจากอกุศลจิตคือความยินดียินร้ายในพฤติกรรมของตนเองได้ตลอดเวลาเรียกได้ว่าเป็นสังคมในระบบของการอยู่ร่วมกันแบบกัลยาณมิตรในบรรยากาศที่เอื้ออำนวยประโยชน์และคอยอุดหนุนซึ่งกันและกันได้โดยมีการศึกษาหาความรู้หรือมีการเรียนรู้

---

[๘๘] ส.ศิวรักษ์(นามแฝง), วิเคราะห์โครงสร้างสังคมแบบพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๐.

เพื่อการพัฒนาในชุมชนโดยมีการเข้าถึงสภาวะธรรมทางธรรมชาติสิ่งแวดล้อมตัวมนุษย์เอง และเพื่อความเข้าใจตัวเองอย่างถูกต้องตามความเป็นจริงของสังคมมนุษย์ที่เรียกว่าการรู้และเข้าใจในอริยสัจ ๔ โดยมีการเรียนรู้และเข้าใจผลของความชั่วร้ายทั้งปวงคือความทุกข์ที่เกิดขึ้นมาในสังคม เพราะมีการรู้สาเหตุแห่งความทุกข์คือความทะยานอยากทั้งหลาย มีการรู้ความดับปัญหาแห่งความทุกข์ และมีวิธีการดำเนินที่สามารถดับความทุกข์ได้ โดยมีการพัฒนาด้านจิตใจของมนุษย์ในสังคมให้เกิดสติปัญญารู้เท่าทันทุกสถานการณ์ของโลกและชีวิต

ในสังคมดังกล่าวนี้มีการได้ประโยชน์จากหลักธรรมวินัยโดยใช้วินัยบัญญัติในศีลสิกขามาจัดตั้งกลุ่มชนเป็นระบบสังฆะขึ้นมาโดยมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่ความสัมพันธ์ต่อกิจกรรมร่วมกันของแต่ละบุคคลที่เข้ามาสู่ชุมชนเช่นนี้ ดังที่พระธรรมปิฎกกล่าวว่า "พระพุทธเจ้าทรงปกครองสงฆ์ด้วยวินัยซึ่งจัดสรรให้ความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต สภาพแวดล้อม การทำกิจกรรมร่วมกัน ประสานกันเป็นระบบที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาชีวิตของหมู่มนุษย์ไปสู่ความดีงามสูงสุดที่เป็นจุดหมาย"[๖๖]

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การจัดสรรสังคมในอุดมคติอย่างสังฆะนั้นเพื่อให้มนุษย์ได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ย่อมจะเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการที่แต่ละบุคคลในสังคมอุดมคตินี้จะได้มีโอกาสและเสรีภาพในการใฝ่เรียนรู้และปฏิบัติ ได้แก่ การศึกษา การฝึกหัด การอบรมตนเองอันเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้วิวัฒน์ชีวิตให้เข้าถึงสิ่งที่ดีงามยิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงขั้นแห่งความดีสูงสุดในพุทธปรัชญาตามหลักการของไตรสิกขาหรือดำเนินชีวิตไปตามหลักการของมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธพจน์ที่ว่า"บรรดามนุษย์ทั้งหลาย มนุษย์ที่ฝึกแล้วจึงเป็นผู้ประเสริฐที่สุด"[๖๗] เพราะว่าการกระทำความดีตามหลักการแห่งสังฆะหรือสังคมในอุดมคติดังกล่าวถือว่าเป็นการขัดเกลากระบวนการทางสังคมซึ่งส่งผลให้บุคคลมีบุคลิกภาพตามที่ต้องการ ได้เป็นอย่างดีตามสถาบันทางศาสนาหรือว่าตามกระบวนการในทางสังคมวิทยาศาสนา

นอกจากทัศนะที่ได้กล่าวมาแล้วยังมีหลักการหรืออุดมการณ์ที่พระพุทธองค์ทรงประกาศเอาไว้ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนในสังคมของมนุษย์ว่า"การไม่กระทำบาปทั้งปวง การกระทำความดีให้ถึงพร้อม และการกระทำจิตให้บริสุทธิ์"[๖๘] ซึ่งจัดว่าเป็นหลักการแห่งการปฏิบัติของมนุษย์ในสังคมคือการให้ละเว้นความชั่วร้ายทั้งหมดแล้วมีประกอบแต่คุณงามความดีอันเป็นสิ่งที่เป็นประโยชน์สุข และการบำเพ็ญเพียรจิตภาวนาให้หลุดพ้นจากอำนาจใฝ่ต่ำคือกิเลสมีโลภะ โทสะ และโมหะเป็นต้น หลักการอันนี้ถือได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา

---

[๖๖] พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม,๒๕๔๑), หน้า ๕๓.

[๖๗] ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๓๒๐ / ๗๒. (ทนฺโต เสฏฺโฐ มนุสฺเสสุ)

[๖๘] ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕ / ๑๘๓ / ๔๖.

ส่วนอุดมการณ์(Ideology)นั้นซึ่งมีพระนิพพานจัดเป็นบรมธรรมอันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด และผู้ที่มีอุดมการณ์มีธรรมวินัยเป็นเครื่องดำเนินชีวิตแล้วจะไม่มีการทำร้ายผู้อื่นไม่เบียดเบียนผู้อื่นเป็นต้นในสังคม โดยมีการแถลงหลักการและอุดมการณ์และมีการทบทวนให้ถือเป็นแบบอย่างในการควบคุมความประพฤติและปฏิบัติอันเป็นเครื่องรักษาร่างกายและจิตใจอยู่เป็นประจำทุก ๆ กึ่งเดือนในวันอุโบสถโดยมีการประชุมกันของหมู่คณะด้วยการรับฟังการประกาศหลักการและอุดมการณ์ดังกล่าว เพื่อให้มีการทบทวนข้อปฏิบัติอันเป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมมนุษย์โดยมีการถือเอาธรรมวินัยเป็นใหญ่โดยถือเอาส่วนรวมเป็นใหญ่ที่เรียกว่า"หลักธรรมาธิปไตย"

สรุป พระนิพพานในพระอภิธรรมดังกล่าวเป็นที่มาของสังคมอุดมคติหรือสังคมแบบสังฆะ หมายถึง สังคมทางเลือก ให้ทุกคนมีสิทธิ์อยู่ในสังคมนี้ ซึ่งนำไปสู่การตื่นและนำไปสู่การเข้าใจธรรมะที่ถูกต้อง[๖๖] ตามระบบโครงสร้างของธรรมชาติแห่งความเป็นจริงของสรรพสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลกและจักรวาลนี้แล้ว มนุษย์ทุกคนย่อมจะสามารถเข้าถึงความเป็นพุทธะได้เหมือนกันทั้งหมด เพราะว่ามีการฝึกฝนอบรมพัฒนาชีวิตและจิตใจให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพสูงสุดตามประเภทแห่งกามาวจรจิต มหัคคตจิต และโลกุตตรจิต โดยการละอกุศลจิตได้อย่างเด็ดขาดแบบเบ็ดเสร็จ

๔.๒.๔ พระนิพพานในพระอภิธรรมเป็นที่มาของสังคมอุดมคติ

พระนิพพานตามหลักพระอภิธรรมนั้นเป็นที่มาแห่งสังคมอุดมคติหรือสังคมแบบพระอรหันต์ซึ่งสามารถสร้างระบบเอกภาพให้เกิดขึ้นแก่มนุษย์ในสังคม มนุษย์ได้สร้างความสามัคคีในชุมชนโดยมีหลักประกันได้ว่าพระนิพพานนั้นเป็นอุดมคติทางสังคม ซึ่งสามารถทำให้ชีวิตของมนุษย์ได้เข้าถึงความดีงามสูงสุดโดยสามารถกระทำให้สังคมมีความสงบสุขร่มเย็นและมีสันติภาพได้มากที่สุดกว่าสังคมระบบอื่น ๆ ของมนุษย์ที่ปรากฏมีอยู่บนโลกนี้ เช่น สังคมประชาธิปไตย สังคมนิยม สังคมคอมมิวนิสต์ สังคมเผด็จการทางทหารที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ไม่สามารถสร้างสันติภาพได้อย่างแท้จริง

เพราะว่าสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์นี้ไม่มีความแตกแยกขัดแย้งกันโดยไม่มีการแบ่งแยกชนชั้นทางสังคม เมื่อทุกคนเข้าถึงอุดมคติสูงสุดด้วยกันแล้วย่อมจะไม่มีความแตกต่างกันในชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคม ทุกคนจะเข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันอย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมกันในสังคมโดยมีหลักการพื้นฐานแห่งการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติที่เหมือนกัน คือ มนุษย์ทุกคนมีจิตใจที่เข้ากันได้เสมอกันทั้งหมดโดยมีการทำลายกิเลสอาสวะและปราศจากตัณหาอย่างจบสิ้นกระบวนการ มนุษย์ทุกคนจะมีสภาวะไร้ความทุกข์ เพราะว่ามนุษย์จะเข้าถึงความสงบ

---

[๖๖] ส.ศิวรักษ์(นามแฝง), วิเคราะห์โครงสร้างสังคมแบบพุทธ, หน้า ๒๑.

สุขอย่างแท้จริง ฉะนั้น เราจึงไม่สามารถค้นพบความแปลกแยกหรือความรังเกียจเดียดฉันท์ในเรื่องชนชั้น วรรณะ เชื้อชาติ ผิวพรรณ หรือลัทธิแนวความคิดและความเชื่อต่าง ๆ ในสังคมอุดมคตินี้อีกต่อไป

แต่ว่าเราสามารถค้นพบว่าสังคมอุดมคติแบบนี้มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมบ้างเหมือนกันซึ่งเป็นการแบ่งชนชั้นทางสังคมตามลำดับคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของบุคคลนั้น ๔ ระดับ คือ ระดับชนชั้นแรกคือพระโสดาบัน ระดับชนชั้นที่สองคือพระสกทาคามี ระดับชนชั้นที่สามคือพระอนาคามี และระดับชนชั้นที่สี่คือพระอรหันต์ โดยมีหลักเกณฑ์ในการกำหนดสถานะภาพของบุคคลแต่ละระดับด้วยการศึกษาและการปฏิบัติให้มีการบรรลุถึงคุณธรรมในระดับทั้ง ๔ ชั้นนั้น เพราะพระอริยบุคคลเหล่านั้นย่อมสามารถละกิเลสชั้นหยาบ กลาง และละเอียดได้มากหรือน้อยกว่ากันโดยจะมีความแตกต่างกันตรงจุดนี้เท่านั้นเอง ซึ่งมีการแบ่งชนชั้นกันตามคุณธรรมที่มีปรากฏอยู่แล้วในโลกุตตรจิตตามแนวความคิดในหลักพระอภิธรรม

และเราไม่สามารถค้นพบว่าสังคมอุดมคติแบบนี้จะมีความเอารัดเอาเปรียบกันในสังคมทางด้านเศรษฐกิจ เพราะว่าสังคมแบบชุมชนพระอรหันต์นั้นจะมีแต่ความเสียสละอย่างมั่นคงและยั่งยืนมาก่อนอื่นใดโดยมีหลักการแห่งธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดความสามัคคีในชุมชนแห่งกัลยาณมิตรที่เรียกว่าหลักสาราณียธรรม ๖ ประการ[***] คือ

๑.เมตตากายกรรม คือ หลักการตั้งการกระทำทางร่างกายที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันต่อหน้าและลับหลังในการช่วยเหลือกิจการธุระส่วนรวมของหมู่คณะ โดยสุภาพอ่อนโยนด้วยความเคารพซึ่งกันและกันในสังคม

๒.เมตตาวจีกรรม คือ หลักการตั้งการพูดเจรจาบอกแจ้งข้อมูลข่าวสารที่เป็นคุณประโยชน์ และแนะนำตักเตือนด้วยความหวังดีต่อกันต่อหน้าและลับหลังด้วยวาจาสุภาพนุ่มนวลด้วยความเคารพซึ่งกันและกันในสังคม

๓.เมตตามโนกรรม คือ หลักการตั้งกัลยาณจิตมีความปรารถนาดีคิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันในสังคม

๔.สาธารณโภคี คือ หลักการใช้สอยสิ่งของที่เป็นวัตถุร่วมกันอย่างแบ่งปันซึ่งกันและกันอย่างชอบธรรมเสมอกันอย่างทั่วหน้าในสังคม

๕.สีลสามัญญตา คือ หลักการมีวินัยที่เสมอเหมือนกันโดยความประพฤติตามอย่างไม่มีข้อใดบกพร่อง หรือไม่มีการกระทำที่ผิดศีลธรรมในสังคม

[***] องฺ. ฉกฺก.(บาลี) ๒๒ / ๓๒ – ๓๓ / ๓๑๗ – ๓๑๘.

๖.ทิฎฐิสามัญญตา คือ หลักการที่มีความคิดเห็นอย่างชอบธรรมร่วมกันในสังคม อันจะนำไปสู่การขจัดปัญหาเพื่อความพ้นทุกข์หรือเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง

หลักการทั้ง ๖ ประการดังกล่าวที่มีอยู่ในสังคมในอุดมคติแบบพระอรหันต์นี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความมีธรรมาธิปไตยในการอยู่ร่วมกันอันมีความระลึกนึกถึงประโยชน์ซึ่งกันและกันอยู่เสมอก่อนที่มนุษย์ในชุมชนจะนึกถึงประโยชน์ของตัวเองเป็นที่ตั้ง เพราะมีการเสียสละเพื่อความพร้อมเพรียงในหมู่คณะของชุมชนเป็นอันดับแรกก่อนที่ปัจเจกบุคคลจะนึกถึงประโยชน์ส่วนตน

๑)วิเคราะห์เปรียบเทียบการเมืองสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์กับการเมืองตะวันตก

ถ้าเราจะทำการเปรียบเทียบการเมืองสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์กับสังคมอุดมคติทางตะวันตกแล้วจะมีข้อสังเกตอยู่ว่ามีหลักการในข้อที่ ๔ คือ สาธารณโภคีนั้นจะเน้นให้เห็นถึงความเสมอภาคหรือเอกีภาพในสังคมประเภทนี้ ซึ่งจะมีลักษณะความคล้ายคลึงกันกับหลักการซึ่งปรากฏอยู่ในรัฐที่เป็นสังคมนิยมทั่วไป ซึ่งเป็นลัทธิความเชื่อที่มาจากแนวความคิดทางการเมืองของนักปรัชญาที่สำคัญของกรีกคือท่านพลาโต้ผู้มีแนวความคิดในเรื่องอุดมรัฐว่า"ทุกคนมุ่งไปสู่จุดหมายเดียวกัน"[๑๐๑] โดยถือว่ามนุษย์ทุกคนมีสิทธิในการใช้สอยประโยชน์ร่วมกันอย่างเสมอภาคจะได้ไม่เกิดการทุจริตคอรัปชั่น มนุษย์ทุกคนจะตั้งใจทำงานให้แก่อุดมรัฐโดยผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง

แต่ว่าแนวความคิดทางการเมืองของนักปรัชญากรีกท่านนี้จึงยังคงเป็นได้แค่เมืองในฝัน(Utopia)เท่านั้นเอง ซึ่งยากที่จะเกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมหรือเป็นไปได้เพียงแค่นครแห่งจินตนาการเท่านั้น แต่ว่าสำหรับสังคมอุดมคติแบบสังฆะหรือแบบพระอรหันต์ได้เกิดมีขึ้นแล้วในโลกนี้โดยถือเอาเป็นแบบอย่างได้โดยมีการปกครองที่เรียกว่า"ธรรมาธิปไตย" ซึ่งมีการเปรียบเทียบนครรัฐประเภทนี้ว่าเป็น"อมตมหานคร" โดยเป็นแนวความคิดที่มีอยู่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค[๑๐๒] และไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น

สังคมอุดมคติดังกล่าวมานั้นเป็นสังคมอุดมคติที่มีความแตกต่างจากสังคมอุดมคติของนักปรัชญาทางตะวันตกชาวเยอรมันท่านหนึ่งที่ชื่อว่า"คาร์ล มาร์กซ์(Karl Marx)" ผู้ที่เสนอทฤษฎีการเมืองและการปกครองในรูปแบบระบบลัทธิคอมมิวนิสต์ในแง่ของเศรษฐศาสตร์ซึ่งมีแรงผลักดันมาจากสภาวะทางด้านวัตถุที่เป็นพลังทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า"วิถีแห่งการผลิต(Mode of

---

[๑๐๑] พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปรัชญากรีก : บ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๓๗), หน้า ๑๗๒.

[๑๐๒] วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑ / ๑๐. (ตกฺการโหนฺไตปานํ อญฺญํ สีลสมํ กุโต ทฺวารํ วา ปน นิพฺพานนครสฺส ปเวสเน)

production)"[๒๐๓] โดยเป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นมาจากแนวความคิดเรื่องความขัดแย้งกันในสังคมของมนุษย์ระหว่างคน ๒ ชนชั้นคือชนชั้นปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครองและชนชั้นนายทุนกับชนชั้นกรรมาชีพในเรื่องสิทธิและเสรีภาพในการครอบครองผลผลิตในสสารวัตถุอันเป็นเครื่องอุปโภคและบริโภค

ดังนั้น ท่านคาร์ล มาร์กซ์จึงเสนอทฤษฎีคอมมิวนิสต์เกี่ยวกับเรื่องสหจิต(Consensus) คือการมีทัศนคติ ความเชื่อ และค่านิยมที่คล้ายคลึงกันในหมู่ประชากร[๒๐๔] โดยมีการเห็นร่วมกันและยึดถือในกติกาการเมืองเหมือนกัน ซึ่งมีการดำเนินการอย่างสันติวิธีอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม โดยจะคำนึงถึงสิทธิและเสรีภาพของประชาชนเป็นหลักในการใช้สอยร่วมกันเกี่ยวกับผลผลิตที่ได้มา สังคมจะมีแต่สมานฉันท์ปราศจากความขัดแย้งใด ๆ ทั้งสิ้น

สังคมอุดมคติแบบมาร์กซ์ดังกล่าวจึงเป็นไปไม่ได้ เพราะคนในสังคมยังแบ่งแยกออกเป็นชนชั้นอยู่ด้วยการเอารัดเอาเปรียบกันในสังคมอยู่เสมอ โดยเฉพาะรัฐประเภทนี้จะมีการเหี่ยวเฉาไปทีละน้อยในที่สุดจะกลายเป็นอรัฐที่ไม่มีพรมแดนระหว่างชนชาติมนุษย์ สังคมดังกล่าวจะมีระดับเดียวคือสังคมโลก และแนวความคิดดังกล่าวนี้ได้ถึงกาลอวสานล่มสลายไปแล้วในปัจจุบันนี้ เพราะว่าสังคมคอมมิวนิสต์เกี่ยวกับเรื่องสหจิตนั้น ย่อมมีข้อแตกต่างของการที่คนในสังคมยังมีกิเลสคือความโลภความปรารถนาอย่างแรงกล้าในผลผลิตอยู่เสมอ

ส่วนสังคมแบบพระอรหันต์นั้นปราศจากความโลภความมักมากในผลผลิตต่าง ๆ ทางวัตถุสสารจึงมีสหจิตได้อย่างแท้จริงโดยมีสาธารณโภคีให้ยึดถือเป็นแบบในการปฏิบัติ และสังคมคอมมิวนิสต์นั้นยังมีชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครองที่มีความขัดแย้งกันอยู่เสมอ แต่ว่าชนชั้นในสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์มีทิฏฐิสามัญญตาคือความเห็นร่วมกันจึงไม่มีความขัดแย้งกันอีกต่อไป

ดังนั้น หลักปรมัตถธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมคือจิต เจตสิก รูป นิพพาน ผู้วิจัยได้เสนอแนวความคิดในการรู้เรื่องสังคมของมนุษย์ในแง่มุมทางการเมืองและการปกครองในสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์นั้นได้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตที่ดีงามของชีวิตมนุษย์ เพราะว่าเป็นสังคมของอริยชนเกิดขึ้นมาโดยพระพุทธเจ้าทรงวางรูปแบบและวิธีการไว้สำหรับมนุษย์ทำให้เกิดหลักการแห่งความสามัคคีมีความเป็นเอกีภาพ โดยไม่มีการแบ่งแยกชนชั้นในสังคมของมนุษย์ เพราะว่าเป็นชุมชนของผู้เจริญแล้วด้วยคุณธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนาจะมีแต่ความเสมอภาคทางสังคม โดยปราศจากความทุกข์ยาก ไม่มีการแก่งแย่ง ไม่มีการทะเลาะวิวาทกัน

---

[๒๐๓] จิรโชค วีระสัย,ดร., สังคมวิทยาการเมือง, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๔), หน้า ๒๗.

[๒๐๔] จิรโชค วีระสัย,ดร., สังคมวิทยาการเมือง, หน้า ๒๔.

สังคมดังกล่าวจึงเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อฝึกฝนอบรมในการพัฒนาคุณภาพของชีวิตจากขั้นพื้นฐานจนถึงขั้นสูงสุดตามหลักการและอุดมการณ์ในหลักของกามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวงและมหัคคตจิต ๒๗ ดวง ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิตของมนุษย์ คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสติปัญญาอย่างสมบูรณ์ที่สุดในการรอบรู้สังภาวะ รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงด้านอารมณ์และพฤติกรรมอย่างเห็นได้ชัดเจน เมื่อจิตและเจตสิกยึดพระนิพพานเป็นอารมณ์แล้ว จึงจะทำให้มีคุณภาพทางจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์หมดจดมีภาวะไร้มลพิษทางสังคมคือปราศจากกิเลสและตัณหาอันเป็นสิ่งชั่วร้ายถือได้ว่าเป็นภัยสำหรับมวลมนุษยชาติโดยปรากฏอยู่แล้วภายในโลกุตตรจิต

สรุป พระนิพพานในแง่มุมสังคมและการเมืองของมนุษย์นั้นปรากฏว่าพระนิพพานจัดเป็นสังคมอุดมคติสูงสุดและเป็นต้นแบบแห่งการปกครองทางการเมืองของมนุษย์โดยมีความเป็นธรรมาธิปไตยโดยที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งสังคมสังฆะของพระอรหันต์ให้ดูเป็นตัวอย่างแก่มนุษย์ซึ่งสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดี และสามารถทำให้สมาชิกแต่ละหน่วยขององค์ประกอบในสังคมของชุมชนมีความเป็นเอกภาพและมีความเป็นอยู่โดยอิสรเสรีภาพ และความเสมอภาคกันทางสังคมซึ่งปราศจากการแปลกแยกกันในระบบชนชั้นวรรณะ ถ้ามนุษย์ทุกคนนั้นมีความสามารถที่จะศึกษาและปฏิบัติเพื่อการพัฒนาชีวิตให้มีการบรรลุถึงจุดมุ่งหมายเดียวกันอันประเสริฐสูงสุดในเรื่องของอุดมการณ์ของปัจเจกชนในสังคมดังกล่าว

๔.๓ ทัศนะที่สนับสนุนพระอภิธรรมในฐานะที่เป็นอุดมคติแห่งความดีสูงสุดเชิงจริยธรรม

มนุษย์โดยส่วนมากจะมีการกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงไปในแต่ละอย่างล้วนจะต้องมีสาเหตุและเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลตามมาอยู่เสมอ ตัวการที่กำกับให้มนุษย์กระทำคือจิตและเจตสิก ถ้าจิตใจดีงามแล้ว ย่อมเกิดผลที่ดีงาม แต่จิตใจชั่วร้ายผลแห่งการกระทำย่อมจะชั่วร้ายตามมาด้วย ไม่ว่าโลกของมนุษย์จะเจริญรุ่งเรืองด้วยวิทยาการสมัยใหม่หรือจะมีเทคโนโลยีที่ล้ำยุคในเชิงวัตถุสสารต่าง ๆ เพื่อจะเอื้ออำนวยประโยชน์ก่อให้เกิดแก่การกระทำด้วยเครื่องมือทันสมัยใหม่มากมายเพียงไรก็ตาม

แต่ว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องแสวงหามากที่สุดนั่นคือคุณธรรมหรือจริยธรรมทางด้านจิตใจควบคู่กันไปกับการกระทำของมนุษย์ เพราะว่าคุณธรรมนั้นมีไว้เพื่อให้มนุษย์ดำเนินการไปสู่ภูมิปัญญาที่มีความรู้ละเอียดลึกซึ้งต่อกระบวนการทางจิตและเจตสิกอันละเอียดสุขุม และมีความสลับซับซ้อนทางด้านนามธรรมและยังรวมถึงรูปธรรมทางกายภาพอีกด้วย เพื่อจะได้สามารถเข้าใจถึงความเป็นจริงของสรรพสิ่งที่มีอยู่บนโลกนี้ของสังคมมนุษย์ เพราะว่ามนุษย์มีความต้องการที่จะหยั่งถึงอุดมคติแห่งความดีสูงสุดทั้งหลาย

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้นำเอาหลักความเป็นจริงแท้ ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานในพระอภิธรรมนั้นย่อมมีเนื้อหาที่พิเศษอันเป็นหลักวิชาการล้วนโดยความเป็นแก่นแท้หรือว่าเป็นหลักวิชาการอันมีรากฐานของพระพุทธศาสนามาวิเคราะห์ให้เห็นถึงคุณค่า(value)เชิงจริยศาสตร์เอาไว้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วนที่สุดต่อการศึกษาวิจัย เพื่อจะได้ค้นหาคุณธรรมที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตัวมนุษย์เองและสังคมของมนุษย์อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องพระนิพพานซึ่งเป็นหลักธรรมชั้นสูงสุดนั้นโดยมีการวิเคราะห์อภิปรายตีความและมีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวางมาโดยตลอดจนถึงปัจจุบันนี้อย่างไม่รู้จักจบสิ้นในแวดวงของการศึกษาปรัชญา

แนวทางแห่งการศึกษาวิเคราะห์เรื่องโลกและชีวิตของมนุษย์ตามแบบพระอภิธรรมนั้นได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการแห่งการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ได้โดยตรงตามสภาพที่สอดคล้องกับความเป็นจริงตามกระบวนการแห่งธรรมชาติของมนุษย์และสังคมของมนุษย์เชิงจิตวิทยาและสังคมวิทยาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมให้ดีขึ้นอันนำมาซึ่งประโยชน์อย่างแท้จริงสำหรับมนุษย์โดยมีการนำเอาคุณค่าของวิชาการในพระอภิธรรมนำมาประยุกต์ใช้กับหลักการดำเนินชีวิต ซึ่งมีการนำเสนอผสมผสานตีความด้วยโลกทัศน์ของพุทธจริยศาสตร์ เพื่อจะให้เกิดแนวความคิดหรือทฤษฎีที่เกี่ยวกับความประพฤติทั้งดีและชั่วของมนุษย์ทั้งหลายโดยมุ่งเน้นให้เห็นถึงคุณค่าที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นเป็นสมมติฐานเบื้องต้น โดยมีนำเอาแนวความคิดของนักปราชญ์ผู้รู้หลายที่ได้แสดงทัศนะสนับสนุนพระอภิธรรมว่ามีระบบคุณค่าทางจริยธรรมเอาไว้อย่างนี้ คือ

๔.๓.๑ ท่านศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล

ศ.ดร.ระวี ภาวิไลนั้นเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญด้านวิทยาศาสตร์และดาราศาสตร์ และมีผลงานทางด้านศาสนาและปรัชญาอยู่หลายเรื่องด้วยกันได้แสดงทัศนะสนับสนุนหลักพระอภิธรรมทั้ง ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเป็นหลักธรรมที่มีคุณค่าเชิงจริยธรรมปรากฏอยู่ในหนังสือชื่อ "อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่"ว่า

> อภิธรรมเป็นเนื้อหาวิชาการของพุทธศาสนา ซึ่งได้มีการจัดจำแนกหัวข้อย่อยอย่างเป็นระบบ โดยไม่พาดพิงถึงบุคคลและเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ นับว่าเป็นหลักความรู้เรื่องชีวิตและโลก ซึ่งละเอียดลุ่มลึกและครอบคลุมกว้างขวางทุกแง่มุมโลกทัศน์ชีวทัศน์ตามแนวอภิธรรม เป็นรากฐานของหลักประพฤติปฏิบัติหรือจริยธรรมในพุทธศาสนา เพราะอภิธรรมเป็นความรู้ที่ถูกต้องตามความจริงแท้ของธรรมชาติจึงเป็นหลักและเป็นแก่นที่มั่นคง และยืนยงของ

พุทธศาสนาทำให้พุทธธรรมท้าทายการพิสูจน์ทดสอบได้ ไม่ว่าในยุคสมัยและแวดล้อมใด ๆ[๑๐๕]

จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า พระอภิธรรมนั้นมีสาระซึ่งเป็นวิชาการที่ได้ให้คำตอบเกี่ยวกับความรู้และความเข้าใจต่อโลก(โลกทัศน์)และชีวิต(ชีวทัศน์)ของมนุษย์ได้เป็นอย่างดีที่สุดโดยมีรากฐานที่ทำให้มนุษย์ได้ศึกษาวิเคราะห์ตรวจสอบความประพฤติและปฏิบัติของตนเองว่าการกระทำสิ่งนี้ดี การกระทำสิ่งนี้ไม่ดี เป็นต้น ตามกระบวนการทางธรรมชาติของความเป็นจริงแท้อย่างแน่นอนตายตัวทางจริยธรรมอย่างมีระบบตามแนวความคิดของพุทธจริยศาสตร์

โดยเฉพาะในหลักวิชาการของพระอภิธรรมได้เริ่มต้นจากการกำหนดวางรากฐานมีการพิสูจน์พิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของโลกและชีวิต โดยเน้นไปที่ธรรมชาติแห่งความเป็นจริงอย่างยิ่ง ๒ ประการ คือ ธรรมชาติผู้รู้ ได้แก่ จิตและเจตสิก ซึ่งเป็นตัวทำการหรือสร้างสรรค์ให้สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นมาในโลกนี้ และธรรมชาติของสิ่งถูกรู้ อันได้แก่ อารมณ์ ซึ่งเป็นข้อเสนอจัดอยู่ในขั้นพื้นฐานของสรรพสิ่งในโลกแห่งปรากฏการณ์นี้โดยมีกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่สามารถอธิบายลักษณะของพฤติกรรมของมนุษย์ได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยย่อ พระอภิธรรมในทัศนะของศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไล นั้นเพียงพอที่จะมีการนำมาสนับสนุนแนวความคิดของผู้วิจัยได้ว่าพระอภิธรรมนั้นมีแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องระบบจริยธรรมในพระพุทธศาสนาหรือในพุทธจริยศาสตร์ เพราะว่าบรรดาปรมัตถธรรม ๔ ประการนั้นปรากฏว่าจิตและเจตสิกซึ่งเป็นหลักธรรมที่ได้แสดงคุณค่าทางจริยธรรมกำกับเอาไว้เกี่ยวกับความดี(กุศล) และความชั่ว(อกุศล)โดยบ่งชี้ไปที่เหตุและผลของการกระทำคือกรรมของมนุษย์ทางกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม

เพราะว่าหลักการสากลในเรื่องคุณธรรมที่ว่าความดีนั้นมีความงามและเป็นความจริงหรือสัจธรรมด้วย ในเรื่องจิตก็เช่นกัน"จิตดีงามคือจิตที่ประกอบด้วยสิ่งดีงามคือเจตสิกฝ่ายดีงาม จิตไม่ดีงามคือจิตที่ไม่ประกอบด้วยเจตสิกฝ่ายดีงาม"[๑๐๖] หมายความว่าจิตนั้นมีแรงพลังขับอยู่ภายในหรือมีแรงจูงใจภายในโดยมีอิทธิพลของแรงจูงใจภายนอกอย่างมีเงื่อนไขต่อพฤติกรรมทั้งดีและไม่ดีของมนุษย์

ส่วนรูปนั้นจัดว่าเป็นอารมณ์ของจิตและเจตสิกที่จะสั่งการให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ขึ้นมาทั้งดีและชั่วร้าย แต่ว่าสำหรับพระนิพพานเป็นหลักธรรมสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนควร

---

[๑๐๕] ระวี ภาวิไล, **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า,๒๕๓๖),หน้า ๑๔.

[๑๐๖] ระวี ภาวิไล, **อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่**, อ้างแล้ว,หน้า ๓๖.

ดำเนินให้บรรลุถึงหรือควรแสวงหามากที่สุดในชีวิต เพราะว่าพระนิพพานให้คุณค่าสารัตถะแห่งชีวิตมนุษย์ได้พบกับความสุขอย่างแท้จริงคือสุขแบบปรมัตถ์

ประการสุดท้าย ท่านเห็นว่าพระอภิธรรมสามารถวิเคราะห์ชีวิตของมนุษย์ให้แยกแยะออกโดยละเอียดที่สุดอันเป็นขณะกาลเวลาที่สั้นที่สุด โดยมีสภาวะของจิตและเจตสิกได้เกิดรู้อารมณ์หน่วงเหนี่ยวแล้วจึงมีการดับไปตามกระบวนการแห่งกฎธรรมชาติของความเป็นเหตุและปัจจัยซึ่งกันและกันโดยผู้ที่ศึกษาสามารถเรียนรู้และพิสูจน์ตรวจสอบได้ในปรากฏการณ์แห่งชีวิตจิตใจตนเองอย่างมีคุณค่าหรือไม่มีคุณค่าเพื่อจะได้มีการพัฒนาชีวิตคือจิตและเจตสิกให้เหมาะสมแก่การใช้งานอันประกอบด้วยสติ สัมปชัญญะ สมาธิ และปัญญา โดยท่านเน้นย้ำถึงกระบวนการศึกษาพระอภิธรรมคือการปฏิบัติวิปัสสนาควบคู่กันไปเสมอกับการเรียนรู้จึงจะจัดได้ว่าเป็นความรู้อย่างถูกต้องตามแนวความคิดตามหลักการพระอภิธรรมอย่างสมบูรณ์ที่สุด

สรุปตามทัศนะดังกล่าวนี้ พระอภิธรรมนั้นมีหลักการที่สนับสนุนว่าเป็นแนวความคิดเชิงจริยธรรมตามหลักของพุทธจริยศาสตร์ได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดโดยมีการพิจารณาถึงสภาวะธรรมซึ่งเกิดขึ้นที่ภายในจิตใจอันมีแรงจูงใจจากเจตสิกทำหน้าที่มีบทบาทกำกับด้วยคุณค่าทางศีลธรรมอยู่ด้วยเสมอ ย่อมจะส่งผลแสดงอาการให้ปรากฏออกมาทางกายภาพเป็นพฤติกรรมอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งเราสามารถที่จะวิเคราะห์ใคร่ครวญได้ว่าสิ่งใดเป็นการกระทำที่ดีถูกต้อง หรือสิ่งใดเป็นกระทำที่ไม่ดีไม่ถูกต้องที่มีต่อการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ผู้นั้นหรือว่าสิ่งใดเป็นการกระทำที่ดำเนินไปสู่ความดีสูงสุดได้

ฉะนั้น การศึกษาพระอภิธรรมจึงได้มีความหมายถึงการพัฒนาคุณภาพทางจิตใจและสติปัญญามาใช้เพื่อการพิจารณาสังเกตความประพฤติของมนุษย์โดยตรงตามระดับชีวิตของแต่ละบุคคลซึ่งจะมีบทบาทหน้าที่ตามคุณค่าทางจริยธรรม เพราะว่าพระอภิธรรมนั้นได้มีคำตอบในเรื่องปัญหาทางด้านจิตใจของชีวิตมนุษย์ทุกคนได้เป็นอย่างดีที่สุด

๔.๓.๒ พระธรรมโกศาจารย์(เงื่อม อินฺทปญฺโญ) หรือท่านพุทธทาสภิกขุ

ท่านพุทธทาสภิกขุผู้เป็นพระเถระชาวไทยที่มีชื่อเสียงในด้านคำสอนเชิงปฏิวัติในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาโดยมีการนำเสนอทัศนะในแง่มุมของพุทธปรัชญาเถรวาทได้เป็นอย่างดี ซึ่งท่านได้มีการวิพากษ์วิจารณ์หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้วนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสถานการณ์จริงในชีวิตประจำวันโดยท่านมีทัศนะเกี่ยวกับพระอภิธรรม ดังนี้ คือ

> อภิธรรมมี ๒ อย่าง คือ อภิธรรมส่วนจริง ส่วนแท้ ส่วนยิ่ง ส่วนประเสริฐ ส่วนสูงสุดนี้ส่วนหนึ่ง และอภิธรรมส่วนเฟือ หรือส่วนเกินนั้นอีกส่วนหนึ่ง ถ้า

> อภิธรรมจริงอภิธรรมแท้ มันก็ต้องหมายถึงสิ่งที่ดับทุกข์ได้ [๒๐๗] อภิธรรมมิได้มีอยู่ในรูปพุทธวจนะ[๒๐๘] ความมุ่งหมายของจริยธรรมของพระพุทธศาสนาก็คือสอนเรื่องไม่มีตัวไม่มีตน ไม่ให้เห็นแก่ตน ต้องศึกษาให้แจ่มแจ้งจนเป็นที่คุ้นเคยกันเสียก่อนแล้วศึกษาอภิธรรมปิฎกจะได้รับประโยชน์จากอภิธรรมปิฎก[๒๐๙] อภิธรรมไม่ได้มีชื่อว่าอภิธรรม แต่มีชื่อว่าสุญญตา ดังที่กล่าวแล้ว มันรวมอยู่ในประโยคว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย นี้แหละอภิธรรมแท้ อภิธรรมสุญญตานี้เป็นอภิธรรมแท้ อภิธรรมตรง อภิธรรมจริง อภิธรรมของพระพุทธเจ้า นอกนั้นเป็นอภิธรรมเกิน[๒๑๐]

พระอภิธรรมตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุนั้นมีสองส่วนคือส่วนที่เป็นพระอภิธรรมแท้ ๆ และส่วนที่เป็นพระอภิธรรมส่วนเกินความเป็นจริง พระอภิธรรมประการแรกคือพระอภิธรรมที่มีประโยชน์มีความมุ่งหมายสิ่งบ่งบอกถึงคุณค่าทางจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาคือมีการดับความทุกข์ได้โดยท่านให้ชื่อของพระอภิธรรมเสียใหม่ว่า"อภิธรรมสุญญตา"หมายถึงอภิธรรมชนิดที่แท้จริง คือ อภิธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องความว่างเปล่า เพราะเป็นหลักธรรมแสดงความไม่มีตัวตนให้ยึดมั่นถือมั่นอีกต่อไป

เหตุนั้น ท่านจึงแสดงความหมายของพระอภิธรรมที่สามารถทำให้มนุษย์ได้เข้าถึงความจริงอันเป็นจุดหมายปลายทางแล้ว ย่อมจะพบกับความว่างเปล่าจากตัวตน บุคคล เรา เขา จึงจัดว่าเป็นพระอภิธรรมอย่างถูกต้องอย่างแท้จริงตามสภาวะของพระอภิธรรม ตามความเห็นของท่านพุทธทาสแล้วพระอภิธรรมไม่ได้มีอยู่ในเชิงยืนยันว่าเป็นหลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เอง แต่อาจจะเป็นหลักธรรมที่พระสาวกของพระพุทธเจ้าแต่งขึ้นมาภายหลังพุทธกาลมากกว่า

พระอภิธรรมประการที่สองตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุคือพระอภิธรรมที่มีเนื้อหาส่วนเกินจึงไม่มีความจำเป็นแก่ผู้ศึกษาเพื่อปฏิบัติให้เข้าถึงความดับทุกข์ได้โดยตรง เพราะพระอภิธรรมส่วนเกินนี้เหมาะสมที่จะเป็นหัวข้อสำหรับอภิปรายวิพากษ์วิจารณ์เชิงทฤษฎีตามแนวความคิดในทางพุทธจริยศาสตร์ เพราะเป็นหลักธรรมที่มีความยากยิ่งนักที่มนุษย์ธรรมดาจะเข้าใจได้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ซึ่งจะเหมาะสำหรับบุคคลผู้เป็นนักปราชญ์ผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดในการขบคิดปัญหาของพระอภิธรรม เพราะว่ามีส่วนอันเป็นที่ละเอียดสุขุมลึกซึ้งมากมายยิ่งนัก โดยเฉพาะ

---

[๒๐๗] พุทธทาสภิกขุ(นามแฝง), **อภิธรรมคืออะไร**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า๒๕–๒๖.

[๒๐๘] พุทธทาสภิกขุ (นามแฝง), อภิธรรมคืออะไร, หน้า ๓๕.

[๒๐๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

[๒๑๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒.

เนื้อหาของพระอภิธรรมนั้นมีแต่ส่วนสูงสุดเชิงปรมัตถ์ทั้งสิ้นอันมีส่วนประกอบไปด้วยตรรกะ (Logic) เพราะมีคำพูดที่ลึกซึ้งอันเป็นเงื่อนเค้าทางปัญหาอภิปรัชญาจึงจัดเป็นหลักธรรมที่ทำให้คนศึกษาแล้วเป็นคนฉลาดพูด ฉลาดคิด ฉลาดถาม ทำให้เกิดมีปฏิภาณไหวพริบดีในทางตรรกะ(Logic) หรือในทางวาทศิลป์ได้อีกด้วย

ท่านพุทธทาสภิกขุได้แสดงมติของภิกษุนักการศึกษาชาวเยอรมันที่มีชื่อเสียงว่า "พระญาณดิลก" ผู้ที่ชื่นชอบศึกษาวิชาพระอภิธรรมมากที่สุดและได้มาพำนักที่ประเทศศรีลังกา เหตุนั้น ท่านพุทธทาสจึงนำเอาทัศนะของพระญาณดิลกมาสนับสนุนทัศนะของตนเองว่า พระอภิธรรมไม่ถือว่าเป็นพุทธวจนะหรืออยู่ในรูปแบบพุทธวจนะ โดยแสดงให้เห็นว่า อภิธรรมปิฎกมีลักษณะซึ่งเกิดขึ้นมาทีหลังปิฎกทั้ง ๒ ปิฎก คือ วินัยปิฎกและสุตตันตปิฎกจึงเป็นการจัดระบบคำสอนในสุตตันตปิฎกมาอธิบายใหม่ให้ง่ายขึ้นในแง่ของปรัชญา หรือว่าให้ถูกยิ่งขึ้นไปกว่านั้นคือในแง่ของจิตวิทยาและสรีระวิทยา[illegible] เพราะภาษาที่ใช้กันนั้นเป็นภาษาในความหมายเชิงปรมัตถ์ไม่มีสัตว์ไม่มีบุคคล แต่ว่ามีการใช้คำพูดเป็นขันธ์ เป็นธาตุ เป็นอายตนะ แทนคำพูด ซึ่งเป็นภาษาทางปรัชญาบริสุทธิ์

ดังนั้น ท่านจึงเน้นถึงการศึกษาพระอภิธรรมในทุกเงื่อนไขทุกกรณีโดยผู้ที่ต้องการศึกษาพระอภิธรรมจะต้องมีความคุ้นเคยอย่างเข้าใจอย่างทั่วถึงล่วงหน้าต่อระบบคำสอนขั้นพื้นฐานเสียก่อน และมีการศึกษาจุดมุ่งหมายระบบจริยธรรมในทางพระพุทธศาสนาให้ได้เสียก่อน เมื่อผู้ศึกษาทำได้อย่างนี้แล้วการศึกษาพระอภิธรรมในส่วนเกินจึงจะมีประโยชน์เกิดขึ้นแก่ผู้ศึกษา

อย่างไรก็ตามท่านพุทธทาสภิกขุยังได้แสดงทัศนะที่เกี่ยวกับพระอภิธรรมในแง่คำสอนเชิงเปรียบเทียบในเรื่องเกี่ยวกับสังสารวัฏฏ์คือกิเลส กรรม วิบาก อย่างมีคุณค่าเชิงจริยธรรมไว้อย่างน่าฟังว่า"จิตเปรียบเสมือนนายเรือ เจตสิกเปรียบเสมือนลูกเรือและสินค้าในเรือ รูปเปรียบเสมือนร่างกายนี้ และนิพพานเปรียบเสมือนเกาะมหาสมบัติ ส่วนสังสารวัฏฏ์ก็เปรียบเสมือนท้องทะเลหรือมหาสมุทรซึ่งเต็มไปด้วยอันตรายต่าง ๆ มากมาย"[illegible]

ท่านอุปมาจิตของมนุษย์เป็นพ่อค้าคนหนึ่งท่องเที่ยวค้าขายสินค้าไปในท้องทะเลที่มีคลื่นลมแรง พร้อมด้วยลูกเรือเพื่อการแสวงหาทรัพย์สินเงินทองด้วยเรือคือร่างกาย เมื่อเรือคือร่างกายชำรุดแล้วจะต้องแสวงหาเรือลำใหม่ สินค้าใหม่ ลูกเรือใหม่อยู่เสมอ หมายถึง จิตมีการปรุงแต่งด้วยเจตสิกโดยมีการเวียนอยู่ในกิเลสแล้วจึงสร้างกรรมขึ้น และสุดท้ายจะต้องได้รับผลแห่งกรรมนั้น เพราะว่าจิตคือนายเรือเป็นประธานในการกระทำกรรมต่าง ๆ ซึ่งเหมือนกับมีการท่อง

[illegible]พุทธทาสภิกขุ (นามแฝง), **อภิธรรมคืออะไร**,หน้า ๖๖.

[illegible]พุทธทาสภิกขุ(นามแฝง), **กรรมเหนือกรรม** : ศึกษากรรมอย่างวิทยาศาสตร์และพุทธพจน์เกี่ยวกับกรรม, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก.ภาพพิมพ์, มปท.), หน้า ๓๖-๓๙.

เที่ยวค้าขายไปจนกว่าเขาจะได้สิ่งที่เขาพึงปรารถนาสูงสุดในชีวิต อันมีคุณค่าสนองความต้องการได้มากที่สุด นั่นคือเขาพบเกาะมหาสมบัติแล้ว ได้แก่ พระนิพพาน จึงหยุดการท่องเที่ยวในการแสวงหากำไรจากการค้าขายดังกล่าว ในหมายความที่ว่าจิตนั้นดับสิ้นซึ่งกิเลสแล้วยึดพระนิพพานไว้เป็นอารมณ์ ฉะนั้น พระอภิธรรมตามแนวความคิดของท่านพุทธทาสภิกขุนั้นจึงสามารถที่จะนำเอามาเป็นทัศนะที่สนับสนุนแนวความคิดในอุดมคติสูงสุดเชิงจริยธรรมได้เป็นอย่างดี

สรุป พระนิพพานตามทัศนะของท่านพุทธทาสนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ ประเภทแรก พระอภิธรรมจริงแท้อย่างถูกต้องตามระบบจริยธรรมของพระพุทธศาสนา ได้แก่ อภิธรรมอย่างแท้จริงตามสภาวะคืออภิธรรมสุญญตาโดยมีทัศนะเปรียบเทียบให้เห็นคุณค่าเชิงจริยศาสตร์ไว้เกี่ยวกับจิตนั้นคือนายเรือ สินค้าและลูกเรือคือเจตสิก รูปนั้นหมายถึงร่างกายคือลำเรือที่ล่องลอยอยู่ท่ามกลางมหาสมุทรได้แก่วัฏสงสารจนกว่าจะแล่นไปพบเกาะมหาสมบัติคือพระนิพพานแล้วจึงละทิ้งเรือไป

ส่วนประเภทที่สองนั้นคือพระอภิธรรมส่วนเกินหรืออภิธรรมเก๊ เราจะไม่สามารถค้นพบคุณค่าทางจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์ตามที่ได้อภิปรายมาแล้ว แต่ว่าจะค้นพบหลักอภิปรัชญาเสียมากกว่า เพราะว่ามีการใช้ภาษาทางปรัชญาบริสุทธิ์เชิงตรรกวิทยาและจิตวิทยารวมไปถึงสรีระวิทยาอีกด้วย อย่างไรก็ตามการศึกษาของพระอภิธรรมในทัศนะของท่านพุทธทาสนั้นมีความหมายต่อการศึกษาพระอภิธรรมในปัจจุบันนี้เป็นอย่างยิ่ง

๔.๓.๓ วินัย อ.ศิวกุล

วินัย อ. ศิวกุลนั้นเป็นผู้มีความรู้ทางรัฐศาสตร์บัณฑิตเกียรตินิยมจากธรรมศาสตร์ มหาบัณฑิตจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นทั้งกรรมการอภิธรรมของมูลนิธิวัดโพธิ์ และเป็นอาจารย์ผู้บรรยายวิชาพระอภิธรรมพร้อมทั้งเป็นเจ้าของผลงานหนังสือเชิงวิเคราะห์พระอภิธรรมที่มีชื่อว่า "พุทธวิทยาศาสตร์และพุทธจิตวิทยา" โดยเสนอวิเคราะห์ตีความตามหลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมไปในเชิงวิทยาศาสตร์ประยุกต์ไว้ว่า

> วิชาอภิธรรมประยุกต์เป็นวิชาว่าด้วยความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงในโลกตลอดจนในสากลจักรวาล กล่าวถึงวิธีการนำความจริงต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ให้ก่อประโยชน์ในชีวิตประจำวันเป็นวิชาที่ให้ผู้ศึกษามีปัญญา มีความเข้าใจความจริงของชีวิต รู้เท่าทันความจริงของชีวิต และผู้ศึกษาจะตัดสินใจเอาเองว่าควรกระทำอย่างไรจึงจะเป็นประโยชน์ต่อชีวิตของตนเองมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ วิชา

> อภิธรรมประยุกต์จึงไม่ใช่วิชาศีลธรรมดังกล่าว แต่ว่าเป็นวิชาวิทยาศาสตร์ของความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติและโลกมายา [๑๑๓]

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระอภิธรรมนั้นเป็นวิชาที่ว่าด้วยความจริงของสรรพสิ่งในสากลจักรวาล โดยเฉพาะความจริงของชีวิตมนุษย์ทั้งหลายในเชิงวิทยาศาสตร์ เมื่อผู้ศึกษาพระอภิธรรมแล้วนำเอาหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และได้รู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิตเพื่อนำมาเป็นกฎเกณฑ์การตัดสินใจในความประพฤติของตนเองว่าสิ่งใดที่ตัวมนุษย์เองควรทำ และสิ่งใดไม่ควรทำบ้าง

อย่างนี้แสดงว่านักปราชญ์ท่านนี้ได้เสนอแนวคิดทางด้านจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์ไว้ให้ผู้วิจัยได้นำมาเป็นทัศนะที่สนับสนุนอุดมคติทางด้านจริยธรรม เพราะว่าข้อความดังกล่าวได้อธิบายถึงเกณฑ์การตัดสินพฤติกรรมของมนุษย์ที่สามารถก่อให้เกิดผลประโยชน์ที่จะได้รับในชีวิตของเขาเองมากที่สุด ซึ่งได้บ่งชี้ถึงคุณธรรมอันเป็นคุณค่าทางจริยธรรม ถึงแม้ว่าท่านจะปฏิเสธว่าพระอภิธรรมไม่ใช่วิชาว่าด้วยศีลธรรมก็ตาม

นอกจากนั้น ท่านยังได้เสนอทัศนะที่เกี่ยวกับพระอภิธรรมว่าเป็นวิทยาการอันประเสริฐเหนือกว่าวิทยาการใด ๆ ในโลก เพราะว่าพระอภิธรรมเป็นพุทธวิทยาศาสตร์ที่ยืนยงต่อการพิสูจน์ โดยแยกแยะให้เห็นถึงสภาวะของความเป็นจริงทุกระดับในเรื่องราวของชีวิตมนุษย์ เพื่อความพ้นทุกข์และเพื่อความสุขของชีวิตจริง และพระอภิธรรมยังเป็นประธานแห่งการบัญญัติ (Symbols)สิ่งของต่าง ๆ มารองรับวิทยาการอื่นที่มีอยู่ในโลก เพราะว่าการบัญญัติสิ่งของต่าง ๆ ย่อมจะต้องอาศัยสภาวะแก่นแท้อย่างเป็นรูปธรรมในอภิธรรมรองรับสสารและพลังงาน เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ พระอภิธรรมจึงมิได้มีความหมายจำกัดเฉพาะเพียงแค่เป็นแนวความคิดของบุคคลบางกลุ่มเท่านั้น แต่พระอภิธรรมยังแทรกซึมอยู่ในมนุษย์ทุกคน และยังมีภาวะแทรกซึมและมีอยู่ตามธรรมชาติในโลกและสากลจักรวาล เพราะฉะนั้น พระอภิธรรมจึงเป็นวิทยาการรองรับวิทยาการของวิชาสังคมศาสตร์อีกด้วย เพราะพระอภิธรรมมีทฤษฎีทั่วไปว่าด้วยพฤติกรรมของมนุษย์และความสัมพันธ์ของมนุษย์ทุกแง่มุมมีทฤษฎีทั่วไปเกี่ยวกับพฤติกรรมของสัตว์ทุกจำพวกในโลกนี้และในสากลจักรวาลทั้งหมด ตลอดจนสาเหตุที่ทำให้เกิดพฤติกรรมเหล่านั้นด้วย[๑๑๔] และพระอภิธรรมไข"เป้าหมายของชีวิตที่ประเสริฐสุด" เพราะพระอภิธรรมมีเป้าหมายของชีวิตที่ประเสริฐสุดยอด คือ อมตสุข(พระนิพพาน)[๑๑๕]

---

[๑๑๓] วินัย อ. ศิวกุล, **พุทธวิทยาศาสตร์ประยุกต์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทวัชรินทร์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๖), หน้า ๓๖.

[๑๑๔] วินัย อ. ศิวกุล, **พุทธวิทยาศาสตร์ประยุกต์**, หน้า ๔๒.

[๑๑๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

จากทัศนะดังกล่าวเราพอจะทราบว่าพระอภิธรรมนั้นจะมีทฤษฎีที่ว่าด้วยเรื่องของความประพฤติหรือพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ โดยมีแนวความคิดที่แสดงให้เห็นถึงกฎแห่งความเป็นสาเหตุที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ทั้งหลาย เพราะวิชาพระอภิธรรมนั้นได้มีการวิเคราะห์จิตมีประเภทต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ถี่ถ้วนตามอารมณ์(Emotion)ที่จิตได้ยึดเหนี่ยวเอาไว้ โดยมีผลอย่างเป็นรูปธรรมทางกายภาพและชีวภาพของมนุษย์ตามลักษณะคุณภาพของจิตที่เป็นกุศลหรือจิตเป็นอกุศลเป็นต้น และได้มีการเสนอทัศนะเกี่ยวกับเป้าหมายสูงสุดของชีวิตตามอุดมคติสูงสุดคือพระนิพพาน

ดังนั้น พระอภิธรรมตามทัศนะของวินัย อ. ศิวกุลนั้นมีการวิเคราะห์ในเชิงวิทยาศาสตร์แล้วยังวิเคราะห์แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดหรือทฤษฎีเชิงจริยธรรมในพุทธจริยศาสตร์ว่ามนุษย์ควรประพฤติและปฏิบัติอย่างไรจึงจะสามารถทำให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันและก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมีคุณค่าสูงสุดตามอุดมคติได้ และที่ว่ามีอะไรเป็นสาเหตุให้เกิดพฤติกรรมหรือการกระทำของมนุษย์โดยมีการวิเคราะห์ให้เห็นถึงจิต เจตสิก รูป และนิพพานให้เข้าถึงแก่นแท้แห่งสภาวะของความจริงในธรรมชาติต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจิตใจของมนุษย์ตามที่ได้กล่าวมาแล้ว

สรุปว่า หลักปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพานที่ปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมนั้นได้มีอยู่ในฐานะที่เป็นอุดมคติแห่งความดีงามเชิงจริยธรรมโดยมีทัศนะของท่านผู้รู้และมีความเชี่ยวชาญทางด้านวิชาการทางด้านพระอภิธรรมมาสนับสนุนแนวความคิดของผู้วิจัยว่าจะมีความเป็นไปได้มากน้อยอย่างไรนั้น ขอให้ท่านผู้สนใจศึกษาพระอภิธรรมได้พิจารณาดูเองเถิด

แต่ว่ามีอยู่สิ่งที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเราสามารถนำเอาคุณค่าของเนื้อหาวิชาการของพระอภิธรรมที่เกี่ยวกับเรื่องความดีและความชั่วโดยปรากฏอยู่ที่กุศลจิตและอกุศลจิตอันมีคุณค่าทางจริยธรรมกำกับอยู่ด้วยเสมอนั้น พร้อมที่จะนำมาประยุกต์ใช้เป็นแนวความคิดกับหลักการดำเนินชีวิตตามมโนทัศน์ของท่านผู้รู้เหล่านี้โดยมีความเกี่ยวข้องกับหลักความประพฤติดีและความประพฤติชั่วของมนุษย์อันเป็นพื้นฐานของการประพฤติและปฏิบัติตามหลักศีลธรรมอันดีงาม

หลักปรมัตถธรรมของพระอภิธรรมนั้นย่อมจะช่วยให้ผู้ที่ได้ศึกษาพระอภิธรรมได้มีความรู้และความเข้าใจต่อโลกทัศน์และชีวทัศน์ของตนเองได้อย่างลึกซึ้งยิ่งนัก เพื่อจะได้มีความรู้และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อหลักปรมัตถธรรมที่เป็นอุดมคติสูงสุดเชิงจริยธรรมที่มนุษย์จะต้องแสวงหาอันเป็นจุดหมายปลายทางแห่งชีวิตทุกคน ซึ่งมีคุณประโยชน์อย่างสูงสุดที่ได้ค้นพบในระบบการศึกษาของพระอภิธรรมในปัจจุบันนี้

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเชิงวิเคราะห์พระอภิธรรมในฐานะเป็นพุทธจริยศาสตร์ตั้งแต่เริ่มต้นมาตามลำดับแล้วนั้น ผู้วิจัยพอจะสรุปให้เห็นถึงผลของการศึกษาค้นคว้าหลักปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ประการคือจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ตามแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทแล้วพบว่าหลักปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้นได้ให้คำตอบอย่างชัดเจนเกี่ยวกับประเด็นปัญหาด้านจริยธรรมในสังคมของมนุษย์ทั้งในแง่บวก(Positive)และแง่ลบ(Negative) โดยพบหลักความจริงอยู่ ๒ ประการคือ

ประการแรก ค้นพบสิ่งที่เป็นโทษหรือที่เรียกว่า"ความชั่วร้าย" ซึ่งมีผลอันเป็นความทุกข์และเป็นแหล่งที่มาของการกระทำที่ผิดพลาดและชั่วร้ายทางด้านศีลธรรมในสังคมของมนุษย์ โดยเป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องกำจัดหรือทำลายให้หมดสิ้นไปจากวิถีชีวิตในอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ประเภท

ประการที่สอง ค้นพบสิ่งที่มีคุณค่าและมีประโยชน์เกื้อกูลต่อการดำเนินวิถีชีวิตของมนุษย์อย่างที่เรียกว่า"ความดีหรือคุณธรรม(Virtue)" ซึ่งสามารถทำให้ทุกคนได้ใช้แนวความคิดที่ได้จากการวิจัยนี้มาแสวงหาคุณค่าของชีวิตจนสามารถบรรลุถึงความสงบสุขอย่างสมบูรณ์ที่สุดอันเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิตตามอุดมคติในกุศลจิตทั้ง ๓ ประเภท คือ กามาวจรจิต มหัคคตจิต และโลกุตตรจิต

ผลจากการค้นคว้าวิจัยพระอภิธรรมแล้วยังพบว่าหลักปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ ๒ ประการ คือ

๑)ความจริงที่เกี่ยวกับชีววิทยา(Biology)ทางด้านจิตวิทยา(Psychology)คือจิต(Consciousness)และเจตสิก(Mental factors) และทางด้านกายภาพ(Physical) คือรูป(Corporeality) หรือร่างกายของมนุษย์ โดยพบว่าคนเรานั้นจะต้องมีองค์ประกอบพื้นฐานทั้ง ๒ สิ่งในการดำเนินชีวิตที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการกระทำคือกรรม(Action)หมายถึงพฤติกรรม(Behavior)หรือความประพฤติ(Conduct)ทั้งที่เป็นความดีและความชั่วทั้งหลาย นอกจากนั้นยังหมายถึงการกระทำที่สุจริตและทุจริตทั้งปวง ความจริงด้านจิตวิทยาคือมโนกรรมนั้นจะมีความสำคัญที่สุดต่อกระบวนการแห่งพฤติกรรมทางร่างกายของมนุษย์ เพราะว่าจะเป็นสิ่งที่สั่งการบังคับให้เกิดพฤติกรรมทางร่างกายซึ่งเรียกว่า"กายกรรมและวจีกรรม" แก่มนุษย์ทุกคน

๒) ความจริงที่เกี่ยวกับอุดมคติ(Idea)สูงสุดในชีวิตของมนุษย์คือพระนิพพาน หมายถึง สิ่งที่เป็นจุดมุ่งหมายสุดท้าย(End)เกี่ยวกับความดีสูงสุด ซึ่งมนุษย์ทุกคนควรแสวงหามากที่สุดในชีวิต เพื่อเป็นคุณประโยชน์แห่งการบรรลุถึงความสงบสุขอย่างแท้จริงคือสันติสุขโดยจัดเป็นปรมัตถประโยชน์

๕.๑.๑ สรุปผลวิเคราะห์พระอภิธรรมในทัศนะของพุทธจริยศาสตร์

ผลของการวิเคราะห์หลักปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ในพระอภิธรรมแล้วจะพบว่ามีแนวความคิดที่สอดคล้องกับหลักพุทธศาสตร์ซึ่งมีความเกี่ยวกับเรื่องความดีความชั่ว เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่ว และอุดมคติสูงสุด อย่างนี้ คือ

๑)ความดีความชั่วในพระอภิธรรมนั้นจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องด้วยการกระทำคือกรรมของมนุษย์เสมอ เพราะว่าความดีความชั่วนั้นเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นและมีอยู่จริงตามเงื่อนไขและปัจจัยที่ปรากฏอยู่ภายในจิตและเจตสิกตามกระบวนการแห่งหลักจิตนิยามและกรรมนิยามอย่างสอดคล้องกันและกัน

การกระทำความดีความชั่วของมนุษย์จะต้องมีสาเหตุ(Cause)ปัจจัยเครื่องสนับสนุนให้เกิดขึ้น โดยเรียกชื่อว่า"เหตุปัจจัย" หมายถึง สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เกิดมีขึ้นเพื่อเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิดการกระทำคือกรรมของบุคคลทั้งหลาย ในที่นี้จึงหมายถึงกุศลเหตุคือสาเหตุแห่งความดีที่ปรากฏอยู่ภายในจิตและเจตสิก โดยทันทีที่กุศลเหตุเข้าประกอบอยู่ในจิตและเจตสิกแล้วจะเรียกว่า"กุศลจิตและกุศลเจตสิก"

และอกุศลเหตุคือสาเหตุแห่งความชั่วจะประกอบอยู่ภายในจิตและเจตสิกแล้วจึงเรียกว่า"อกุศลจิตและอกุศลเจตสิก" ฉะนั้น ความดีความชั่วในพระอภิธรรมนั้นจะมีคุณค่าทางจริยธรรมกำกับไว้ในปรมัตถ์ธรรมทั้ง ๒ ประเภท คือ จิตและเจตสิกอยู่ด้วยเสมอ

๒)เกณฑ์การตัดสินความดีความชั่วในพระอภิธรรมนั้นจะมีความสอดคล้องกับแนวความคิดที่ปรากฏอยู่ในหลักพุทธจริยศาสตร์ที่ว่าเกณฑ์การตัดสินความดีความชั่วนั้นมีมาตรการทางจริยะอยู่ ๒ ประการ คือ

๒.๑) การวินิจฉัยถึงสาเหตุแห่งการกระทำของมนุษย์ว่าบุคคลนั้นมีการกระทำคือความประพฤติดีประพฤติชั่วอันเนื่องมาจากกุศลเหตุและอกุศลเหตุ ซึ่งมีสาเหตุทั้งสองนั้นมาเป็นแรงจูงใจให้เขาได้เลือกตัดสินใจในการกระทำกรรมต่าง ๆ ขึ้นมา โดยมีเงื่อนไขอยู่ที่ว่า ถ้าบุคคลนั้นมีการกระทำกรรมด้วยสาเหตุแห่งความดีตามองค์ประกอบโครงสร้างที่เป็นกระบวนการทางจิตและเจตสิกแล้ว เราสามารถพิจารณาตัดสินการกระทำของผู้นั้นได้ว่าเป็นการกระทำความดี

แต่ว่าในทางตรงกันข้าม ถ้าบุคคลนั้นมีการกระทำด้วยสาเหตุแห่งความชั่วร้าย โดยมีองค์ประกอบโครงสร้างของกระบวนการทางจิตและเจตสิกที่มีอกุศลเหตุปรุงแต่งขึ้นมาแล้ว เราย่อมสามารถพิจารณาตัดสินได้อีกว่าการกระทำของผู้นั้นเป็นการกระทำความชั่ว

๒.๒) การวินิจฉัยผลของการกระทำของมนุษย์ว่าถ้าบุคคลกระทำกรรมอัน เนื่องมาจากสาเหตุแห่งกุศลและอกุศลเหตุแล้ว ผลของการกระทำอันนั้นจะต้องมีผลลัพธ์เป็นความดี ความชั่วอย่างแน่นอนและสม่ำเสมอ ผลของการกระทำความดีเรียกว่า"วิบากหรือมหาวิบาก" และ ผลแห่งการกระทำความชั่วเรียกว่า"อกุศลวิบาก" ส่วนผลของการกระทำความดีและความชั่วนั้นจะ ปรากฏเป็นผลลัพธ์อยู่ภายในจิตทั้งสองฝ่าย คือ ผลแห่งการกระทำความดีเรียกว่า"วิบากจิต" ผลของ การกระทำความชั่วเรียกว่า"อกุศลวิบากจิต"

๓)อุดมคติสูงสุดในพระอภิธรรมนั้น คือ นิพพาน ซึ่งเป็นปรมัตถ์ธรรมประเภทที่ ๔ ซึ่งปรากฏอยู่ในจิตประเภทโลกุตตรจิตดวงที่ ๗ และดวงที่ ๘ พร้อมด้วยองค์ประกอบในปัญญา เจตสิกที่บรรลุถึงคุณค่าทางจริยธรรมขั้นสูงสุดอย่างแท้จริงได้ ดังนั้น มนุษย์ทุกคนควรแสวงหาและ ดำเนินชีวิตให้ถึงพระนิพพานจึงจะได้ชื่อว่าบรรลุถึงอุดมคติสูงสุดในชีวิตนี้

อีกอย่างหนึ่งพระนิพพานเป็นเกณฑ์ตัดสินได้ว่าเมื่อมนุษย์กระทำความดีเพื่อจะบรรลุ ถึงจุดมุ่งหมายอันสูงสุดเป็นหน้าที่แล้ว เขาย่อมจะเข้าถึงความดีสูงสุดดังกล่าวได้ เท่ากับว่ามนุษย์ได้ อาศัยพระนิพพานนั้นนำมาเป็นเกณฑ์มาตรฐานหรือเป็นมาตรการทางจริยะในการตัดสินใจเลือกให้ มีความประพฤติและปฏิบัติเช่นนั้น

การกระทำความดีเพื่อมุ่งไปสู่ความดีสูงสุดคือการบรรลุถึงพระนิพพานนั้นจึงถือได้ว่า พระนิพพานเป็นอุดมคติสูงสุดที่มนุษย์ได้คาดหวังไว้ที่จะได้พบกับความสุขอันสูงสุด คือ สันติสุข และอิสระภาพ หมายถึง ความหลุดพ้นจากพันธนาการทางด้านจิตใจ ได้แก่ กิเลสเครื่องเศร้าหมอง ซึ่งเป็นสภาวะที่ครอบงำจิตใจของมนุษย์มิให้บรรลุถึงความดีสูงสุดอันนั้น

เพราะฉะนั้น จึงได้ข้อสรุปผลวิเคราะห์จากหลักปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานในพระอภิธรรมอีกอย่างหนึ่งซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ใน พุทธปรัชญาเถรวาทว่ามีหลักการและกระบวนการที่ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ที่มีลักษณะแน่นอนตาย ตัวแบบสัมบูรณ์นิยม(Absolutism) นอกจากนั้นยังพบคุณค่าทางจริยธรรมที่มีลักษณะของข้อเท็จจริง ซึ่งมีความเป็นไปตามกระบวนการทางธรรมชาติประเภทธรรมชาตินิยม(Naturalism)อีกด้วย

๕.๑.๒ สรุปผลวิเคราะห์พระอภิธรรมในทัศนะของจิตวิทยา

นอกจากนั้นยังมีข้อสรุปผลของการวิจัยหลักปรมัตถธรรมทั้ง ๔ เชิงจิตวิทยา (Psychology) และสังคมวิทยา(Sociology)ในพระอภิธรรมแล้วพบว่าเราสามารถแสวงหาความจริงที่เกี่ยวกับคุณค่าของชีวิตมนุษย์ให้มีความรู้และมีความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ดังนี้ คือ

๑) จากการศึกษาวิเคราะห์หลักปรมัตถธรรมเชิงจิตวิทยาแล้วพบความจริง ๒ ประการ คือร่างกาย(Body)และจิตใจ(Mind)จะมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก จิตนั้นมีความสำคัญมากที่สุดต่อกระบวนการศึกษาด้านจิตวิทยา เพราะว่าจิตนั้นมีการสั่งการควบคุมให้ร่างกายของมนุษย์สามารถให้เกิดพฤติกรรม(Behavior)ทั้งดีและชั่วอันเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการทางจิตและเจตสิกที่เกี่ยวเนื่องด้วยรูป โดยเป็นการชี้ให้เห็นว่ามีกระบวนการทำงานกันอย่างมีระบบภายในกระแสวิถีจิตทั้งปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี

จากนั้นยังพบว่ามีกระบวนการทำงานของจิตอยู่ภายนอกวิถีจิตก็มี เช่น การปฏิสนธิ การสืบต่อชีวิตและการจุติของมนุษย์ โดยมีความสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นแห่งรูปที่เรียกว่าจิตชรูปคือรูปที่เกิดขึ้นมาจากจิตมีวิญญัติรูป ๒ และสัททารมณ์ ๑ เป็นต้น ทั้งจิตและรูปดังกล่าวนั้นยังมีขณะที่เกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไปตามลำดับขั้นตอนของกาลเวลาทุก ๆ ขณะตลอดชั่วชีวิตของมนุษย์ไปจนกว่าจะตายไปจากโลกนี้จึงเป็นการสิ้นสุดลงแห่งกระบวนการความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับร่างกายของมนุษย์

ผลการศึกษาวิจัยพระอภิธรรมเชิงจิตวิเคราะห์แล้วทำให้สามารถรับทราบถึงกระบวนการการรับรู้(Perception) การเรียนรู้(Learning) ความคิด(Thinking)และจินตนาการ(Imagination) พฤติกรรม(Behavior) และสุขภาพจิต(Mental Health) อย่างนี้ คือ

๑.๑) การรับรู้หรือสัญชาน(Perception)ในพระอภิธรรมนั้นคือการที่จิตรับรู้อารมณ์คือสิ่งเร้า(Stimulus)อันเป็นปรากฏการณ์เรื่องราวของโลกภายนอกตัวเอง โดยเริ่มกระบวนการทางจิตตั้งแต่ภวังคจิตเคลื่อนไหวตัวรับรู้อารมณ์ด้วยปสาทรูปทางสายตาหรือรูปภาพเป็นต้นเกิดการสัมผัส(Sensation)กัน จิตย่อมจะแล่นขึ้นสู่กระแสภายในวิถีโดยอัตโนมัติมีการรับรู้ พิจารณา คัดสินอารมณ์ แล้วก็แล่นไปตามกระแสวิถีนั้น แล้วจึงจะมีการสิ้นสุดการรับรู้อารมณ์จนกว่าจะมีการรับรู้อารมณ์อื่น ๆ นอกจากนั้นยังมีการรับรู้อารมณ์ชนิดพิเศษ(Extra Sensory Perception) คือ จิตมีพลังอำนาจในการรับรู้ได้ในระดับสูงมากอย่างกว้างขวางและพิสดารหรือที่เรียกว่า"อภิญญาจิต (Ultra conscious insight)"

๑.๒)การเรียนรู้(Learning)ในพระอภิธรรมนั้นคือการฝึกฝน อบรม และพัฒนาระบบการรับรู้อารมณ์ให้มีการควบคุมภาวะการณ์ของอารมณ์ความรู้สึกต่างๆ โดยมิให้มีการปล่อยจิตให้แล่นไหลไปตามกระแสของอารมณ์ว่ามีความสุขมากเกินไปและมีความทุกข์มากเกินไป หรือ

มีความรู้สึกว่ารัก ชอบ เกลียด โกรธ เป็นต้น เพื่อเป็นการเรียนรู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ด้วยระบบทฤษฎีไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จนกระทั่งเกิดทักษะ(Skill)ทำให้มีวุฒิภาวะที่เหมาะสมกับวัยของตนเอง สุดท้ายในกระบวนการเรียนรู้ คือ การศึกษาที่สมบูรณ์ด้วยสติปัญญา และมีญาณทัศน์(Insight)หยั่งรู้ตัวปัญหาและสาเหตุแห่งปัญหาในชีวิตของตนเองในอริยสัจ ๔ ตามกระบวนการแห่งโลกุตตรปัญญา(Supermundane)ที่ปรากฏอยู่ในโลกุตตรจิต ๘

๑.๓)การคิด(Thinking)และจินตนาการ(Imagination)ในพระอภิธรรมนั้นคือกระบวนการทำงานของจิตภายในกระแสวิถีทั้งทางปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี ความคิดนั้นจะเกิดขึ้นได้ทั้งปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถี เพราะว่าคนเราจะมีการรับรู้ปรากฏการณ์ทางภาวะการณ์ของอารมณ์ต่าง ๆ แล้ว จึงนำมาซึ่งความคิด พิจารณา และใคร่ครวญ เป็นต้น

แต่ว่าจินตนาการนั้นจะเกิดขึ้นทางมโนทวารวิถีได้อย่างเดียวเท่านั้น เพราะว่าคนเรานั้นเกิดการจินตนาการทางใจได้โดยตรง โดยไม่ต้องมีการรับรู้ประสบการณ์อื่น ๆ มาก่อนก็ได้ เพราะฉะนั้น การคิดและจินตนาการทั้งสอง ถ้าเกิดขึ้นมาแบบสร้างสรรค์(Creative)แล้วจะมีคุณประโยชน์เป็นอันมาก ถ้าเกิดขึ้นมาจากความคิดเห็นผิดแล้วจะเป็นการทำลายสร้างความเสียหายแก่มนุษย์อย่างที่สุด

๑.๔)พฤติกรรม(Behavior)ในพระอภิธรรมนั้นคือกิริยาอาการแห่งความประพฤติของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาด้วยพลังแรงขับของกุศลเหตุบ้าง อกุศลเหตุบ้าง ซึ่งเป็นสาเหตุที่ปรากฏอยู่ภายในจิตใต้สำนึก(Subconsciousness) ได้แก่ ภวังคจิตที่เคลื่อนไหวรับรู้อารมณ์ภายในกระแสวิถีทั้งปัญจทวารวิถีและมโนทวารวิถีแล้ว มนุษย์จึงสามารถได้ประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต นอกจากนั้นยังมีพฤติกรรมทางด้านมโนกรรมอีกอย่างหนึ่งคือความฝัน(Dream) คือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นในกามชวนมโนทวารวิถีในขณะที่นอนหลับไม่หลับ เพราะเป็นเพียงแต่ภวังคจิตขึ้นรับอารมณ์ทางมโนทวารประเภทอวิภูตารมณ์แล้วจึงตกสู่ภวังค์อีก แต่ว่าความฝันนี้ไม่ถือว่าเป็นพฤติกรรมที่สำคัญอะไรมากนัก เพราะว่าเป็นเพียงพฤติกรรมทางด้านมโนกรรมในขณะนอนหลับพักผ่อนเท่านั้น ซึ่งยังไม่ถือเป็นเรื่องของการกระทำที่เรียกว่ากรรมอันเกิดจากความตั้งใจกระทำ

๑.๕)สุขภาพจิต(Mental health)ในพระอภิธรรมนั้นคือการที่จิตมีสภาพที่แข็งแรงสมบูรณ์โดยปราศจากโรคทางจิต(Mental illness) ซึ่งไม่มีภาวะการณ์ตรึงเครียดทางด้านอารมณ์ แต่ว่าเป็นจิตที่มีคุณสมบัติที่ดีงาม บริสุทธิ์ผ่องใส และคงที่ โดยเกิดขึ้นมาจากการอบรมเจริญจิตภาวนาคือสมถกรรมฐานและวิปัสนากรรมฐานจนทำให้เกิดคุณภาพทางจิต ๓ ประเภท คือ สุขภาพจิตขั้นพื้นฐาน สุขภาพจิตขั้นกลาง และสุขภาพจิตขั้นสูงสุดที่สามารถขจัดทำลายกิเลสได้ตามกระบวนการทางโลกุตตรจิต

๕.๑.๓ สรุปผลวิเคราะห์พระอภิธรรมในทัศนะของสังคมวิทยา

ผลการศึกษาวิจัยพระอภิธรรมเชิงสังคมวิทยาแล้วพบว่าการนำเสนอหลักการของพระอภิธรรมที่เป็นจริยธรรมเชิงสังคมวิทยามีจุดมุ่งหมายเพื่อจะอธิบายแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ในฐานะสมาชิกส่วนหนึ่งของสังคมมนุษย์ ซึ่งมีประเด็นมุมมองที่จะต้องมีการศึกษาให้เข้าใจถึงกระบวนการด้านคุณค่าทางจิตใจในแง่ของความมีระเบียบแบบแผนทางสังคมในเชิงสังคมวิทยาศาสนา ตลอดถึงสังคมวิทยาเศรษฐกิจและการเมือง เพื่อจะได้มีความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ตามโครงสร้างที่ปรากฏอยู่ในหลักปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพานได้อย่างถูกต้องอย่างนี้ คือ

๑)การกระทำทางสังคมตามหลักของพระอภิธรรมย่อมเน้นไปที่จิตซึ่งเป็นผู้กระทำการก่อให้เกิดพฤติกรรมทุกอย่าง โดยเริ่มมาจากสภาวะทางนามธรรมที่มีอิทธิพลต่อการกระทำของมนุษย์ ซึ่งมีเป้าหมายอยู่ที่การกระทำตามระเบียบกฎเกณฑ์ทางสังคมเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตคือพระนิพพาน พร้อมด้วยเงื่อนไขแห่งการกระทำอยู่ ๒ อย่าง คือ การกระทำที่มีสาเหตุมาจากอกุศลคืออุปสรรคต่อการบรรลุถึงคุณงามความดีสูงสุด และการกระทำที่มีแนวโน้มว่าจะก่อความดีงามให้เกิดขึ้นด้วยกุศลเหตุโดยมีวิธีการปฏิบัติอยู่ ๒ ขั้นตอนคือการกระทำจิตใจให้สงบและการรอบรู้ด้วยปัญญาอย่างเห็นแจ้ง สรุปว่ามนุษย์จะต้องเลือกปฏิบัติต่อการกระทำของตนเองว่าจะเลือกการกระทำแต่สิ่งที่ดีมีคุณประโยชน์แก่ชีวิตของตนเองและผู้อื่น หรือว่าจะเลือกปฏิบัติต่อการกระทำที่มีโทษแก่ตนเองและผู้อื่น

๒)การจัดระเบียบและการขัดเกลาทางสังคมในพระอภิธรรมนั้นช่วยจัดระเบียบวิถีชีวิตและคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น เพราะปกติมนุษย์ชอบทำอะไรตามใจตัวเองเสมอไม่ค่อยจะมีระเบียบแบบแผนชีวิต ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องอาศัยแนวความคิดในหลักปรมัตถธรรมมาช่วยจัดระเบียบสังคมให้เข้าสู่ความบริสุทธิ์แห่งพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมอย่างมีบรรทัดฐานและสถานภาพทางสังคม โดยเฉพาะกุศลจิตที่เป็นวิถีคอยควบคุมพฤติกรรมของสังคมที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจกิเลสคืออกุศลจิตตลอดเวลา

ส่วนการขัดเกลาทางสังคมตามแนวความคิดของพระอภิธรรมนั้นเน้นที่การขจัดขยะทางด้านจิตใจของปัจเจกชนในสังคมโดยมุ่งทำลายอกุศลจิต ๑๒ ด้วยกรรมวิถีในกุศลกรรมบถ ๑๐ หรือด้วยมรรคมีองค์ ๘ นั่นคือระบบศีล สมาธิ และปัญญา หรือว่าด้วยกรรมฐาน ๒ ชนิดคืออุบายเป็นเครื่องสงบกิเลสและอุบายเรืองปัญญาที่รู้แจ้งในสังภาวะ ทั้งนี้เพื่อจะให้สังคมมี

ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและมีการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสงบสุขมีสันติภาพอย่างแท้จริง โดยจะนำสังคมให้เข้าสู่กฎระเบียบอย่างมีแบบแผนของชีวิตในสังคมของมนุษย์

๓)พระนิพพานตามหลักของพระอภิธรรมในแง่มุมของสังคมวิทยานั้นมีแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องที่มาของสังคมแบบสังฆะที่พระพุทธเจ้าทรงจัดตั้งด้วยระบบคุณธรรมของชุมชนแห่งพระอริยบุคคลที่เรียกว่าสังคมของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นสังคมที่มีศักยภาพมากที่สุดในการฝึกฝนอบรมพัฒนาคุณภาพของชีวิตมนุษย์ให้บรรลุถึงขั้นสูงสุดด้วยระบบไตรสิกขาโดยมีการยึดมั่นต่ออุดมการณ์ร่วมกันในพระธรรมวินัยอันเป็นหลักการส่วนรวมที่เรียกว่าระบอบธรรมาธิปไตยโดยมีการยึดเอาพระนิพพานมาเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชีวิต

๔)พระนิพพานในพระอภิธรรมเป็นที่มาของสังคมอุดมคตินั้นพบว่า พระนิพพานนั้นเป็นที่มาของสังคมอุดมคติได้อย่างแท้จริง เพราะมนุษย์ทุกคนดำเนินชีวิตให้เข้าไปสู่เป้าหมายขั้นสุดท้ายแล้วจะปราศจากความขัดแย้งทางสังคม โดยจะไม่มีการแบ่งแยกชนชั้นทางสังคมที่ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างชนชั้นผู้ปกครองกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง แต่ว่ามีมาตรฐานในการแบ่งชนชั้นด้วยการบรรลุคุณธรรมที่มีอยู่จริงภายในจิตใจของพระอริยะบุคคลต่าง ๆ มาเป็นตัวกำหนดสถานะภาพและมีคุณธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนความรักสามัคคีกันในระหว่างชุมชนแบบกัลยาณมิตร เช่น มีการรักใคร่เมตตาด้วยร่างกาย วาจา และจิตใจที่เต็มเปี่ยมด้วยความเสมอภาคในการบริหารแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพราะว่ามีหลักศีลธรรมและความคิดเห็นร่วมกันอย่างถูกต้องและยุติธรรมเสมอเหมือนกันทุกคนในสังคม

๕)วิเคราะห์เปรียบเทียบการเมืองสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์กับการเมืองตะวันตกนั้นพบว่าสังคมอุดมคติแบบพระอรหันต์นั้นมีอยู่จริงและสามารถนำมาปฏิบัติได้จริงตามธรรมชาติของมนุษย์อยู่บนโลกแห่งความเป็นจริง แต่มิได้เป็นสังคมอุดมคติแบบของท่านเพลโต้ที่มีแนวความเชื่อเรื่องอุดมรัฐว่ามนุษย์ทุกคนมีจุดมุ่งหมายเดียวกันในสังคมคือความเสมอภาคกันในการเมืองการปกครอง การใช้สอยบริโภคผลประโยชน์ในชุมชนร่วมกัน ตลอดถึงสิทธิหน้าที่ซึ่งมีในสังคมอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งจัดว่าเป็นเพียงแค่เมืองในฝันที่เรียกว่ายูโทเปียเท่านั้นไม่สามารถเกิดขึ้นมาเป็นระบอบสังคมอุดมคติที่เป็นจริงตามคามหวังของมนุษย์ได้

แต่ว่าอิทธิพลแนวความคิดของท่านเพลโต้จะมีผลต่อทฤษฎีวิภาษวิธีวัตถุนิยมของคาร์ล มาร์กซ์ในแง่มุมของเศรษฐกิจเกี่ยวกับผลผลิต การครอบครอง การบริโภค ตลอดถึงการเมืองและการปกครองระหว่างชนชั้นปกครองและชนชั้นกรรมาชีพในแนวความคิดเรื่องสหจิตที่มีความคิดเห็นร่วมเป็นหนึ่งอย่างสมานฉันท์ปราศจากความขัดแย้งนั้นเป็นทฤษฎีที่นำมาปฏิบัติตามได้โดยยากเป็นอย่างยิ่งในสังคมของมนุษย์ ซึ่งปัจจุบันเราได้เห็นความล้มเหลวของสังคมอุดมคติแบบนี้แล้ว แต่ว่าสังคมอุดมคติแบบสังฆะหรือพระอรหันต์นั้นมีอยู่จริงพร้อมกับการดำเนินชีวิตได้

อย่างมีความสงบสุขและมีความเท่าเทียมกัน เมื่อมนุษย์ทุกคนบรรลุถึงพระนิพพานได้แล้วตามแนวคิดที่ปรากฏอยู่ภายในโลกุตตรจิตในพระอภิธรรม

๕.๑.๔ ผลสรุปทัศนะสนับสนุนพระอภิธรรมที่มีแนวความคิดเชิงจริยธรรม

ผลสรุปประการสุดท้ายเกี่ยวกับเรื่องทัศนะสนับสนุนพระอภิธรรมนั้นจัดได้ว่าเป็นอุดมคติแห่งความดีสูงสุดเชิงจริยธรรมมาสนับสนุนทัศนะของผู้วิจัยว่ามีแนวโน้มด้านจริยธรรมว่าหลักปรมัตถธรรม ๔ ในพระอภิธรรมมีทฤษฎีทางด้านจริยศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นถึงคุณค่า(Value)ภายในจิตใจของมนุษย์ได้อย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ที่สุด เพราะว่าการศึกษาพระอภิธรรมคือการศึกษาเรื่องราวของชีวิตตนเอง พร้อมทั้งมีวิธีการที่จะแก้ไขปัญหาชีวิตของตัวมนุษย์เองได้ตรงประเด็นสอดคล้องกับความเป็นจริงตามธรรมชาติมากที่สุด โดยมีความเห็นของท่านผู้รู้ดังนี้

๑)ศาสตราจารย์ ดร.ระวี ภาวิไลมีความเห็นว่าการศึกษาพระอภิธรรมมีการจำแนกหัวข้อธรรมะอย่างเป็นระบบสามารถทำให้เข้าใจโลกทัศน์และชีวทัศน์ของตนเอง ซึ่งสามารถนำมาเป็นรากฐานของการประพฤติและปฏิบัติโดยมีการชี้ให้เห็นถึงจิตและเจตสิกมีคุณค่าทางจริยธรรมกำกับไว้ด้วยเสมอในการกระทำของมนุษย์อย่างมีเหตุและมีผลว่าเป็นเงื่อนไขแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งในแง่ดีและไม่ดีส่งผลบ่งบอกถึงบุคลิกภาพของบุคคลทางด้านร่างกายคือรูป และมีความเห็นว่าพระนิพพานจัดเป็นหลักธรรมชั้นสูงสุดที่มนุษย์ทุกคนควรดำเนินให้บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต นอกจากนั้นท่านยังเน้นถึงการศึกษาพระอภิธรรมต้องศึกษาควบคู่กับหลักวิธีการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาคือสมถกัมมัฏฐานและวิปัสนากัมมัฏฐานจึงจะได้ความรู้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์

๒)พระธรรมโกศาจารย์(เงื่อม อินทปัญโญ)หรือท่านพุทธทาสภิกขุมีความเห็นว่าพระอภิธรรมมีทฤษฎีเชิงปรัชญาแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ พระอภิธรรมส่วนเกิน ท่านหมายถึงพระอภิธรรมที่มีแนวความคิดไปในเชิงอภิปรัชญา(Metaphysic) เพราะว่ามีหลักปรมัตถธรรมที่ใช้ภาษาเชิงปรมัตถ์ในแง่ตรรกวิทยาไว้สำหรับนักปราชญ์ผู้รู้ศึกษาและโต้แย้งกันอย่างไม่มีวันจบสิ้นกระบวนการศึกษาในแง่นี้ พระอภิธรรมส่วนที่แท้จริงนั้นท่านหมายถึงพระอภิธรรมที่มีแนวความคิดเชิงจริยศาสตร์ว่าเป็นหลักคำสอนเรื่องอนัตตาคือความไม่มีตัวตน ท่านเรียกว่าอภิธรรมสุญญตาคือพระอภิธรรมสำหรับพ้นทุกข์ดับทุกข์ โดยมีการเปรียบเทียบปรมัตถธรรม ๔ ไว้ว่า จิตเหมือนนายเรือ เจตสิกเหมือนลูกเรือและสินค้าในเรือ รูปเหมือนตัวเรือ พระนิพพานเหมือนเกาะมหาสมบัติท้องทะเลมหาสมุทรเหมือนสังสารวัฏ เมื่อนายเรือคือจิตพร้อมทั้งลูกเรือคือเจตสิกค้นพบเกาะมหาสมบัติแล้วจึงละทิ้งเรือเสียโดยไม่ต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏอีกต่อไป เพราะถึงจุดหมายปลายทางคือความหมดสิ้นกิเลสอาสวะทั้งปวงได้แก่พระนิพพานแล้ว

๓)วินัย อ. ศิวกุล แสดงทัศนะไว้ว่าพระอภิธรรมนั้นเป็นศาสตร์ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับสรรพสิ่งในโลกและจักรวาล โดยมีการประยุกต์นำเอาสารัตถะของพระอภิธรรมมาใช้เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันเพื่อรู้เท่าทันความเป็นจริงของชีวิตว่าสิ่งใดควรกระทำและสิ่งใดไม่ควรกระทำ เมื่อได้ศึกษาพระอภิธรรมแล้วเราย่อมสามารถเลือกตัดสินใจได้ว่าอะไรเป็นสิ่งที่พึงประพฤติและปฏิบัติ เพราะว่าพระอภิธรรมนั้นมีทฤษฎีที่ว่าด้วยพฤติกรรมของมนุษย์พร้อมทั้งสาเหตุแห่งพฤติกรรมและผลของพฤติกรรม นอกจากนั้นพระอภิธรรมยังได้ไขเป้าหมายของชีวิตที่ประเสริฐสุดยอดคือพระนิพพาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้ได้มีจุดมุ่งหมายวิเคราะห์ทัศนะสำคัญทางพุทธจริยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในหลักปรมัตถธรรม ๔ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน ในคัมภีร์พระอภิธรรม ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่ายังไม่เคยมีผู้ทำวิจัยเช่นนี้มาก่อน ทั้ง ๆ ที่หลักปรมัตถธรรมดังกล่าวได้มีแนวความคิดหรือทัศนะทางปรัชญาอยู่มากมาย ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้หยิบยกปัญหาเกี่ยวกับหลักปรมัตถธรรมมาวิเคราะห์โดยมุ่งสรุปประเด็นทัศนะทางพุทธจริยศาสตร์เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เพื่อให้ผู้วิจัยท่านอื่น ๆ ได้หันมาสนใจแนวความคิดเชิงปรัชญาที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระอภิธรรมกันบ้าง ถ้ามีผู้ที่สนใจจะวิจัยต่อจากงานวิจัยนี้ย่อมอาจจะวิเคราะห์ประเด็นปัญหาในเรื่องต่อไปนี้ คือ

๕.๒.๑ การนำเสนอหลักปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมไปวิเคราะห์เพื่อให้เกิดแนวความคิดเชิงอภิปรัชญา(Metaphysic)ในพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งอาจจะสามารถทำให้ผู้ศึกษาวิจัยได้ทราบถึงแนวโน้มความจริงสูงสุดเกี่ยวกับเรื่องสสารวัตถุและอสสารในธรรมชาติของโลกและสรรพสิ่งในจักรวาลนี้ทางด้านภววิทยา(Ontology) และได้ทราบความเป็นจริงเกี่ยวกับบ่อเกิดและโครงสร้างของจักรวาลในเชิงจักรวาลวิทยา(Cosmology)ว่าอะไรเป็นปฐมเหตุของโลก เป็นต้น เพื่อจะได้เข้าใจถึงทฤษฎีที่ว่าด้วยกำเนิดโลกและชีวิตของมนุษย์ว่ามีความเป็นมาอย่างไร เป็นต้น

๕.๒.๒ การนำเอาหลักปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมมาวิเคราะห์ถึงปัญหาเกี่ยวกับญาณวิทยา(Epistemology)ในพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อให้ได้คำตอบเกี่ยวกับเรื่องทฤษฎีความรู้ว่ามนุษย์รู้ความจริงแบบโลกิยะและปรมัตถสัจนั้นได้อย่างไร และจะจัดความรู้เชิงญาณวิทยาได้กี่ประเภท โดยจะมีความรู้ได้กี่ระดับ การพัฒนาความรู้จริงได้อย่างไรบ้าง เป็นต้น

๕.๒.๓ การนำเสนอทฤษฎีต่าง ๆ ที่ได้จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยเชิงวิเคราะห์หลักปรมัตถธรรมในพระอภิธรรมตามมโนทัศน์ทางด้านอภิปรัชญา(Metaphysic)และญาณวิทยา(Epistemology)แล้ว จึงนำเอาทฤษฎีนั้น ๆ มาเปรียบเทียบกับแนวความคิดเชิงอภิปรัชญาและ

ญาณวิทยาของสำนักปรัชญาทางตะวันตกว่าจะมีทัศนะที่เหมือนกันหรือมีความแตกต่างกันมากน้อยอย่างไรบ้าง เป็นต้น

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก.ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี** ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกํ, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๕.

______________. **พระไตรปิฎกภาษาไทย** ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

______________. **ปญฺจ อภิธมฺมสงฺเขปอฏฺฐกถาโย** ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๑.

______________. **อภิธมฺมตฺถสงฺคห อฏฺฐสาลินี** ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๒.

______________. อภิธมฺมตฺถสงฺคโห ฉบับมหาจุฬาอฏฺฐกถา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๒.

______________.**วิสุทฺธิมคฺคปกรณํ** ฉบับมหาจุฬาปกรณวิเสโส.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๙.

______________. **อภิธมฺมตฺถวิภาวินี** ฉบับมหาจุฬาฏีกา.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๒.

ข.ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กิตติวุฑโฒภิกขุ. **ปรมัตถธรรม ๔**. พระนคร : พิมพ์ที่กรมแผนที่ทหารบก, ๒๕๐๕.

กีรติ บุญเจือ.ศ..**จริยธรรมสำหรับผู้เริ่มเรียน**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร :ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๘.

กันยา สุวรรณแสง.รศ.ดร..**จิตวิทยาทั่วไป**. พิมพ์ครั้งที่ ๓.กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่อักษรพิทยา, ๒๕๔๐.

ก่อ สวัสดิพานิช นาฏเฉลียว สุมาวงศ์ และเชื้อ สาริมาน.**จิตวิทยา**. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๖.

ขุนสรรพกิจโกศล(โกวิท ปัทมะสุนทร). **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ปริจเฉทที่ ๑.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๘.

_____________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม** ปริจเฉทที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๓๘.

_____________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม** ปริจเฉทที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญาณ, ๒๕๔๒.

_____________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม** ปริจเฉทที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

_____________. **คู่มือการศึกษาพระอภิธรรม** ปริจเฉทที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๔.

เค.เอ็น. ชยติลเลเก.ดร.. **จริยศาสตร์แนวพุทธ** สุเชาว์ พลอยชุม เรียบเรียง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

จินดา จันทร์แก้ว. **พุทธวิภาษวิธี**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๒.

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. ดร.และคณะ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,๒๕๔๐.

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์.ดร.. **สังคมวิทยาศาสนา**.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๓๗.

จิระโชค วีระสัย.ดร.. **สังคมวิทยาการเมือง**.กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๘.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒน์.รศ.. **จริยศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง,๒๕๔๐.

ชัชชัย คุ้มทวีพร.ผศ.. **จริยศาสตร์**.กรุงเทพมหานคร : บริษัทเคล็ดไทยจำกัด,๒๕๔๑.

เชวง เดชะไกศยะ.ศ.นพ.. **อภิธรรมเพื่อการปฏิบัติ**.กรุงเทพมหานคร : มปพ.

ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา."การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอัตตาและอนัตตาในปรัชญาเถรวาท". **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต** ภาควิชาปรัชญา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

ดับบลิว ที.สเตช. **ปรัชญากรีก** แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

เดือน คำดี.ดร.. **ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่**. กรุงเทพมหานคร : หจก.ทิพย์อักษร, ๒๕๒๖.

_____________. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๔.

เดโช สวนานนท์. จิตวิทยาสังคม. พระนคร : บริษัทต้นอ้อจำกัด, ๒๕๓๔.

ทวี ผลสมภพ.ผศ.. **ปรัชญาอภิธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๘.

ดุ้ย ชุมสาย. ม.ล.. **จิตวิทยาในชีวิตประจำวัน**. พระนคร : วิทยาลัยวิชาการศึกษา,๒๕๐๔.

ธนิต อยู่โพธิ์. **พระอภิธรรมเทสนาบนดาวดึงส์**.กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนศิวพรจำกัด, ๒๕๒๕.

______________. ตำนานอภิธรรม.กรุงเทพมหานคร : ศิวพรการพิมพ์,๒๕๒๗.

______________. **พระนิพพาน**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่หจก.ศิวพรการพิมพ์, ๒๕๓๐.

นีน่า วัน กอร์คอม.**พระอภิธรรมในชีวิตประจำวัน** แปลโดย ดวงเดือน บารมีธรรม. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๓๔.

นวม สงวนทรัพย์.พ.อ.(พิเศษ).**สังคมวิทยาศาสนา**.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

เนื่องน้อย บุณยเนตร.ผศ..**จริยศาสตร์แวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

______________. **จริยศาสตร์ตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

บุญมี แท่นแก้ว.ผศ.. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙.

บุญมี เมธางกูร. คนตายแล้วไปเกิดได้อย่างไร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๔๔.

บุญมี เมธางกูร และวรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี. **คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๑**. กรุงเทพมหานคร : ดวงดีการพิมพ์, ๒๕๓๐.

บรรจบ บรรณรุจิ. **จิตวิเคราะห์**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมสภา, มปพ.

______________. **จิต มโน วิญญาณ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, ๒๕๓๓.

ปราณี รามสูต.ผศ.. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๒๘.

เปลื้อง ณ นคร. **จิตวิทยาครุศาสตร์**. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช,๒๔๓๙.

พระพุทธโฆษาจารย์. **ธมฺมปทฏฺฐกถา** (ปฐโม ภาโค – อฏฺฐโม ภาโค). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

______________. **สมนฺตปาสาทิกา นาม วินยฏฺฐกถา** ปฐโม ภาโค.กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระญาณกิตติเถระ. **อภิธมฺมตฺถวิภาวินิยา ปญฺจิกา นาม อตฺถโยชนา ปฐโม ภาโค**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระพุทธัตตเถระ. **พระคัมภีร์อภิธัมมาวตาร** จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ป.ธ.๖.กรุงเทพมหานคร :มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๓.

พระนิติเกษตรสุนทร. พระอภิธรรมสังเขป. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิอภิธรรม,๒๕๒๖.

พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม** ฉบับปรับปรุงและขยายความ.พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๘.

____________. **นิติศาสตร์แนวพุทธ.** กรุงเทพมหานคร :มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑.

____________. **วินัย :เรื่องใหญ่กว่าที่คิด.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก, ๒๕๓๘.

____________. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์** ฉบับประมวลธรรม.พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๘.

____________. **จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

____________. **นิพพาน - อนัตตา.** กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระราชวรมุนี(ประยุทธ์ ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์** ฉบับประมวลศัพท์.พิมพ์ครั้งที่๓. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๒๘.

พระเทพโสภณ(ประยูร มีฤกษ์).**โลกทัศน์ของชาวพุทธ**.พิมพ์ครั้ง ๖.กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๔๔.

พระเทพวิสุทธิกวี. **จิตวิทยาในพระอภิธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระเมธีธรรมาภรณ์(ประยูร ธมฺมจิตฺโต).**พุทธศาสนากับปรัชญา** พิมพ์อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเรือง มีฤกษ์. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัทอมรินพริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๓.

พระมหาประยูร ธมฺมจิตฺโต.**พุทธปรัชญาเถรวาท** ในมหาจุฬา ฯ วิชาการ ปรัชญาบูรพทิศ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๓๒.

พระมหาไพรัชน์ เขียนวงศ์. "พุทธจริยศาสตร์เถรวาทเป็นอัตนิยมหรือไม่" **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต.** ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมนตรี สุปุญฺญิโก. "การศึกษาเปรียบเทียบจริศาสตร์ของอริสโตเติ้ลกับพุทธจริยศาสตร์" **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

พระมหาอุทัย ญาณธโร.วิถีกลไกแบบพุทธ : อภิปรัชญาของพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๕.

____________. พุทธวิถีแห่งสังคม : ปรัชญาสังคมและการเมือง. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ.อภิธรรมคืออะไร.พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๒.

____________. กรรมเหนือกรรม : ศึกษากรรมอย่างวิทยาศาสตร์และพุทธพจน์เกี่ยวกับกรรม. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ หจก.ภาพการพิมพ์, มปพ.

____________. นิพพาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๒.

ระวี ภาวิไล. ศาสนกับปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : กะรัตการพิมพ์, ๒๕๓๑.

____________. ความสงัด : หนังสือที่กล่าวขานกันมาในชื่อศาสนาปรัชญา,พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผีเสื้อ, ๒๕๔๑.

____________. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

____________. พจนานุกรมศัพท์ปรัชญาอังกฤษ – ไทย . กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์ , ๒๕๔๐.

วิทย์ วิศทเวทย์.ศ.ดร..จริยศาสตร์เบื้องต้น.พิมพ์ครั้งที่ ๒.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๐.

____________. ปรัชญาทั่วไป ฉบับปรับปรุงใหม่. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๔๐.

วศิน อินทสระ. จริยศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๒๕.

วไลพร ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. จิตวิทยาพุทธศาสนา. นครปฐม : มหาวิทยาลัยมหิดล, มปพ.

วินัย อ. ศิวกุล. พุทธวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : บริษัทวัชรินทร์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๒๖.

วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี. คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒ กรุงเทพมหานคร : ธเนศวรการพิมพ์,๒๕๒๗.

____________. คู่มือการศึกษาพระอภิธัมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๔ กรุงเทพมหานคร : ธเนศวรการพิมพ์, ๒๕๒๗.

สาโรช บัวศรี.ศ.ดร..**ปรัชญาการศึกษาสำหรับประเทศไทย** :จุดจบระหว่างพุทธศาสตร์กับประชาธิปไตย แปลโดย สุนทร โคตรบรรเทา. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่สุวีรยาสาสน์, ๒๕๔๔.

____________. **ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์** ภาคที่ ๑ ปรัชญาการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กราฟิคอาร์ต, ๒๕๒๖.

ส. ศิวรักษ์.**วิเคราะห์โครงสร้างสังคมแบบพุทธ.** กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่เรือนแก้วการพิมพ์,๒๕๔๓.

แสง จันทร์งาม. **ปรากฏการณ์ทางจิต.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : บริษัทธีระการพิมพ์, ๒๕๔๔.

โสภา ชูพิกุลชัย. **จิตวิทยาทั่วไป.** พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๑๔.

โสภณ ศรีกฤษดาพร. "การศึกษาวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา". **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต"** ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. คำบรรยาย**พระไตรปิฎก.** กรุงเทพมหานคร : หจก. หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๔๐.

สมภาร พรมทา. **พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์.** กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,๒๕๔๑.

สุจิตรา (อ่อนค้อม)รณรื่น.รศ.ดร.. **ปรัชญาเบื้องต้น.** **พิมพ์ครั้งที่ ๕.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ทิพยวิสุทธิ์, ๒๕๔๐.

ศักดิ์ชัย นิรัญทวี. **จริยศาสตร์ศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.

อมร โสภณเชษฐวงศ์.ผศ.. **ปรัชญาเบื้องต้น.** กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๑.

อารีย์ พันธ์มณี. รศ.ดร.. **จิตวิทยาการเรียนการสอน.** กรุงเทพมหานคร : บริษัทต้นอ้อจำกัด, ๒๕๓๔.

๒. ภาษาอังกฤษ

Aung, S.Z., **Compendlum of Philosophy(Abhidhamma Sangaha)**London : Pali Text Society, 1956.

Dogobort D. Runes,And 72 Authorities. **DICTIONARY OF PHILOSOPHY**. Littlefield Adams Cototowa New Jersey, 1980.

Geiger, Wilheim. **Pall Literature and Language**. New Delhi : Oriental books Reprint Cororation, 1978.

Gorkom, Nina van. **Abhidhamma in Dally Life**. Bangkok : Dhamma study Group, 1975.

Guenther, Herbert V.. **Philosophy and Psychology in Abhidhamma.** 2 nd ed. Delhi : Motial Banarasidass Publisher, 1975.

Hilgard, E.R.. **Introduction to Psychology**. 3 nd edition. New York : Harcout Brace and Inc., 1975.

Jayasuriya, W.F.. **The Psychology and Philosophy of Buddhism**. Kauala Lumpur : Buddhist Missionary Society, 1976.

Mark Rowlands. **ABHIDHAMMA PAPERS**, Published by the Samatha Trust, First Published, 1982.

Narada, **A Manual of ABHIDHAMMA**. Malaysia; The Buddhist Missionary Society, 1979.

Nyanatiloka Mahathara.**Abhidhamma Studies**. Kandy : Buddhist Publication Society, 1985.

Thera N.V..**Abhidhamma Studies**,Buddhist Explorations of consciousness and time. Sri Lanka : Buddhist publication Society Press, 1998.

ภาคผนวก ก

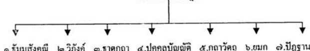
ภาพแผนภูมิ

แสดงโครงสร้างของคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก

และพระอภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๑

(จิตปรมัตถ์)

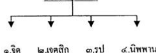
พระอภิธรรมปิฎก



เพราะฉะนั้น พระอภิธรรมปิฎกนั้นมีคัมภีร์ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกทั้งหมด ๗ คัมภีร์ คือ คัมภีร์ที่ ๑ ชื่อว่าธัมมสังคณี คัมภีร์ที่ ๒ ชื่อว่าวิภังค์ คัมภีร์ที่ ๓ ชื่อว่าธาตุกถา คัมภีร์ที่ ๔ ชื่อว่าปุคคลบัญญัติ คัมภีร์ที่ ๕ ชื่อว่ากถาวัตถุ คัมภีร์ที่ ๖ ชื่อว่ายมก และคัมภีร์ที่ ๗ ชื่อว่าปัฏฐาน

พระอภิธัมมัตถสังคหะ

๑.ปริจเฉทที่ ๑ ชื่อว่า จิตตสังคหะวิภาค
๒. ปริจเฉทที่ ๒ ชื่อว่า เจตสิกสังคหะวิภาค
๓. ปริจเฉทที่ ๓ ชื่อว่า ปกิณณกสังคหะวิภาค
๔. ปริจเฉทที่ ๔ ชื่อว่า วิถีสังคหะวิภาค
๕. ปริจเฉทที่ ๕ ชื่อว่า วิถีมุตตสังคหะวิภาค
๖. ปริจเฉทที่ ๖ ชื่อว่า รูปสังคหะวิภาค
๗. ปริจเฉทที่ ๗ ชื่อว่า สมุจจยสังคหะวิภาค
๘. ปริจเฉทที่ ๘ ชื่อว่า ปัจจยสังคหะวิภาค
๙. ปริจเฉทที่ ๙ ชื่อว่า กัมมัฏฐานสังคหะวิภาค

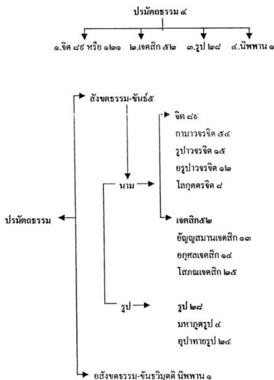


พระอภิธรรมทั้ง ๒ ประเภทนั้นจะมีชื่อเรียกโดยย่อ ๆ ดังนี้ คือ

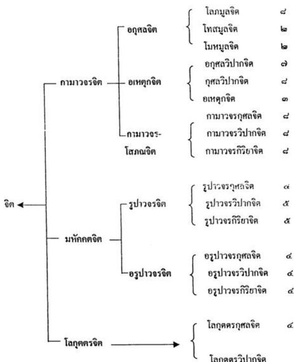
๑.พระอภิธรรมปิฎก มีชื่อย่อคัมภีร์ว่า สัง.วิ.ธา.ปุ.ก.ย.ป.

๒.อภิธัมมัตถสังคหะ มีชื่อย่อคัมภีร์ว่า จิ.เจ.รุ.นิ.

ภาพแผนแสดงปรมัตถธรรม ๔



ตารางแสดงจิตทุกประเภท



จิต ๘๙ ดวงตามนัยแห่งพระอภิธัมมัตถสังคหะ

๑.กามาวจรจิต(Consciousness of the Sene – Sphere) หมายถึง จิตที่ท่องเที่ยวไปในกามภูมิ มีอยู่ ๕๔ ดวงซึ่งประกอบด้วยอกุศลจิต ๑๒ ดวง อเหตุกจิต ๑๘ ดวงและกามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง

๑.๑) อกุศลจิต(Immoral Consciousness)หมายถึง จิตที่เป็นอกุศลมี ๑๒ ดวง แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

ก.โลภมูลจิต(consciousness rooted in attachment) หมายถึง จิตที่มีความโลภเป็นสาเหตุให้เกิดขึ้น มี ๘ ดวง คือ

๑) จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพังพร้อมด้วยความยินดี ประกอบด้วยความเห็นผิด

๒)จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงพร้อมด้วยความยินดีประกอบด้วยความเห็นผิด

๓) จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพังพร้อมด้วยความยินดี ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๔)จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงพร้อมด้วยความยินดีไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๕) จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพังพร้อมด้วยความวางเฉยประกอบด้วยความเห็นผิด

๖) จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงพร้อมด้วยความวางเฉยประกอบด้วยความเห็นผิด

๗) จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพังพร้อมด้วยความวางเฉยไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๘) จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักจูงพร้อมด้วยความวางเฉยไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

ข.โทสะมูลจิต(consciousness rooted in illwill)หมายถึง จิตที่มีความโกรธเป็นสาเหตุให้เกิดขึ้น มี ๒ ดวง คือ

๙)จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักนำพร้อมด้วยความเสียใจประกอบด้วยความโกรธ

๑๐) จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักนำพร้อมด้วยความเสียใจประกอบด้วยความโกรธ

ก.โมหะมูลจิต(consciousness rooted in ignorance)หมายถึง จิตที่มีความหลงเป็นสาเหตุให้เกิดขึ้น มี ๒ ดวง คือ

๑๑) จิตที่เกิดพร้อมด้วยความวางเฉยประกอบด้วยความสงสัย

๑๒) จิตที่เกิดพร้อมด้วยความวางเฉยประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน

๑.๒)อเหตุกจิต(Rootless Consciousness) หมายถึง จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ ประการมีโลภะเหตุเป็นต้น มี ๑๘ ดวง แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ก.อกุศลวิบากจิต(อเหตุกอกุศลวิปากจิต; immoral resultant consciousness

without roots)หมายถึง จิตที่เป็นผลของอกุศล มี ๗ ดวง คือ

๑๓) จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของอกุศลกรรม

๑๔) จิตที่อาศัยโสตวัตถุเกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของอกุศลกรรม

๑๕) จิตที่อาศัยฆานวัตถุเกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของอกุศลกรรม

๑๖) จิตที่เกิดอาศัยชิวหาวัตถุ เกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของอกุศล

๑๗)จิตที่เกิดพร้อมอาศัยกายวัตถุเกิดพร้อมกับทุกขเวทนาเป็นผลของอกุศล

๑๘) จิตที่รับอารมณ์ทั้ง ๕ เกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของอกุศล

๑๙) จิตที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ เกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของอกุศล

ข.กุศลวิบากจิต(อเหตุกกุศลวิปากจิต ; moral resultant consciousness without roots)หมายถึง จิตที่เป็นผลของกุศล มี ๘ ดวง คือ

๒๐) จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของกุศล

๒๑) จิตที่อาศัยโสตวัตถุเกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของกุศล

๒๒) จิตที่อาศัยฆานวัตถุเกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของกุศล

๒๓) จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุเกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของกุศล

๒๔) จิตที่อาศัยกายวัตถุเกิดพร้อมสุขเวทนาเป็นผลของกุศล

๒๕) จิตที่ทำหน้าที่รับอารมณ์ทั้ง ๕ เกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของกุศล

๒๖) จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ เกิดพร้อมกับความวางเฉยเป็นผลของกุศล

๒๗) จิตที่ทำหน้าที่พิจารณาอารมณ์ทั้ง ๕ เกิดพร้อมกับโสมนัสเป็นผลของกุศล

ค.กิริยาจิต(อเหตุกกิริยา ; function resultant consciousness without roots) หมายถึง จิตที่เป็นเพียงกิริยาอาการเท่านั้น มี ๓ ดวง คือ

๒๘)จิตที่ทำหน้าที่น้อมไปในอารมณ์ทางปัญจทวารเกิดพร้อมกับความวางเฉย

๒๙)จิตที่ทำหน้าที่น้อมไปในอารมณ์ทางมโนทวารเกิดพร้อมกับความวางเฉย

๓๐)จิตที่ทำให้เกิดการแย้มยิ้มของพระอรหันต์ เกิดพร้อมกับโสมนัส

๑.๓) กามาวจรโสภณจิต(Sense – Sphere Beautiful Consciousness) หมายถึงจิตที่ดีงามซึ่งท่องเที่ยวไปในกามภูมิ มี ๒๔ ดวง แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

ก.กามาวจรกุศลจิต(มหากุศลจิต;eight types of moral consciousness)หมายถึงจิตที่เป็นฝ่ายกุศลที่ยังท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ มี ๘ ดวง คือ

๓๑)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๓๒)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๓๓)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๓๔)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๓๕)จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๓๖)จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๓๗)จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๓๘)จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

ข.กามาวจรวิบากจิต(มหาวิบากจิต ; eight types of resultant cons ciousness) หมายถึง จิตที่เป็นผลของกุศลซึ่งยังท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ มี ๘ ดวง คือ

๓๙)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๔๐)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๔๑)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๔๒)จิตที่เกิดพร้อมด้วยความยินดีไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๔๓)จิตที่เกิดพร้อมด้วยความวางเฉยประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๔๔)จิตที่เกิดพร้อมด้วยความวางเฉยประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๔๕)จิตที่เกิดพร้อมด้วยความวางเฉยไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๔๖)จิตที่เกิดพร้อมด้วยความวางเฉยไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

ก.กามาวจรกิริยาจิต(มหากิริยาจิต ; eight types of functional consciousness) หมายถึง จิตที่เป็นเพียงกิริยาซึ่งยังท่องเที่ยวอยู่ในกามภูมิ มี ๘ ดวง คือ

๔๗)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๔๘)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๔๙)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๕๐)จิตที่เกิดพร้อมกับความยินดีไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๕๑) จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๕๒)จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๕๓)จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน

๕๔)จิตที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยไม่ประกอบด้วยปัญญาที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

๒.รูปาวจรจิต(Form – sphere Consciousness) หมายถึง จิตที่เที่ยวไปในรูปภูมิซึ่งประกอบด้วยรูปาวจรกุศล ๕ รูปาวจรวิบากจิต ๕ และรูปาวจรกิริยาจิต ๕ รวมเป็น ๑๕ ดวงดังนี้ คือ

ก.รูปาวจรกุศลจิต(Form – sphere moral Consciousness)หมายถึง กุศลจิตที่เป็นไปในรูปภูมิ มี ๕ ดวง คือ

๕๕) ปฐมฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๕๖) ทุติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วยวิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๕๗) ตติยฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วยปีติ สุข เอกัคคตา

๕๘) จตุตถฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วยสุข เอกัคคตา

๕๙) ปัญจมฌานกุศลจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

ข.รูปาวจรวิบากจิต(Form – sphere resultant Consciousness)**หมายถึง จิตที่เป็น**ผลของรูปาวจรฝ่ายกุศล มี ๕ ดวง คือ

๖๐) ปฐมฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วยวิติ วิจารรณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๖๑) ทุติยฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วยวิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๖๒) ตติยฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วยปีติ สุข เอกัคคตา

๖๓) จตุตถฌานวิบากจิต ที่พร้อมด้วยสุข เอกัคคตา

๖๔) ปัญจมฌานวิบากจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

ค.รูปาวจรกิริยาจิต(Form - sphere functional Consciousness) **หมายถึง จิตที่**เป็นเพียงกิริยาในรูปาวจรฝ่ายกุศล มี ๕ ดวง คือ

๖๕)ปฐมฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยวิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๖๖) ทุติยฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยวิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา

๖๗)ตติยฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยปีติ สุข เอกัคคตา

๖๘)จตุตถฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยสุข เอกัคคตา

๖๙)ปัญจมฌานกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๓.อรูปาวจรจิต(Formless- sphere Consciousness) หมายถึง **จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูปภูมิซึ่งประกอบด้วยอรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรวิบากจิต ๔ และอรูปาวจรกิริยาจิต ๔ รวมเป็น ๑๒ ดวง ดังนี้ คือ**

ก.อรูปาวจรกุศลจิต(Formless- sphere moral Consciousness) **หมายถึง กุศลจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ มี ๔ ดวง คือ**

๗๐)อากาสานัญจายตนกุศลจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๗๑)วิญญาณัญจายตนกุศลจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๗๒)อากิญจัญญายตนกุศลจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๗๓)เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

ข.อรูปาวจรวิบากจิต(Formless- sphere resultant Consciousness)หมายถึง จิตที่เป็นผลของอรูปาวจรกุศล มี ๔ ดวง คือ

๗๔)อากาสานัญจายตนวิบากจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๗๕)วิญญาณัญจายตนวิบากจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๗๖)อากิญจัญญายตนวิบากจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๗๗)เนวสัญญานาสัญญายตนวิบากจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

ค.อรูปาวจรกิริยาจิต(Formless- sphere functional Consciousness) หมายถึง กิริยาจิตที่เป็นไปในอรูปภูมิ มี ๔ ดวง คือ

๗๘)อากาสานัญจายตนกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๗๙)วิญญาณัญจายตนกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๘๐)อากิญจัญญายตนกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๘๑)เนวสัญญานาสัญญายตนกิริยาจิต ที่ประกอบด้วยอุเบกขา เอกัคคตา

๔.โลกุตตรจิต(Supramundene Consciousness) หมายถึง จิตที่อยู่พ้นเหนือโลกซึ่งประกอบด้วยโลกุตตรกุศลจิต ๔ และโลกุตตรวิบากจิต ๔ รวมเป็น ๘ ดวง ดังนี้ คือ

ก.โลกุตตรกุศลจิต(moral Supramundene Consciousness)หรือมรรคจิต หมายถึง จิตที่เป็นกุศลข้ามพ้นโลก มี ๔ ดวง คือ

๘๒)โสดาปัตติมรรคจิต คือ จิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยโสดาปัตติมรรคญาณ

๘๓)สกทาคามิมรรคจิต คือ จิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยสกทาคามิมรรคญาณ

๘๔)อนาคามิมรรคจิต คือ จิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยอนาคามิมรรคญาณ

๘๕)อรหัตตมรรคจิต คือ จิตที่เป็นกุศลซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยอรหัตตมรรคญาณ

ข.โลกุตตรวิบากจิต(resultant Supramundene Consciousness)หรือผลจิตหมายถึง จิตที่เป็นผลของโลกุตตรจิต มี ๔ ดวง คือ

๘๖)โสดาปัตติผลจิต คือ จิตที่เป็นวิบากซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยโสดาปัตติผลญาณ

๘๗)สกทาคามิผลจิต คือ จิตที่เป็นวิบากซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยสกทาคามิผลญาณ

๘๘)อนาคามิผลจิต คือ จิตที่เป็นวิบากซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยอนาคามิมรรคญาณ

๘๙)อรหัตตผลจิต คือ จิตที่เป็นวิบากซึ่งเกิดขึ้นพร้อมด้วยอรหัตตผลญาณ

ภาคผนวก ข

เจตสิก ๕๒ ประการในพระอภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๒

เจตสิกตามนัยแห่งพระอภิธรรมแบ่งออกเป็น ๓ จำพวก คือ

๑)อัญญสมานเจตสิก (The common – to – Each - Other; general mental factors) หมายถึง เจตสิกที่มีเสมอกันแก่จิตพวกอื่น คือ ประกอบเข้าได้กับจิตทุกฝ่ายทั้งกุศลและอกุศล มิใช่เข้าได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพวกเดียว หมายความว่า เจตสิกประเภทนี้มีสภาพเสมอเหมือนเจตสิกอื่นได้ คำว่า"ธรรมอื่น" ในที่นี้หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นทั้งอกุศลเจตสิกและโสภณเจตสิก เช่น อกุศลเจตสิกมีโสภณเจตสิกเป็นธรรมอื่น และโสภณเจตสิกก็มีอกุศลเจตสิกเป็นธรรมอื่น ตัวอย่าง ผัสสะเจตสิกเป็นธรรมชาติมีอยู่ได้ทั้งในเจตสิกทั้งสองฝ่าย ถ้าเกิดขึ้นมาอยู่กับฝ่ายอกุศลเจตสิกย่อมเป็นผัสสะฝ่ายอกุศลเจตสิก ถ้าเกิดขึ้นกับโสภณเจตสิกจึงเป็นผัสสะฝ่ายโสภณเจตสิก เป็นต้น

๒)อกุศลเจตสิก(Immoral or Unwholesome mental factors; Unprofitable mental factors) หมายถึง เจตสิกฝ่ายชั่วหยาบ ไม่ดีไม่งาม เป็นบาป เมื่อประกอบเข้ากับจิต ย่อมทำให้จิตเศร้าหมองเป็นอกุศล

๓)โสภณเจตสิก(Beautiful mental factors; lofty mental factors) หมายถึง เจตสิกฝ่ายที่ดีงาม ผ่องใส บริสุทธิ์ เมื่อประกอบเข้าในจิตแล้ว ย่อมทำให้จิตดีงาม ผ่องใส บริสุทธิ์

เจตสิกมีการจำแนกเป็น ๓ กลุ่มนี้ยังมีรายละเอียดแบ่งย่อยๆ อีก คือ

ก.กลุ่มของอัญญสมานเจตสิกนั้นมีอยู่ ๑๓ อย่าง แต่ว่าแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑)สัพพสาธารณเจตสิก ๗ (๒)ปกิณณกเจตสิก ๖

ข.กลุ่มของอกุศลเจตสิกมีอยู่ ๑๔ อย่าง แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ (๑)โมจตุกเจตสิก ๔ (๒)โลติกเจตสิ ๓ (๓)โทจตุกเจตสิก ๔ (๔)ถีนทุกเจตสิก ๒ และวิจิกิจฉาเจตสิก ๑

ค.กลุ่มของโสภณเจตสิกมีอยู่ ๒๕ อย่าง แบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ (๑)โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ (๒)วิรตีเจตสิก ๓ (๓)อัปปมัญญาเจตสิก ๒ (๔)ปัญญาเจตสิก

ภาพการแสดงจำแนกเจตสิกโดยราสี



การอธิบายรายละเอียดทั้งหมดของเจตสิก ๕๒ ในราสี ๓ ประเภทซึ่งจัดไว้เป็นกลุ่ม ๆ หรือจัดไว้เป็นพวก ๆ มีดังนี้ คือ

๑.อัญญสมานเจตสิก(General mental factors) ๑๓ นั้นแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือ

๑.๑)สัพพสาธารณเจตสิก(Universal mental factors) หมายถึง เจตสิกที่มีสภาวะเกิดขึ้นได้แก่จิตทุกดวงมีอยู่ ๗ ประเภท ได้แก่

๑.๑.๑) ผัสสเจตสิก(Contact) หมายถึง ธรรมชาติกระทบอารมณ์

๑.๑.๒)เวทนาเจตสิก(Feeling) หมายถึง ธรรมชาติเสวยอารมณ์

๑.๑.๓) สัญญาเจตสิก(Perception) หมายถึง ธรรมชาติจดจำอารมณ์

๑.๑.๔) เจตนาเจตสิก(Volition) หมายถึง ธรรมชาติจงใจต่ออารมณ์

๑.๑.๕) เอกัคคตาเจตสิก(One-Pointedness) หมายถึง ธรรมชาติมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว

๑.๑.๖) ชีวิตินทรีย์เจตสิก(Psychic life) **หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ใน**การรักษาสัมปยุตธรรมทั้งหลาย

๑.๑.๗) มนสิการเจตสิก(Attention) หมายถึง ธรรมชาติที่นำสัมปยุตธรรมมุ่งเข้าไปสู่อารมณ์

๑.๒) ปกิณณกเจตสิก (Particular mental factors) **หมายถึง เจตสิกที่มีการ**ประกอบเข้ากันได้กับเจตสิกบางดวงที่ควรประกอบเข้าได้เท่านั้น แต่ไม่สามารถประกอบเข้าได้กับจิตทุกดวงมีอยู่ ๖ ดวง ได้แก่

๑.๒.๑)วิตกเจตสิก(Initial Application) หมายถึง ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตธรรมขึ้นสู่อารมณ์

๑.๒.๒)วิจารเจตสิก(Sustained Applion) หมายถึง ธรรมชาติที่ประคองสัมปยุตธรรมไว้ในอารมณ์

๑.๒.๓) อธิโมกข์ (Dicision) หมายถึง ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์

๑.๒.๔)วิริยเจตสิก(Effort) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์

๑.๒.๕)ปีติเจตสิก(Joy;Interest) หมายถึงธรรมชาติที่มีความปลื้มยินดีในอารมณ์

๑.๒.๖)ฉันทเจตสิก(Conation;Zeal) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความพอใจในอารมณ์

๒.อกุศลเจตสิก(Immoral mental factors) ๑๔ แบ่งออกเป็น ๕ จำพวก คือ

๒.๑) สัพพากุศลสาธารณเจตสิก(Universal immoral mental factors) หมายถึงเจตสิกที่เกิดได้ทั่วไปแก่อกุศลจิตทั้งหมด ซึ่งมีอยู่ ๔ ดวง โดยกเรยกโมหเจตสิกเป็นประธานหรือหัวหน้าของกลุ่มเจตสิกจำพวกนี้ เรียกว่า โมหจตุกเจตสิก มีดังนี้ คือ

๒.๑.๑)โมหเจตสิก(Delusion) หมายถึง ธรรมชาติที่ปิดบังสภาพความเป็นจริงของอารมณ์

๒.๑.๒)อหิริกะ(Shamelessness) หมายถึง ธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริต

๒.๑.๓)อโนตตัปปะ(Fearlessness) หมายถึง ธรรมชาติที่ไม่มีความเกรงกลัวต่อทุจริต

๒.๑.๔)อุทธัจจะ(Restlessness) หมายถึง ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่านในอารมณ์

๒.๒)ปกิณณกอกุศลเจตสิก(Particular immoral mental factors) หมายถึง อกุศลเจตสิกที่เกิดขึ้นเรี่ยรายแก่อกุศลจิต แต่ไม่สามารถเกิดขึ้นแก่อกุศลจิตได้ทุกดวงซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ

ก.โลติกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดขึ้นได้แก่อกุศลจิตประเภทโลภมูลจิต ๘ ดวงเท่านั้น โดยมีการยกโลภเจตสิกขึ้นเป็นประธานหรือหัวหน้ามีอยู่ ๓ ดวง ได้แก่

๑)โลภเจตสิก(Attachment) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความต้องการอยากได้หรือติดใจยินดีในอารมณ์

๒)ทิฏฐิเจตสิก(misbelief;wrang view) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์

๓) มานเจตสิก(Conceit) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความถือตัวจัดในอารมณ์

ข.โทจตุกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่เกิดขึ้นแก่อกุศลจิตประเภทโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น โดยมีการยกโทสเจตสิกขึ้นเป็นประธานหรือหัวหน้ามีอยู่ ๔ ดวง ได้แก่

๑) โทสเจตสิก(Hatred) หมายถึง ธรรมชาติที่ประทุษร้ายอารมณ์

๒)อิสสาเจตสิก(Jealousy)หมายถึง ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในคุณความดีหรือสมบัติของผู้อื่น

๓)มัจฉริยเจตสิก(Stinginess) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความหวงแหนในคุณความดีหรือสมบัติของตนเอง

๔) กุกกุจจะ(worry) หมายถึง ธรรมชาติที่ความรำคาญใจในทุจริตที่ทำไปแล้วและรำคาญใจในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

ค.ถีนทุกเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่มีการยกถีนเจตสิกขึ้นเป็นประธานหรือหัวหน้ามีอยู่ ๒ ดวง ได้แก่

๑) ถีนเจตสิก(Sloth) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความหดหู่ในอารมณ์

๒) มิทธเจตสิก(Torpor) หมายถึง ธรรมชาติที่ง่วงเหงาซึมในอารมณ์

ง.วิจิกิจฉาเจตสิก(Doubt) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความลังเลสงสัยเกิดขึ้นในอารมณ์

๓.โสภณเจตสิก(Beautiful or Lofty mental factors) แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท **ดังนี้ คือ**

๓.๑)โสภณสาธารณเจตสิก(Universal beautiful mental factors) หมายถึง เจตสิกที่เกิดขึ้นได้แก่จิตที่ดีงามหรือกุศลจิตทุกดวงมีจำนวน ๑๙ อย่าง ดังนี้ ได้แก่

๓.๑.๑) สัทธาเจตสิก(Confidance) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความเชื่อมั่นในอารมณ์

๓.๑.๒) สติเจตสิก(Mindfuness) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความระลึกได้ในอารมณ์

๓.๑.๓) หิริเจตสิก(Moral shame) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความละอายต่อทุจริตในอารมณ์

๓.๑.๔) โอตัปปเจตสิก(Moral dread) หมายถึงธรรมชาติที่มีความเกรงกลัวต่อทุจริตในอารมณ์

๓.๑.๕) อโลภเจตสิก(Non-greed) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความไม่อยากได้หรือติดใจยินดีในอารมณ์

๓.๑.๖) อโทสเจตสิก(non-hatred) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความไม่ประทุษร้ายในอารมณ์

๓.๑.๗) ตัตรมัชฌัตตตา(Equanimity) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความเป็นกลาง ๆ ในอารมณ์

๓.๑.๘) กายปัสสัทธิเจตสิก(Tranquillity of mental state) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความสงบแห่งเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๙) จิตตปัสสัทธิเจตสิก(Tranquillity of mind) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความสงบแห่งจิต ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๐) กายลหุตาเจตสิก(Lightness of mental state) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความเบาแห่งเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๑) จิตลหุตาเจตสิก(Lightness of mind) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความเบาแห่งจิตในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๒) กายมุทุตาเจตสิก(Pliancy of mental state) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความอ่อนนุ่มนวลแห่งเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๓) จิตตมุทุตาเจตสิก(Pliancy of mind) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความอ่อนนุ่มนวลแห่งจิตในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๔) กายกัมมัญญตาเจตสิก(Adaptability of mental state) หมายถึง ธรรมชาติที่ควรแก่การงานแห่งเจตสิกขันธ์ ๓

๓.๑.๑๕) จิตตกัมมัญญตาเจตสิก(Adaptability of mind) หมายถึง ธรรมชาติที่ควรแก่การงานแห่งจิต

๓.๑.๑๖) กายปาคุญญตาเจตสิก(Proficiency of mental state) หมายถึง ธรรมชาติที่คล่องแคล่วแห่งเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๗) จิตตปาคุญญตาเจตสิก(Proficiency of mind) หมายถึง ธรรมชาติที่คล่องแคล่วแห่งจิต ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๘) กายุชุกตาเจตสิก(Rectitude of mental state) หมายถึง ธรรมชาติที่ซื่อตรงแห่งเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๑.๑๙) จิตตุชุกตาเจตสิก(Rectitude of mind) หมายถึง ธรรมชาติที่ซื่อตรงแห่งจิต ในการงานอันเป็นกุศล

๓.๒)วิรตีเจตสิก(Abstinences) หมายถึง เจตสิกที่เป็นสภาวะแห่งความงดเว้นจากบาปอกุศลซึ่งมี ๓ ประเภท ได้แก่

๓.๒.๑)สัมมาวาจาเจตสิก(Right speech) หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นสภาวะแห่งความงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ ที่ไม่เป็นอาชีพ ได้แก่ การเจรจาชอบ

๓.๒.๒)สัมมากัมมันตเจตสิก(Right action) หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นสภาวะแห่งความงดเว้นจากกายทุจริต ๓ ที่ไม่เป็นอาชีพ ได้แก่ การกระทำที่ชอบ

๓.๒.๓)สัมมาอาชีวเจตสิก(Right livelihood) หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นสภาวะแห่งความงดเว้นจากกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวกับอาชีพ ได้แก่ การเลี้ยงชีวิตชอบ

๓.๓) อัปปมัญญาเจตสิก(Boundless) คือ เจตสิกที่มีสภาวธรรมแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีประมาณหรือไม่มีการจำกัดมี ๒ ประเภท ได้แก่

๓.๓.๑) กรุณาเจตสิก(compassion) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อสัตว์ผู้มีความทุกข์

๓.๓.๒) มุทิตาเจตสิก(Sympathetic) หมายถึง ธรรมชาติที่มีความพลอยยินดีต่อสัตว์ผู้มีความสุข

๓.๔)ปัญญินทรีย์เจตสิก(Wisdom ; Undeludedness) หมายถึงธรรมชาติที่มีสภาวะรู้ชัดตามความเป็นจริงแห่งสภาพธรรมทั้งหลายคือความรู้เข้าใจไม่หลงงมงายปราศจากโมหะ

ภาคผนวก ค

รูป ๒๘ ชนิดในพระอภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๖

แผนภาพอธิบายรูป ๑๑ ประเภท และรูป ๒ ชนิด ดังนี้

๑.มหาภูตรูป	๔	นิปผันนรูป ๑๘
๒.ปสาทรูป	๕	
๓.วิสยรูป	๔	
๔.ภาวรูป	๒	
๕.หทยรูป	๑	
๖.ชีวิตรูป	๑	
๗.อาหารรูป	๑	
๘.ปริจเฉทรูป	๑	อนิปผันนรูป ๑๐
๙.วิญญัติรูป	๒	
๑๐.วิการรูป	๓	
๑๑.ลักขณรูป	๔	

รวมเป็น ๒๘

นอกจากนั้น รูปในพระอภิธรรมทั้ง ๒๘ อย่าง แบ่งเป็น ๒ ประเภท โดยมีรายละเอียดตามความหมายของรูป ดังนี้ คือ

๑.มหาภูตรูป หมายถึง รูปที่เป็นใหญ่ให้รูปอื่นเกิดขึ้นได้ มี ๔ อย่าง คือ

๑.๑) ปฐวี หมายถึง รูปที่เป็นธาตุดิน

๑.๒) อาโป หมายถึง รูปที่เป็นธาตุน้ำ

๑.๓) เตโช หมายถึง รูปที่เป็นธาตุไฟ

๑.๔) วาโย หมายถึง รูปที่เป็นธาตุลม

๒.อุปาทายรูป หมายถึง รูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิดขึ้น มี ๒๔ อย่าง คือ

๒.๑) ปสาทรูป หมายถึง รูปที่มีความใส มี ๕ อย่าง คือ

๒.๑.๑) จักขุรูป หมายถึง รูปที่มีความใสรับรู้อารมณ์ทางตา

๒.๑.๒) โสตรูป หมายถึง รูปที่ความใสรับรู้อารมณ์ทางหู

๒.๑.๓) ฆานรูป หมายถึง รูปที่ความใสรับรู้อารมณ์ทางจมูก

๒.๑.๔) ชิวหารูป หมายถึง รูปที่ความใสรับรู้อารมณ์ทางลิ้น

๒.๑.๕) กายปสาทรูป หมายถึง รูปที่ความใสรับรู้อารมณ์ทางกาย

๒.๒) วิสยรูป หมายถึง รูปที่เป็นอารมณ์ มี ๔ อย่าง คือ

๒.๒.๑) วัณณรูป หมายถึง รูปที่สัณฐานทรวดทรง

๒.๒.๒) สัททรูป หมายถึง รูปที่เป็นเสียง

๒.๒.๓) คันธรูป หมายถึง รูปที่กลิ่น

๒.๒.๔) รสรูป หมายถึง รูปที่เป็นรส

๒.๓) ภาวะรูป หมายถึง รูปที่แสดงสภาวะเครื่องหมาย ๒ อย่าง คือ

๒.๓.๑) อิตถีภาวะรูป หมายถึง รูปที่แสดงความเป็นเพศหญิง

๒.๓.๒) ปุริสภาวะรูป หมายถึง รูปที่แสดงความเป็นเพศชาย

๒.๔) หทัยรูป ๑ คือ หทัยวัตถุรูป หมายถึง รูปที่เป็นหัวใจ

๒.๕) ชีวิตรูป ๑ คือ ชีวิตินทรีย์รูป หมายถึง รูปที่เป็นใหญ่แห่งชีวิต

๒.๖) อาหารรูป ๑ คือ กวฬีการาหารรูป หมายถึง รูปที่เป็นอาหาร

๒.๗) ปริจเฉทรูป ๑ คือ อากาสรูป หมายถึง รูปที่เป็นความว่างเปล่า

๒.๘) วิญญัติรูป หมายถึง รูปที่มีการเคลื่อนไหวอยู่ ๒ อย่าง คือ

๒.๘.๑) กายวิญญัติรูป หมายถึง รูปที่เคลื่อนไหวทางร่างกาย

๒.๘.๒) วจีวิญญัติรูป หมายถึง รูปที่เคลื่อนไหวทางคำพูด

๒.๙) วิการรูป หมายถึง รูปที่มีกิริยาอาการอยู่ ๓ อย่าง คือ

๒.๙.๑) ลหุตารูป หมายถึง รูปที่มีความเบา

๒.๙.๒) มุทุตารูป หมายถึง รูปที่มีความอ่อนสลวย

๒.๙.๓) กัมมัญญตารูป หมายถึง รูปที่ควรเหมาะสมแก่การงาน

๒.๑๐) ลักขณรูป หมายถึง รูปที่มีลักษณะอยู่ ๔ ประการ คือ

๒.๑๐.๑) อุปจยรูป หมายถึง รูปที่เกิดแล้วเจริญเติบโตขึ้น

๒.๑๐.๒) สันตติรูป หมายถึง รูปที่สืบต่อเนื่องกันไป

๒.๑๐.๓) ชรตารูป หมายถึง รูปที่มีความแก่ชราภาพลง

๒.๑๐.๔) อนิจจตารูป หมายถึง รูปที่มีความเปลี่ยนแปลงไม่คงที่

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	:	พระมหาชุตินธร โชติธมฺโม(นงค์พยัคฆ์)
ชาติ	:	วัน อังคาร ที่ ๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘
มาตุภูมิ	:	๗๓ /๑ หมู่ ๘ ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง จังหวัด ปราจีนบุรี ๒๕๐๐๐
อุปสมบท	:	๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๘ ณ วัดเลียบ ตำบลท่างาม อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี
การศึกษา	:	น.ธ.เอก,ปธ.๘, พธ.บ.(ปรัชญา) รุ่น ๔๓
หน้าที่การงาน	:	เจ้าอาวาสวัดอุดมวิทยาราม(โรงเกวียน) ตำบลหน้าเมือง อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี โทร. ๐๗ ๐๑๓๙๔๑๔
เข้าศึกษาต่อเมื่อ	:	๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๑
วันสำเร็จการศึกษา	:	๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๖